

**T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
ESKİ TÜRK DİLİ TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ALİŞER NAVÂİY ASARLARI TİLİNİNG İZÂHLİ
LUĞATI'NİN “B” MADDESİNİN İNCELENMESİ**

**YASEMİN YILDIRIM
17718005**

**TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Zühal ÖLMEZ**

**İSTANBUL
2020**

**T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
ESKİ TÜRK DİLİ TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ALİŞER NAVÂİY ASARLARI TİLİNİNG İZÂHLİ
LUĞATİ'NİN “B” MADDESİNİN İNCELENMESİ**

**YASEMİN YILDIRIM
17718005
ORCID NO: 0000-0003-1336-7007**

**TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. ZÜHAL ÖLMEZ**

**İSTANBUL
2020**

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
ESKİ TÜRK DİLİ TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ALİŞER NAVÂİY ASARLARI TİLİNİNG İZÂHLİ
LUĞATİ'NİN “B” MADDESİNİN İNCELENMESİ

YASEMİN YILDIRIM
17718005

Tezin Savunulduğu Tarih: 07.07.2020

Tez Oy Birliği / ~~Oy Çokluğu~~ ile Başarılı Bulunmuştur

	Unvan Ad Soyad	İmza
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Zühal Ölmez	
Jüri Üyeleri	: Prof. Dr. A. Melek Özyetgin	
	: Dr. Öğr. Üyesi Pelin Ekşi	

İSTANBUL
TEMMUZ 2020

ÖZ

ALİŞER NAVÂİY ASARLARI TİLİNİNG İZÂHLİ LUĞATİ'NİN “B” MADDESİNİN İNCELENMESİ

Yasemin YILDIRIM

Temmuz, 2020

Çağatay Edebiyatı'nın kurucusu kabul edilen Ali Şîr Nevâyî, engin ilim hayatı, yetiştirdiği şairler ve sunduğu eserlerle Türkçeye büyük katkılar sağlamış önemli bir şahsiyettir. Çağatay Türkçesi, Ali Şîr Nevâyî ile bir kültür dili seviyesine ulaşmıştır. Nevâyî'nin eserleri yalnızca Orta Asya Türkleri arasında değil Türk kültürünün hâkim olduğu geniş coğrafyalarda yüzyıllarca okutulmuş ve taklit edilmiştir. Bundan dolayı, Nevâyî sadece Çağatay Edebiyatı'nın değil Türk Edebiyatı'nın değerli bir siması ve tüm Türk kültürünün müstesna bir kimliği olarak değerlendirilmelidir. Ali Şîr Nevâyî'nin Türk edebiyatına sunmuş olduğu eserler doğrultusunda Özbekistan SSR Fenler Akademiyası tarafından 1983 yılında Taşkent'te *Alişer Navâiy Asarlari Tilining İzâhli Luğati* başlığıyla dört ciltten meydana gelen bir sözlük hazırlanmış ve E. İ. Fazılov tarafından düzenlenerek basımı yapılmıştır. Bahsettiğimiz bu seçkin eser, tez çalışmamızın temelini oluşturmaktadır. Genel çerçeve olarak çalışmamızın ilk bölümünde Çağatay Türkçesi ve Çağatay Türkçesi sözlükleri hakkında umumi bir bilgi verildikten sonra Ali Şîr Nevâyî'nin döneme olan etkisi ve eserlerine de değinilerek Çağatay Türkçesinin devamı mahiyetinde olan Özbekçe ve Özbeklerle ilgili verilen bilgilerin ardından ilk bölüm tamamlanmıştır. Çalışmamızın ikinci bölümünde, yukarıda adı geçen sözlüğün “B” maddesinin transkripsiyonu verilmiştir. Üçüncü bölümde -yani son bölümde- ise alanla ilgili çalışmış veya çalışacak olanlar için kolaylık sağlaması amacıyla madde karşılıkları üzerinden yola çıkarak anlaşılması güç kelimelerin bulunduğu bir sözlük çalışmasına yer verilmiştir. Sonuç kısmında ise sunulan bilgiler doğrultusunda bir değerlendirme yapılmıştır. Tez çalışmamızın hazırlanma aşamasında yararlanılan tüm kaynaklar ise kaynakça kısmına kaydedilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Çağatay Türkçesi, Ali Şîr Nevâyî, Özbek Türkçesi, Lügat, Transkripsiyon.

ABSTRACT

EXAMINATION OF ALİ SHER NAVOIY ASARLARI TİLİNİN İZAHLI LUGATI IN “B” ARTICLE

Yasemin Yıldırım

July, 2020

Ali Sher Navoiy who is accepted as the founder of Chagatai Literature, is an important person contributed to Turkish via his extensive science life, poets he looked after and pieces he presented. Chagatai Turkish has reached to the level of a culture language thanks to Ali Sher Navoiy. The pieces of Navoiy had been read and imitated for centuries not only among Middle Asia Turkish but also among extensive geographies which Turkish culture dominate on. Therefore, Navoiy should be evaluated as an exceptional personality of all Turkish culture apart from Chagatai Literature. In line the pieces Ali Sher Navoiy presented to Turkish Literature, a dictionary whose name is *Alişer Navâiy Asarlari Tilining İzâhli Luğati* and consists of four binders was prepared in 1983 in Taşkent by Uzbekistan SSR Science Academy and after the dictionary was regulated by E. İ. Fazılov, its press occurred. The distinguished piece we mentioned is the base of our thesis work. Through a wide window in the first part of our work; after given a public information about Chagatai Turkish and Chagatai Turkish dictionaries, the first part was completed when the information given via mentioning the effect to the term of Ali Sher Navoiy and his pieces, Uzbek which can count as the continuation of Chagatai Turkish and Uzbeks. In the second part of our work, the transcription of “B” section of the dictionary mentioned above. In the third and final part; a dictionary work-benefiting from the same section - was placed which has words that are difficult to comprehend, to be beneficial for the ones who are going to study on the field. In the conclusion part, an evaluation was made according to the presented information. All sources that were benefited to prepare this thesis work, were reported in references part.

Key Words: Chagatai Turkish, Ali Sher Navoiy, Uzbek Turkish, Dictionary, Transcription.

ÖN SÖZ

Müşterek Türk diline ve edebiyatına önemli katkılar sağlayan Ali Şîr Nevâyî'nin kıymetli eserlerinden tedvin edilerek oluşturulan *Alişer Navâiy Asarlari Tilining İzâhli Luğati* başlıklı sözlüğün “B” maddesi incelenerek çalışmamızın temeli oluşturulmuştur.

Genel çerçeve olarak üç ana bölümden meydana gelen çalışmamızın ilk bölümünde -giriş bölümünde- Çağatay Türkçesi ve Çağatay Türkçesi sözlükleri, Ali Şîr Nevâyî'nin bu döneme -Çağatay Dönemi- olan etkisi ve eserleri, 1921 yılı itibarıyla Çağatay Türkçesinin devamı sayılan Özbekçe ve Özbekler ile ilgili genel bilgilere yer verilmiştir. Özbekçenin ses ve yapı bilgisinin incelendiği bu kısımda Özbekçe dil bilgisi kaynaklarındaki yöntemlerden yararlanarak Özbekçe biçim bilgisi bölümünde yer alan yirmi dört adet tablo içerisinde bulunan örnekleri ise üzerinde çalıştığımız sözlükten seçilerek kısa bir dil bilgisi hazırlandı.

Çalışmamızın esasını 1983 yılında Özbekistan Bilimler Akademisi üyesi değerli bilim adamı Ergaş İsmailoviç Fâzilâv rehberliğinde hazırlanan *Alişer Navâiy Asarlari Tilining İzâhli Luğati* başlıklı sözlüğün “B” maddesinin yazı çevirimi oluşturmaktadır. Bu çalışmayla sözlüğün daha çok kişiye ulaşması hedeflenmiştir. Buradaki temel amacımız Ali Şîr Nevâyî'nin söz varlığını Türkçeye kazandırarak Latin alfabesini kullanıp diğer ülkelerde yaşayan Özbek Türkçesi üzerine çalışma yapmak isteyen araştırmacılara faydalı olmaktır.

Yazı çeviriminin ardından her bir madde içerisinde yer alan bilinmesinin ve anlaşılmasının zor olabileceğini düşündüğümüz kelimelerin Türkçe karşılıklarına yer verdiğimiz ‘Sözlük’ bölümü yer almaktadır. Bu bölümde yöntem olarak kelimelerin anlamı verildikten sonra kökenleri belirtilmiştir. Böylece ele aldığımız kelimeler bağlamında Özbekçedeki Eski Türkçe, Çağatayca, Moğolca, Rusça, Arapça ve Farsça söz varlığı ortaya konmuştur. Bu çalışma neticesinde özellikle Özbekçedeki Eski Türkçe ve Çağatayca söz varlığının sunulması da kayda değer bir önem arz etmektedir. ‘Sonuç’ bölümünde tespit ettiğimiz bu söz varlığıyla ilgili vardığımız sonuçlar sunulmuştur.

Son olarak bu çalışmanın yürütülmesi sırasında desteğini esirgemeyen, değerli katkı ve eleştirileriyle yol gösteren, sabırla beni her daim çalışmaya teşvik eden ve güven veren danışman hocam sevgili Prof. Dr. Zühal Ölmez’e teşekkürü bir borç addediyorum. Ayrıca bugünlere gelmemde büyük emek ve fedakârlık gösteren aileme -tez süresince bana her türlü destek veren kardeşim Nermin’e- son olarak tüm çalışmam boyunca maddi ve manevi desteğini esirgemeyen eşime sevgilerimi sunuyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar LİSTESİ	viii
SEMBOLLER LİSTESİ	ix
KISALTMALAR	x
1. GİRİŞ	1
1.1. Çağatay Türkçesi	2
1.2. Çağatayca Sözlükler	2
1.2.1. Bedâyiü'l-lugat	3
1.2.2. Abuşka Sözlüğü	3
1.2.3. Fazlullah Han Sözlüğü	4
1.2.4. Zebân-ı Türkî (Kélür-nâme)	4
1.2.5. Senglâh	4
1.2.6. Hulâsa-i Abbasî	5
1.2.7. Et-Tamga-yı Nâsırî	5
1.2.8. Fethali Kaçar Sözlüğü	6
1.2.9. Dictionnaire Turk Oriental	6
1.2.10. Lugat-i Çağatay ve Türkî-i Osmanî	6
1.2.11. Üss-i Lisan-ı Türkî	7
1.2.12. Çağatay Türkçesi Sözlüğü	7
1.3. Ali Şîr Nevâyî ve Eserleri	7
1.4. Ali Şîr Nevâyî Eserleri Dilinin İzahli Lügati Hakkında	9
1.5. Özbekler	10
1.6. Özbekçe	11
1.7. Özbekçenin Ses Bilgisi	14
1.7.1. Ses Düşmesi	14
1.7.1.1. Ünlü Düşmesi	14

1.7.1.2. Ünsüz Düşmesi	14
1.7.2. Ses Türemesi.....	15
1.7.2.1. Ünlü Türemesi.....	15
1.7.2.2. Ünsüz Türemesi	15
1.7.3. Ses Değişimi	16
1.7.3.1. Ünlü Değişimi	16
1.7.3.2. Ünsüz Değişimi.....	17
1.7.4. Göçüşme (Yer Değiştirme).....	19
1.7.5. Benzeşme	19
1.7.6. Kaynaşma.....	19
1.7.7. Hece Yutulması.....	19
1.7.8. Tekleşme	19
1.7.9. İkizleşme	19
1.8 Özbekçenin Biçim Bilgisi	20
1.8.1. İsim Çekim Ekleri.....	20
1.8.1.1. Çokluk Eki	20
1.8.1.2. İyelik Ekleri.....	20
1.8.1.3. Aitlik Eki.....	20
1.8.1.4. Hâl Ekleri	20
1.8.1.5. Soru Eki.....	22
1.8.2. Zamirler	23
1.8.2.1. Kişi Zamirleri	23
1.8.2.2. Dönüşlülük Zamiri	23
1.8.2.3. İşaret Zamirleri.....	23
1.8.2.4. Belirsizlik Zamirleri	23
1.8.2.5. Soru Zamirleri	24
1.8.3. Fiil Çekim Ekleri	24
1.8.3.1. Şahıs Ekleri	24
1.8.3.2. Kip Ekleri	25
2. ALİŞER NEVÂİ Y ASARLARI TİLİNİNG İZÂHLİ LUĞATI'NİN “B” MADDESİNİN YAZI ÇEVİRİMİ.....	37
3. SÖZLÜK.....	355
4. SONUÇ.....	399
KAYNAKÇA	401

EKLER.....	406
ÖZ GEÇMİŞ.....	407



TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1:	İyelik Ekleri	20
Tablo 2:	Kişî Zamirleri.....	23
Tablo 3:	Şahıs Ekleri	24
Tablo 4:	Birinci Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman	25
Tablo 5:	İkinci Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman	25
Tablo 6:	Üçüncü Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman	26
Tablo 7:	Birinci Tip Görülen Geçmiş Zaman	26
Tablo 8:	İkinci Tip Görülen Geçmiş Zaman	27
Tablo 9:	Birinci Tip Şimdiki Zaman	27
Tablo 10:	İkinci Tip Şimdiki Zaman.....	28
Tablo 11:	Üçüncü Tip Şimdiki Zaman.....	28
Tablo 12:	Dördüncü Tip Şimdiki Zaman	29
Tablo 13:	Birinci Tip Gelecek Zaman.....	30
Tablo 14:	İkinci Tip Gelecek Zaman	30
Tablo 15:	Üçüncü Tip Gelecek Zaman	31
Tablo 16:	Dördüncü Tip Gelecek Zaman.....	31
Tablo 17:	Beşinci Tip Gelecek Zaman.....	32
Tablo 18:	Geniş Zaman	32
Tablo 19:	Şart Kipi.....	33
Tablo 20:	Gerekliklik Kipi	33
Tablo 21:	Emir Kipi	34
Tablo 22:	Birinci Tip İstek Kipi.....	35
Tablo 23:	İkinci Tip İstek Kipi.....	35
Tablo 24:	Üçüncü Tip İstek Kipi.....	36

SEMBOLLER LİSTESİ

- > : Kelimenin önceki şeklini gösterir.
 - << : Kelimenin dönemsel olarak değişim yaşadığını gösterir.
 - +
 - *
 -
 - ~
 - //
- : Adların önlerinde kullanılarak isim soylu yapıları işaret eder.
- : Tanıklanamamış kökeni gösterir.
- : Eylem kökü ya da gövdesi, eylem köküne gelen eki gösterir.
- : Eş zamanlı kullanımı işaret eder.
- : Fonemleri gösterir.

KISALTMALAR

Ar.	: Arapça
bkz.	: bakınız
bs.	: baskı
Çağ.	: Çağatayca
çev.	: çeviren
DTS	: Drevnetyurskiy slovar’.
ed.	: editör
EDPT	: An Etymological Dictionary of Pre-Thirteen-Century Turkish
ET	: Eski Türkçe
Far.	: Farsça
Fr.	: Fransızca
haz.	: hazırlayan
Kaçalin	: Nevâî’nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar. El-Luğātu’n-Nevâ’iyye ve’İstişhādātu’l-Cağata’iyye
krş.	: karşılaştırınız
Lessing	: Ferdinand Lessing: Moğolca-Türkçe Sözlük
Mo.	: Moğolca
ÖTEL	: Özbek Tilining Etimologik Luğati
Rus.	: Rusça
ŞSE	: Şeyh Süleymân Efendi-i Buğaraî: Luğat-i Çağatay ve Türkî-i ‘Osmânî
TDES	: Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü
TDK	: Türk Dil Kurumu
TMEN	: Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen I-IV
Tü.	: Türkçe
vb.	: ve benzerleri
yay.	: yayınları

1. GİRİŞ

Kuzeydoğu Türkçesinin ikinci dönemi olan Çağatay Türkçesi, Doğu Türklerinin 15. yüzyılın başlarından 20. yüzyılın başlarına kadar kullanılmaya devam eden yazı dilidir.

Çağatay Hanlığı'nın ardından göçebe yaşayan Çağataylar, adlarını bir süre devam ettirdikten sonra Timur devletinin yıkılmasıyla göçebe olan Özbeklerle karışmışlardır. Çağatay adı bundan sonra da kaybolmamıştır. Karakalpak ve Özbekler arasında Çağataylar, uzun süre varlığını devam ettirmiştir.¹

“Çağatay edebî dilinin dayandığı temeller konusunda birçok farklı görüş ileri sürülmüştür. Radloff ve Korş gibi Türkologlar Çağatay Türkçesini Uygur dilinin Karahanlılar devrinden itibaren İslami kültür altında gelişen bir devamı olarak görmüşlerdir. Radloff daha da ileri giderek Çağatay Türkçesini canlı dille ilgisi olmayan, suni bir yazı dili şeklinde nitelendirmiştir. Borovkov bu görüşü reddetmiş, klasik Çağatay Türkçesinin temelini Orta Asya Türkçesi olduğunu ileri sürmüştür. Araştırmacı, Çağatay Türkçesini klasik bir yazı dili hâline getiren Nevâyî'nin canlı dile dayandığını, çok iyi bildiği Özbekçeden faydalandığını, bu sebeple Özbek yazı dilinin de kurucusu olduğunu kabul etmiştir.”²

Çağatay dili, özellikle Nevâyî'nin eserlerinde klasik biçimini alarak gelişimini devam ettirdi. Özbekçe ise 1921'de Çağatay edebî dilinin yerini aldı.

Nevâyî'nin sunduğu eserlerden yola çıkılarak onun eserlerini ve dilini anlamak amacıyla hazırlanan çeşitli sözlükler mevcuttur. Yine Özbekler tarafından da aynı amaçlar doğrultusunda hazırlanan sözlükler kaydedilmiştir.

Aşağıda “Özbekler”, “Özbekçe”, “Çağatay Türkçesi”, “Çağatayca Sözlükler” ve “Ali Şîr Nevâyî ve Eserleri” adlı başlıklar altında detaylı bilgiler verilecektir.

¹ Çağataylar ve Çağatay Türkçesi hakkında detaylı bilgi için bkz. János Eckman, **Çağatayca El Kitabı**, çev. Günay Karaağaç (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017), 15-21.

² Mustafa Argunşah, **Çağatay Türkçesi**, 2. bs. (İstanbul: Kesit Yayınları, 2014), 17.

1.1. Çağatay Türkçesi

Adını, Cengiz Han'ın ikinci oğlu Çağatay'dan alan "Çağatayca", Orta Asya Türk yazı dilinin gelişmesinde Karahanlı Türkçesinden sonra üçüncü evreyi oluşturmaktadır.

Çağatay Türkçesi, 15. yüzyılın başlarından 20. yüzyılın başlarına kadar Asya'daki -Osmanlı Devleti dışında kalan- Doğu Türklüğünün ortak yazı ve konuşma dili olmuştur. Eski Türkçeden sonra gelen Karahanlı Türkçesi bütün Türklerin ortak yazı dili idi. Karahanlı Devleti'nin dağılmasından sonra bir taraftan Harezmi Türkçesi, diğer taraftan Kıpçak Türkçesi ortaya çıkmıştı. Bunlar birer geçiş dönemi dili idi. 14. yüzyılın sonlarında Asya'da Timur'un Türk birliğini sağlamasıyla oluşan ortamda bu diller yerini tekrar ortak bir dile yani Çağatay Türkçesine bırakmışlardır.

Köprülü, Canpolat, Şçerbak, Samoyloviç, Eckmann gibi birçok Türkolog Çağatay Türkçesini farklı dönemlere ayırmıştır ki bu tasnifler arasında en çok kabul gören sınıflandırma Macar Türkolog J. Eckmann'a aittir:

1. Klasik Öncesi Devir (15. yüzyılın başlarından Nevayî'nin 1465'teki ilk divanını düzenlemesine kadar): Bu devir, bir dizi Eski Türkçe özelliğın muhafaza edildiğı bir geçiş devridir. Başlıca temsilcileri: Sekākī, Luṭfi, Atā'ī, Hōcendī, Seyyid Aḥmed Mīrzā, Ḥaydar, Ḥarezmi, Yūsuf, Emīrī, Yakīnī, Aḥmedī ve Gedā veya Gedā'ī.
2. Klasik Devir (1465-1600). Başlıca temsilcileri: Ḥamidī, Şeybānī, 'Ubeydī, Muḥammed Şālih, Bābūr, Bayram Ḥan vb.
3. Klasik Sonrası Devir (1600-1921). Bir taraftan Nevāyī dilinin dikkatli bir taklidi, diğer taraftan Özbek unsurlarının etkisi vardır. Başlıca temsilcileri: Ebū'l-ğāzī Bahādur Ḥan, Baba Raḥīm Meşreb, Şaykalī, Şūfī Yār, Turdī, Hüveydā, Mū'niş Ḥarezmi, Muḥammed Rıza Agāhī, 'Ömer Ḥan, Nādire, Maḥzūne, Üveysī, Nādir, Külḥānī, Maḥmūr, Muḫīmi, Furḫat, 'Ubeydullāh Zevkī, 'OmānḤoca Zārī, Nemenganlı Şevkī, vb."³

19. yüzyıla gelindiğinde Çağatay Türkçesi etkisini kaybederek 20. yüzyıl itibariyle yerini Özbekçeye bırakmıştır.

1.2. Çağatayca Sözlükler

Çağatay Türkçesinin bir kültür dili haline gelmesinde büyük katkıları olan Ali Şîr Nevâyî'nin eserlerini daha iyi özümseyebilmek adına sözlükler düzenlendi ki bu sözlükler sayesinde Ali Şîr Nevâyî sadece Çağatayca'nın değil tüm Türkçe'nin en mümtaz düşünürü haline geldi. Çağatay Türkçesinin sözlükleri kronolojik olarak şunlardır⁴:

³ János Eckmann, **Çağatayca El Kitabı**, çev. Günay Karaağaç (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017), 27.

⁴ Bu bölümde yararlanılan kaynaklar: Hasan Eren, "Çağatay Lügatleri Hakkında Notlar". **Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi**. c.8 (1950): 145-163; Zuhul Kargı Ölmez, "Çağatayca Sözlükler", **Kebikeç**

1.2.1. Bedâyiü'l-lugat

Sözlük, Çağatayca-Farsça olarak Hüseyin Baykara zamanında Heratlı Tâli İmanî tarafından Ali Şîr Nevâyî'nin eserlerini anlamak üzere yazılmıştır. A. K. Borovkov'a göre Çağatayca-Farsça olarak yazılan en eski sözlüktür. Eserin tek yazma nüshası Petersburg Devlet Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Bu nüshanın istinsah tarihi 1705-1706'dır.

Bedâyiü'l-lugat üzerine A. K. Borovkov'un çalışması 1961 yılında Moskova'da tıpkıbasımıyla birlikte yayımlanmıştır: A. K. Borovkov, **Bada'i al-lugat, Slovar Tâli İmanî geratskogo k soçineniyam Alişer Navoi** (Moskova: 1961).

1.2.2. Abuşka Sözlüğü

İlk kelimesi dolayısıyla "Abuşka Sözlüğü" olarak bilinen El-Lugātu'n-Nevâiyye ve'l-İstişhādātu'l-Cağātā'iyye, 1544 yılında İstanbul'da Çağatay Türkçesi-Osmanlı Türkçesi olarak düzenlenen bir sözlüktür. Sözlüğün kim tarafından düzenlendiği kesin olarak bilinmemektedir. Thury'e göre bilinen en eski Çağatayca sözlük Abuşka'dır.

Abuşka Lügati'nin birçok nüshası vardır:

Sözlük ilk kez 1862 yılında, Budapeşte'de Macarca olarak A. Vambéry tarafından yayımlanmıştır: A. Vambéry, **Abuska Csagataj-török szogyüjtemeny. Török keziratbol fordította, elöbeszeddel es jegyzetekkel kíserte Budenz Jozsef**, (Pest: 1862).

Sözlük daha sonra 1869 yılında V. V. Veliaminof Zernof tarafından Fransızca'ya çevrilmiştir: V. V. Veliaminof-Zernof, **Dictionnaire Djaghataiturg**, (Petersburg: 1869).

Eserle ilgili Türkiye'de ilk çalışmayı Besim Atalay yapmıştır: Besim Atalay, **Abuşka Lügati veya Çağatay Sözlüğü**, (Ankara: Ayyıldız Matbaa, 1970).

Dergisi, s.6 (1998): 137; Mustafa S. Kaçalın, "Abuşka Sözlüğü Üzerine". **Türk Dilleri Araştırmaları**, c. 13 (2003): 23-28; Borovkov, A. K. "Zur Geschichte der Wörterbücher des Čagatajischen". **Wissenschaftliche Zeitschrift der Martin-Luther Universität Halle-Wittenberg**, c. 9, (1961): 1357-1362; Farhad Rahimi, "Çağatay Türkçesi Sözlükleri Bibliyografyası", **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, s.7/1 (2017): 69-104.; Mustafa Argunşah, **Çağatay Türkçesi**, 2. bs. (İstanbul: Kesit Yayınları, 2014), 69-74; Zühal Ölmez, "Çağatayca Sözlükler", **Türk Dilleri Araştırmaları**, c.13, (2003): 11-21.

Eserin son yayımını Mustafa S. Kaçalın yapmıştır: Mustafa S. Kaçalın, **Niyâzî, Nevâyî'nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar El-Luğātu'n-Nevâ'yye ve'l-İstişādātu'l-Cağātā'yye** (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011).

1.2.3. Fazlullah Han Sözlüğü

Çağatay Türkçesi-Farsça bir sözlüktür ve Babür hükümdarı Muhammed Evrengzib'in önerisiyle oğlu adına Fazlullah Han tarafından Hindistan'da yazılmıştır. Yazdığı esere Luğat-i Türkî adını vermişse de daha çok Risâle-yi Fazlu'llâh Han adıyla tanınmıştır. Eser 1825'te Kalküta'da basılmıştır. Eserin bilinen nüshaları Hindistan-Lucknow, Pakistan-Karaçi, British Museum kütüphanesinde ve İran'da birer nüsha şeklinde yer almaktadır.

1.2.4. Zebân-ı Türkî (Kêlür-nâme)

17. yüzyılın ikinci yarısında, Hindistan doğumlu bir Türk olan Muhammed Yakub Çingî tarafından yazılmış, Çağatay Türkçesi-Farsça bir sözlüktür. Eserin Taşkent'te Bilimler Akademisi Şarksinaslık Enstitüsü (Özbekistan), British Museum (İngiltere) ve Lucknow şehrinde Nedve'tü'l-Ulema, Şiblî Library'de (Hindistan) üç nüshası tespit edilmiştir.

1982 yılında A. İbragimova tarafından Taşkent'te “Zebân-ı Türkî” adıyla basılmıştır. Türkiye’de nüsha karşılaştırmalı yayın Funda Kara tarafından yapılmıştır: Funda Kara, **Muhammed Ya'kûb-ı Çingî, Zebân-ı Türkî (Kêlür-nâme), İnceleme-Metin-Dizin**, (Erzurum: Fenomen Yayınları, 2011).

1.2.5. Senglâh

Nadir Şah zamanında, 1758-1760 yılları arasında Mirza Mehdi Han tarafından Çağatayca-Farsça olarak yazılmıştır. Bu sözlüğün de amacı Ali Şîr Nevâyî'nin eserlerini anlamaktır. Eserin yazılış sebebi olarak Mirza Mehdi, kendisinin Nevaî'ye olan hayranlığını göstermektir.

“Eserin, Biritish Museum'da iki, Oxford'daki Bodleian kütüphanesinde, Londradaki School of Oriental Studies kütüphanesinde, Paris ve Tahran milli kütüphanelerinde birer tane olmak üzere altı yazma nüshası vardır.”⁵

Eserle ilgili birçok çalışma yapılmıştır:

⁵ Zuhal Kargı Ölmez, “Çağatayca Sözlükler”, **Kebikeç Dergisi**, s.6 (1998): 140.

Senglâh sözlüğünün dil bilgisi kısmı olan Mebâni'ül-Luğa, Denison Ross tarafından British Museum nüshasına dayanılarak 1910'da Kalküta'da yayımlanmıştır: E. Denison Ross, **The Mebâni'l-Lughat Being a Grammar of The Turki Language By Mirza Mehdi Khân, Bibliotheca Indica**, (Calcutta: 1910).

Sözlükteki gramer bölümüyle ilgili diğer bir çalışmayı da János Eckmann yapmıştır: János Eckmann, “Mírzâ Mehdís Darstellung Der Tschagataischen Sprache”, *Analecta Orientalia Memoriae Alexandri Csoma de Körös Dicata*, edendo operi praefuit L. Ligeti, **Bibliotheca Orientalis Hungarica V**, Budapest, 1942-1947, s. 156-222.

Mebâni'ül-Luğa'nın Süleymaniye 1189-1922 sayılı nüshasının tıpkıbasımı 1950'de TDK tarafından Besim Atalay'ın bir ön sözü ile yayımlanmıştır: Besim Atalay, **Mirzâ Mehdi Mehmet Han Seng-lâh: Lugat-i Nevai. Tıpkıbasım** (İstanbul: TDK Yayınları, 1950).

Aynı bölümü 1956 yılında Karl Heinrich Menges de işlemiştir: Karl Heinrich Menges, “Das Čagatajische İn Der Persischen Darstellung Von Mirzâ Mehdi Xan”, *Akademie Der Wissenschaften Und Der Literatur (Mainz), Abhandlungen Der Geistes-Und Sozialwissenschaftlichen Klasse*, (Jahrgang: 1956), s. 9, Wiesbaden, s.. 627-739.

Sözlük bölümü üzerine ilk çalışma Sir Gerard Clauson tarafından yapılmıştır: Sir Gerard Clauson, **Sanglax: A Persian Guide to the Turkish Language by Muhammad Mahdí Xân**, (London: 1960).

1.2.6. Hulâsa-i Abbasî

19. yüzyılın ilk yarısında yazılan sözlüğün müstensihî Mehmed Hoyî'dir. Eser, İran şahı Feth-Ali'nin oğlu Abbas Mirza'ya armağan edilmiştir. Sözlük, Senglâh'a dayanmaktadır. Sözlüğün bilinen Tahran ve Paris nüshalarının her ikisinde de birtakım yanlışlıklar bulunmaktadır.

1.2.7. Et-Tamga-yı Nâsirî

19. yüzyılın ikinci yarısında Şeyh Muhammed Salih tarafından yazılmıştır. Çağatay Türkçesi-Farsça olarak yazılan sözlüğün British Museum ve Saint Petersburg'da olmak üzere iki nüshası bulunmaktadır.

1.2.8. Fethali Kaçar Sözlüğü

1862 yılında Fethali Kaçar Kazvinî tarafından Farsça-Çağatay Türkçesi olarak yazılmış bir sözlüktür. İran sahasında yazılmış olan Çağatayca sözlüklerden en büyüğüdür. Sözlük, Ali Şîr Nevâyî'nin eserlerinden yola çıkılarak oluşturulmuş ve Senglâhtan faydalanılmıştır. İran'da beş nüshası vardır⁶ Thury ve Romaskeviç nüshaları ile birlikte toplam yedi yazma nüshası bilinmektedir.

“Feth-‘Alî Kaçar sözlüğünün Behcetü'l-Luğat adlı bir nüshasını İstanbul'da bulup kendisiyle Macaristan'a götüren Thury, Budapeşte'de yayımladığı bu eserle ilk kez olarak sözlüğü bilim dünyasına tanıtmıştır.”⁷

1.2.9. Dictionnaire Turk Oriental

1870 yılında Pavet de Courteille'nin yazdığı bir sözlüktür. Eserin madde başları Arap harfliyken madde açıklamaları Fransızcadır: Pavet de Courteille, **Dictionnaire Turk Oriental**, (Paris: 1870).

1.2.10. Lugat-i Çağatay ve Türkî-i Osmanî

1882 yılında İstanbul'da yayımlanan sözlüğün yazarı Şeyh Süleyman Efendi-i Özbekî el-Buharî'dir. Basılmış ilk Çağatay Türkçesi sözlüğüdür: Şeyh Süleyman Efendi-i Özbekî el-Buharî, **Lugat-i Çağatay ve Türkî-i Osmanî**, İstanbul, 1298.

Eser, Çağatay Türkçesi-Osmanlı Türkçesi olarak yazılmıştır. Sözlük, Ignacz Kunos tarafından kısaltılarak Almanca'ya vermiştir: I. Kunos, **Şejx Sülejman Efendi's Çağataj-Osmanisches Wörterbuch**, (1902: Budapest).

Ayrıca eserin tıpkıbasımı Mehmet Ölmez tarafından yayımlanmıştır: Mehmet Ölmez, “Lugat-i Çağatay ve Türki-i ‘Osmani, İstanbul 1928”, **Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi**, c:13, İstanbul (2003): 29-368.

⁶ Bkz. Farhad Rahimi, “Çağatay Türkçesi Sözlükleri Bibliyografyası”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, s.7/1 (2017): 69-104.

⁷ Farhad Rahimi, “Çağatay Türkçesi Sözlükleri Bibliyografyası”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, s.7/1 (2017): 86.

1.2.11. Üss-i Lisan-ı Türkî

1897-1898 yılları arasında İstanbul'da basılan eserin müellifi Mehmet Sadık'tır. Altı bölüm ve küçük bir sözlükten oluşan eserdeki sözlüğün baş kısmında Ahmet Mithat Efendi'nin bir tanıtma yazısı yer almaktadır.

Küçük bir Çağatay Türkçesi dil bilgisi ve sözlüğü olan bu eser, Martin Hartmann tarafından Almancaya çevrilerek yayımlanmıştır: Martin Hartmann, **Çağahataisches, Die Grammatik Uss-i Lisân-i Turkî Des Mehemmed Sâdiq**,(Heidelberg:1902).

Türkiye'de Recep Toparlı ve Ali Ilgın sözlüğün yayını yapmıştır: Recep Toparlı, Ali Ilgın, Mehmet Sadık, **Üss-i Lisân-ı Türkî**, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2006).

1.2.12. Çağatay Türkçesi Sözlüğü

Suat Ünlü tarafından Çağatayca metinlerden yararlanılarak oluşturulan 26.665 maddelik bir sözlüktür: Suat Ünlü, **Çağatay Türkçesi Sözlüğü**, (Konya: Eğitim Yayınları, 2013).

1.3. Ali Şîr Nevâyî ve Eserleri

9 Şubat 1441 tarihinde Herat'ta dünyaya gelen Ali Şîr Nevâyî'nin babası Gıyaseddin Kîçine Bahadır, Timurlu sarayına hizmet eden ve aslen Uygur Türk'ü olan bir aileye mensuptur. Nevâyî'nin çocukluğu Timurlu şehzadesi olan Hüseyin Baykara ile geçmiş ve birlikte eğitim görmüşlerdir. Buna ek olarak Ali Şîr Nevâyî, Horasan'ı 1469 yılında ele geçirip Timurlular tahtına çıkan Hüseyin Baykara'nın naipliğini ve nedimliğini yapmıştır. Nevâyî, 3 Ocak 1501 tarihinde, doğduğu şehir olan Herat'ta vefat etmiştir.

“Nevâyî'nin yüksek bir millî şuura ve sarsılmaz bir Türkçe sevgisine sahip olduğu hemen hemen bütün eserlerinde görülmektedir. Edebiyat, her şeyden önce dil meselesidir. Millî ve yüksek bir edebiyat ancak millî şuur ve millî zevkin geliştirdiği bir dille yaratılır. Bunun için evvelâ dilin kudretine inanmak, onu sevmek ve titizlikle işlemek gerekir. Nevâyî'nin, Türkçe'nin müdafaasını yapmağa ve münevverleri Türkçe yazmak için teşvik etmeğe sevk eden gerçek sebep budur.”⁸

⁸ Kemal Eraslan, “Nevâ’î”, **Başlangıcından Günümüze Kadar Büyük Türk Klâsikleri**, c.3 (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1986): 108.

“Türk edebiyatına, diline ve kültürüne son derece değerli katkılarda bulunmuş, yaşadığı dönemin bütün güzelliklerini kendi dilinde ve sanatında toplamış, Türk edebiyatının en büyük şahsiyetlerinden biri hiç şüphesiz Ali Şîr Nevâyî’dir.”⁹

“Onun edebî kimliği ve Türkçeciliği şairler ve yazarlar arasında o kadar geniş bir etki sahası oluşturmıştır ki, bazı araştırmacılarca Nevayî devri ve sonrasında onun sayesinde Doğu Türkçesine bütün olarak ‘Nevayî dili’ adı verilmiştir.”¹⁰

Nevâyî’nin eserleri çok çeşitli olarak birçok eseri bulunmaktadır(29 adet):
divan, hamse, tezkire, dil ve edebiyat, din ve ahlak, tarih biyografi ve belge.

1. Divanları (Hazâ’inü’l-me’ânî):

- 1.1. Garâ’ibü’s-Sıgar
- 1.2. Nevâdirü’ş-Şebâb
- 1.3. Bedâyi’ül-Vasat
- 1.4. Fevâidü’l-Kiber
- 1.5. Farsça Divan

2. Hamsesi:

- 2.1. Hayretü’l-Ebrâr
- 2.2. Ferhâd u Şîrîn
- 2.3. Leylî vü Mecnûn
- 2.4. Seb’a-i Seyyâre
- 2.5. Sedd-i İskenderî

3. Tezkireleri:

- 3.1. Mecâlisü’n-Nefâis
- 3.2. Nesâyimü’l-Mahabbe min Şemâyimi’l-Fütüvve

4. Dil ve Edebiyat Kitapları:

- 4.1. Mîzânü’l-Evzân
- 4.2. Muhâkemetü’l-Lugateyn
- 4.3. Risale-i Muamma

5. Dinî-ahlaki Eserleri:

- 5.1. Münâcât
- 5.2. Çihil Hadis

⁹ Kâzım Köktekin, “Ali Şîr Nevâyî’nin Türkçeciliği”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, s.19 (2002): 117.

¹⁰ Mustafa Argunşah, Çagatay Türkçesi, 2. bs. (İstanbul: Kesit Yayınları, 2014), 41.

- 5.3. Nazmu'l-Cevâhir
- 5.4. Lisânü't-Tayr
- 5.5. Sirâcü'l-Müslimîn
- 5.6. Mahbûbu'l-Kulûb

6. Tarihî Eserleri:

- 6.1. Târih-i Enbiyâ vü Hükemâ
- 6.2. Târih-i Mülûk-i Acem
- 6.3. Zübdetü't-Tevârih

7. Biyografik Eserleri:

- 7.1. Hâlât-ı Seyyid Hasan Beg
- 7.2. Hamsetü'l-Mütehayyirîn
- 7.3. Hâlât-ı Pehlevân Muhammed

8. Belgeler:

- 8.1. Vakfiyye
- 8.2. Münşe'ât

Nevâyî dili, sadece Doğu Türklerinin değil tüm Türk dünyasının dili olarak kabul edilir. Kendini çok iyi yetiştiren Nevâyî, Arapça ve Farsçaya olan hâkimiyetiyle bu dillerdeki söyleyişleri Türkçeye intibak ettirmiş ve Türk dilinin bir kültür ve medeniyet dili seviyesine ulaşmasına muazzam bir katkıda bulunmuştur. Son olarak belirtmek gerekir ki Ali Şîr Nevâyî, tüm yaşamı boyunca ortaya koyduğu eserler ve inandığı ilkelerle Türk diline millî bir özellik kazandırmıştır.

1.4. Ali Şîr Nevâyî Eserleri Dilinin İzahli Lügati Hakkında

Türkistan müşterek edebî dilinin en büyük temsilcisi olan Ali Şîr Nevâyî'nin Türk edebiyatına ve diline etkisi kendisinden sonraki yüzyıllara değin uzanmaktadır. Nevâyî hayattayken onun hakkında yazılan birçok eserin yanında, eserlerindeki anlaşılması güç olan sözcük ve deyimleri izah etmek maksadıyla birçok sözlük meydana getirilmiştir. Bu sözlüklerin büyük kısmında kelimeler, Nevâyî'nin eserlerinde geçen biçimiyle verilmiş ayrıca Nevâyî'den pek çok örnekle bu kelimeler pekiştirilmiştir.

Özbekistan’da başta Ali Şîr Nevâyî olmak üzere birçok şairin eserlerini daha iyi anlamak amacıyla ilk olarak 1953 yılında “Uzbek Klassik Adabiyati Üçün Kıskaç Lûgat” adlı kısaltılmış bir sözlük yayımlanmıştır. Ardından 1972 yılında Parsa Şemsi ve S. İbrahimov, bu çalışmadan yola çıkarak on beş ciltlik “Ali Şîr Navaîy” külliyyatını da tarayarak “Ali Şer Navoiy Asarlari Lûgati” adlı yeni bir sözlük tertip etmişlerdir. Sonrasında ise bu sözlük yeniden derlenip genişletilerek 1983 yılında “Ali Şer Navoiy Asarlari Tilining İzahli Lûgati” adıyla dört cilt olarak basılmıştır.

Nevâyî’nin eserlerindeki söz varlığı geçmişten günümüze büyük bir dil malzemesi sunmaktadır ki bu malzeme Çağatay Türkçesinin devamı olan Özbekçe başta olmak üzere günümüz Türk dillerinde de kullanılmaya devam etmektedir. Ali Şîr Nevâyî’nin Türk diline olan bilhassa söz varlığı açısından katkılarını “Ali Şer Navoiy Asarlari Tilining İzahli Lûgati” adlı çalışma ile bir kez daha gözlemleyebiliyoruz ki yukarıda saydığımız noktalar hususunda bu sözlük çalışmasının öneminin dikkatle altını çiziyoruz.

1.5. Özbekler

Özbek adı, Ebu-l-Gazi Bahadır Han’ın belirttiğine göre 1312-1340 yılları arasında hüküm süren Altınordu hanı Özbek’in kendi halkına verdiği bir addır.

“Özbek” adının etimolojisiyle ilgili farklı görüşler bulunmaktadır: B. B. Grigoryev ve A. A. Semyanov’a göre, 14. ve 15. yüzyıllarda Ak Ordu devleti içindeki Türk-Moğol kabilelerinin tümü için kullanılan bir addır ki Vambery’e göre, “*kendi kendinin beği, bağımsız, müstakil*” anlamlarına gelen “Öz+bek” şeklindedir.

Türk, Moğol ve İran karışımı bir etnik yapıya sahip olan Özbekler, 1924-1991 yılları arasında Rus hâkimiyeti altında yaşamıştır. Günümüz Özbekistan’ı, 20 Haziran 1990’da egemenliğini, 1 Eylül 1991’de bağımsızlığını ilan etmiştir. 29 Aralık 1991 tarihinde düzenlenen referandumla da bağımsızlık ilanı onaylanmıştır.

Batı Türkistan’da Amu Derya (Ceyhun) ve Sir Derya (Seyhun) arasında Aral Gölü ovasıyla Tanrı dağlarının eteklerinde kurulmuş olan Özbekistan, Orta Asya diye tarif edilen bölgenin merkezinde yer almaktadır. Kuzey ve Kuzeybatısında Kazakistan –En büyük sınır komşusudur.–, Doğu ve Güneydoğusunda Kırgızistan ve Tacikistan, Güneybatısında Türkmenistan ve güneyinde ise Afganistan yer alır.

Özbekistan’ın nüfus yoğunluğu:

%80 Özbekler,

%5,5 Ruslar,
%5-5,5 Tacikler,
%3 Kazaklar,
%2,5 Karakalpaklar,
%1,5 Tatar,
%2,5 Diğer.

Nüfusun %96'sı Müslüman'dır. Ülkede %2 oranında Ortodoks nüfus yaşarken %2 oranında diğer dinlere mensup insan bulunmaktadır.

Yüz ölçümü 447.400 km² ve nüfusu 32,39 milyon (2017)'dur. Başlangıçta Semerkand olan başkent, 1930'dan sonra Taşkent'e taşınmıştır.

1932'de Karakalpak Cumhuriyeti kurulmuş, 5 Aralık 1936'da özerk Karakalpak Cumhuriyeti Özbekistan'a bağlanmıştır. Özbekistan 12 il ve 1 özerk cumhuriyetten müteşekkildir. Bunlar: Taşkent, Semerkand, Buhara, Harizm, Andıcan, Fergana, Namangan, Kaşkaderya, Surhanderya, Sirderya, Cizzah, Nevai, Karakalpakistan Özerk Cumhuriyeti.

Bugünkü Özbeklerin büyük bir kısmı Özbekistan topraklarında yaşamaktadır. Özbekistan toprakları dışında ise Tacikistan'da (450.000), Kırgızistan'da (220.000), Kazakistan'da (140.000), Türkmenistan'da (125.000 ve Rusya Federasyonu'nda yaşamaktadırlar. Bunlara ek olarak da Türkiye, Çin ve Suudi Arabistan'da göçmen olarak yaşayan Özbekler de bulunmaktadır.

1.6. Özbekçe

20. yüzyılın başına kadar kullanılan müşterek Çağatay edebi diline günümüz Türk lehçeleri arasında Özbek ve Yeni Uygur Türkçeleri en yakın olanlardır. 1921 yılından itibaren Çağatay Türkçesinin yerini Özbekçe almaya başlamıştır. Çağatay edebi dilinde, Özbekçe ögelere 18. yüzyıl itibariyle rastlanmaktadır. Talat Tekin'in Türk dilleri için yapmış olduğu tasnife göre Özbekçe, Yeni Uygurca "ayak/tağlık" grubunda yer almaktadır.

Özbekler, üç kavmin birleşmesinden meydana gelmiştir: Karluklar, Oğuzlar, Kıpçaklar. Bu üç kavmin izleri dillerinde de görülmektedir ki buna bağlı olarak Özbekçenin dört farklı lehçesi görülmektedir:

1. Harezmi-Kıpçak lehçesi,

2. Kuzey Özbek lehçesi,
3. Güney Özbek lehçesi,
4. Harezmi-Oğuz lehçeleri¹¹.

“Özbek yazı dili 1929-30’dan 1937’ye kadar söyleyiş bakımından ünlü uyumunun korunduğu Kuzey Özbek lehçesine, dilbilgisi ve sözcüklüğü yönünden de Taşkent ağzına dayanmaktaydı. 1937’de yazı dilinde yapılan değişiklikler sonucunda yazı dili, İrancalaşmış Taşkent ağzına, dilbilgisi ve sözcüklüğü bakımından da Fergana vadisi lehçesine dayandırılmıştır.”¹²

Özbek yazı dilinin dayandığı alfabelerin sınıflandırılması:

1. 1900-1929 (Arap alfabesinin kullanıldığı yıllar),
2. 1929-1940 (Latin alfabesinin kullanıldığı yıllar),
3. 1940-1995 (Kiril alfabesinin kullanıldığı yıllar),
4. 1995-2010 (İki alfabenin –Kiril ve Latin- kullanıldığı yıllar).

1995 yılında kabul edilen anayasa ile Kiril alfabeden Latin alfabesine geçiş süresi başlatılmış ve bu süreç günümüzde de devam etmektedir.

1989 yılında Özbekistan’da onanan dil yasasıyla Özbekçe devlet dili, Rusça ise halklar arası iletişim dili olarak kabul edilmiştir. 1992 yılında onanan anayasada ise Özbekçenin devlet dili olma statüsü bir kez daha vurgulanmış, Rusçaya ise herhangi bir statü tanınmamıştır. Böylece Özbekistan, Sovyet sonrası yasakoyuculukta, Rusçaya statü tanımayan tek Orta Asya Türk devleti olma özelliğini kazanmıştır. 1993 yılında onanan anayasa ile Özbekçe, Özbekistan Anayasa Mahkemesi’nin resmi dili olarak kabul edilmiştir. 1995 yılında kabul edilen dil yasasıyla, 1989 yılı dil yasasında Rusçaya verilen ‘halklar arası iletişim dili’ olma işlevi de kaldırılmıştır. Devlet kurum ve kuruluşlarındaki belge ve yazışmaların da devlet diline tam olarak geçiş tarihi 1 Eylül 2005 olarak belirlenmiştir.

Tüm bu süreçler içerisinde karşılaşılan alt yapı ve kaynak yetersizliği, dil planlaması konusunda yeterli bilgi ve birikime sahip olunmaması ve dil eğitimi yöntemlerinin eskiliği gibi engellerle karşılaşmıştır. Bu sorunlarla beraber hem Rusça giderek unutulmuş hem de Özbekçe yeterli düzeyde öğretilmemiştir. Bunlar sonucunda Özbekistan’da Latin alfabeye geçiş kararlaştırılmış ancak ekonomik ve teknik sıkıntılar nedeniyle bu geçiş tam olarak gerçekleştirilememiştir. Özbek alfabesinin teknik sıkıntıları nedeniyle gençler sorun yaşamaktadır ki artık Kiril alfabesi de öğretilmediği için gençlerin büyük çoğunluğu her iki alfabeyi de tam olarak öğrenememektedir. Sonuç olarak Özbekistan’da bir alfabe sorununun mevcudiyetini

¹¹ Talat Tekin, Mehmet Ölmez, **Türk Dilleri Giriş** (Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2014), 149.

¹² Zuhale Kargı Ölmez, “Özbekler ve Özbekçe”, **Çağdaş Türk Dili Dergisi**, s.108 (Ankara: 1997), 24.

belirterek gençlerdeki nitelikli anlama ve eleştirel düşünme alışkanlıklarının eksikliğine de değinmek elzemdir.¹³

Bugünkü Özbek yazı dilinin başlıca seslik özellikleri¹⁴:

1. İlk hecedeki /ağ/ ses grubunun korunması: *tâğ* “dağ”, *bâğ* “bağ”, *sâğ* “sağ, esen”, *yâğ*- “yağmak” vb.
2. Çok heceli sözcüklerin sonundaki /ığ/ ve /iğ/ ses gruplarının /ik/ ve /iğ/ gruplarına değişmesi: ET *adığ* > *ayığ* “ayı”, ET *sarığ* > *sariğ* “sarı”, ET *bilig* > *bilik* “bilgi” vb.
3. /a/ ünlüsünün dudaksıllaşması (daha çok ilk hecede): ET *altı* < *âlti*, ET *ala* > *âle*, ET *at* > *ât* “ad” vb.
4. /ı/ ünlüsünün, artdamaksıl /k/ ve /ğ/ komşuluğu dışında, /i/ye değişmesi: ET *altın* > *âldin* “önce”, ET *altun* > *âltin* fakat *bâlık* [bâlık], *ķiz* [ķız] vb.
5. /ö/ ve /ü/ ünlülerinin, öndamaksıl /k/ ve /g/ komşuluğu dışında, artsıllaşması: *kol* [köl] “göl”, *koz* [köz] “göz”, *mangu* [mengü] “ebedi” fakat ET *böl*- > *bol*-, ET *ölüm* > *olim*, ET *tüş* > *tuş* vb.
6. Damak ve dudak uyumlarının geniş ölçüde bozulması: *açimâķ* “acımak, ekşimek”, *âte* “baba”, *bâle* “çocukluk”, *toğri* “doğru”, *boyin* “boyun” vb.
7. 3. kişi iyelik ekinden sonra beliren zamir /n/sinin düşmüş olması: *âre-si-den* “arasından”, *âte-si-ge* “babasına”, *uy-i-den* “evinden”, *bâğçe-si-de* “bahçesinde” vb.
8. İlk hecedeki kapalı /e/ ünlüsünün korunması, /e/ ünlüsünün de /è/ye değişmesi: *édi* > *ège* “sahip”, *él* “halk”, *erte* “erken”, *kêçe* “gece” vb.; *ek*- > *ék*-, *er* > *ër* “koca, erkek” vb.

¹³ Özbekçede alfabe sorunu ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Jale Garibova, **Sovyet Sonrası Dönemde Türk Dilli Halklar, Dil Sorunu, Yeniden Biçimlenen Kimlikler**, Ed.: Sema Aslan, Rena Salehova (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, IV. Kitap, 2012).

¹⁴ Talat Tekin, Mehmet Ölmez, **Türk Dilleri Giriş** (Ankara: BilgeSu Yayıncılık: 2014), 149-152.

1.7. Özbekçenin Ses Bilgisi¹⁵

1.7.1. Ses Düşmesi

1.7.1.1. Ünlü Düşmesi

Son hecelerinde dar ünlü bulunan bazı kelimelerin isim çekim veya iyelik eki aldıklarında iç hecede kalan vurgusuz orta hece ünlüsünün düşmesidir.

ko'ngil > *bo'yin* > *bo'yni* “boynu” *qârin* > *qârni*
ko'nglim “gönlüm” *burun* > “karnı”
burni “burnu”

Topluluk sayı sıfatı oluşturan +ov, +ovlon ekleri sonu ünlü ile biten sayılara geldiğinde bu ünlü düşer: *ikkov(i)* “ikisi”, *yettovlon* “yedisi” gibi.

Bazen telaffuzda, kelimelerin ilk hecesindeki kısa telaffuz edilen /i/, ya düşer ya da çok kısa telaffuz edilir: *bilan* > *blan*, *biroq* > *broq* gibi.

1.7.1.2. Ünsüz Düşmesi

Kelime başı, ortası ve sonunda olmak üzere meydana gelen sızıcılaşma yoluyla eriyen ünsüzlerin kaybolma durumudur.

Kelime başında ünsüz düşmesi

Genellikle kelime başında kısa telaffuz edilen /y/ ünsüzü düşer:

ET *yırak* > *iroq* “uzak”

ET *yığaç* > *og'och* “ağaç” gibi.

Kelime içinde ünsüz düşmesi

Ünsüzle başlayan bir ek aldığı anda /r/ akıcı ünsüzü düşer:

ET *er-* > *e-dim* “i-mek”

ET *kurtul-* > *qutul-* “kurtulmak”

Kelime sonunda ünsüz düşmesi:

Sızıcı ünsüz olan /h/ sesi alınma kelimelerde sonda kaybolur:

Ar. *iştibāh* > *iştibā* “şüphe”

¹⁵ Özbekçe ses ve biçim bilgisiyle ilgili detaylı bilgi için bkz. Hüseyin Yıldırım, **Özbek Türkçesi (Dil Bilgisi, Alıştırıcılar, Konuşma, Metinler)** (Ankara: Gazi Kitabevi, 2012); Mustafa Volkan Coşkun, **Özbek Türkçesi Grameri** (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017); Metin Erkaya, **Özbekçe'yi Öğreniyoruz** (İstanbul: Ahsen Basın Yayın, 1992); Ahmet Buran, Ercan Alkaya, Çağdaş Türk Lehçeleri (Ankara: Akçağ Yayınları, 2010); Rıdvan Öztürk, “Özbek Türkçesi”, **Türk Lehçeleri Grameri** Ed. Ahmet Bican Ercilasun (Ankara: Akçağ Yayınları, 2012), 291-354.

Sonu çift ünsüzle biten kelimelerin sonundaki /d, t/ ünsüzleri telaffuzda düşer ancak yazıda gösterilmektedir:

Toshkent > *Toshkensarguzasht* >
sarguzash “macera”

baland > *balan* “yüksek”
farzand >
farzan “evlat, çocuk”

1.7.2.Ses Türemesi

1.7.2.1.Ünlü Türemesi

Ses özelliklerine bağlı olarak alıntı kelimelerde ünlü türemesi durumu oluşur.

Kelime başında ünlü türemesi:

stol > *ustol* “masa”
spirt > *ispirit* “alkol”

Rus > *Orus* “Rus”
stakan > *istakan* “bardak”

Kelime içinde ünlü türemesi:

Far. *tuhm* > *tuğum* “yumurta”
Far. *şehir* > *şahar* “şehir”

Ar. *asl* > *asil* “asıl”
Ar. *hezl* > *hazil* “şaka”

Kelime sonunda ünlü türemesi:

Bank > *banka* “banka”
bisk > *diska* “disk”

1.7.2.2.Ünsüz Türemesi

Kelime başında, ortasında ve sonunda kelimenin aslında olmayan bir ünsüzün meydana gelmesidir.

Kelime başında ünsüz türemesi:

ET *eşgek* > *haşak* “eşek”
ET *öküz* > *hökiz* “öküz”

Kelime içinde ünsüz türemesi:

Alınma kelimelerde görülür.
teatr > *teyatr* “tiyatro”
radio > *radiyo* “radyo”

Kelime sonunda ünsüz türemesi:

Alınma kelimelerde görülür.
Ar. *resmî* > *resmiy* “resmî”
Ar. *edebî* > *adabiy* “edebî”

1.7.3. Ses Değişimi

1.7.3.1. Ünlü Değişimi

1.7.3.1.1. Daralma

Geniş ünlülerin daralma durumudur. Bu daralma hem Türkçe hem de alınma kelimelerde görülür.

ET *kedim* > *kiyim* “giyim, giysi”

Ar. *haslet* > *hıslat* “nitelik, vasıf”

Far. *āheste* > *ahista* “yavaş”

Far. *cān- āver* > *cānivār* “canlı”

Ar. *halvet* > *hılvat* “kuytu, gözden ırak”

ET *ol* > *u* “o”

Far. *hoş* > *huş* “hoş”

1.7.3.1.2. Genişleme

Alıntı kelimelerde Türkiye Türkçesinde dar ünlülerin tercih edildiği noktalarda Özbek Türkçesinde geniş ünlüler tercih edilmektedir.

Far. *harhişe* > *harhaşa* “gürültü, patırtı”

Far. *nīreng* > *nayrang* “hile, oyun”

ET *bir-* > *ber-* “ver-“

Far. *zūr* > *zor* “zor”

Far. *dūst* > *dost* “dost”

Far. *mihmān* > *mehmān* “misafir”

Far. *gūšt* > *göşt* “et”

Far. *gūl* > *göl* “saf adam”

ET *yigirmi* > *yigirma* “yirmi”

Ar. *mu'min* > *mömin* “mümin”

Ar. *‘alenī* > *alayna* “açıkça”

1.7.3.1.3. Düzleşme

Yuvarlak bir ünlünün düz bir ünlüye değişimi olayıdır. Alınma ve Türkçe sözcüklerde görülür.

Ar. *sandūk* > *sandık* “sandık”

ET *tilkü* > *tülki* “tilki”

ET *otun* > *otin* “odun”

ET *bölük* > *bölak* “kısım”

1.7.3.1.4. Yuvarlaklaşma

Alınma ve Türkçe sözcüklerde ön ve iç sesteki düz ünlülerde yuvarlaklaşma görülür.

Ar. *muşkil* > *müşkül* "müşkül"

ET *eb* > *üy* "ev"

1.7.3.1.5. İncelme

Kelimede olan kalın ünlülerin incelmesi durumudur.

Ar. *sākin* < *sekin* "sakin"

Ar. *suhbet* < *sühbat* "sohbet"

1.7.3.1.6. Kalınlaşma

Kelimede bulunan ince ünlülerin kalınlaşması durumudur.

Far. *bünyād* < *bunyād* *kel-*
"ortaya çıkmak"

Far. *düm* > *dum* "kuyruk"

Far. *bürrān* > *burra* "keskin"

1.7.3.2. Ünsüz Değişimi

1.7.3.2.1. Ötümlüleşme

Kelime sonunda bulunan /k/ ve /k/ ünsüzlerinin ek alarak iki ünlü arasında kalmaları bu ünsüzlerin ötümlüleşmesine sebep olur.

kerak+i > *keragi* "gerek"

koltık+ı > *koltığı* "koltuk"

Söz başında genellikle korunan /t-/ ünsüzü kimi kelimelerde /d-/ye dönmüştür.

Bu özellik Çağataycadan itibaren görülür.¹⁶

ET *ti-* > *de-* "demek"

DLT *teniz* > *dengiz* "deniz"

1.7.3.2.2. Ötümsüzleşme

Ötümlü ünsüzlerin boğumlanma esnasında ötümsüzlük özelliğini kazanma durumudur.

ET *bıçak* > *piçak* "bıçak"

ET *ölüg* > *ölik* "ölü"

ET *turmaz* > *turmas* "durmaz"

¹⁶ Söz başı /t-/ > /d-/ değişimi ile ilgili detaylı bilgi için bkz. János Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, çev. Günay Karaağaç (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2017), 41-42.

1.7.3.2.3. Dudaksıllaşma

/ğ/, dudak ünsüzü olan /v/ye değişmesi durumudur.

DLT *kırağū* > *ķırāv* “kırağı”

1.7.3.2.4. Diş-damaksıllaşma

Dudak ünsüzü olan /m/nin, yerini bir diş-damak ünsüzü olan /n/ye bırakması durumudur.

ET *amtı* > *endi* “şimdi”

1.7.3.2.5. Akıcılaşma

Kelimede patlayıcı özellikle karşımıza çıkan ünsüzlerin akıcı ünsüzlere değişmesi durumudur.

ET *adək* > *āyāk* “ayak”

ET *kidin* > *keyin* “sonra”

1.7.3.2.6. Sızıcılaşma

Kelimede ötümlü-patlayıcı özelliği olan ünsüzlerin sızıcı ünsüzlere değişmesi durumudur.

ET *yalbar-* > *yalvar-* “yalvarmak”

ET *sub* > *suv* “su”

1.7.3.2.7. Patlayıcılaşma

Kelimede sızıcı özelliğe sahip olan ünsüzlerin ötümsüz-patlayıcı ünsüzlere değişmesi olayıdır.

Ar. *sufre* > *sūprā* “sofra”

DLT *karış* > *ķariç* “karış”

1.7.3.2.8. Genizsilleşme

Kelimedeki ötümlü-patlayıcı dudak ünsüzü olan /b/nin yine bir dudak ünsüzü olan /m/ye değişmesi durumudur.

DLT *buz* > *muz* “buz”

1.7.4. Göçüşme (Yer Değiştirme)

Kelime içerisindeki komşu veya uzak seslerin yer değiştirmesi durumudur.

ET *yağmur* > *yâmgır* “yağmur” ET *kepli* > *kapalak* “kelebek”

ET *kirpik* > *kiprik* “kirpik” ET *konşı* > *koşni* “komşu”

1.7.5. Benzeşme

Kelime içindeki bir sesin başka bir sesle benzer veya eş özellik kazanma durumudur.

bâğ+ka > *bâkka* “bağa” (Gerileyici benzeşme)

yağ+kan > *yakkan* “yağan” (Gerileyici benzeşme)

Ar. *kıymet* > *kımmat* “kıymet” (Gerileyici benzeşme)

1.7.6. Kaynaşma

Ayrı hecelerdeki iki ünlünün tek bir ünlüde ya da birden çok hecedeki seslerin tek bir hecede toplanması durumudur.

iki+egüsi > *ikkâvi* “ikisi”

ne+erse > *narsa* “şey, eşya”

1.7.7. Hece Yutulması

Bir kelimede ses bakımından birbirine benzer seslerden oluşan iki heceden birinin zamanla erimesi durumudur.

Far. *âheste* > *asta* “yavaş”

1.7.8. Tekleşme

Arapça kelimelerdeki ikiz ünsüzlerin tek bir ünsüze değişmesi durumudur.

Ar. *niyyet* > *niyat* “niyet”

Ar. *ehemmiyyet* > *ahamiyat* “önem”

1.7.9. İkizleşme

Kelimedeki iç seste iki ünlü arasında bulunan ünsüzün tekrar etmesi durumudur.

ET *iki* > *ikki* “iki”

Ar. *hecā* > *hicca* “hece”

ET *otuz* > *ottiz* “otuz”

1.8 Özbekçenin Biçim Bilgisi

1.8.1. İsim Çekim Ekleri

1.8.1.1.Çokluk Eki

Özbek Türkçesinde isim çoğul eki olarak *+lar* kullanılır ve bu ek tek şekillidir.

kollar “eller”

hâtınlar “kadınlar”

âyâklar “ayaklar”

maktablar “okullar”

1.8.1.2.İyelik Ekleri

Özbek Türkçesinde iyelik ekleri sadece düz ünlülü olup tek şekilli olarak karşımıza çıkar.

Tablo 1: İyelik Ekleri

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	+(i)m <i>âta+m</i>	+(i)miz <i>âta+miz</i>
2. şahıs	+(i)ng <i>âta+ng</i>	+(i)ngiz <i>âta+ngiz</i>
3. şahıs	+(s)i <i>âta+si</i>	+lari <i>âta+lari</i>

1.8.1.3. Aitlik Eki

Özbek Türkçesinde aitlik eki *+gi / +ki / +kı* biçimindedir.

taş+kı “dıştaki”

keç+ki “akşamki” gibi.

bugun+gi “bugünkü”

1.8.1.4. Hâl Ekleri

1.8.1.4.1. Yalın Hâl

İsmin herhangi bir durum eki almadığı hâlidir.

yomgır “yağmur”

devân “divan” gibi.

1.8.1.4.2. İlgî Hâli

Özbek Türkçesinde ilgili hali eki */+ning/* olarak tek şekillidir. Teklik birinci şahıs ile teklik ikinci şahıs zamirinden sonra */+ing/* şeklindedir. Ayrıca */+ki/* aitlik ekini alınca */+ng/* düşer.

üy+ning “evin”

sen+ing “senin”

men+ing “benim”

bizniki “bizimki”

1.8.1.4.3. Yönelme Hâli

Özbek Türkçesinde genellikle */+ga/* şeklinde olan ek, ötümsüz */k/* ünsüzü ile biten kelimelere eklendiğinde */+ka/* şeklinde; */k/* ünsüzü ile biten kelimelere eklendiğinde */+қа/* şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

kol+ga “ele”

çeçak+ka “çiçeğe”

tâk+қа “dağa”

eşik+ka “kapıya”

Ayrıca Özbekçede teklik ve çokluk 3. şahıs iyelik eklerinden sonra araya bir zamir n’si girmez.

kozi+ga “gözüne”

ânasi+ga “annesine” gibi.

1.8.1.4.4. Yükleme Hâli

Özbekçede */+ni/* biçiminde tek şekillidir. Bazen teklik ve çokluk 3. şahıs iyelik eklerinden sonra */+n/* biçiminde de karşımıza çıkmaktadır.

bâzâr+ni “pazarı”

yelkasi+ni “omuzunu”

deraza+ni “pencereyi”

ukasi+n “kardeşini”

1.8.1.4.5. Bulunma Hâli

Özbekçede ekin ötümsüz biçimi olmayıp */+da/* biçiminde tek şekillidir.

esim+da “aklımda”

âyâkda “ayakta”

Ayrıca Özbekçede teklik ve çokluk 3. şahıs iyelik eklerinden sonra araya bir zamir n’si girmez.

bâşi+da “başında”

tizzasi+da “dizinde”

1.8.1.4.6. Çıkma Hâli

Özbekçede ekin ötümsüz biçimi olmayıp */+dan/* biçiminde tek şekillidir.

bâş+dan “baştan”

pul+dan “paradan”

Ayrıca Özbekçede teklik ve çokluk 3. şahıs iyelik eklerinden sonra araya bir zamir n’si girmez.

âpalari+dan “ablalarından”

eşigidan “kapısından”

1.8.1.4.7. Vasıta Hâli

Özbekçede vasıta hali “*bilan*” edatı ile yapılır.

kızlar bilan “kızlar ile”

ümid bilan “ümit ile”

Az kullanılan /+la/ eki de kullanılmaktadır.

kol+la “elle”

kalam+la “kalemle”

1.8.1.4.8. Eşitlik Hâli

Özbekçede eşitlik hali ekleri /+ça/, /+day/, /+dek/ ekleriyle oluşturulur ve genellikle eşitlik, benzerlik ve miktar fonksiyonlarıyla kullanılır.

Ozbek+ça “Özbek’e has”

kush+day “kuş gibi”

menim+ça “bence, bana göre”

ot+dek “ateş gibi”

1.8.1.4.9 Yön Gösterme Hâli

Özbekçede kalıplaşmış olarak karşımıza çıkan yön gösterme fonksiyonu, /+gari/, /+kari/, /+kari/ ve /+ra/ ekleriyle oluşturulur.

il+gari “ileri”

iç+ra “içeride”

taş+kari “dışarı”

1.8.1.4.10. Sınırlama Hâli

Özbekçede /+gaça/, /+kaça/, /+kaça/ ekleriyle kurulur.

keç+gaça “akşama kadar”

tirsak+kaça “dirseğe kadar”

1.8.1.5. Soru Eki

Özbekçede soru eki /+mi/ olarak tek şekillidir ve eklendiği kelimeye her zaman bitişik yazılır.

bâla+mi “çocuk mu?”

yâmân+mi “kötü mü?”

Ahmad+mi “Ahmet mi?”

kuş+mi “kuş mu?”

1.8.2. Zamirler

1.8.2.1. Kişi Zamirleri

Özbekçede teklik ve çokluk şahısları karşılayan şahıs zamirleri şunlardır:

Tablo 2: Kişi Zamirleri

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	men	biz, bizlar
2. şahıs	sen, siz	siz, sizlar, senlar
3. şahıs	u, ul	ular

1.8.2.2. Dönüşlülük Zamiri

Özbekçede dönüşlülük zamiri öz “kendi” kelimesidir.

1.8.2.3. İşaret Zamirleri

Özbekçede işaret zamirleri: *bu*, *şu*, *u*“o”, *öşä*“o”, *bular*“bunlar”, *şular*“şunlar”, *ular*“onlar”, *öşalar*“onlar”. Nadiren, yazılı metinlerde *bul*“bu”, *şul*“şu”, *ul*“o” kelimeleri de karşımıza çıkmaktadır.

1.8.2.4. Belirsizlik Zamirleri

Özbekçede belirsizlik zamirlerinin birçoğu “bir, har, heç ve alla” sözcüklerinin isim türünden bir kelime ile birleşmesiyle meydana gelmiştir:

bir

bir nersa “bir şey”, bir nima “bir şey”, biri “biri”, birân “bir”, birâr “bir”, birâv “biri”, birâr kimsa “bir kimse”, qaysi bir “herhangi bir”, bir neça “birkaç”, bir kaçça “birkaç” gibi.

har

har bir “her bir”, har kim “herkes”, har nima “her ne”, har narsa “her şey”, har qanday “herhangi”, har qaysi “her, her bir”, har kaçça “her nice, her ne kadar”, har kaçân “her zaman”, har kanaça “her türlü” gibi.

heç

heç bir “hiçbir”, heç kim “hiç kimse”, heç narsa “hiçbir şey”, heç nima “hiçbir şey”, heç kaçân “hiçbir zaman”, heç kanağa “hiçbir türlü”, heç kaday “hiçbir şekilde”, heç kayar “hiçbir yer”, heç kaysi “hiçbiri”, heç mahal “hiçbir zaman” gibi.

alla

allakim “birisi”, allanima “bir şey”, allakanday “ne olduğu belirsiz”, allakaçân “belirsiz bir zaman; çoktan”, allakayâkda “belirsiz bir yerde”, allakayar “bir yer”, allaneçik “nasıl olduğu bilinmeyen”, allakaysi “hangisi olduğu bilinmeyen” gibi.

Bunlara ek olarak:

ba’zı “bazı”, barça “herkes”, falân “falan”, başqa “başka”, hamma “hepsi; herkes”, bari “hepsi”, jami “tümü, tamamı”, bütün “bütün”, yalpi “bütün, topyekün”, kimdir “biri”, kimsa “kimse”, nimadir “bir şey”, kaçândir “bir zaman”, kayerdir “bir yer”, kayâkdadir “bir yerde”, neçtadir “birkaç”, kaysidir “hangisi” gibi.

1.8.2.5.Soru Zamirleri

Kim “kim”, nima “ne”, kayâk “nere”, kanağa “nasıl”, kaysi “hangi”, kayda “nerede”, kayar “nere”, kaçça “kaç, kaç”, kani “hani”, neça “kaç” gibi. Özbekçede soru zamirleri çokluk ekiyle de kullanılmaktadır: kimlar “kimler”, kaysilar “hangileri”, nimalar “neler” gibi.

1.8.3. Fiil Çekim Ekleri

1.8.3.1.Şahıs Ekleri

Özbekçede fiil çekimlerinde üç tip şahıs eki kullanılmaktadır:

Tablo 3:Şahıs Ekleri

	Teklik	Çokluk
Zamir kökenli şahıs ekleri	1. –man 2. –san 3. Ø / -di	1. –miz 2. –siz / -sizlar 3. Ø / -di(-lar)
İyelik kökenli şahıs ekleri	1. –m 2. –ng 3. Ø	1. –k 2. –ngiz 3. –(lar)

Emir kökenli şahıs ekleri	1. -(a)y(in) 2. Ø / -gin 3. -sin	1. -(a)ylik 2. -(i)ng(iz) 3. -sinlar
----------------------------------	--	--

1.8.3.2. Kip Ekleri

1.8.3.2.1. Bildirme Kipleri

Öğrenilen Geçmiş Zaman

Özbekçede öğrenilen geçmiş zaman üç farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır:

Birinci Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman

/-gan/,/-kan/,/-қан/ ekleriyle oluşturulur. Çekimde şahıs eki olarak zamir kökenli şahıs ekleri kullanılır.

[fiil + -gan zaman eki + zaman kökenli şahıs eki]

Tablo 4: Birinci Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	kör-gan-man “görmüşüm”	kör-gan-miz “görmüşüz”
2. şahıs	kör-gan-san “görmüşsün”	kör-gan-siz “görmüşsünüz”
3. şahıs	kör-gan “görmüş”	kör-gan-lar “görmüşler”

Olumsuz şekli /-ma/ olumsuzluk eki ile oluşturulurken soru şekli de /-mi/ soru eki ile yapılır.

İkinci Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman

[fiil + -(i)b zaman eki + zamir kökenli şahıs eki]

Tablo 5: İkinci Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	işla-b-man	işla-b-miz

	“çalışmışım”	“çalışmışınız”
2. şahıs	işla-b-san “çalışmışsın”	işla-b-siz “çalışmışsınız”
3. şahıs	işla-b-di “çalışmış”	işla-b-di-(lar) “çalışmışlar”

Olumsuz şekli /-ma/ olumsuz eki ile oluşturulurken soru şekli de /-mi/ soru eki ile yapılır.

Üçüncü Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman

[fiil + -miş + zamir kökenli şahıs eki]

Bu ekin kullanımı yaygın değildir, çok nadir olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 6: Üçüncü Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	bâr-miş-man “varmışım”	bâr-miş-miz “varmışınız”
2. şahıs	bâr-miş-san “varmışsın”	bâr-miş-siz “varmışsınız”
3. şahıs	bâr-miş “varmış”	bâr-miş-(lar) “varmışlar”

Olumsuz şekli /-ma/ olumsuz eki ile oluşturulurken soru şekli de /-mi/ soru eki ile yapılır.

Görülen Geçmiş Zaman

Özbekçede görülen geçmiş zaman iki farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır:

Birinci tip görülen geçmiş zaman

[fiil + -di zaman eki + iyelik kökenli şahıs eki]

Her zaman /-di/ ile yapılır, ses uyumuna göre değişmez.

Tablo 7: Birinci Tip Görülen Geçmiş Zaman

	Teklik	Çokluk
1. Şahıs	ot-di-m	ot-di-k

	“geçtim”	“geçtik”
2. Şahıs	ot-di-ng “geçtin”	ot-di-ngiz “geçtiniz”
3. Şahıs	ot-di “geçti”	ot-di-(lar) “geçtiler”

Olumsuz şekli /-ma/ olumsuzluk eki ile oluşturulurken soru şekli /-mi/ soru eki ile yapılır.

İkinci Tip Görülen Geçmiş Zaman

Görülen geçmiş zamanın ikinci tipinin sadece olumsuz şekli mevcuttur.

[fiil + -gan/-kan/-қан sıfat-fiil eki + iyelik eki + yok]

Tablo 8: İkinci Tip Görülen Geçmiş Zaman

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	oqı-gan-im yok “okumadım”	oqı-gan-imiz yok “okumadık”
2. şahıs	oqı-gan-ing yok “okumadın”	oqı-gan-ingiz yok “okumadınız”
3. şahıs	oqı-gan-i yok “okumadı”	oqı-gan-lari yok “okumadılar”

Şimdiki Zaman

Özbekçede şimdiki zaman dört farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır:

Birinci Tip Şimdiki Zaman

Özbekçede, devam etmekte olan iş veya oluşlardan bahsedilirken /-yap/ eki ile oluşturulur.

[fiil + -yap zaman eki + zamir kökenli şahıs eki]

Tablo 9: Birinci Tip Şimdiki Zaman

	Teklik	Çokluk
1. Şahıs	eşit-yap-man “dinliyorum”	eşit-yap-miz “dinliyoruz”

2. Şahıs	eşit-yap-san “dinliyorsun”	eşit-yap-siz “dinliyorsunuz”
3. Şahıs	eşit-yap “dinliyor”	eşit-yapti-(lar) “dinliyorlar”

Olumsuz şekli /-ma/ olumsuzluk eki ile oluşturulurken soru şekli /-mi/ soru eki ile yapılır.

İkinci Tip Şimdiki Zaman

Özbekçede, şimdiki zamanda yapılan bir iş veya oluşun gelecekte de devam edeceği /-(a)yâtir/ eki ile ifade edilmektedir.

[fiil + -(a)yâtir zaman eki + zamir kökenli şahıs eki]

Tablo 10: İkinci Tip Şimdiki Zaman

	Teklik	Çokluk
1. Şahıs	kel-ayâtir-man “geliyorum”	kel-ayâtir-miz “geliyoruz”
2. Şahıs	kel-ayâtir-san “geliyorsun”	kel-ayâtir-siz “geliyorsunuz”
3. Şahıs	kel-ayâtir “geliyor”	kel-ayâtir-(lar) “geliyorlar”

Olumsuz şekli /-ma/ olumsuzluk eki ile oluşturulurken soru şekli /-mi/ soru eki ile yapılır.

Üçüncü Tip Şimdiki Zaman

Özbekçede, yapılan iş veya oluşun kesinlikle başlamış ve devam etmekte olduğunu ifade etmek için /-mâkda/ eki kullanılmaktadır.

[fiil + -mâkda zaman eki + zamir kökenli şahıs eki]

Tablo 11: Üçüncü Tip Şimdiki Zaman

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	ârâlan-mâkda-man “süsleniyorum”	ârâlan-mâkda-miz “süsleniyoruz”

2. şahıs	ârâlan-mâķda-san “süsleniyorsun”	ârâlan-mâķda-siz “süsleniyorsunuz”
3. şahıs	ârâlan-mâķda “süsleniyor”	ârâlan-mâķda-(lar) “süsleniyorlar”

Olumsuz şekli /-ma/ olumsuzluk eki ile oluşturulurken soru şekli /-mi/ soru eki ile yapılır.

Dördüncü Tip Şimdiki Zaman

Özbekçede şimdiki zaman, *turmâķ, otirmâķ, yürmâķ, yâtmâķ* yardımcı fiilleriyle de oluşturulabilir.

[fiil + -(i)b zarf-fiil eki + yardımcı fiil + -(i)b zarf-fiil eki + şahıs eki]

Tablo 12: Dördüncü Tip Şimdiki Zaman

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	bür-ib tur-ib-man “çeviriyorum”	bür-ib tur-ib-miz “çeviriyoruz”
2. şahıs	bür-ib tur-ib-san “çeviriyorsun”	bür-ib tur-ib-siz “çeviriyorsunuz”
3. şahıs	bür-ib tur-ibdi “çeviriyor”	bür-ib tur-ibdi-lar “çeviriyorlar”

Olumsuz şekli /-ma/ olumsuzluk eki ile oluşturulurken soru şekli /-mi/ soru eki ile yapılır.

Gelecek Zaman

Özbekçede gelecek zaman beş farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır:

Birinci Tip Gelecek Zaman

Özbekçede, ünsüz harfle biten fiil kök ve gövdelerine /-a/, ünlüyle biten fiil kök ve gövdelerine ise /-y/ eki eklenerek yakın gelecek zaman ifade edilir. Bu tip hem şimdiki zamana yakın bir anlam taşır hem de geniş zamanda tekrarlanan alışkanlık kazanmış iş ve oluşlar için de kullanılır.

[fiil + -a/-y zaman eki + zamir kökenli şahıs eki]

Tablo 13: Birinci Tip Gelecek Zaman

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	sora-y-man “soruyorum, sorarım, soracağım”	sora-y-miz “soruyoruz, sorarız, soracağız”
2. şahıs	sora-y-san “soruyorsun, sorarsın, soracaksın”	sora-y-siz “soruyorsunuz, sorarsınız, soracaksınız”
3. şahıs	sora-y-di “soruyor, sorar, soracak”	sora-y-di(lar) “soruyorlar, sorarlar, soracaklar”

Olumsuz şekli /-ma/ olumsuzluk eki ile oluşturulurken soru şekli /-mi/ soru eki ile yapılır.

İkinci Tip Gelecek Zaman

Özbekçede yaygın olmayan bu şekil /-acak/ ekiyle oluşturulur ve işin mutlaka yapılacağı anlamını katar.

[fiil + -(y)acak zaman eki + zamir kökenli şahıs eki]

Tablo 14: İkinci Tip Gelecek Zaman

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	yâz-acak-man “yazacağım”	yâz-acak-miz “yazacağız”
2. şahıs	yâz-acak-san “yazacaksın”	yâz-acak-siz “yazacaksınız”
3. şahıs	yâz-acak “yazacak”	yâz-acak-(lar) “yazacaklar”

Sadece olumlu ve olumlu soru şekline rastlanmaktadır.

Üçüncü Tip Gelecek Zaman

Özbekçede arzu, istek niyet anlamlarını taşıyan gelecek zaman şekli /-mâqçi/ ekiyle oluşturulur.

[fiil + -mâqçi eki + zamir kökenli şahıs eki]

Tablo 15: Üçüncü Tip Gelecek Zaman

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	bölakla-mâqçi-man “böleceğim, bölmek istiyoru”	bölakla-mâqçi-miz “böleceğiz, bölmek istiyoruz”
2. şahıs	bölakla-mâqçi-san “böleceksiz, bölmek istiyorsun”	bölakla-mâqçi-siz “böleceksiniz, bölmek istiyorsunuz”
3. şahıs	bölakla-mâqçi “bölecek, bölmek istiyor”	bölakla-mâqçi-(lar) “bölecekler, bölmek istiyorlar”

Olumsuz şekli *emas* “değil” olumsuzluk eki ile oluşturulurken soru şekli /-mi/ soru eki ile yapılır.

Dördüncü Tip Gelecek Zaman

Özbekçede, edebi metinlerde karşımıza çıkan ve çok kullanılmayan bu şekil, /-gü/, /-gü/ ekiyle oluşturulur.

[fiil + iyelik eki + (dir)]

Tablo 16: Dördüncü Tip Gelecek Zaman

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	çetlaş-gü-m-dir “uzaklaşacağım”	çetlaş-gü-miz-dir “uzaklaşacağız”
2. şahıs	çetlaş-gü-ng-dir “uzaklaşacaksın”	çetlaş-gü-ngiz-dir “uzaklaşacaksınız”
3. şahıs	çetlaş-gü-si-dir “uzaklaşacak”	çetlaş-gü-lari-dir “uzaklaşacaklar”

Beşinci Tip Gelecek Zaman

Özbekçede, nadiren kullanılan bu şekil /-adigan/ ve /-ydigan/ ekleri ile oluşturulurken şimdiki zamanı da ifade etmektedir.

[fiil + -adigan / -ydigan eki + zamir kökenli şahıs eki]

Tablo 17: Beşinci Tip Gelecek Zaman

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	dâvdira-ydigan-man “şaşıracığım”	dâvdira-ydigan-miz “şaşıracamız”
2. şahıs	dâvdira-ydigan-san “şaşıracaksın”	dâvdira-ydigan-siz “şaşıracaksınız”
3. şahıs	dâvdira-ydigan “şaşıracak”	dâvdira-ydigan-(lar) “şaşıracaklar”

Olumsuz şekli *emas* “değil” olumsuzluk eki ile oluşturulurken soru şekli /-mi/ soru eki ile yapılır.

Geniş Zaman

Özbekçede, geniş zaman çoğunlukla /-a/, /-y/ şimdiki zaman ekleriyle karşılanırken rica teklif, ihtimal gibi anlamlar içeren /-r/, /-ar/ geniş zaman eki de kullanılmaktadır.

[fiil + -(a)r geniş zaman eki + zamir kökenli şahıs eki]

Tablo 18: Geniş Zaman

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	esla-r-man “hatırlarım”	esla-r-miz “hatırlarız”
2. şahıs	esla-r-san “hatırlarsın”	esla-r-siz “hatırlarsınız”
3. şahıs	esla-r “hatırlar”	esla-r-(lar) “hatırlarlar”

Olumsuz şekli */-mas/* olumsuzluk eki ile oluşturulurken soru şekli */-mi/* soru eki ile yapılır.

1.8.3.2.2.Tasarlama Kipleri

Şart Kipi

Özbekçede şart anlamı */-sa/* eki ile oluşturulur ve daha çok istek anlamı taşımaktadır.

[fiil + *-sa* kip eki + iyelik kökenli şahıs eki]

Tablo 19: Şart Kipi

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	gapir-sa-m “konuşsam”	gapir-sa-k “konuşsak”
2. şahıs	gapir-sa-ng “konuşsan”	gapir-sa-ngiz “konuşsanız”
3. şahıs	gapir-sa “konuşsa”	gapir-sa-(lar) “konuşsalar”

Olumsuz şekli */-ma/* olumsuzluk eki ile oluşturulurken soru şekli */-mi/* soru eki ile yapılır.

Özbekçede genellikle anlama pekiştirme katmak için şart ekine */-çi/* eki eklenir: *gapir-sa-çi* gibi.

Gereklilik Kipi

Özbekçede müstakil şekli olmayan gereklilik kipi “*kerak*” kelimesi kullanılarak oluşturulur. “*Kerak*” kelimesi dışında *lâzim*, *zarur* kelimeleri kullanılarak da gereklilik ifadesi oluşturulabilir.

[fiil + *-(i)ş* mastar eki + iyelik eki + *kerak* (lâzim, *zarur*)]

Tablo 20: Gereklilik Kipi

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	hafsira-ş-im kerak	hafsira-ş-imiz kerak

	“korkmalıyım”	“korkmalıyız”
2. şahıs	hafsira-ş-ing kerak “korkmalısın”	hafsira-ş-ingiz kerak “korkmalısınız”
3. şahıs	hafsira-ş-i kerak “korkmalı”	hafsira-ş-lari kerak “korkmalılar”

Olumsuz şekli */-maslik/* olumsuzluk eki ile oluşturulurken soru şekli */-mi/* soru eki ile yapılır.

Emir Kipi

Özbekçede, emir kipinde her şahıs için müstakil bir ek vardır.
[fiil + ilgili şahsı karşılayan emir eki]

Tablo 21: Emir Kipi

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	intil-ay(in) “çabalayayım”	intil-aylik “çabalayalım”
2. şahıs	intil-(gin) “çabala”	intil-ing “çabalayın”
3. şahıs	intil-sin “çabalasın”	intil-sin-(lar) “çabalasınlar”

1.ve 3. şahıslarda istek anlamı bulunur. Olumsuz şekli */-ma/* olumsuzluk eki ile oluşturulurken soru şekli */-mi/* soru eki ile yapılır.

İstek Kipi

Özbekçede, istek kipi üç farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır:

Birinci Tip İstek Kipi

Özbekçede, fonksiyon olarak niyet ifade eden bu şekil */-mâqçi/* eki ile oluşturulur.

[fiil + -mâqçi kip eki + zamir kökenli şahıs eki]

Tablo 22: Birinci Tip İstek Kipi

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	körsat-mâqçı-man “göstermek istiyorum”	körsat-mâqçı-miz “göstermek istiyoruz”
2. şahıs	körsat-mâqçı-san “göstermek istiyorsun”	körsat-mâqçı-siz “göstermek istiyoruz”
3. şahıs	körsat-mâqçı “göstermek istiyor”	körsat-mâqçı-(lar) “göstermek istiyorlar”

Olumsuz şekli *emas* “değil” ile oluşturulurken soru şekli /-mi/ soru eki ile yapılır.

İkinci Tip İstek Kipi

Özbekçede kullanımı yaygın olmayan bu tip, /-gay/, /-kay/ ve /-qay/ ekleri ile oluşturulur.

[fiil + -gay/-kay/-qay eki + zamir kökenli şahıs eki]

Tablo 23: İkinci Tip İstek Kipi

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	küçay-gay-man “güçlenmek istiyorum”	küçay-gay-miz “güçlenmek istiyoruz”
2. şahıs	küçay-gay-san “güçlenmek istiyorsun”	küçay-gay-siz “güçlenmek istiyorsunuz”
3. şahıs	küçay-gay “güçlenmek istiyor”	küçay-gay-(lar) “güçlenmek istiyorlar”

Olumsuz şekli /-ma/ olumsuzluk eki ile oluşturulurken soru şekli /-mi/ soru eki ile yapılır.

Üçüncü tip istek kipi

Özbekçede, istek kipinin üçüncü şeklinde /-gu/, /-ku/ ve /-qu/ ekleri üzerine iyelik ekleri eklenerek oluşturulur.

[fiil + -gu / -ku / -qu eki + iyelik eki + bår / yok]

Tablo 24: Üçüncü Tip İstek Kipi

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	yetkaz-gu-m yok “ulaştırasım yok”	yetkaz-gu-miz yok “ulaştıramız yok”
2. şahıs	yetkaz-gu-ng yok “ulaştırasın yok”	yetkaz-gu-ngiz yok “ulaştıranız yok”
3. şahıs	yetkaz-gu-si yok “ulaştırası yok”	yetkaz-gu-lari yok “ulaştıraları yok”

Bu tipin bir diğer kullanımında ise /-gi/, /-ki/, /-qi/ + iyelik eki + kel- fiili ya da bår / yok kelimeleri kullanılarak istek anlamı kurulur.

2. ALİŞER NEVÂİY ASARLARI TİLİNİNG İZÂHLİ LUĞATI'NİN “B” MADDESİNİN YAZI ÇEVİRİMİ

B

B: alifbeniñ ikkinçi harfi:

Alif, be degaç üstâd ibtidâdin,

Alif âldi alamdin, be balâdin.

Ferhâd va Şirin, 35.

BA: âld kömakçı; iş-harakatniñ yönaliş tarafı, orni, vâsita kabi ma'nâları anglatışğa hizmet kıladi.

BABR: yırtkıç hayvân, çöl arslânı:

Zamâne babru kâplândin bolub şâd,

Qılıb dildâr koyı itların yâd.

Ferhâd va Şirin, 212610;

Bu beşa kim otarda vahm etib lâl,

Sâdur babr anda panca şerçangâl.

Ferhâd va Şirin, 184a15;

= **i hunrez:** kân tökuvçi yırtkıç hayvân, rahmsız çöl arslânı:

kâplân bila şeru babri hunrez

kân tokkali çanglar kılıb tez.

Layli va Macnun, 59a18.

BAVÂDİ: vâdılar; çöllar, daştı sahrâlar, biyâbânlar:

Andâkki visâl vâdisi tay boldi, hicrân bavâdisi ham kat' bolğay.

Münşaât, 97;

Yâşım ellik bavâdisin tay etmiş,

Ne ellik, âltmış haddiğa yetmiş.

Ferhâd va Şirin, 177a15.

BAVÂRİK: şu'lasâçuvçi, pârlâvçi; = i kurbigaharık kıl- : pârlâk, yaşnâk
(hudâ) nuriga yakın kılmâk:

Haq subhânahu va bu tabâcanî ahli irşâdidin tâliblargâça barçani öz fazl
va karami bila daryâi rahmatiga ğarîk va öz bavârîki kurbiga harîk
kılğay.

Nasâyimul-muhabbat, XV-141.

BAD: yâmân, yaramas, zarar keltiruvçi; қоша sozlarnî birinçi kâmpânenti
bolib keladi.

BADADO: qopâl sözli, aççik tilli; ħunuk, yâkımsiz tâvuş:

Agar badlahca bolsa va badadâ, surma anî ğizâsi kılsun ħudâ.

Mahbubul-ķulub, 34.

BADAL: almaştiriş, ayirbâş; evaz:

Zülfida sarriştai imân badaldur küfr ila,
Ne tafâvut tüşsa Maryam riştasi zunnâr arâ.

Ĥazâyinul-maâniy IIB-25;

Murâdin binâsiĝa yetmay ħalal,
Maşakķatlariñ ayş birla badal.

Münşaât, 10;

= **i mâyatahallal:** suv aralaşmagan, sâf, tâza:

Tutķil badali mâyatahallal mayi sâf,
Tâ mast kılay ĝam ķeriki birla masâf.

Ĥazâyinul-maâniy, IB-758.

= **yok** : tengi yok, tengsiz:

Aña yok bârça fazllarda badal,
Fazl ahlidin âtidek Afzal.

Münşaât, 143;

= **bol-** : almaşınmâk, bâşķa bir narsaga orin bermâk, orin almaşınmâk:

Sâldi savdâ dimâĝi içra ħalal,
Aķlu ħuşı cunuña boldi badal.

Sab'ai sayyâr, 71-21;

= **kıl-** : almaştirmâk, aylantirmâk:

Tugandi aşķi gülgün, emdi ķâlmîş za'farâni yüz,
Falak zulmi badal kıldi ħazân birla bahârimni.

Ĥazâyinul-maâniy, Ia-430;

Gardun şikâyatidakim, âfiyatin rasvâlif bila badal kılmış bolğay.

Macâlisun-nafâis, 202.

BADALAF: sassık ot; sassık, badboy:

Gar bebasarlık aynidin nargis közüñdin lâf urar,

Ahli nazar anglarkim, ul ham kör erur, ham badalaf.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-311.

BADAN: 1. Tana, gavda, cism, casad:

Badan içra cân cavharin sâlguçi,

Yana âhir öz berganin olğuçi.

Saddi İskandariy, 316a15;

Himmatsiz kişi er sânda emas, ruhsiz badanni kişi tirik demas.

Mahbubul-ğulub, 111;

2. tarkib, mağz, asâs:

Pâdşoh – mülk badaniniñ cânidur.

Mahbubul-ğulub, 120;

= **anâsiri:** tana mâddalari, tana a'zâleri:

Badan anâsiriniñ çârgâhin et hâric,

Navâiyyâ, desañ aylay falak sari âhañ.

Hazâyinul-maâniy, IIA-187;

= **vayrâni:** badan harâbasi, vayrânasi:

Badan vayrânida ul hüsn ganci hacridin gâhi,

Gâh öz yağuzluğidin könglüm çuğzdek târtar figân könglüm.

Hazâyinul-maâniy, 16-431;

= **zindâni:** tan, tana, vücud;

Bahrâm dedikim, çün seniñ ruhuñ badan zindânidadır.

Tarihi mülûki acam, 517;

= **kulbasi:** tan, badan, üyi; badan tan, gavda:

Tâmçidek aşkim emas könglüm oti daf'i üçün,

Gah badan kulbasini kılgali vayrân tâmadur.

Hazâyinul-maâniy, Ia-160;

= **mülki:** vücud, tana:

Köngül badan mülkiniñ pâdşâhidur.

Mahbubul-ğulub, 120;

= **i zâr**: hâr, nâtavân, bemacâl, behâl badan:

Cânâna tüşübtur meni bemârdin ayru,

Cân öylaki tuşkay badani zârdin ayru.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-518.

BADANDEŞ: niyati buzuk, buzuk niyatli; düşman; hasis:

Ulkoyga kim bolub badandeş,

Çangâlu tişin tanin kilib reş.

Layli va Macnun, 66B1.

BADAHTAR: badbaht, bahtsiz, bahti kâra, yulduzi sâvuk:

Har neçaki bâr esam badahtar,

Qılğân esa tâle'im rad ahtar.

Layli va Macnun, 90B4.

BADAHĐ: ahdi yâmân, ahdida turmaydigan, va'daga vafâsiz; bevafâ:

Yüz ahd ila mahvaşlar könglümni âlib emdi,

Qatl ayladilar asru badahd ekanlardur.

Hazâyinul-maâniy, IIB-169.

BAD AHĐU PAYMÂN: va'dasi yâlgân, ahdu paymânsiz, va'dasida turmaydigan:

Buki âniñ ahdu paymânida men olsam dâği

Yağşi fursat tâpsañ, ul bad ahdu paymânimğa ayt.

Hazâyinul-maâniy, IIA-51.

BADBAHT: bebaht, bahtsiz, bahti qarâ, tâlesiz:

Sayid Qurâza... bu matla' ul badbahtkınaniñdur.

Macâlusun-nafâis, 94.

BADV: başlanış, ibtidâ; = **i fitrat**: yaratılış ibtidâsi:

Badvi fitratda bihişti adn arâ,

Şâhsâri huld arâ dastân sarâ.

Layli va Macnun, 29.

BADGÜMÂN: şübha bilan qarâş gümânsıraş, şübhalaniş; badgümân:

Şâpur... badgümân kişi erdi.

Tarihi mülûki acam, 517;

= **ayla-** : gümân kılmâq, şübha kılmâq:

Hıradni ne tâng aylasa badgümân,

Qi baştin-ayâk bâr emiş bir zamân.

Saddi İskandariy, 239B10;

= **bol-** : şübha bilan karamâq, badgümân bolmâq:

Hürmüz oğludin badgümân bolub âradin kâtargay.

Tarihi mülûki acam, 517;

Netib kâşimda koray devlarki, bârdur işim,

Malâyik otsa anîş sâri, badgümân bolmâq.

Hazâyinul-maâniy, IIa-178.

BADGÜMÂNLİK: işânmaslik, gümânsıraşlık:

Hâcat ermas hıradadânlik kişiga,

Köp hazmdin oldi badgümânlik kişiga.

Nazmul-cavâhir, 30.

BADGÜHAR: asli yâmân; yâmân sıfatlı:

Sirişkim işkida gavhar şamâyil,

Vale ul badgüharlar sâri mâyl.

Farhâd va Şirin, 19.

BADGÜHARLİĞ: asli yâmânlik, zâtî pastlik:

Kim erur ul mahz badgüharlığıñ,

Ayin bema'niliğu abtarlığıñ.

Lisânut-tayr, 47-15.

BADGOY: tühmatçı, igvâgar, giybatçı:

Hürmüzga badgoylar mundâk yetkurdilarkim, Bahrâm asru köp ğanimat

âlibtur, dağı saña âz nima yibaribtur.

Tarihi mülûki acam, 521.

BADDİL: işânçsız, badgümân, şübhali; = **bol-** : şübhalanmâq, badgümân bolmâq:

Ba'zi kutahandêş el bevaflîğ kılib, aña kaçib bârgan cihatdin halâylik

baddil bolub, uruş yarâğı tâpilmayin.

Tarihi mülûki acam, 518.

BADZABÂN: aççık til, tili yâmân:

Ali Karmâl... bağâyat safih va badzabân kişi erdi.

Macâlisun-nafâis, 144.

BADİL: badal:

Yâ rab, ul hüsnü camâl avcıda yüz miñ âyu yil,
Ne camâliñğa zavâl olsun, ne hüsnüñğa badil.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-663;

Senu saltanat tarki sözmu bolur,
Badiliñni korguçi közmu bolur.

Saddi İskandariy, 251B9.

BADİ' // BADE': Acâyib, nafis, nâdir, kamyâb; tâza:

Bisâte tâpildi – zakâ hayliniñ hayâlidin badi'râk.

Münşaât, 88;

Çü yaksar yigildi şarifu vazi',
Söze kıldı âğâz behad badi'.

Saddi İskandariy, 251a21;

Yana “Badâye’ul-vasat” devânidurkim... ul badi’lar vâsitasidin şaydâ
köngüllar eşigin işk tâşi bila kâkıbmen.

Muhâkamatul-lugateyn, 22;

= **yok:** yangilik emas, taaccüb emas:

Qörüb âraziñ yiglasam yok badi'
Qelur sayl bolğanda fasli rabi'

Hazâyinul-maâniy, IIB-296;

= **ol-** : gözal, nafis bolmâk gözallaşmâk:

Mükrim işini korki, badi' oldi base,
Bâğida harif aña rabi' oldi base.

Nazmul-cavâhir, 37.

BADİ'VAŞ: mükammal, ğaroyibga oħşaş şe'rlar:

Ümrniñ vasatida cilva kılgan badi'vaşlarga – “Badâye’ulvasat” ... ât
qoyuldi.

Münşaât, 118.

BADİ'UL-LİVÂ: acâyib cilvagar bayrâk; nâdir bayrâk:

... tab'i qasri rafi'ul Valâ va ilmi muaskari badi'ullivâ bolğay.

Nazmul-cavâhir, 20.

BADÎ'UD-DAHR: zamânî, davrniñ benaziri:

Cahânga bâisi amnu amân ul,
Badi'ud-dahru dârâyî zamân ul.

Farhâd va Şirin, 29.

BADÎHA: badiha, eksprâmt; hâzircavâblik:

Mavlânâ Sülaymâniy... badihani ravân aytur erdi.

Macâlisun-nefâis, 26.

BARKIRDÂR: yâmân tabiatli, yâmân kıllıklı, yaramas, fâsiq:

Günahkârga anda umiddin biym koprak va badkirdârğa anda inâddin
taslim koprak.

Mahbubul-ğulub, 45.

Ğâfile koydi qadam bâzârğa,
ğaylu tâbe' nâfsi badkirdârğa.

Lisânut-tayr, 38-14.

BADKIRDÂRLİK: yâmân niyatlik, yâmân kıllıklı, ahlâqsızlık, yaramaslik:

Râstlık bila savdâ alarğa [bâzâr hâsiblariga] ziyânkârlık va ba'dağâ vafâ
alarğa badkirdârlık.

Mahbubul-ğulub, 43.

BADKÂRA: yâvuz niyatli, ahlâqsız, buzıq:

[Hotin] badkâra bolsa, üy andin baytut-talaf.

Mahbubul-ğulub, 56.

BADLAHCA: kopâl sözli, dağal gapli, sözi yâkımsız, sâvuk kıllıklı:

Agar [hafiz] badlahca bolsa va badadâ, surma anıñ ğizâsi kılsun ğudâ.

Mahbubul-ğulub, 34.

BADMAÂŞ: dağal muâmalali, maişiy buzıq:

Agar [hâfiz] fâsiqdur va badmaâş surma ham hayfdur.

Mahbubul-ğulub, 34.

Abulbaraka... pâdşâh degandurkim, har neça badmaâş va badbaht bolsa,
ul burunķi kâzidin yahşirâk bolğusidur.

Macâlisun-nafâis, 182.

BADMAST: 1. mayğor, badmast, kayfi tarâq:

Badmastka damâdam içmağidin ne bahr.

Mahbubul-ğulub, 139;

Hamul fe'lini aşkâr aylabân,
Ki badmastni şarmsâr aylabân.

Saddi İskandariy, 296a11;

2. mast bolib cancal kotaruvçı, içib topâlân kıluvçı:
Cahân halâyiki cavruḡdin oldi, ey badmast,
Bular tafarruciğa bir nafas âyil bâre.

Hazâyinul-maâniy, IIB-632;

3. mahbub:

Zahmîğa yer korsaturmen, çıksa ul badmastkim,
Manglay uzra barmâgimni eltib aylarmen tâvuḡ.

Hazâyinul-maâniy, IIa-179;

= **bol-** : kattıḡ mast bolmâḡ:

kamar yüzinda muştı kâḡtin kördüm asar har yân,
Hamânâ ul kuyâş badmast bolḡanda talâşibdur.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-148.

BADMASTLİK // BADMASTLIḡ: ota mast bolişlik, kayfi taraḡlık,
badmastlik:

Birâv mayḡa tâpib furudastlık,
Ayân kılḡudek bolsa badmastlık.

Saddi İskandariy, 293a3;

Ne mast arbadagarsenki, çıksa bazmıḡdin,
Buzar zamânani badmastliḡ bila har mast.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-83;

= **ayla-** : kattıḡ mastlik kılmaḡ:

Gar Navâiy ayladi badmastliḡ, ey piri dayr
Sen karam kam kılmaḡilkim, koptur âniḡ kamliḡi,

Hazâyinul-maâniy, IIa-366.

BADMEHR: mehrsiz, mehri kattıḡ, rahmsiz, şafḡatsiz; yâr, gözal:

Ey Navâiy, bolsam ul badmehr işḡidin halâs,
Bolmayin hüsn ahliniḡ mehriḡa hargiz mürtakib.

Hazâyinul-maâniy, IVB-57;

Bâr edi bir bedili zâri haḡır,
Boldi bir badmehr işḡiḡa asir.

Lisânut-tayr, 208-8.

BADMİCÂZLİK: kılığı sâvuqlık, yâkımsızlık, mizâci buzuklık:

Mavlânâ Hurrâmiy ... badmicâzlıklari cihatidin Hurâsânda turâlmadı.

Macâlisun-nefâis, 93.

BADNAFS: badnafs, nafsi yâmân:

Agar badnafsdan zulm yetsa şukr vâcib bil.

Mahbubul-ğulub, 124;

= **i dun:** nafsi buzuk, nafsi yâmân:

Senki maqsud ista, ey badnafsi dun,

Azm etardin boyla bolğaysen zabun.

Lisânut-tayr, 55-7.

BADNÂM: yâmân âtlık, yâmân nâm çıkargan:

Sudâba ...öz korkinçidin Kaykâvus kâşida ani [Siyâvuşni] özi bila
badnâm kilib çıktı.

Tarihi mülûki acam, 509;

= **ol-** : şarmanda bolmâk, şarmisâr bolmâk, yâmân ât çıkarmâk:

İşk arâ Farhâdu Macnunni maña oğşatmañiz,

Kim alar hammen kibi rasvâi badnâm olmasun.

Hazâyinul-maâniy, IIa-279.

= **ayla- // kıl-** : şarmanda kılmâk, şarmisâr kılmâk:

Qâni rasvâye Navâiydek, agarçi ani işk,

Neknâm eldindurur deb, böyla badnâm aylamış.

Hazâyinul-maâniy, IIa-144;

Bu kitâbni nâdân va beandâm tavrliğ va nâhamvâr ravişliğ, elniñ köprâk
maşğulluğ kılğani havâs ahlida badnâm kılğan ermişkim, ba'zi oğumas
ermişlar.

Hamsatul-mutahayyirin, 707.

BADNÂMLİK // BADNÂMLİĞ: badnâmlık şarmisârlık, yâmân âtlık:

Badnâmlık âñi bünyâd kılğanga bolur.

Tarihi mülûki acam, 520;

Uluska mehnatu nâkâmlığ ham,

Cahân halkı arâbadnâmlığ ham.

Farhad va Şirin, 198;

Yahşi ât badnâmlig birla çıkârgil olguça,
Ey Navâiy, özni yahşi ât bila badnâm etib.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-63.

BADÂVÂZ: âvâzi hunuk, tâvuşi yâkımsız:

Agar muķriy lavandiydur badâvâz va gulhandiydur, lahniy nâsâz badani
vuzu kıaydidin nâpâk va huşı vaķt riâyatidin bebâk.

Mahbubul-ķulub, 34.

BADÂYE' // BADÂİY': acâyib nafis narsalar, gözalliklar; gözal asarlar, nâdir
icâdlar:

Ul ķalamķakim, ul varaķ hâşiyasida badâye' nûkta sürüb,
zamân nâtavânin masrur kıilibdur – yetti iķlim bolsun.

Münşaât, 119;

Navâiy agar bâr erur bazlagoy,
Bade' eldin ermas badâye' bade'.

Hazâyinul-maâniy, IIB-258.

= **tazyin vâķe' bol-** : ota gözallaşmâķ, ota ziynat kasb etmâķ:

Fasâķa nisâr ibârati farķunda işâratlaridurkim, gavhar yüzidin san'at âyin
va badâyi' tazyin vâķe' bolubtur.

Nazmul-cavâhir, 19.

BADPİSAND: nâma'ķul, nâorin, ma'ķul bolmaydigan; birâvga yâmânlik
tilaydigan, kışini ķorlâvķi.

Kim ķorsa bu hâli badpisande,
Cânıķa tegürmagay gazande.

Layli va Macnun, 67a6;

= **et-** : ķafa kıilmâķ, ıztırâb, aziyat bermâķ:

Rizâ berkim, ķazâķa yok tafâvut, kimsa yüz ķatla
Ne kelsa âllıķa ķursand yâķud badpisand etmiş.

Hazâyinul-maâniy, IIB-258.

BADR: tolin ây, on dört künlik ây:

Kim kıuyâş nurini nihân kıildi,
Badrni mis tabaķ gümân kıildi.

Sab'ai sayyâr, 206-12;

Quyâşimga kim banda yüz badrdur,
İkki zülf aña laylatul-ğadrur.

Saddi İskandariy, 5;

= **i münir**: nur tarqatib turuvçi tolin ây; ravşan, pãrlâk ây:

Körsa birâv hânida qursi fatir,
Der ani kök sahnida badri münir.

Hayratul-abrâr, 139-25;

Bu çarâgi mehr, ul badri münir,
İkkisi bir taht üza âramgir.

Lisânut-tayr, 168-12.

BADRANG: tusi buzuk, rangi sâvuq:

Qilur çin kopi yüzni badrang cins,
Fatilakaş andâkki hudrang cins.

Saddi İskandariy, 279a19.

BADRAFTÂR: yâmân yolga yürübçi, sayâk, bezâri:

Ul pari köngli üçün ruhum asiru zâr erur,
Bulacab tâşi qanâtsiz quşqa badraftâr erur.

Hazâyinul-maâniy, IB-159.

BADRAQA: haydalgan:

Badraqai râhi nacâti bolub,
Mucibi raf'i daracâti bolub.

Hayratul-abrâr, 54-27.

BADRLİK // **BADRLİĞ**: tolin âylik; pãrlâklik, tolinlik; yetüklik:

Kiçik yâşliq, ammâ uluğ qadrliq,
Hilâlida ma'lum bolub badrliq.

Saddi İskandariy (Hamsa), 1634;

Qaçânki badrliğ tâpsa hilâliñ,
Quyâşdin bolğay ârtuğrâğ kamâliñ.

Farhâd va Şirin, 212.

BADROZ: yâmân kün; bahti qarâ, bahtsiz, tâle'siz:

Kim amir elida Qaysi badroz.
Bu haydaki erdi dânişâmoz.

Layli va Macnun, 68a5;

Zikr etar bazm içra lutfu mehr ila âşîqlarin,
Lek men badroz rasvâni kıılır yâd özga nav’.

Hazâyinul-maânîy, IIIB,296.

BADSİĞÂL: niyati buzuk; bohtânçi:

Beray goşmåleki har badsigâl,
Tüzalgay çü yâd etgay ul goşmål.

Saddi İskandariy, 256B19.

BADFAÂL: buzuk fe’lî, yâmân fe’lî, ahlâksiz:

Agar fâsîk bolsa va badfaâl – el ahlu ayâliga andin biymu nakâl.

Mahbubul-ķulub, 12.

BADFE’L: fe’lî yâmân, badcahl, badfe’l:

Mavlânâ Hurrâmiy ... safarlardin kelgandin songra bârgaydin
burunrâķdin beķabarrâķ va badfe’lrâķ keldi.

Macâlisun-nafâis, 93.

BADFE’LLİK // BADFE’LLİĞ: badfe’lîk:

Abdullatif Mirzâ – savdâyi mizâc va vasvasiy tab’ va devânasâr ķişı erdi.
Mundin özga daği Ėarib badfe’lîķlari bâr erdi.

Macâlisun-nafâis, 200;

Hürmüz cihatsiz badfe’lîği cihatidin... [BahrâmĖa] burunķak va ķarķ
yibardi.

Tarihi mülûki acam, 521.

BADĖOH: niyati buzuk, ĖâĖişı buzuk, yâmânlik ĖâĖlâvķi:

Buzub har tarağdin sipah şâğni,
AĞa aylabân ķiyra badĖâĖni.

Saddi İskandariy, 265B17.

BADĖULĖ: ahlâksiz, ahlâķi buzuk:

Nur Saidbek... bağâyat badfe’l va badĖulķ ķişı erdi.

Macâlisun-nafâis, 174.

BADĖO(Y): 1. badfe’l, ķopâl, badcahl, tong, dağal:

Ėoca Abu İshâķ... badĖoy va mutakabbir ham bâr erdi.

Macâlisun-nafâis, 51;

Hâzîķ tabibi ĖuşĖoy tan ranciğa şifâdur,
Âmiyu, tundu badĖoy el cânîğa balâdur.

Mahbubul-ķulub, 26;

2. mahbuba, gözal; rahmsiz:

Ey Navâiy, aççıg-aççıg yiglarimni qolma ayb,

Kim erur könglümni âlgan kâfiri badho malih.

Hazâyinul-maâniy, IIB-107.

BADHOYLUQ // BADHOYLUĞ: badfe'llik, sâvuk kılıklık, qopâllik, tundlik, dağallik:

Neçakim tengri heç mo'minda

Buħlu badhoyluqni qilmadi cam'.

Arbain, 156;

Halâyik aniñ badhoyluğidin âciz bolub, mu'badlar va hakimlarga istiğâsa körgüzüb, istiânât kıldılar.

Tarihi mülûki acam, 517.

BADŞAKL: badşakl, körinişi ħunuk, oħşâvsiz:

Gülga yirtuq libâsdin ne ziyân, durğa badşakl sadafdin ne nuqsân.

Mahbubul-qulub, 132.

BADŞE'RLİK: saviyasi past, sayâz şe'r yâzişlik:

Vali Qalandar... suħandânlar ârasida badşe'rlikka maşhur erdi.

Macâlusun-nafâis, 56.

BADHAY'AT: buzuk, bema'ni, körinişi yâmân, ħunuk:

Vâqe' olmiş qânu bu bâis emiş,

Kim muni maqtul, badħay'at demiş.

Lisânut-tayr, 50-11.

BADHÂL: 1. Hâli yâmân, hâli nâçâr, hâli tang; bahtsiz; ħafa:

Agar tâle'ida yüz iqbâl erur,

Atârid vale anda badhâl erur.

Saddi İskandariy, 266a13;

2. madârsiz, hâlsiz, küçsiz:

Tün ħumâri hacrida badhâl edim, yüz vây, agar

Câmi vaslidin meni yâr etmasa ħuşhâl subh.

Hazâyinul-maâniy, IVB-109;

Bu baliyyat cismini nâl aylabân,

Nâlasi cânini badhâl aylabân.

Lisanut-tayr, 102-12;

= **ol-** : hâlsizlanmâq; yâmân ahvâlga tüshmâq:

Ġam ħumâridin base badhâl olubmen, ey rafîk,
Çek meni ħârħâr birla külbay ħammârga.

Ĥazâyinul-maâniy, IIB-540;

= **ayla-** : hâlsizlantirmâq, yâmân ahvâlga sâlmâq, könglini buzmâq:

Kelki hicrânîñ meni mahzunni badhâl aylamiş,
Yüz tüman dardu balâ ħayliğa pâmâl aylamiş.

Ĥazâyinul-maâniy, IIIB-247.

BADHÂLLİĠ: yâmân hâllik, hâli nâçârlık, ahvâli tanglik:

Ĥirâd piri badhâlliğim bildi.

Vakfiya, 717.

BADHUŞ: ħuşdan ketiş, ħuşsizlaniş:

Sâħiyâ, hicrân ħumâri lâlu badhuş aylamiş,
Bermagaysen bizga yetsa davri sâğar intizâr,

Ĥazâyinul-maâniy, IVB-162.

BAYÂZ: 1. âq, âklık; ħubârsiz:

Yana bir ravza rangi sarbasar nur,
Bayz içra kirib andâħki kâfur.

Farhâd va Şirin, 46;

Köz firâħında âħardiyu sirişki ħurudi,
Yâmğuri bolmas, agar ayni bayâz oldi bulut.

Ĥazâyinul-maâniy, IVB-76;

2. tâng yârîşişi, kuyâş çikişi:

Savâd cahlini yub, vaħt erurki uygansañ,
Ki ümr şâmiğa subhi acal keturdi bayâz.

Ĥazâyinul-maâniy, IB-294;

3. bayâz şe'rlar toplami:

Şar'i tili nâma bayâzin oħub,
Tiği suyi küfr savâdini yub.

Hayratul-abrâr, 26-8;

Mavlânâ [Lutfiy]niñ “Zafarnâma” tarcimasida on ming baytdan ârtuħrâħ
masnaviysi bâr, bayâzğa yâzmağan üçün şührat tutmadi.

Macâlisun-nafâis, 72.

BAYÂZİY: âķiř; âķ:

[Hâmnin] rangi bayâziy savâdğa mubaddal bolib, tili şikastalik zâhir
ķilib...

Muhâmkamatul-luğatayn, 5.

BAYÂN: 1. söz, ifâda, tasvir, ta'rif, izhâr:

Mir Ğiyâsiddin Aziz ... ta'riflarida bayân ķasirdur.

Macâlisun-nafâais, 139;

Çün tilar maķsud aña boldi ayân,
Özga zâhir bolmadi andin bayân.

Lisânut-tayr, 180-10;

2. ma'lumât, dalil, huccat:

Lekin ul har bir tarannümdin ayân
Sirri vahdat şarhiğa ravşan bayân.

Lisânut-tayr, 19-7;

3. mazmun, maķsad:

Firâķ zâviyasida âvâraliķniñ bayâni mucibi kudurat va boisi malâlat
bolğay deb andin şammaye izhâr ķılmâķ maslahat ķörülmedi.

Münşaât, 140;

4. fıkır; nâzik ma'nâli söz;

Basâ maâniy ahli ĥordadânlar va daķâyıķ ĥayli daķıķ bayânlarki, Anvariyy
va Salmân şe'rida har biri biriniñ cânibin tutub bahslar ķilib...

Muhâmkamatul-luğatayn, 30;

= **ayla-** : 1. ta'riflamâķ, aytmâķ, ifâdalamâķ:

İřķ sirrin gar bayân aylar esam, ey piri aķl,
E'tirâz etma, hadisimni taakķul ķılmayın.

Ĥazayinul-maâniy, IVB-482;

2. gapirmâķ, sözlamâķ:

Çün ķadah kayfiyati boldi ayân,
Aylar erdilar hikâyatlar bayân.

Lisânut-tayr, 171-15;

Elçilardek söz bayân aylar edi,
Özi öz hükmin ayân aylar edi.

Lisânut-tayr, 66-3;

3. xəbar kılmaq, eştirmək:

Çün “Musibatnâma”sin aylab bayân,
Yüz musibat nafska aylab ayân.

Lisânut-tayr, 18-15;

= **et-** // **kıl-** : ta’rifləmək, aytmaq ifadələmək:

Bu ta’rif kılğan işk va bayân etgan ahlî işk ma’şuq vücudi birlə
qâymdurlar.

Mahbubul-qulub, 92;

Bu dâği yârib neça kıldı bayân,
Bolmadi məqsud cam’ içrə ayân.

Lisânut-tayr, 180-1;

Navâiy qaysi til birlə seniñ hamdiñ bayân kılsun,
Tikan cannat gülî vasfin kılrda güng erur göyâ.

Hazâyinul-maâniy, IB-22.

BACİD: astâydil, ciddi, cân-cahd bilan:

Mavlânâ Mas’ud... öz mülkidin Hiriya keldi, ham ifâda, ham istifâdağa
bacid məşğul boldi.

Macâlisun-nafâis, 132.

BACÂ(Y): yaxşı, orinli, ma’kul:

= **keltur-** // **ketur-** : bacarmək, orinlətmək, orniga qoymək; amalğa
aşirmək, icrâ kılmaq:

Mirzâniñ davlatlarniñ duâsini bacâ kelturdılar.

Münşâât, 136;

Ulça mümkün Ahii ravşanrây,
Mezbânlik işin kelturdi bacây.

Sab’ai sayyâr, 87-9;

Ki çeksun kelib mâl ilə peşkaş,
Bacâ kelturub kulluğun bandavaş.

Saddi İskandariy, 268a13.

BACUZ: başqa, bolak, özgə:

Har zamân bu nav’ olub andeşasi,
Yok bacuz andeşa âniñ peşasi.

Lisanut-tayr, 69-6;

Âdilğa bacuz hayr sâri sayr olmas,
Zâlim kişiniñ âkıbatı hayr olmas.

Nazmul-cavâhir, XV-38.

Âdilğa bacuz hayr sâri sayr olmas,
Zâlim kişiniñ âkıbatı hayr olmas.

Nazmul-cavâhir, XV-38.

BAZA: cinâyat, günâh, kabâhat:

Yoksa yâlgan demakda kim bazadur,
Çün uzâk çekti asru bemazadur.

Sab'ai sayyâr, 31-21.

BAZZÂZ: matâfuruş, dokânçı:

Rahtki, bazzâz terib rang-rang,
Atlasi aflâk kibi tang-tang.

Hayratul-abrâr, 181-7.

BAZL: 1. in'âm, ehsân, hadiya, bahşiş, sağâ, tuhfa:

Açıb bahşişu bazl abvâbini,
Tüzatti base sur asbâbini.

Saddi İskandariy (Hamsa), 1265;

Mavlânâ Şarafiddin Ali Yazdiy... himmat va bazl bâbida ta'rifdin
mustağniy erdilar.

Macâlisun-nafâis, 34;

2. sarf, harc; sâvuriş:

Tâpmay aniñ maḥzaniğa dastras,
Bazl ila isrâfini aylar havas.

Hayratul-abrâr, 100-9;

Mavlânâ Fasihiddin... munça purkârlig va ranginlik bila aql va bazli ham
bârkim, munâfii bu ulumdur.

Macâlisun-nafâis, 169;

= **u cud:** sahiylik:

Ulki amniyat vücudidindurur,
halk şâkir bazlu cudidindurur.

Lisânut-tayr, 211-1;

= **et-** // **kıl-** : in'âm- ehsân etmək, hədiyyə kılmaq, bağışlamaq;

Rindi sâhib himmat anda çün yetar,

Ul surukni bir gadâğa bazl etar.

Lisânut-tayr, 131-10;

Sağa kim erur bazl kılmaqqa tav',

Muni anglakim ul erur neça nav'.

Saddi İskandariy, 295a6;

Sahiy uldurki, nav'e bazl kılğali,

Agar hüd sufra içra bolsa nâni.

Hazâyinul-maâniy, IB-729.

BAZLA: askiya, latifa, ötkir söz:

Fâydasiz kılmasa zâhir karam,

Bermasa bir bazlağa yüz ming diram

Hayratul-abrâr, 100-4.

BAZLAGO(Y): latifa, askiya aytuvçı; huşta'b adam:

Zarâfat hâlatida bazlagolar,

Atâridğa kılıb har dam gülular.

Farhâd va Şirin, 30;

Navâiy agar bâr erur bazlagoy,

Bade' eldin ermas badâye' bade'.

Hazâyinul-maâniy, IIB-296.

BAZM: ziyâfat, bazm; şadlık, hursandçilik davrası, ulfatçilik maclisi:

Sultân Badiuzzamân Mirzâ... bazm asbâbidin içmak va bağışlamaqda
bemânand.

Macâlisun-nafâis, 203;

Bazm edi cânbağış, may birla yârug, vahkim, mağa

Zulmat erdikim, hayâtım çaşması nâyâb edi.

Hazâyinul-maâniy, IB-604;

= **ahli:** 1. ulfatlar, oyun-külgi iştirakçilari, ayşu işrat qatnaşçilari,

hamdamlar:

İkki cur'adin öyla mastân bolub,

Ki bazm ahliğa harfi dastân bolub.

Saddi İskandariy, 269B20;

2. davr ahli, zamândâşlar:

Bu bazm ahlini bât yıkmâkdin özga sâkiyi davrân,

Ne kildi qasd bu nilin kadah davri şitâbidin.

Hazâyinul-maâniy, IB-479.

= **maydâni**: ayşu işrat câyi, bazm quriladigan cây:

Bazm maydâni alarga cilvagâh,

Zâhir aylab bid'ati hardam tabâh.

Lisânut-tayr, 54-9;

= **eli**: bazm ahli:

Kayfiyatdin emas el bâşi quyikim, kıladur

Hüsninga bazm eliniñ işki salâm, ey sâkiy.

Hazâyinul-maâniy, IIa-349:

= **i ayş-** : oyin-külgi, ayşu işrat davrasi:

Subhga tegru yuzidin ravşan erdi bazmi ayş,

Öylakim, el hâtiriğa kelmadi aslâ quyâş.

Hazâyinul-maâniy, IIa-141;

İçmagum, ey dayr piri, câmi may, ul muğbaça,

May tutarğa bazmi ayş içra agar yoktur bu kün.

Hazâyinul-maâniy, IVB-489;

= **i vasl**: yârga yetiş, yâr bilan suhbat küriş:

Gar müyassar bolsa bazmi vasl lutf aylar esang,

Qoy meni nazzârağa, köprâk aña tutqıl kadah.

Hazâyinul-maâniy, IIa-61;

= **visâl**: yârga yetiş, yâr bilan uçraşuv bazmi:

Tünü kün bazmi visâliñ arâ usruklar elidin,

Meni lab taşnai maħmurğa bir câm tamannâ.

Hazâyinul-maâniy, IVB-11;

Yıl tugangaç kılgasen azmi visâl,

Men muhayyâ aylabân bazmi visâl.

Lisânut-tayr, 84-3;

= **i dilpazir**: köngilga yâkadigan, dilni ħursand kıladigan bazm:

Tüzdilar şâhâna bazmi dilpazir,

Bâda içti işk arâ bolğan asir.

Lisanut-tayr, 171-14;

= **i işrat**: oyun-kulgi, kayfu safâ, huşcaqçaklik:

Bazmi işrat içra siz may noş etiñ, ey dostlar,
Kim nasib ul la'li lab hicrânidin qândur maña.

Hazâyinul-maâniy, IB-34;

= **i işk**: âşikniñ ma'şuqa işkida mast-alast bolib yurişi:

Bazmi işkiñ bâdasin kavsar deyin yâ salsabil,
Câmi Cam ul cânfızâ sahbâğa sağar boldi tut.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-75;

= **i mehrâsâ**: âşik va ma'şuqa visâli:

Yârdur şam'i şabistânim bu âqşâm, ey sipehr,
Ahtariñniñ durlarin bu bazmi mehrâsâğa sâç.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-101;

= **i murâd**: közlangan marra, maqsad, ârzu:

Bazmi murâdimni sipehri baland,
Qılmadi bu tuhfa bila arcmand.

Hayratul-abrâr, 37-6;

= **i nişât**: huşcaqçaklik bazmi, hursandçilik davrasi:

Sen bazmi nişât içra mayi nâb iç, ey şoh,
Kim bizni firâq ayladi hunâb ila multaz.

Hazâyinul-maâniy, IIB-132;

= **i sabuhi**: sahargi mayhorlik:

Bir dam ahibâb bila bazmi sabuhi tüzubân,
Çekiñiz, damni ğanimat bilibân bâdan nâb.

Hazâyinul-maâniy, IVB-47;

= **i şavk**: ayşu işrat ârzusi, hursandçilik havasi, ulfatlar bilan bazm kiliş
istagi:

Şoh bazmi şavkidin târtib navâ,
Ul sarâ bostân sari kılgıl havâ.

Lisânut-tayr, 31-1;

= **tuz** : 1. maclis, ancuman qurmâq:

Kim âlim esa nüktada barhaq de âni,
Gar bazm tuzar bihişti mutlaq de âni.

Nazmul-cavâhir, XV-45;

2. roy bermâk, egallamâk, sâdir bolmâk:
Fırâku dard kaçân tuzsa bazm kulbam arâ,
Berur közüüm mayi la'lu kabâbliğ könglüm.

Hazâyinul-maâniy, IIa-230.

BAZMAFROZ: bazm ahli könglini ravşan kıluvçı, yârituvçı; = ğazal – bazmni huşnud kıluvçı, davraga fayz kirituvçı, davradagılarnı öziga râm etuvçı ğazallar:

Dilsöz abyâtım munâcât ahliğa âşub va ğavĝâ sâldi va bazmafroz
ĝazaliyâtım ħarâbâtiylarga âhu vâvaylâ sâldi.

Muhâkamatul-luĝatayn, 32.

BAZMGÂH // BAZMGAH: bazm câyi, ayş maclisi; ayş mahali:

Salâtin dargâhidin yırâk va ħavâkın bazmgâhidin kırâk,
Balki tegrasiga yâvumağan yahşırâk.

Mahbubul-kulub, 129;

Naş'a yetmas bâda gülgün bazmgah gülzâr esa,
Gar köngül içra birâvnîğ ħârĥârî bâr esa.

Hazâyinul-maâniy, IVB-534;

Dediñ bolsam saña mehmân ne yerni bazmgah kılgıñ,
Gadâyi ħastağa manzil buzuğ kaşânaye bolĝay.

Hazâyinul-maâniy, IB-666.

BAZMÂRÂY: maclis, bazmni bezatuvçı, fayz beruvçı:

Mezbân yana boldi bazmârây,
Dedi on hur olub nişâtafzây.

Sab'ai sayyâr, 132-1.

BAZMÂRÂLİK: bazmni bezaşlık, bazmga ârâ beriş, bazm ziynati boliş, bazmni kızitiş:

Ey Navâiy, kıarıdîğ goşa tütub, tâat kııl,
Bolmayin ħâr desañ, aylama bazmârâlık.

Hazâyinul-maâniy, IIB-320;

İşim işratķa bazmârâlık erdi,
Farâĝat birla beparvâlık erdi.

Farĥâd va Şirin, 57.

BAZMSÂZLİĞ: bazm barpâ kıluvçılık, bazm yaratuvçılık:

Sarafrâzlig tâciniñ gavhari zebandasi, bazmsâzlig sipehriniñ ahtari
farhundasi... Abulgâzi Sultân Bahâdirhân...

Muhâkamatul-luğatayn, 34.

BAİD: uzâk, yırâk:

Zamânai rangâmez günâgünluğidin müddati madid va ahdi baid har nav'
şavķ va suratda iķdâm urdum.

Mahbubul-ķulub, 4;

Siz tüşüb ul şâhdin behad baid,
Ul yaķınrâķ sizga min hablil-varid.

Lisânut-tayr, 22-1.

BAYDAK: şaķmat piyâdasi:

Âlib ķoysa baydakni şâh yânida,
Yana pil ķoysa ruķ ayvânida.

Saddi İskandariy, 265a8;

Agarķi arsa hâli ķâlsa mutlaķ,
Tutarmi anda şâh ornini baydak.

Farhâd va Şirin, 56.

BAYZA: I - tuķum:

Tâvus cuft bolmay bayza ķoyar.

Hamsatul-mutahayyirin, 699;

Himmat humâyiniñ ... azim cussaligi vasfıdakim, bayzânıñ simin
bayzasin canâhayni âstiga yaşurur.

Saddi İskandariy (hamsa), 1269.

BAYZA: II – ölçâv atamasi, âltin dânalari, miķdâri:

Ķilib erdi ming bayza har yıl ķabul,
Zari mağribidin tâparga vusul.

Saddi İskandariy, 256a20;

Ming bayza âltunkim, har biri vaznga ķırķ miskâl bolgay.

Tarihi mülûki acam, 512;

= **i zar:** âltin dânalari:

ķirâc ul nimakim muķarrar emiş,
Hamânâki ming bayzan zar emiş.

Saddi İskandariy, 255B9.

BAYZADÂR: uruĝlik; uruĝ tugiş:

Ķilib nargis öz ĝunçasin bayzadâr,
Ki közinda erdi ramaddin ĝubâr.

Saddi İskandariy, 293B13.

BAYZÂ: 1. âķ; ravşan; pâķ, sâf; iķtidârlik:

Körgüzüb ânda çün yadi bayzâ
Ķoyubân puşti dast yüz Musâ.

Sab'ai sayyâr, 12-7;

2. Erândagi şahar nâmi:

Bayzâ şahrikim, base akâbir va aşrâf andindurlar.

Tarihi mülûki acam, 511.

BAYZÂĜÜN: âķ; ravşan; kuyâşsimân:

Yâ tüman ming çarâĝi bayzâĝün
Hay'ati tab' içinda ĝünâĝün.

Sab'ai sayyâr (Ĥamsa), 893.

BAYN: âra, âralik:

Ey, yüzün üstida köz andâķki, âraz uzra ayn,
Nun bila ikki ķâşin içra tafâvut binu bayn.

Ĥazayinul-maâniy, IVB-448;

= **-bayn:** âra-sira, ĝâh-ĝâh:

Va gar kuvvatin anglasa bayn-bayn,
Arâda padid etmasa şoru şayn.

Saddi İskandariy, 259a12.

BAYRAM: toy; tantana, bayram, şâdlık küni:

Mavlânâ Muin Vâiz... mascidi câme'da cum'a küni va yidĝâhda ikki
bayram kuni va'z ul aytur.

Macâlisun-nafâis, 144.

BAYT I: üy, manzil:

... üyni arab bayt der.

Mezânul-avzân, 8;

= **i vayrâna:** vayrâna, ĝarâba üy:

Yüz falakça tâpsa rif'at bayti vayrânim ne tâng,
Yüz kuyâş çünkim bu bayrânimni maskan aylamış.

Ĥazayinul-maâniy, IIB264;

= **i ma'mur:** âbâdân üy; Ka'ba:
Yana birniñ libâsi kâfuriy
Ham bu rang içra bayti ma'muriy.

Sab'ai sayyâr (Hamsa), 913.

BAYT II: 1. ikki misra şe'r:

Mavlânâ Sâyiliy... har kûnda beş yüz bayt âsânlik bila bitar.

Macâlisun-nafâis, 186;

“Tuyug”durkim, ikki baytka muqarrardur.

Mezânul-avzân, 67;

Aña har bayt bir gamhâna erdi,
Bâri Farhâddin afsâna erdi.

Farhâd va Şirin, 169;

2. şe'r, ğazal:

Îrâq ahli tarâkimasida surudedur şâyi'kim, ani “aruzvâriy” derlar va aniñ
bayti koprak hazaci musammani sâlimdadur.

Mezânul-avzân, 70.

BAYTUL-AHZÂN // BAYTUL-EHZÂN: ğamlar üyi, külfatlar maskani,
ġamhâna, alam kulbasi:

Ütüb yillar, ul oy bir künki külbam sâri yol âzġay,
Yâmân tâli'din ul kün bolmaġay men baytul-ahzânda.

Ĥazâyinul-maâniy, IB547;

Kim yoluxsa maña ketürsunlar,
Baytul-ahzânima yetürsunlar.

Sab'ai sayyâr, 79-3;

Hacri barkidin şabistânîġa ot tuşġaniniñ ifşâsi va uçkunidin baytul-ehzâni
kuyġaniniñ adâsi acab otluġ matla' tüşübdur.

Macâlisun-nafâis, 213.

BAYTUL-İNTİZÂM: tartib, intizâm üyi:

Utârid falak devânġânasiniñ ġalamzan va râķimidur va sipehr baytul-
intizâminiñ raķamķaş va nâzimi.

Muhâkamatul-luġatayn, 35.

BAYTUL-LATAF: fâhişahâna:

Şarâbhâna, baytul-lataf, kımarhâna bularğa oğşar nâmaşur' umurni kulliy
man' kılılsa.

Münşaat, 130.

BAYTULLÂH: tangri üyi; Makka şahridagi Ka'ba ziyâratgâhiniñ yana bir
nâmi:

Ne hâcat şarh kılmâklıg tafâvut,
Ki baytullohındur farķi sâbit.

Mahbubul-ķulub, 145;

Bir bahâr ayyâmi azm aylab safar,
Özga baytullâhni aylab maķar.

Lisânut-tayr, 135-11.

BAYTUL-MA'MUR: âbâd üy (diniy rivâyatga kora yettinçi kıatkokdagi bir
köşk):

Maņa dayr oldi çu baytul-ma'mur,
Dayr pirığa bolubmen ma'mur.

Hazâyinul-maâniy, IVB-681.

BAYTUL-MÂL: davlat hazinasi, davlatga kıaraşlı bâylik:

Ba'zi dedilarkim, bu nima baytul-mâl dâhilidur, pâdşâhķa taalluķ tutar.

Tariķi mülûki acam, 520;

Köz uçidin bâķmay ul amvâlģa,
Bârçani cam' etti baytul-mâlģa.

Lisânut-tayr, 15.

BAYTUL-NAŞÂT: şâdlik, ĥursandçilik üyi:

Hânaķâĥda taķvi ibriķığa may sâldim nihân,
Ayladim baytul-naşât, üyķim edi baytul-hazan.

Hazâyinul-maâniy, IIB-449.

BAYTUL-HAZAN: ĥam, ķayģu üyi, ĥamĥâna, külfat maskani:

Ķahĥârlıği sarsari uçururģa sâbit va sayyâr nastaranniñ saķılģan
yâfrâĥlari cabbârlıği ķuyuni sâvururģa dahri ĥaddâr baytul-hazanniñ
tokulģan tufrâĥlari.

Mahbubul-ķulub, 2;

Çâklik köksüm eşikdur, cism üyi baytul-hazan,
Ul eşikniñ halkasıdur na'lu gülmeñi tugan.

Ĥazâyinul-maâniy, IIB-506.

BAYTUL-HARÂM: 1. Makkadagi Ka'ba ziyâratgâhi:

Makka tavâfiğa çü kıldı ĥirâm,
Yok edi öz ornida baytul-harâm.

Hayratul-abrâr, 70-5;

Nişiman ayladi könglüm kuşı koyuñda, qahr etma,
Kabutarğa kişi qasd etmadi baytul-harâm içra.

Ĥazâyinul-maâniy, IVa-321;

2. muqaddas üy:

Sen haram azmi kıl, ey zâhidki, könglüm mast erur,
Ĥâssakim mayĥânadek baytul-harâmi bâr anıñ.

Ĥazâyinul-maâniy, IIB-366.

BAYTUTAT: tunaş; = kıl- : tunamâq, keçani ötkazmâq:

Madrassa mavâlisi madrasada baytutat kılğaylar.

Vakfiya, 721.

BAY': savdâ, sâtuv; kıymat, narĥ:

Aña har kimniñ ehtiyâcidur,
Bay'i anıñ Ĥitâ ĥirâcidur.

Sab'ai sayyâr, 50-16.

= **u (va) şirâ:** âlub-sâtuv, savdâ-sâtıq:

Mavlânâyi mazkurnıñ kutub bay'u şirâsiğa ham munâsabati, ham hazrati
Ĥâcağa avlâdlıg nisbati bâr.

Ĥamsatul-mutahayyirin, 679;

Çü bay'u şirâ tâpmayin intihâ,
Burib Zâl hamsañi âltun bahâ.

Saddi İskandariy (Ĥamsa), 1484;

= **et- // kıl- :** sâtib âlmâq, savdâlaşmâq:

Cân berib, vasliqni bay' etkanni yâzdım könglüma,
Dardu işk ikki guvâhim çâklik könglüm çakım.

Ĥazâyinul-maâniy, IIIB-412;

Mayl kıldı burun hitâ hâni,
Bay' kılmâk berib bahâ âni.

Sab'ai sayyâr, 49-18.

BAY'AT: ahdu-paymân; kelişuv:

Çün aña köp erdi bâridin bilik,
Bay'atığa berdilar barça ilik.

Lisânut-tayr, 95-1;

= **kııl-** : ahdlaşmâk:

Falak çün zâhir etti böyla san'at
Kılib Şeruya birla barça bay'at.

Farhâd va Şirin, 202.

BAY'ÂNA: bahâ, kıymat, bay puli:

Kerak kıuyâş dirami taña bolsa bay'âna,
Çü Yusufimni iki dahrğa bahâ kılsam.

Hazâyinul-maâniy, IB-454.

BAKÂVUL: bakâvul, bâş âşpaz:

...salâtinnîñ hâh razm asbâbi üçün va hâh bazm cihâti üçün mu'tabardur,
andâkki... yasâvul va bakâvul...

Muhâkamatul-luğatayn, 19;

Hizmat arâ bâr edi bir kıul aña
Pâyâi hizmatda bakâvul aña.

Hayratul-abrâr (Hamsa), 263.

BAKULLİY: batamâm, bütünlay; hammasi:

Dahânalâr tarafidin hâtir bakulliy cam' bolsa...

Münşaât, 132;

Bakulliy raf' olub rancu malâli,
Cimâ' aylab surud aytib visâli.

Farhâd va Şirin, 205.

BAL I: 1, balki:

...biyâbâni suubatin, bal vus'atinkim hayâl tâyiri yillar kıanât urub aniñ
pâyânığa yetmak hayâldurur.

Münşaât, 96;

2. ehtimâl:

Emas köksümde eski dâğlar, bal sukbaldurkim,
Süvabmen tâ hayâlin çıkmagay könglüm harâbidin.

Hazâyinul-maâniy, IB-479;

İşk arâ tiş bağrima ursam içarmen kân dâği,
Bal çekarmen hacr okıdin berkigan paykân dâği.

Hazâyinul-maâniy, IVa-353;

3. hattâ, hattâki:

Sizga anda ne vücudu ne adam,
Bal vücuduñiz adamdin dâği kam.

Lisânut-tayr, 184-18;

Dardi cânânimda, balkim yüz alam cânimdadur,
Yoşki cânânimğa, bal cânimğa darmân istaram.

Hazâyinul-maâniy, IIa-239.

BAL II: aksinça:

Yoşsa yol bir kün ikki künlük emas,
Bal kişi pâyânığa yettuk demas.

Lisânut-tayr, 97-17.

BALAND: 1. yukâri, büyük:

Madrasalar har birisi arcmand
Pâyada kök madrasasidek baland.

Hayratul-abrâr, 181-23;

Çü berdin aña rütba mundâk baland,
kilib könglini sevmagin arcmand.

Saddi İskandariy, 236B10;

2. üstün, afzal:

Bil yana bir martaba mundin baland
Kim aña yol tâpmâk erur arcmand.

Hayratul-abrâr, 141-24;

3. mo'tabar:

Dastgâhin balandrâk kıldi,
kâşida arcmandrâk kıldi.

Sab'ai sayyâr, 200-7;

Kamol içra sendin köpi arcmand,
Yana qâbiliyatda dâği baland.

Saddi İskandariy, 284a7;

= **idrâk**: ângli, zehnli, tüşünçasi ötkir:

Andâk ma'lum bolurki, türk tez fahmrâk va baland idrâkrâk.

Muhâkamatul-luğatayn, 5;

= **u past**: yahşi yâmân:

Yândi Şayhu rindi bâlâdest ham,

Ul güruh içra balandu past ham.

Lisânut-tayr, 91-11;

= **et-**: yuqâri kotarmâk, küçaytirmâk:

Bul âhimdin falakka yetsağ âhîr işki Macnunkim,

Bu yel imdâd ila ul şu'lani andâk baland etmiş.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-258;

= **u past söz ayt-**: yahşi-yâmân sözlâmâk, bular-bolmas gapirmâk:

Mavlânâ Muin Vâiz... özin "Muin devâna" bila ta'bir kıllur va köp
balandu past sözlär aytur.

Macâlisun-nafâis, 144;

= **âvâza kıll-**: dângini çıkarmâk, şühret taratmâk, ta'rifini yâymâk:

"Ruhul-ğudus" kasidasin baland âvâza kılibmenki, qudsiylar ruhin andin
tâza kılibmen.

Muhâkamatul-luğatayn, 27;

= **âvâza ista-**: dâng çıkarişni hâhlamâk, şühret taratişni ârzu kılmâk:

Bahâr andâkki bulub gul'uzâri tâza istarmen,

Ki ul gülbaş ila özni baland âvâza istarmen.

Hazâyinul-maâniy, IVB-499;

= **ur-**: mahkam kirişmâk; tâvuş çıkarib aytmâk:

Mâlu mülkü har nedur sâlikka band,

Tört takbiri fanâ urmâk baland.

Lisânut-tayr, 151-8;

= **târt-**: yuqâri, kıttık, (âvâz) çıkarmâk, kotarmâk:

Qahqaha ermaski târtarsen baland,

Kim erur öz mâtamiñga zahrhând.

Lisânut-tayr, 32-7;

= **çiq-**: dâng çıxarmâq, şührat taratmâq:

Qasri kalâmi çıxıb andâq baland,

Kim aña gardun sâla âlmay kamand.

Hamsatul-mutahayyirin, XIV-49.

BALANDAHTARLIQ: tâlei balandlik, bahtlilik:

... Farhâdniñ balandahtarlik mücdasin berib...

Farhâd va Şirin, 65.

BALANDPARVÂZ: 1. balandparvâz, yüksak, âliy parvâz:

Âliyhimmat şâhbâzedur balandparvâz va behimmat siçxân sayyâde
yurtaçi bâz.

Mahbubul-kulub, XIII-50;

2. âliy daracali, uluğ martabali:

İşku muhabbat havâsiniñ humâyi balandparvâzi Hoca Hâfız Şerâziy –
kamâli tavrıda tüşübtur.

Macâlisun-nafâis, 223.

BALANDPARVÂZLIQ // **BALANDPARVÂZLIĞ**: 1. yüksak daraca,

âliy martaba; âliy canâb, âliy himmat:

... hayr va yüz ming dariğkim ul kuyâşlar uyâkıb bir neça tiyra râzgâr
huffâşlar paru bâl açib, nazarbâzlik va balandparbâzlik havâsida cilva
kılurlar.

Hamsatul-mutahayyirin, 700;

2. kamâlat, balâgat, yetüklik:

Ul sipehr havâsida [türkiy tilda] hayâl kuşi balandparvâzliqlar kârguzdi.

Muhâkamatul-lugatayn, 21;

3. şührat tutmâklık, dâng taratmâklık; yüksak martaba va daracani
egallamâq:

Ul risâlat Qâfi ankâsiniñ balandparvâzliğı va mahbubi haqıkiy vasliğa
yetib kuş tili bila takallum va hamrâzliğı.

Lisânut-tayr, 9-16.

BALBALA: may kozaçası, may idişi:

Qoy gülü bülbülni, gülgün may tola tut balbala,

To okuy bülbül maqâlâtin açib gül daftarin.

Hazâyinul-maâniy, IB-515.

BALDA: şahar; = **i fâhira:** fâhrli, korkam şahar:

...Hirât dârus-saltanasiniñ ravzai eram ziynatlık va baytul-haram
manzalatlık baldai fâhirasiniñ şimâl haddida.

Vakfiya, 718.

BALE: 1. ha, toğri, şunday:

Şayh muridiga dedikim, hâlâ hud na'layniñ şirâki bütündür va
üzülmaydur. [Murid] dedi, bale.

Mahbubul-ğulub, 73;

2. albatta:

Qurudi çekkali kândin kâzum niğâb kızıl,
Bale yağinsiz olur çün bolur sahâb kızıl.

Hazayinul-maâniy, IIB-380.

BALİYÂT: balâlar, ranclar, maşakqatlar, azâblar, qayğular; havf-ğatarlar:

Har qayân yüzlansañiz fathu zafar yâriniñ bolsun va cami' âfât va
baliyâtdin haq taâlâ nigâhdâriñiz.

Münşâât, XIII-115;

Bu baliyât cismini nâl aylabân,
Nâlası cânini badhâl aylabân.

Lisânut-tayr, 102-12; k. **BALİYAT.**

BALIYA: balâ, âfat, bahtsızlık; giriftârlık:

Bolmay bu baliya birla ħursand,
Zindânga sâlib ham aylagan band.

Layli va Macnun (Ħamsa), 733.

BALİYAT: balâ, ranc, âzâr, maşakqat, qiyinçilik, azâb, qayğu, musibat, külfat:

Kim ani haq asrasun âfâtdin,
Emin etib barça baliyatdin.

Hayratul-abrâr, 183-6;

Bu paştqa kılmayin gûzar heç,
Tâpmay bu baliyatdin ħabar heç.

Layli va Macnun, 60a2;

Har kimsaga ulça qâbiliyat,
Körsün sabâkı ħamu baliyat.

Layli va Macnun (Ħamsa), 873;

= **ahli:** balâ va âfatlarga mübtalâ kişiler:

Baliyat ahlini âzâd aylamış gardun,

Nedinki barça balâsi bolur maña hâdis.

Hazâyinul-maâniy, IIB-94;

= **daşti:** ğam, balâ, âfat sahrâsi:

Ne anduhu malâlimğa baliyat daştidek ğayat,

Ne savdâyu cünunumğa malâmat bahridek pâyân.

Hazâyinul-maâniy, IIA-284;

= **nâvaki:** cafâ tiği; mahbuba kiprigi:

Ey baliyat nâvaki, ul fitna közdin ayrilib,

Kim havâyisen, kelib sen dâği oltur yânima.

Hazâyinul-maâniy, IIA-322;

= **tiği:** balâ, havfu-ħatar tiği:

Avvalida işķniğ bas zâr edi,

Yüz baliyat tiğidin afgâr edi.

Lisânut-tayr, 102-1;

= **târi:** ğam, alam, azâb, maşakķat, kayğ, musibat târi:

Kördi ul mabhut ħayli ħastani,

Yüz baliyat târiğa vâbastani.

Lisânut-tayr, 183-16;

= **tâşi:** ğam, âfat, rancu âzâr taşlari:

Baliyat tâşi yağdurgan kibi vayrânima gardun,

Mazallat gardi har dam yağdurur başımğa vayrânim.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-406;

= **tâği:** ğam alam, azâb, maşakķat, kayğ, musibat tâği:

Tâşi anduhu baliyat tâğidin,

Kirpiçi dardu balâ tufrâğidin.

Lisânut-tayr, 69-14;

= **şâhidi:** mahbuba, gözal:

Baliyat şâhidi gülgüna kılsa bas munâsibdur,

Mâmuğlarkim yara âğzida gülgün boldi ķânimdin.

Hazâyinul-maâniy, IB-511;

= **oķı:** ğam, anduh oķı:

Har baliyat oķıkim çarħı muķavvasdin kelur,
Goyiyâ menmenki, âlam ahlidin ķâbudamen.

Ĥazâyinul-maâniy, IIa-270;

= **ķaydi:** kıyınçılık kışani; ğamhâna:

Ġamki ândin bolsa, bilgil şâdlığ,
Har baliyat ķaydidin âzâdlığ.

Lisânut-tayr, 142-6;

= **çek:** ğam, alamda ķolmâķ, azâb, maşakķat, ķayġu, musibat târtmâķ,
azâb çekmâķ, kıyınçılık körmâķ:

Biz bu yolġa ândakim azm ayladuk,
Yüz baliyat çekmakin cazm ayladuk.

Lisânut-tayr, 186-2.

BALİĶ // BALİĞ: balıķ:

Sayyâdnıñ balıķķa şast sâlmâġi nafs muddaâsi uçundir va balıķnıñ ham
ķarmâķķa giriftâr bolmâġi cu' balâsi uçun.

Mahbubul-ķulub, 141-142;

Balığ sayd aylabân haryân nahange,
Neçukkim rang sayd etgay nalange.

Farhâd va Şirin, 98;

Daryâi şavķidin meni man' etmay, ey ĥirad,
Kim olgum öylakim tüşar ayru sudin balığ.

Ĥazâyinul-maâniy, IVB-302.

BALKİ: 1. ammâ lekin, yâki:

Kün emas âlam köziga muntaşir aylar bayâz,
Tün emas balki çekar ĥurşid ruĥsârıġa miğ.

Ĥazâyinul-maâniy, IB-313;

Yoķki tiġiñ tökti ķânim, balki çekti dam bila
Ul iki acdarki körsatmiş ķiliçin bâlçâġi.

Ĥazâyinul-maâniy, IIa-329;

2. hattâ:

Söz dey âlurlar gahu begah, mahallu bemahal,
Bas mahaldur, tark kılsam balki ĥânumânni ham.

Ĥazâyinul-maâniy, IVB-436;

3. anikrâgi, togrirâgi:

Hazrati maḥdum âlam afâziliniḡ hakami, balki hâkimidur.

Ḥamsatul-mutahayyirin, 697;

Cân berur elga agarçi labidin ḡân tâmadur,

Vah, dema ḡân tâmadur, balki çuçok cân tâmadur.

Ḥazâyinul-maâniy, Ia-160;

4. aksinça:

Hacr arâ cismiḡ kibi bolmas maḡa kam iştiyâḡ,

Balki hüsnüḡdin bolur afzun damâdam iştiyâḡ.

Ḥazâyinul-maâniy, IIB-322;

5. ehtimâl:

Keçrak açmâḡ burḡa' ermas el olar deb rahm üçün,

Balki aylarsen ulus köprak yigilsun deb hayal.

Ḥazâyinul-maâniy, IB-393;

Ul şoḡ ânça cavrda körgüzdi ihtimâm,

Kim ât çıkardı, balki aḡa uşbu erdi kâm.

Ḥazâyinul-maâniy, IIA-424;

6. yâki

Agar yüzdin, balki mingdin biri bu [türk] tilni örganib, söz aytsa ham,

har kişi eşitsa bilur va aniḡ sort ekanini fahm kılrur.

Muhâkamatul-luḡatayn, 6;

Zakâtçılar işidin tavâçi mâh-bamâh, balki hafta-bahafta vuḡuf tâpib arzḡa yetkürsalar.

Münşaât, 133.

BALKİM I: 1. ammâ, lekin, birâḡ:

Hüsnü lutfi cân arâ yer tutḡudek,

Bir âyâḡ suv birla balkim yutḡudek.

Lisânut-tayr, 71-17;

Dedi, ey farzand, kördüm ehtiyâc,

Yok aḡa, balkim saḡa kıldım ilâc.

Lisânut-tayr, 120-18;

2. hattâ:

Bu arzadâşt Mirzâ buyruḡi bila ermas, balkim vuḡuflari ham yokḡdur.

Münşaât, 129;

Köngülñi aylagandek zaħm ğamzañ,
Piçâķ, balkim kılıç ham yâra kılmas.

Ĥazâyinul-maâniy, IIa-138;

3. anıķrâĝi, toĝrirâĝi:

Şâmi hacr ermas şafaķ, balkim Navâiy ğussadin
Yıĝladi ķân ançakim gardunĝa rangin boldi zayl.

Ĥazâyinul-maâniy, IIB-369;

Emastur ķasr, balkim ķâsiredur,
Kim taķsir aylamas aylarda bedâd.

Ĥazâyinul-maâniy, IIa-393.

BALKİM II: aksinça:

Yüzin may gülgün etgandin ĥarâş ermas unum balkim,
Köngülde ĥâr-ĥâri nâlam andâmin figâr etmiş.

Ĥazâyinul-maâniy, Ia-204;

Yâzgurur har dam meni ul ķâtil olturgum debân,
Olturur har dam meni balkim aniñ yâzgurmâĝi.

Ĥazâyinul-maâniy, IIa-342.

BALÂ I: 1. Âfat, musibat; falâkat; bahtsızlık:

Âlamda heç kişi yokturkim, har nav' murâdi bolmaĝay va özin balâdin
emin tilamagay.

Münşaât, 126;

Bâşlariĝa kelsa yüz turlik balâ,
Har balâda bolsa yüz ming ibtilâ.

Lisânut-tayr, 35;

2. acâyib, alâmat, mâhir:

Ne nav' zuhd ila taķvini asrâyin mahfuz,
Ki uçradim ķârılıkda balâ yigitlarga.

Ĥazâyinul-maâniy, IIB-34;

3. ma'suķa, sevikli yâr, mahbuba:

Ul balâĝa örganibmen, öylakim cânim çıkar,
Körmasam başımda bir sâat meni maydâ balâ.

Ĥazâyinul-maâniy, IIIB-35;

= **asiri**: âfatga, külfatga düçâr bolgan, mubtalâlik, giriftârlık:

Men ħud bu sıfat balâ asiri,

Yüz mehnatu ibtilâ asiri.

Layli va Macnun, 71B21;

= **atfâli**: balâ bâlalaları:

Baski, har târin balâ atfâli uzdilar çekib,

Vahki, uryân cism üza mehnat palâsi qâlmamış.

Ĥazâyinul-maâniy, IIa-152;

= **ahli**: âfat, musibat çekuvçılar:

Ėamidin tâpmağay mingdin birin, gar işk yüz ming yıl

Balâ ahliğa çâhi Ėamda Ėamparvardlık kılsa.

Ĥazâyinul-maâniy, IIIB-569;

= **barķi**: âfat çağmâği:

Tıyrau afsurda biz, ey işk tarķatķan bulut

Bir balâ barķi bila ham orta bizni ham yârut.

Ĥazâyinul-maâniy, IIB-85;

= **gardi**: balâ tozâni, çağı gubâri:

İşk daştida balâ gardi maņa çün parda bas,

Atlasi gardunni yâpmasmen tani uryâanima.

Ĥazâyinul-maâniy, IIa-322;

= **daryâsi**: âfat, musibat daryâsi

Ul cur'a kuduratidin safâdin ayrilib, ul ķatra ĥurucidin balâ daryâsiğa

bâtma.

Mahbubul-ķulub, 156;

Subhi furķat bir balâ daryâsi buzdi ĥalkni,

Şâmi hicrânimda yâķķan şudrun olğaymu ekin?

Ĥazâyinul-maâniy, IVB-479;

= **daf**: balâğa ķarşı, balâni ķaytarış:

Biri deb: k-ey muķtadâi ahli râz,

Bu balâ daf iğa vâcibdur namâz.

Lisânut-tayr, 75-6;

= **daşti:** musibat sahrâsi, âfat biyâbâni, azâbu uqubat çöli:

Balâ daşti arâ yüz ming oluktur, ânda kâtil işk,
Hîrad mağlub hayli birla goyâkim savaşıbdur.

Hazâyinul-maâniy, IIa-94;

= **devâri:** musibat, bahtsızlık, âfat, külfat devâri:

İşk sultâni siyâsat ayladi uşşâkni,
Halk cismidur, sâ mân ermas balâ devârıda.

Hazâyinul-maâniy, Ia-376;

= **yârâsi:** âfat küçi, kuvvat:

Ne daşti mahuf emiş fanâ sahrâsi,
Kim anda kirarga yok balâ yârâsi.

Hazâyinul-maâniy, IB-772;

= **kûlbasi:** ğamhâna, bahtsızlık üyi:

Qadi hacridaki, köksümde aliflar kestim,
Boldi anduhu balâ kûlbasiğa dandâna.

Hazâyinul-maâniy, IIa-321;

= **livâsi:** âfat bayrağı, balâ tuğı:

Köngülde işkim oti çün falakka târtti şu'la
Balâ livâsi başığa bu şu'ladin alam ettiñ.

Hazâyinul-maâniy, IIB-361;

= **mazrai:** balâ maydâni, ekinzâri; köngil:

Köngülde ânça oquñdin okuldi paykânkim,
Bâşâk bila bu balâ mazraida hirmândur.

Hazâyinul-maâniy, IIB-158;

= **maktubi:** ayrılık-hicrân habari, dardu alam daragi:

Vahki mazmunidur ahli dard sargardânligi,
Har balâ maktubikim, bu çarhi gardândin kelur.

Hazâyinul-maâniy, IB-162;

= **maskani:** ğamhâna; külfat, bahtsızlık maskani:

İşk aynidin yârûk har ravzani,
Lek ul ravzan balâlar maskani.

Lisânut-tayr, 69-17;

= **muğilâni**: balâ tikani:

Ayâkka kirsâ ne boşkay balâ muğilâni,
Gar olsa bâdiyadin ka'bai safâ malhuz.

Hazâyinul-maâniy, IB-302;

= **neşi**: âfat nayzasi, külfat tikâni:

Sançılğan acal hâri işk uçrasa bilgaysen,
Kim cângâ balâ neşin hacr özgaçarak sançar.

Hazâyinul-maâniy, Ia-169;

= **âgzi**: balâ nafasi, dami:

Firâk otiki balâ âgzidur aña manfaḥ,
Misâl dözahı cannatdurur ul dözahı.

Hazâyinul-maâniy, IIa-62;

= **ruhsâri**: balâ yûzi, balâ körinişi:

Ne acab tiygiñ balâ ruhsâriğa mir'ât esa,
Kim körinür suvda yüz aksi kaçânkim boldi sâf.

Hazâyinul-maâniy, IIB-308;

= **sayli**: âfat seli, musibat âkimi:

Balâ saylidin işk daştida Macnun
Meniñ telba könglümça vayrânmu erkin.

Hazâyinul-maâniy, IIB-502;

= **selâbi**: âfat seli, musibat âkimi, tâşkini:

Har âhim dudikim kök sâri azm aylar ani işkiñ,
Balâ selâbi keltürmak üçün muşkin sahâb aylar.

Hazâyinul-maâniy, IIB-176;

= **sipehri**: balâ âsmâni:

Sirişk qatralari tiyra kulbam içra magar,
Balâ sipehri arâ nahsvaş kavâkibdur.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-172;

= **tâgi**: katta cafâ, cabr, çeksiz külfat:

Kim meni körsa balâ tâgiyu savdâ daştida,
Hayrat aylab bâkmağay farhâd ila Macnun sari.

Hazâyinul-maâniy, IVa-349;

= **hârası:** âfat, kulfat tâşi:

Navâiy eni yalangdur demaŋki, bârdur aŋa

Fanâ hasiri, balâ hârası nasıc ıla naŋ.

Hazâyinul-maâniy, Ia-129;

= **hummâri:** hicrân dardi, visâl ârzusi, yârga yetişiş ümidi:

Köksüma gam tâğida işķin balâ hummârini,

Berkiturda ayladi farhâd metinin çöküş.

Hazâyinul-maâniy, IIa-142;

= **çâgi:** âfat ķuduğı, külfat çukuri:

Men balâ çâhidau Macnun farâgat daştida,

Lâfi işķ ursa, acab yoķkim, tâpibdur yerni keng.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-347;

= **oti:** âfat oti, azâbu uķubat oti:

Balâ oti yânadur toş-toşimdın, ey nâsih,

Eşit nasihatı zinhâr kelma yânimğa.

Hazâyinul-maâniy, IB-562;

= **oķı-:** âfat, külfat oķı:

Balâ oķı közi yağdurdı, ey müsülmânlar,

Nelar kelür maŋa ul ikki nâmüsülmândın.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-460;

= **ğubâri:** âfat, musibat tozâni, gardi, çanġi:

Balâ ġubâri vafâ ahliğa yağar goyâ,

Sipehr çanbari parvez andin oldi elak.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-326;

= **yi câvidâniy:** abadiy baġtsizlik, dâimiy cabru cafâ:

Zâyil ermas işķ bir sâat kõngüldin, vâykim,

Ani cânimğa balâyi câvidâniy asradım.

Hazâyinul-maâniy, IIB-439;

= **yi cân:** cân âfati, cân zararı:

Fe'l içra balâyi cânı bil ani,

Âlam eliniğ yâmân yâmâni bil ani.

Nazmul-cavâhir, XV-32;

= **yi işk:** işk, sevgi dardi:

Balâyi işk nâgah uçarar uşbu telbadin ozga,
Ulusni bu balâyi nâgahândin asrağil, yâ rab.

Hazâyinul-maâniy, IIB-53;

= **yi nâgahân:** tosatdan uçrâvçi âfat, külfat:

Balâyi işk nâgah uçarar, uşbu telbadin ozga,
Ulusni bu balâyi nâgahândin asrağil, yâ rab.

Hazâyinul-maâniy, IIB-53;

= **yi âsmâniy:** taqdir, qazâdan keladigan, yâzilgan musibat:

Bayak nâgah qazâyı âsmâniy,
Ayân kıldı balâyı âsmâniy.

Farhâd va Şirin, 98;

= **yi hirmân:** mahrumlik alami, ümitsizlik dardi:

Acal, Navâiyni qutqaz balâyı hirmândin,
Ki ul zaif bu dard içra asru emgandi.

Hazâyinul-maâniy, IB-625;

= **yi hudâ:** tangriniñ âfati, hudâ tãmânidan yubârilgan musibat:

Köngül âlurda acab dilrabâ emiştuksen,
Ne dilrabâki, balâyı hudâ emiştuksen.

Hazâyinul-maâniy, Ia-341;

= **yi humâr:** humâr dardi, kayfdan keyingi baş âğrık:

Davrân güliyu gülşani hâriğa arzimas
Gülgün mayi balâyı humârığa arzimas.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-227;

= **u vahşat:** havf-hatar, kayğu-alam va qârқinç:

Közga çün dermenki, ey tardâmani yüzi qarâ,
Sendin olmiş telba könglümniñ balâu vahşati.

Hazâyinul-maâniy, IVB-601;

= / **u dard:** azâbu uqubat, âfatu külfat:

Yüz mehnatu gam könglüma yetkürdi firâq,
Cânimğa balâu dard oқın urdi firâq.

Hazâyinul-maâniy, IB-758;

Magar olar küni Farhâd birla Macnunnîñ,
Balâu dardîğa işk ayladi meni vâris.

Ĥazâyinul-maâniy, IIIB-93;

= **u cavrkaş:** dard-alam, cabru çekuvçı, külfat târtuvçı:
Ayladi men zâri mahzunni balâu cavrkaş,
Ulki dildârimni mundâk mastu bebâk ayladi.

Ĥazâyinul-maâniy, IIIB-622;

= **u mehnat:** azâb-uqubat, musibat, maşakkat, kıyınçılık:
Keltürüb, çâk aylabân köksüm, âni ornîğa sâl
Meni bedillik balâu mehnatidin kütqaru.

Ĥazâyinul-maâniy, IVB-513;

= **u fitna ĥayli:** zâlimlar, cabru sitam kıluvçılar:
Köngül kâsdiğa yâlguz tiyrbârân kılmadi ġamzañ,
Balâu fitna ĥayli kelgali ham ayladi şâre’.

Ĥazâyinul-maâniy, Ia-229;

= **u emgak:** azâb-uqubat, maşakkat:
Tut özünge fardu bekaslik balâu emgakin,
Yâ birâvga örganib, ayru tüşüb emganmagil.

Ĥazâyinul-maâniy, IIa-208;

= **bol-:** musibat, baĥtsizlik keltirmâk, külfat sâlmâk:
Yârdin bolmas cudâ, câña balâ bolğan köñül,
Ĥuş bâlasidekki, ayrılmas kiçikdin örganib.

Ĥazâyinul-maâniy, IIIa-35;

Cahânni koydurur âhim oti balâ bolġay,
Bu otdin etmasa macnunvaşim hazar nâgah.

Ĥazâyinul-maâniy, IIB-557;

= **a mubtalâ bol-:** âfatga, külfatga uçramâk, azâbu uqubatda kâlmâk,
balâga mubtalâ bolmâk:
Kim erurlar ming balâga mubtalâ,
Ul balâdin bahra tâpmay ġayri “lâ”.

Lisânut-tayr, 183;

= **yi aklı din bol-:** aklı din yolidan urmâk, aklı dindan cudâ kılmâk:

Çun seniñ işkiñ maña boldi balâyi aklı din,
Va'dai vasl ayladiñ yüz lutf ila, ey mahcabin.

Hazâyinul-maâniy, IIa-385;

= **yi kân bol-:** köngilsizlikka sababçı bolmâk:

Tiygi hud otti suubat körki muhlik yârası,
Bu zamân başimga kâlibtur balâyi cân bolub.

Hazâyinul-maâniy, IB-80;

= **yâğ-:** âdat, musibat, bahtsızlikka uçramâk, külfatda kâlmâk:

Men ayâğ koyida berkittim cafâdin kaçmayin,
Garçi başimga balâ yâğdi muniñ pâdâşiğa.

Hazâyinul-maâniy, IIIa-313;

= **yâğdir-:** musibat, cabru cafâ, külfat, bahtsızliklar keltirmâk:

Dahr içinde âfiyat netsunki, içkaç bir kadah
Yâğdurur âlamğa ul şâhi kadah paymâ balâ.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-35;

= **zahri iç-:** musibat bahtsızlik alami çekmâk, cabru cafâ, külfatga giriftâr bolmâk:

Reşdur boğzum balâ zahri içardin, yok acab,
Hâlîma yiglarda andin otkan un tâpkay harâş.

Hazâyinul-maâniy, IVa-149;

Balâ zahrini çekmay zühdün, ey sofî, erur bârid:

Haqîkat işkiğa ham çâşani işki macâz ermiş.

Hazâyinul-maâniy, IVB-256;

= **tâşi yâğdur-:** külfat keltirmâk, âfatga yoliktirmâk, dardu alam âstida kâldirmâk, balâ tâşi yâğdirmâk:

Yüz balâ tâşi agar yâğdursa dilbar başıma,
Şâd olurmen barçası gar teksa yaksar başıma.

Hazâyinul-maâniy, IIB-570;

Köngül ne nav' balâ tâşidin âmân tâpkay,

Figâr cismim üyi ravzan uzra ravzandur.

Hazâyinul-maâniy, IIB-158;

= **ga kâl:-** gam-alamga uçramâk, âfatga düçâr bolmâk:

Gar desañ kattık balâga kâlmağaysen çarh̄din,
Âlam ahli birla yumşâğlıḡ bila kılğil maâş.

Hazâyinul-maâniy, IIIa-133;

= **ga tâpşur:-** gam, hasratlarga düçâr kılmâk:

Furkat sahari gamga yolıkturdi meni,
Hicrân küni yüz balâga tâpşurdi meni.

Hazâyinul-maâniy, IB-771;

= **maydâniğa târt:-** âfat, halâkatga yolıkmâk, musibatda kâlmâk:

Buyla rasvâlik̄ bila târtiñ balâ maydâniğa,
Har uqubat birlakim, imkâni bolğay, olturuñ.

Hazâyinul-maâniy, IVB-342;

= **çek:-** başıdan gamu anduh keçirmâk, âfatga, külfatga düçâr bolmâk:

Ey Navâiy, könglüm ilgidin çekarmen yüz balâ,
Tühmat aylarmenki, bâr ul mâhrûhsâr ilgidin.

Hazâyinul-maâniy, IVB-481;

= **ur:-** külfatda kâlmâk, âfatga yolıkmâk:

Tüşümde vasli erdi, ey köngül, yâ rab, balâ ursun,
Sangakim, meni uygatti acab hâlatda afgâniñ.

Hazâyinul-maâniy, IB-377.

BALÂ II: balâ, farzand:

İçarda mordin öksük gızâsi,
Tâpib kut ânçakim arslân balâsi.

Farhâd va Şirin, 35.

BALÂANGEZ: balâ keltiruvçi, musibat, bahtsizlikka yolıktiruvçi, balâ
kozgatuvçi; işk uygâtuvçi, râm kıluvçi, mahliyâ etuvçi:

Ey saña hunrez mucğânu balâanzez köz,
Bizga mucğâniñ sinâni zahmidin hunrez köz.

Hazâyinul-maâniy, IVB-208.

BALÂBİL: bulbullar:

...bir ravzasini bu mavzun navâlik̄ balâbil va matbu' sadâliḡ anâdil
gülbaşidın raşki nigârğânai Çin va gayrati firdavsi barin kılibdur.

Mecâlisun-nafâis, 3.

BALÂCOY: badbaht, musibat izlâvçı; balâ tilâvçı; âşik:

Körünüb qayda bâksa ul balâcoy,
Gülü hârû giyâhi âšnâroy.

Farhâd va Şirin, 106.

BALÂKAŞ: cafâkaş, balâga muhtalâ bolgan, azâb tâtuvçı, dardalam çekuvçı, bahtsiz:

Bir lûkmağa men bolub balâkaş,
Bir lûkmağor âlima asâkaş.

Layli va Macnun, 69B6;

Ming balâkaşni kilib qatl günah qâzgandi,
Meni tirgüzguça ümrîda savâb aylasa bas.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-237.

BALÂKAŞLIK: cafâkaşlik, azâblanişlik, cabru cafâ çekiş:

Ey Navâiy, işk arâ kaçma balâdan zinhâr,
Çünkü âşikğa balâkaşlik kelibtur lâzima.

Hazâyinul-maâniy, IIa-310.

BALÂLİĞ: balâli, âfatli, musibatli; alamli:

La'lidin kâm istadim, cânimğa yetti yüz balâ,
Lekin cânimdin kam olmas bu balâliğ ârzû.

Hazâyinul-maâniy, IIB-522;

Ne balâliğ hacr erurkim zâr olmişam,
Kelki, ul köz hacrida bemâr olmişam.

Mezânul-avzân, 64.

BALÂRAK: yaltırâk ötkir kılıç; = **zarbatî:** ötkir kılıç zarbi:

Şahs cismi lâyi naf' olğay bakâsi şânida,
Hasmi tâpkaç hasm ilgidin balârak zarbatin.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-686.

BALÂŞOR: balâ keltiruvçı:

Dedi: âşikğa ne iş köp kılur zor?
Dedi: furqat küni işki balâşor.

Farhâd va Şirin, 153.

BALĀĠAT: yetüklük, barkamállık, benuksânlik; nâtıqlık:

Berib nüktadânlik fasâhat aña,
Yasab nüktarânlik balâġat aña.

Saddi İskandariy (Hamsa), 1227;

Kitâbın özga kütübdinki bârdurur ablaġ,
Balâġatınğa munâsib haq aylamış iblâġ.

Hazâyinul-maâniy, IIB-299;

= **ahli:** yetük kişiler, barkamâllar, söz ustaları:

Fasâhat va balâġat ahli natâyici tab'idin har ne mazkur bolsa muşâriun
ilayh bu hakirni kıtur erdilar.

Muhâkamatul-luġatayn, 31;

= **bâbi:** badiy ifâdalaş, söz barkamâllığı, söz yetüklüğü:

...balâġat bâbida yakqalamlik sadâsin şahr muşisidin aşurubturlar.

Nazmul-cavâhir, 18;

= **burci:** balâġat çokkisi; kamâlat çokkisi:

Sultân Sâhibkırân... balâġat burcının münir ahtaridur.

Macâlisun-nafâis, 32-33;

= **cavâhiri:** söz dürri, latif sözler, ibâralar, bebahâ, qadri baland sözler:

...balâġat cavâhiri bila murassa' luġâtların va fasâhat zavâhiri bila
mukallal nukâtların... müzayyan va muhallâ kıturlar.

Vakfiya, 714;

= **tazyini:** söz ziynati:

...arab tili fasâhat âyini bila mümtâz va balâġat tazyini bila mu'ciza
tırâzdur.

Muhâkamatul-luġatayn, 3;

= **huliyasi:** nafis sözler bezagi:

[Hâmniñ] tili şikastalık zâhir kılib, fasâhat va balâġat huliyasidin âriy
qâldı.

Muhâkamatul-luġatayn, 5.

BALĀĠATDİSÂR: eng yetük, barkamâl:

Abulġâzi Sultân Husayn Bahâdirhân... hasabi şarhida balâġatdisâr
münşilar tarihe tartib beribdurlar.

Mecâlisun-nafâis, 209.

BALĀĠATKOŞ: ifādali sözlaşğa uriniş, = ol: ifādali nutq sözlamâk:

Demânki, söz ayturğa balâġatkoş ol,

Nafsiñğa salâh istar esang ħâmuş ol.

Nazmul-cavâhir, XV-33.

BALĀĠATMAĀB: nâtık, ifādaga mâhir:

Ĥiradmand bolsa balâġatmaâb,

Ne bolğay işi ġayri râyi savâb.

Saddi İskandariy, (Ĥamsa), 1486.

BALĀĠATĀSĀR: fâzillar; şirinsuġan, yetük daracada sözlâvçılar:

Türkiġoy balâġatĀsĀrlar bu harfniñ ham tarkin tutubturlar va heç nav’

nazmğa cilvai zuhur bermay otubdurlar.

Macâlisun-nafâis, 222.

BALĀĠATŞİĀR: yetük nâtık, ifādaga mâhir:

Qılıb çunki bolsa balâġatşîâr,

Masihâdin anfasî cânbaġşî âr.

Saddi İskandariy, 245a10.

BALĀĤAT: bemulâhaza, kamfıkr, kaltabin:

Malâyık alar [ġâtinlar] kâşida balâĤat bila ma’yub, şayâtın alar âlida

hamâkatka mansub.

Mahbubul-ġulub, 58;

Mavlânâ Abdurazzâġ - tâlibi ilm kişidur. Ammâ balâĤati ġâlibdur.

Macâlisun-nafâis, 164.

BALÇİĞ // BALÇİĖĖ: lây, iflâs lây, balçık:

Gavhar balçıkka tüşgan bila ġiymati uşalmas va öz bahâsıdan ġâlmas.

Muhâkamatul-luġatayn, 142;

Ĥâssa kim kândin âqibân yüz ariġ,

Har ariġ kılsa yer yüzün balçık.

Sab’ai sayyâr, 193-10;

Ėam yokki küyi ġardin közlardin âĤ uçurdi,

Kim aşġ balçık etgan bir ġoşada ġalıbtur.

Ĥazâyinul-maâniy, IIB-175;

...mahbub bahâr ayâmida bir yân bâradurmiş bolğay va yâġin cihatidin

yer balçığ bolmiş bolğay.

Macâlisun-nafâis, 252.

BALĠAM: balġam:

Yüzni ne vasfin dedin huri çigil,
Balġamu kândin esa âķu kızil.

Lisânut-tayr, 118;

Balġamu safrâu savdâ birla kân,
Daf' olub, boldi sümanbar nâtavân.

Lisânut-tayr, 120-7.

BAM: müzikadaki sadâ:

Ey muġanniy, bolma ġâfilkim, zabâni hâl il
Navha aylaydur meniġ hâlimġa sâziġ bamlari.

Ĥazâyinul-maâniy, Ia-398;

Navâ agar tilasaġ, tut kırâķķi egri bami,
Ne köp tapânça yeru ne biyik çekar âvâz.

Ĥazâyinul-maâniy, IB-217.

BANG: naşa, kâradâri:

Ĥopti daġi üyga tebradi dang,
May içra kişi yegan kibi bang.

Layli va Macnun, 86B9;

Düşman maķâlâti – bang ġayâlâti.

Mahbubul-ķulub, 158;

= **ye-**: naşa çekmâķ, kâradâri yemâķ:

Kişi zuhd içra maydin tavba aylab,
Naşât andin ġayâl aylab yemak bang.

Ĥazâyinul-maâniy, IIIB-699.

BANGİ: bangi, naşavand, kaşanda:

Afyuniyu bangi – âdamiylar nangi.

Mahbubul-ķulub, 39;

Etib yüz cavhari pâkizani ġâķ,
Ki andin bangiye bolġay farahnâķ.

Farhâd va Şirin, 225B3.

BAND I: 1. tüġün:

İşķdin çün bâr erdi kõġlida band,
Bandini körsa erdi hâcatmand.

Sab'ai sayyâr, 137-18;

Baså bandkim aniñ zımnıda köp kuşâdlar va baså nâmurâdlıgkim aniñ
songıda okuş murâdlar bolğay.

Münşaât, 51;

2. boğın:

İşk arâ pand etmekim ne sud, ey ahbâbkim,
Har figânda band-bandim bir-biridin ayrılur.

Hazâyinul-maâniy, IIa-76;

3. kişan, tüşâv, boğâv; bağlık, bağlaş:

Telba kılâğığa pand - kuyun ayâğığa band.

Mahbubul-kulub, 157;

Navâiy, ahli cünun kaydi yâr zülfi emiş,
Hırad tanâbini uz, band agar bu silsiladur.

Hazâyinul-maâniy, IB-210;

4. kişan, hibsga âliniş:

Sayid Kıtub Lakadañ... base zahmat tårtıldı, tâ bandğa qarâr tâptı.
Banddin kaçıp hâlâ Samarqanddakim, macâlisda Sayid Qurâza bila
maclisârâydur.

Macâlisun-nafâis, 94;

5. arķân, matrap:

Ķaysi kamand olmadı hargiz kamand,
Ravzai firdavs ģazâlıģa band.

Hayratul-abrâr, 3-6;

6. dasta, tutķiç, uşlagic:

...güldasta bandikim rayâhin ârasıda ģaşâkni sigurgay.

Nazmul-cavâhir, 28;

7. makru hiyla, amal:

Agarçi sipehr zâliniñ makri beşumârdur va lekin hunari dâģi bârdurkim,
neçukkim, izzu ilâsiniñ madâri yoķtur, bandu balâsiniñ ham e'tibâri
yoķtur.

Münşaât, 151;

8. tosiķ, bastalik:

Şart bukim yetsa gazanda saña,
Sâlsa falak hiylasi bande saña.

Hayratul-abrâr, 123-14;

Ey qaydi zamāna birla hursand,
Bolğay saña özlükün ağır band.

Layli va Macnun, 20a11;

9. tutkunlik, torga ilinganlik:
Quşqa yüng maskan arâ huşraqdurur âzâdlig,
Bolğanidin band arâ sayyâd ipak dâmi bila.

Hazâyinul-maâniy, IIa-312;

10. saç, zülf halkalari:
Musalsal sunbuliniñ band-bandi,
Qarârû huş saydiniñ kamandi.

Farhâd va Şirin, 89;

11. maftunlik, vâbastalik:
Köngül mehri uzâriñ birla hursand,
Saçıñ har târiğa cân riştasi band.

Farhâd va Şirin, 110;

= **i azim:** yirik kişan, katta tüşâv:
Şâh âyâğıñğa sâlib bandi azim,
Yokki şah, har qaysi sayyâdi laim.

Lisânut-tayr, 51-7;

= **i zülf:** saç orimi, gacaklari:
Bandi zülfün boynuma tüşgaç halâk etti meni,
İtga cânâ heç kim olturgali taqmas maras.

Hazâyinul-maâniy, IB-255;

= **u kuşâd:** asirlik va âzâdlik:
Andâk elga yetsa bu bandu kuşâd,
Sen kim olğaysen za'ifi nâmurâd.

Lisânut-tayr, 104-13;

= **bol-:** egallanmâk, işğâl etilmâk, band kılmâk:
Çün kiydurub har sari rahti nacât,
Band bolub çârsuyi kâinât.

Hayratul-ebrâr, 58-1;

= **ol-:** 1. Bağlanmâk, yapışmâk:

Söz demay ikki şakardek labikim band olmuş,
Kula âlmastin işi emdi şakarhand olmuş.

Hazâyinul-maâniy, IIB-258;

2. ta'sirga tüşmâk, itâatkâr bolmâk; organmâk:

Yılân afsun kılurdin band olur zülfün, ne vâkı'dur,
Ki kılmış yüz köngülni band zâhir aylamay afsun.

Hazâyinul-maâniy, IIB-460;

= **ayla-:** 1. bağlamâk, asir kılmâk; giriftâr kılmâk, ihtiyârsizlantırmâk:

Ul pari koyida men devânani band aylañiz,
Band-bandim zülfi zanciriga payvand aylañiz.

Hazâyinul-maâniy, Ia-192;

Ulki kezib hüsn pisand aylagay;
Songra köngülni aña band aylagay.

Hayratul-abrâr, 113-14;

2. tohtatmâk:

Dâğima âtkan oquñ gar tegmasa cismimdatur,
Oqın band aylargadur tufrâk üza koyğan hadaf.

Hazâyinul-maâniy, IIB-309;

3. râm kılmâk, ihtiyârini âlmâk:

Desam zülfünmü könglüm ayladi band,
Der, ey miskin, âniñ bir târidur bu.

Hazâyinul-maâniy, IIIa-291;

4. tuzâkka tüşirmâk, ilintirmâk, tuzâk koymâk:

Gülşani vaslin tilar cân, yer kuyi, cismi zaif,
Neça kudsiy kuşka mundâk târni band aLAYIN.

Hazâyinul-maâniy, IB-505;

= **et-:** 1. takmâk:

Gülniki dastârı üza band etib,
Sarvi sapidâr üza payvand etib.

Hayratul-abrâr, 115-17;

2. kāmamâk, asir kılmâk:

Fıkr etib kāmğâry davlatmand,
Dedi: har kimki Câbir etmiş band

Sab'ai sayyâr, 156-22;

3. bağlamâk; uşlamâk, tutmâk:

Çekib cân riştasin çâbuksuvârimkim kamand etmiş,
Köngül saydin hamânâ ul kamandi birla band etmiş.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-258;

Buyurdiki kâsidin band ettilar,
Siyahçâl sari âlib kettilar.

Saddi İskandariy, 256B15;

4. çigallaştırmâk:

Band etibdur cadal ahli işin aşkâl, andâk
Kim ne "Miftâh" aña kılrur ne "Talhis".

Hazâyinul-maâniy, Ia-220;

= **kıl-**: 1. asir âlmâk, tutkun kılmâk:

...sipâh târtib Rumğa yürüb, Qaysarni tutti va band kıldi.

Tarihi mülûki acam, 512;

Bolub nafsınga tâbi', band etarsen tuşsa duşmanni,
Saña yok nafsdek duşman kıla âlsañ ani kıl band.

Hazâyinul-maâniy, IB-133;

2. egallamâk, işğâl kılmâk, band etmâk:

Mir Husayn Muammâiy... muammâ faniniñ latâfat va nâzuklugin ul
yerga yetkurdikim, andin otmak mumkin ermas va hukm kılsa bolurkim,
bu yolni band kıldi.

Macâlisun-nafâis, 150;

Elga ne kelsa aylamas parvâ,
Ulki könglini kıldi ğaflat band.

Arbain, 58;

3. râm kılmâk, maftun etmâk, aklı-huşni âlmâk:

Qayda kılgay sâyadek men telbai hâkini band,
Kim kuyâş botniğa sâlmış sünbülün peçân kamand.

Hazâyinul-maâniy, IIB-120;

4. tohtatmâk:

Şayh çün sözni bu yerga qildi band
Qildi şoşu barça dayr ahli pisand.

Lisânut-tayr, 81-10;

= **ğa qarâr tâp-**: asir bolmâk, tutqun bolmâk:

Sayid Qutb Lakadañ... bandğa qarâr tâpti.

Macâlisun-nafâis, 94;

= **din çıkar-**: âzâd kılmâk, erkinlikka çıkarmâk:

Kayhısrañ ani banddin çıkarib, yana sipâh başlatib yibardi.

Tarihi mülûki acam, 510;

= **din kaç-**: asirlikdan kütulmâk, tutkunlikdan kaçmâk:

Sayid Qutb Lakadañ... banddin kaçib, hâlâ Samarkanddakim, macâlisda
Sayid Qurâza bile maclisârâydur.

Macâlisun-nafâis, 94;

= **sâl-**: kısan sâlmâk, zancirband kılmâk:

Pariroyimdin ayru, ey hakim, aç kaydu bandimni,
Ki men dev olmışam, devâna ermânkim, sâlursan band.

Hazâyinul-maâniy, IIa-65.

BAND II: şe'r bağlami, şe'riy kuplet:

Mavlânâ Muqimiy... hili çağınsi bâr va aniñ bandi bu baytdur.

Macâlisun-nafâis, 75.

BANDA: 1. tâbe, çakar, qaram, qul, asir, hizmatkâr:

Garçi hâlk âzâdasimen, yâr agar bandam desa,
Andin ârtuq anglakim, bir banda âzâd aylagay.

Hazâyinul-maâniy, IIIa-348;

Kim neça vaqt erurki bandangmen,

Mehrdek hâki rahfikandangmen.

Sab'ai sayyâr, 177-21;

2. ihtiyârni tâpşiriş; mahliyâ:

Lutf agar kılsañ damâdam bandamen,
Dam-badam kılsañ cafâ ham bandamen.

Münşaât, 139;

3. tutkun:

Bandalarniñ âzâdlıqqa çıkar ümididin tavaqqun tuş körüb keçgan
maşâyih e'lâmin keltürğanlar mubâlagasi...

Vakfiya, 720;

4. kamina, faqir:

Bu banda dâmi sizga davlathâhliğ sözün aytibmen.

Munşa'ât, 123;

Mavlânâ Halâkiy... zihi muvaffaq bandaiki uldur.

Macâlisun-nafâis, 117;

= **i amr:** buyruqqa boysuğan, öz ihtiyâridan çıqqan:

Beşinçiga çün yetkürüb gâmnı,

Qılıb bandai amri bahrâmni.

Saddi İskandariy, 238B14;

= **i afkanda:** beçâra, vayrân, mağlub bolğan, faqir:

Bu bandai afkandaki bir misâli vâcibul-imtisâl bila tufrâğdin kotarilib
erdi.

Münşaât, 104.

= **i muhlis:** ihlâsmand, ihlâsli, sadâkatli kul:

Bandai muhlisniñ davlathâhliğ yüzidin hâtiriğa kelğan sözni ham bârğan
yârânlarğa aytilibdur.

Münşaât, 112;

= **i nafs:** nafs bandasi, nafsı buzuk, badnafs, açköz:

[Tavba] haqdin nacât vaqti yetmakdur va bandai nafs mutâbaatin tark
etmakdur.

Mahbubul-kulub, 64;

= **i farmân:** buyruqqa boysunuvçı, itâatkâr, farmânbardâr:

Dayr piri tutsa may noş etsam ermas aybkim,

Zahr agar iç derkim âniñ bandai farmânimen.

Hazâyinul-maâniy, Ia-351;

= **i hâksâr:** beçâra, faqir, kamtarin kul; men beçâra:

Bandai hâksâr agarçı tufrâğdin öksük erdim, ammâ ul quyâş tarbiyatı bila
rangâ-rang güllar açdim.

Muhâkamatul-lugatayn, 32;

= **i çavuş:** hizmetkâr, eşik âğasi:

İşk... istiklâli bila hüsn sarâpardai kibriyâ va bârgâhi istignâsi tegrasida
bir bandai çavuş va bir kaminai halka bagoşdur.

Mahbubul-ğulub, 92;

= **i çâkar:** hizmetkâr kul:

Gar kad budur, ey sarvi sümanbar,
Tubiy saña bir bandai çâkar.

Mezânul-avzân, 33.

BANDAVÂR: kulday, kul kabi, kulmânand:

Dedikim, qop sen bu kün hidmatqa bâr,
Tur Skandar hazratida bandavâr.

Lisânut-tayr, 119-19;

Hâcağa bandavâr tuttılar,
Surtubân cismini quruttılar.

Sab'ai sayyâr, 163-17.

BANDAZÂD: kuldân tarqagan, kuldân tuğilgan:

Çü men bandamen bu iki bandazâd,
Alar afvi birla meni ayla şâd.

Saddi İskandariy, 277B14.

BANDALİK: kullik, asirlik; tâbelik:

Hizmatimda âzâdalar işi bandalik izhâri va ilayimda sarafrâzlar da'bi
sarafkandalik atvâri.

Vakfiya, 717;

= **zâhir et-:** hâdimlik zâhir kılmâq, mulâzim bolmâq:

İstaram Luqmân kibi kasb aylasam parrandalik,
Tâ yetib ul âstânga zâhir etsam bandalik.

Münşâât, 136.

BANDALİK // BANDALİĞ: kullik; tâbelik; hizmetkârlık, mulâzimlik:

Ahtaridin mehrğa farhundalik,
Badru hilâl aylab aña bandalik.

Hayratul-abrâr, 18-15;

Âllâ-âllâ, olturur şarmandalik,
Yâdima kelsa bu yanglig bandalik.

Lisânut-tayr, 7-5;

Ul h azrat a b vucudi bandalig  va ul bandalig  bila sa datmandlig  va
far undalig  –   girdlikka da i  z mni m  sarraf...  ildim.

Muh akatul-lu atayn, 38;

= **fikrin  il-**:   dimlik ( ili ga cazm) etm  , m l zimlik  ilm  :

Ha din bu behis b in yatları bil va mu a k ra bandal   fikrin  il.

Mahbubul- ulub, 70.

BANDANAV Z: rahmdil,  avkatli, mehrib n:

 ullu din song s zni bu nav' et     ,

K-ey mahzi sa   p    hi bandanav z.

M     , 151.

BANDANAV ZL   // BANDANAV ZL  : be  raparvarlik,
ins nparvarlik:

Alar da i bandanav zlig  y zidin iltif    ildilar.

 amsatul-mutahayyirin, 706;

Bandanav zlig  ni  ni bila b  imni falakdin ot ardingiz.

M     , 112;

= ** il-**: mehrib nlik  ilm  :

...bandanav zlik  ilib yib rgan n ma yeti ti.

M     , 134.

BANDAPARVAZ: ins nparvar, sa ovatl :

Ha  sun  nahu va ta    p    hi marhamatgustar va sult ni
bandaparvarni    yai davlatin... m stad m tutsun.

M     , XIII-151;

L tfun ham ulus a fayzgustar bolsun,

Z ti  ham  ziga bandaparvar bolsun.

M     , XIII-152.

BANDAPARVARL  : ins nparvarlik, sa  vatlik, kamba alparvarlik:

 aribnav zlig kim, bu aft da a mucibi sarafr zlig  erdi,
bandaparvarlig kim, bu  ikasta a dilnav zlig  berdi.

M     , 148.

BANDAR: p rt;  egara b  lani i:

Sip hi masun bar a  f tdin

Otub bandaru m lki Gu r tdin.

Saddi  skandariy, 300a11.

BANDAĦĦANA: k lni   yi; kamina, fa ir  yi:

T nglasi hazrati Ma dum bandah na a ta rif kelt rdilar.

 amsatul-mutahayyirin, XIV-13;

Bir k n p d  h hazratlari bandah nada erdilar.

 amsatul-mutahayyirin, XIV-20.

BAND : b  lik, asir;  aram, t be’:

Dahr ar  el bandini  mahbusi men,

Bu sabab birla alar ma’nusi men.

Lis nut-tayr, 45;

 kki bandi – o  erdi b   i ra,

Kel   ul maclisi far   i ra.

Sab’ai sayy r, 156-21.

BANDL  : bo inli, bandli:

Bu turfaki y   ali ra amni,

Yonmi ssen bandlik  alamni.

Layli va Macnun, 89a18.

BAN : avl d, b lalar, uru   avm,  abila:

= **asad:** arsl n avl di; bani asad  abilasi:

Ham  ayli bani asad a v li,

Y z  ayli bani asad a m li.

Layli va Macnun, 70B6;

= ** sr il:**  sr ildan tar aganlar, yahudiy lar:

Bani  sr il  avmidin p d  hi Matiny  erdi.

Tari i m l ki acam, 514;

Bani  sr il tar nasi bila tarannum t zdi.

Va fiya, 714;

= ** dam:**  dam avl di,  damz dlar:

 lam ahli k nglida  lam  ami,

 ud budur k prak bani  dam  ami.

Lis nut-tayr, 124-3;

= ** ayb n  abilasi:**  ayb n  abilasiga mansub ki ilar:

H rm z bani  ayb n  abilasini  maliki ermi .

 amsatul-mutahayyirin, 695.

BANNÂ: usta, binâkâr, me'mâr:

Har kün ul iş ki kılsa bannâsi,
Şah kelib aylagay tamâşâsi.

Sab'ai sayyâr, 74-8;

= **u haddâd:** binâ va temirçilik ustasi:

Neça ming bu iş üzra ustâd edi,
Ki san'atda bannâu haddâd edi.

Saddi İskandariy, 307a20.

BANÂGOŞ: kulâknîñ âstki yumşâk câyi, kulâknîñ sâlinçâğı:

İkki gavharkim banâgoşundadur, ancum kibi,
Hüsñ arâ âydek yüzün âllida tutmışlar çarâğ.

Hazâyinul-maâniy, IIa-167.

BANÂTUN-NA'Ş: yulduzlar toplami:

Va lekin bu qadar bikri parisân,
Banâtun-na'şdek bolmış porışân.

Hazâyinul-maâniy, IVB-767.

BAR I: meva, hâsil, samara:

Kişi hanzal eksa aççığ bar tâpar,
Va gar nayşakar eksa şakkar tâpar.

Saddi İskandariy, 285a18;

= **ye-:** lazzatlanmâq, bahra âlmâq:

Hayât gülşanidin qayda bar yegay könglüm,
Ki gam hazâniga bolmış badal bahârî aniñ.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-345;

= **tâp-:** lazzatlanmâq, bahra âlmâq:

Visâl tuhmini ektim, firâq bar tâptim,
Vafâ nihâlini tiktim, cafâ samar tâptim.

Hazâyinul-maâniy, IB-426.

BAR II: = üst, -ma ma'nâsini beruvçi âld kömakçı:

Kalâmeki sendin tâpib intizâm,
Aniñ lafz bar lafzi mu'ciz nizâm.

Saddi İskandariy, 237B16;

Ulki qoyub badiyada har qadam,
Bu ham etib poya qadam bir qadam.

Hayratul-abrar, 192-7.

BARAZANDA: qoyilgan:

Kayaniy salatini nishani aqa,
Barazanda taci Kayaniy aqa.

Saddi Iskandariy, 264B7.

BARAKAT: 1. baraka, mollik, faravonlik:

[Dehqanlar] har qayn qilsalar harakat, elga, ham qut yetkurur, ham
barakat.

Mahbubul-qulub, 46;

2. hayr, ezgulik; saadat:

Ul dua barakati bila umrdin barhurdar.

Mahbubul-qulub, 81;

Aniq adalati barakatidin haq taala yetti yildin songrakim yamgur berdi.

Tarihi muluki acam, 519.

BARANDAZ: buzuvchi, qaparuvcı, kochiruvchi, barbad qiluvchi kabi ma'nalarni
anglatadi:

Qun amali birla navasaz olub;
Ul nay uni hana barandaz olub.

Hayratul-abrar, 133-4.

BARANDAHTA: vayran, qulagan, savrilgan, qoparilgan; = **qil-**: vayran
qilmak:

Koz hanasini qildi barandahda bu ashk,
Koz bardi vale hana barandazi qalibtur.

Hazayinul-ma'aniy, IB-205.

BARAS: badandagi aq dag, pes:

...Fir'avnni bir qizi bar erdikim, baras illati bar erdi.

Tarihi anbiya va hukama, XV-207.

BARAFTAD: yikilis, buzilis, vayrana; = ol-: yikilmak, buzilmak, vayran
bolmak:

To hirsu havas hirmani barbad olmas,
To nafs havas qasri baraftad olmas.

Vakfiya, 718.

BARAHMAN: brahman, âtaşparastlar ibâdatlânasiniñ ruhâniysi:

Tarğağaç bârça el barahman çüst,
Ul eşikni muğaffal aylab rüst.

Sab'ai sayyâr, 102-23.

BARAHNA: yalangâç, hammayâgi âçik; k. **NA'L.**

BARAHNALİĞ: yalangâçlık:

Har âyinakim, beihtiyârlıqlardın qalandarvaşlıg va sarupâ barahnalıg...
dast berur.

Hamsatul-mutahayyirin, 696.

BARBARİY: barbar şahriga mansub, barbarlik:

Yana garm kini sâlib yüzga çin,
Çâpib barbariy kasdıga garmkin.

Saddi İskandariy, 262B21.

BARBAT: barbat, ördak şaklidagi müzika asbâbi:

Qayânkim, yetib barbatidin nağam,
Ne yol anda tâpib kudurat, ne gam.

Saddi İskandariy, 236a16.

BARBATNAVÂZ: barbat çaluvçı:

Quyâş çehralik şöhi barbatnavâz,
Ki cân riştasi târ aña çâlsa sâz.

Saddi İskandariy (Hamsa), 1202.

BARBATZAN: barbatçı:

Bâvucudi camâli fitnafikan,
Bâr emiş huş navâyı barbatzan.

Saddi İskandariy (Hamsa), 1136.

BARBÂD: 1. zâye, ma'dum, nâbud, yaksân; yokâlgan; kökka sâvurilgan,
talafâtga uçragan:

Sülaymân tahti barbâddur.

Mahbubul-ğulub, 14;

İşk ham mayğa aylasa imdâd,
Tâng emas bârsa bâru yok barbâd.

Sab'ai sayyâr, 58-1;

2. şamâlga sâvurilgan; yoqâlgan; kökka sâvurilgan:

Giyah yüz ming bolur bostânda barbâd,

Vale yüz yil turar bir sarvi âzâd.

Farhâd va Şirin, 56;

= **bol-** // **ol-:** kökka sâvurilmâq, barbâd kılınmâq, tokilmâq, yok
kılınmâq:

Çü gasb ayladi Şahridâd mülk

Aniñ nangidin boldi barbâd mülk.

Tarihi mülûki acam, 527;

Şah sipah çeksa fakir ahvâlîga yetmas futur,

Bu vale çekkaç nafas, barbâd olur haşmat aña.

Hazâyinul-maâniy, Ia-76;

= **ayla-** // **et-** // **kıl-:** yok kılmâq, kökka sâvurmâq; halâk etmâq, vayrân
kılmâq:

Küfri zülfi, dinu imânîmin barbâd aylabân,

Kılğanin cân kasdi etgil nâmusulmânîmğa arz.

Hazâyinul-maâniy, IB-297;

Fakr daştida desañ fârîgu âzâda bâray,

Kir tavakkal bilau vahmni barbâd etgil.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-373;

Parişânmen, ey âh aflâkdin,

Bu abtar varâqlarni barbâd kıl.

Hazâyinul-maâniy, IIB-373;

= **ber-:** kökka sâvurmâq, barbâd kılmâq, yok kılmâq:

Köngülñiñ hânumânin berdi barbâd,

Gami işķinķi, hânumâni âbâd.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-121;

Bu zâlimlar mülkni barbâd berguçilardur.

Mahbubul-ķulub, 14.

BARVAQT: erta, barvaqt:

Âz ķişi birla ustiga sürdüm,

Aña barvaqt özümni yetkurdum.

Sab'ai sayyâr, 202-16.

BARG I: 1. yaprâk, barg:

Ƙâra yigâçniñ sariğ barglarin yel uçurğani...

Münşaât, 91;

Har kimsaki aylamas âşuğmâğni hayâl,

Yafrâğni ipak kılur, çeçak bargini bâl.

Mahbubul-ķulub, 138;

2. mahbub yüzini tosib turgan sâç taramlari:

Navâiy, aylama körmak hayâl ul gülni,

Ki bargdin yüziga behisâb erur hâyil.

Ĥazâyinul-maânîy, IIIB-393;

3. meva, hâsil, samara:

Yâ rab, ul barg nasib etki, Navâiy tâpķay,

Bâği tavid gülü bülbüldek bargu navâ.

Ĥazâyinul-maânîy, IIIB-9;

4. ezgülik, yahşilik:

El öyla yetiştî mahracândin

Kim barg kotardi mehr cândin.

Layli va Macnun, 92a15;

= **totilari:** yaprâk sabzasi:

Bu gülşan arâ barg totilariga

Ĥazân tifli bas bâisi ram bolubtur.

Ĥazâyinul-maânîy, IB-178;

= **i asfar:** sariğ yaprâk:

Ĥazân içra çün bargi asfar sâçib,

Falak har sâri yüz ming aķtar sâçib.

Saddi İskandariy, 283a15;

= **i gül:** gül yaprâklari:

Ne araķdurkim, içinda ġarķadur nâzuk taniñ,

Bargi güldekkim, gülâb içra çomar sar tâ ķadam.

Ĥazâyinul-maânîy, IIIB-401;

= **i kâh:** sâ mân parķasi:

Ey nasimi vasl, esib cânimni cânân sâri elt,

Kim firâķiñ za'fidin andâķki bargi kâhdur.

Ĥazâyinul-maânîy, IIa-90;

= **i lāla:** lāla yaprağı:

Bağı hüsnüñkim, gül açtı rang-rang, ey muğbaça,
Goyi içtiñ mayğa bargli lālau nasrin sālīb.

Hazâyinul-maâniy, IB-74;

= **i süman:** süman güli yaprağı:

Kuydurub könglüm, közüñni tiyra kıldı, tã aña
Yüz oti bargi süman, zülfi sümansâ boldi dud.

Hazâyinul-maâniy, IVa-65;

= **i tāk:** tāk bargi:

kaḁah tutkim kızartay çeħra, ey sākıyķi, ĥicrāñıñ
yüzüñni asfar andāğķim, ĥazāñi bargi tāk etmiş.

Hazâyinul-maâniy, IB-265;

= **i ümid:** ümid yapraqları:

Şayħ aylab yüz cafâ, bir katra üzrüñ kılmasa,
Böyla otlardin kerak bargi ümidin solmasa.

Hazâyinul-maâniy, IIa-390;

= **i şacar:** daraht bargları:

Körünmas zâr könglüm caħd etib paykânların paykânların içra,
Magar ul kuşķa bolmiş kasrati bargi şacar ĥâyil.

Hazâyinul-maâniy, IVB-387;

= **i havas:** havas bargi:

Qālmadi tan naħlida bargi havas,
Balki uçurdi ani sâvuğ nafas.

Hayratul-abrâr, 168-12.

BARG II: asbâb, cihâz, bezak; zarur narsalar; maclis, safar ancâmi:

Dahr şoħi makriğa berma köngül – yol bargin et,
Sen kibi har goşada nevcunki bir meħmâni bâr.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-197;

Bazmda şāħāna yasab sâzu barg,
Başım üza egri koyub nimtarg.

Hayratul-abrâr, 36-17;

= **u navâ:** rizku roz, turmuş asbâb-yarâqlari:
Ey Navâiy, dahr bâğida çü yok bargu navâ,
Bargi faqr et, istama özni navâlig ârzu.

Hazâyinul-maâniy, IIB-522.

BARGARÂN: sâkit; = bol-: sâkit bolmâk, kutulmâk:
Ki ey farzand ğamdin bargarân bol,
Bu işkim kâmiñ olmiş kâmrân bol.

Farhâd va Şirin, 78.

BARGAŞTA: kaytgan; âmadi ketgan, âmadsiz, işi yürüşmagan:
Ahtari tâle' olub bargaşta,
Bul'acab kavm arâ sargaşta.

Hayratul-abrâr, 115;

= **baht:** bahti qarâ, bahtsiz, tâle'siz:
Çü Şeruyai dün bargaşta baht,
Bu yanglig laqablar bila âldi taht.

Tarihi mülûki acam, IIV-231;

= **i besarupây:** telba, beçâra, yalangâyâk:
Ey sargaştai ħudrây, va ey bahti bargaştai besarupây, ul vaqtdin berikim,
mazallat tufrâğidin rozğariñ çehrasin süpürdüm.

Münşâât, XIII-153.

BARGAŞTALİK: âmadi ketganlik, âmadsizlik, yüz ogirganlik:
Gahikim bolub raf' sargaştalik,
Hamul davradin baht bargaştalik.

Saddi İskandariy, 314a1.

BARGVAŞ: yaprâksimân:
Agarçi ilik titrar ul bargvaş,
Tâmurlar ħurur öylakim âbkaş.

Saddi İskandariy, 279a16.

BARGLİK: bargli, yaprâkli:
Sarvniñ har bargi bağrim ħânidin serâb erur,
Yoksa bolmas arguvâniy barglik sarvi ravân.

Hazâyinul-maâniy, Ia-316.

BARGREZ: 1. hazân, hazân bolış, yaprâk tokiliş; küz:

Bas yok edi bağ arâ bu rustahez,
Kim etibân sarsariday bargrez.

Hayratul-abrâr, 167-6;

2. qarılık:

Zâr tandin ming tugân sâlmış qarâ olsañ ne tâng,
Gülbüni ümrümğa bu yangligki bolmış bargrez.

Hazâyinul-maâniy, IIB-206;

3. âmadsizlik, tâlei pastlik:

Agar gâhi ümidi bostâni hazândin bargrezga qâlğanlarni cur'a bila yâd
kîlsa, kamâli kuyâşidin zarrai kam bolmağay.

Münşaât, 92;

= **bol-:** hazân bolmâk:

Ul za'f nasimi tez boldi,
Bostâniğa bargrez boldi.

Layli va Macnun, 92B7.

BARGÜZİDA: tanlangan, tanlab âlingan; nazar e'tibârli:

Salâtin tengri taâlanıñ bargüzida va azizrâk bandalaridurlar.

Münşaât, 126;

...dahr bostâniniñ sarvsifat âzâdavaşlariniñ pisandidarâk şevasidurur va
sidk qavl vasfidakim, sipehr şabistâniniñ subhâsâ tâza damlariniñ
barguzidarâk şimasi...

Saddi İskandariy, 290B15.

BARGÜSTVÂN: zirih; ât, filga yapiladigan oq otmas yapik:

Alamlar qarayı sinânlar qâra,
Bedâv üzra bargüstvânlar qâra.

Saddi İskandariy, 261B4;

Alâ tâ abri naysân zinda pili,
Kiyar bargüstüvân çarhi Nili.

Farhâd va Şirin, 15.

BARD: sâvuk:

Âhim andâkdurki, la'liñ şavkıdin bir qatra qân,
Toksa köz, yâkutdek bağlandurur bardi aniñ.

Hazâyinul-maâniy, IIIa189;

= **i müfrid**: kattık, mislsiz sâvuq:

Biri yelki elni kıtur dardnâk,

Biri bardi müffidki aylar halâk.

Saddi İskandariy (Hamsa), 1379.

BARDAVÂM: dâimiy; dâimâ; hamîşa, tohtâvsiz, davâmli, üzlüksiz:

Davlat bardavâm va saâdat müstadâm bolsun.

Münşaat, 113;

Masrifi sekkiz kişidur bardavâm,

Kim aḡadur şarh ila nâtık kalâm.

Hayratul-abrâr, 67-4.

BARDÂR: kotar, âl; kotariş, âliş ma'nâlarini ifâdalâvçı söz:

Yana bir lutfdin aylab ḡabardâr,

Latâfat ḡulşanidin bahra bardâr.

Farhâd va Şirin, 29.

BARCASTALIĞ: bortib turiş, yaḡḡâl köriniş; katta, yirik, tanıḡli:

İşḡ sahrâsidakim poya urub sekremen,

Bu ekin zümrai uşşâḡ arâ barcastalığim.

Ḥazâyinul-maâniy, IIIB-433.

BARZAGAR: dehḡân, ekin ekuvçı, ḡallakâr:

Barzagarḡa andin kâm ḡâsil, puştakaşḡa andin murâd vâsil.

Mahbubul-ḡulub, 46.

BARZAḡ: ikki narsaniḡ âralıği; tosıḡ; a'râf:

Orun garçı kâfirḡa dozaḡdurur,

Aniḡ adlidin orni barzaḡdurur.

Saddi İskandariy, 252B20.

BARİ: 1. hamma, barḡa:

Bâşdin-âyaği carâhat boldi va bari a'zâsiniḡ terisi soyuldi.

Mahbubul-ḡulub, 79;

Bari elga sözda bâr ittifâḡ,

Ki düşvâr erur dardu dâği firâḡ.

Saddi İskandariy, 318B4;

2. hammasi, barçasi:

Samad kılğaç zuhur ul nav'kim asnâm olur ma'dum,
Bolur butlar bari mabhut, bolğaç ul sanam paydâ.

Hazâyinul-maâniy, Ia-92;

Bolmış edi sâat ihtiyârî,
Cam oldi qabila ahli bari.

Layli va Macnun, 87a13;

3. bütün:

Sayr boldi bari âlamda işim,
Ayâğim âstida tay boldi bilâd.

Hazâyinul-maâniy, IVa-399.

BARİY: pâk, tâza; hâli, âzâd:

Har giriftârgakim, ul nâbud hayâtî andin bariy va har ümidvârgakim, ul
nâmavcud ruhi andin sipari.

Mahbubul-ğulub, 78;

= **ayla-** // **kıl-**: ħalâs kılmâq, âzâd kılmâq:

Maña köngül hacriñ arâ zârdur, ey raşki pari,
Yüzüñni körgüzgilü ayla ğussadın cânim bariy.

Mezânul-avzân, 40;

Kel bizga vafâ birla, ey pari,
Bu telbani furqatdin kıl bariy.

Mezânul-avzân, 56.

BARİN I: oğşaş, mânand:

Tâat aylarda mori ħasta barin,
Lek isyân mahali şeri arin.

Sab'ai sayyâr, 9-9.

BARİN II: baland, yüksak, yuğârî, eng âliy:

Tikândin yokki, sarvu yâsminga,
Tamuğdin balki firdavs baringa.

Farhâd va Şirin, 177.

BARİNVÂR: eng yüksak (âsmânday):

Yonub atrâfin andâq berdi hincâr,
Ki qasri aylagay çarhi barinvâr.

Farhâd va Şirin, 119.

BARK // BERK: kattıq, mahkam, pişik:

Zülfi tårin tårta âlmas kimsa könglümdinki, bår
Barkrak cân riştasidin ham aniñ mahkamligi.

Hazâyinul-maâniy, IIa-366.

BARKAMÂL: barkamâl, mükammal, kamâlâtga yetgan:

Garçi falakdin tâpibân har kamâl,
Lek falâkat ham aña barkamâl.

Hayratul-abrâr, 127-19;

Ani sevkim hüsni bolğay barkamâl,
Bolmağay mümkün kuyâşğa zavâl.

Lisânut-tayr, 118-6.

BARLÂS: 1. uruğ, qabila nâmi:

Agar ma'suq zebâ bolsa, ne barlâsu, ne loli,
Nafis ar bolsa kâlâ, mülk ne bağdâdu ne Tårum.

Hazâyinul-maâniy, IVB-411;

Ey Navâiy, piri sâkiyvaşka andâk men harâb,
Kim unutmışmen cahân tarhân ila barlâsidin.

Hazâyinul-maâniy, IVa-269;

2. kişi lakabi:

Mahmud Barlâs kelib, peşkaş va sâçik keltürüb, kulluq hizmatgârliglarin
izhâr kildi.

Münşaat, 116.

BARLÂSIY: barlâs uruğidan, barlâs qavmidan:

Temur nacâd şahzâdalar va barlâsiy nihâd âzâdalar va arlâtiy ismlik
sadrnişinlar... alâlâsi mavcud erdi.

Vakfiya, 716.

BARMAHAL: barvaqt, öz vaqtida, tez:

Yer hicrânida sarvaqtimğa yettiñ, ey acal,
Cân fidân etsam hanüz âzdurki, keldiñ barmahal.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-378.

BARMÂK // BARMÂĞ: panca, qol barmâqlari:

İkki barmâkğa tutar siymni miqrâz kibi,
Faqr tårin dâği qat' etkuçidur ul miqrâz.

Hazâyinul-maâniy, IIB-280;

Mir Muflisiy... ilkiga va barmâqlariğa halkalar sâlur erdi.

Macâlisun-nafâis, 41;

Dema ilik, tigiki bir barmâgi,

Âyni ikki boldi işarat çaği.

Hayratul-abrâr, 22-12.

BARNÂ: gözal, çirâyli, yâş yigit, navcuvân:

Eşittimki bir turfa barnâ edi,

Yüzi dilkaşu kaddi ra'nâ edi.

Saddi İskandariy, 279B6;

Yamân gar yahşi, har ne boldi hâdis,

Aña bir turfa barnâ erdi bâis.

Farhâd va Şirin, 198.

BARÂAT: pâklik, begunâhlik; fazilat:

Ul öz barâati üçün otka kirdi.

Tarihi mülûki acam, 509.

BARÂBAR: teng, bir hilda, baravar:

Agar kasri zarrin erur gar buzuk,

Barâbar kilur partavidin yâruk.

Saddi İskandariy, 295a2;

Haq tâuqturkim tiriklikdin maña sensen murâd,

Yoksa âlamniñ yokı – bâri barâbardur maña.

Hazâyinul-maâniy, IB-35.

BARÂDAR: aka-uka, âga-ini:

[Sârtlar] ulug kardâş va kiçik kardâşni ikkalasini “barâdar” derlar.

Muhâkamatul-luğatayn, 14;

= **i diniy:** hamdin, bir, yagâna e'tikâdli:

...Hâcalar hânadâni hulafâsidin bu zaifga yetibdur va har ne bu yolda

kasb kilibtur bârini sizga tâpşurduq, andâkki, barâdari diniy Mavlânâ Ârif tâpşurdi.

Nasâyimul-muhabbat, XV-134.

BARÂYÂ: mañlukât; **hayrul-barâyâ:** âllâhniñ eng yahşi işi – bandasini keçiriş:

Günahbaş sen bolğilu curmpoş,
Şafaatgarilik hayrul-barâyâ.

Hazâyinul-maâniy, IVB-10.

BARÂZANDA: arziydigan, lâyiķ, yaraşgan:

Kayâniy salâtin nişâni aña
Barâzanda tâci Kayâniy aña.

Saddi İskandariy (Hamsa), 1347.

BARÂMAD: çıķış, kotariliş, yüksaliş; = **ķıl-:** kotarilmâķ, yüksalmâķ:

Tâ har kim işi ķilib barâmad,
İşķ ahli arâ bolub sarâmad.

Layli va Macnun, 97a2.

BARÂT: 1. şa'bân âyiniñ ortasidagi kūn (bu kūn islâm dinida bayram hisâblanadi):

Şa'bân âyiniñ ortasidakim, barât bolğay, har kūni otmak yüz adadkim
yigirmi bâtmân.

Vakfiya, 721;

2. yârlıķ ķâğâzi, âķliķ ķâğâzi:

Hak lutfidin ilgida barâti
Mazmuni bâri ulus nacâti.

Layli va Macnun (Hamsa), 662;

Mavlânâ Abdurazzâķ... sâhib cam' vazifaların keçrâķ barât bitidurgan
üçün şikâyatga bu faķir ķaşığa keldilar.

Macâlisun-nafâis, 164;

= **u ķadr:** islâm dinidagi ikki ķutluğ kūn:

Andin bolub âti cilvaârây,
Andâķķi barâtu ķadr arâ ây.

Layli va Macnun, 61B12.

BARR: yer ķit'a, ķuruķlik; daşt, biyâbân, çöl:

Arab barrığa gah bolub tezgard,
Şuturmurğ körmakka vâdiynavard.

Saddi İskandariy, 301a11;

= **i arab:** arab yeri, arab çöli, arab vilâyatları:

Kim barri arabda kâmrâne,

Bâr erdi arabğa hükmrâne.

Layli va Macnun, 60a16;

= **u bahr:** quruklik va suv (yer yuzi):

Rahrav ul ikkidek bu köhna sarâ,

Qılmay ihsâz barru bahr arâ.

Sab'ai sayyâr, 159-5;

Âlamniñ barru bahrin âlib, hayvân suyi tamannâsi bila zulümâtka kirdi.

Tarihi mülûki acam, 513.

BARS: bars:

Barsni va itni ul kiyik âlguvçi kildi.

Tarihi mülûki acam, 506.

BARTARAF: nâbud, barbâd, bartaraf;

= **bol-** // **ol-:** nâbud bolmâq, tamâm bolmâq, adâ bolmâq, yok bolmâq:

Ey Navâiy, âgzidin könglümde gar bâr erdi şak,

Qatlima çün demadi söz, bartaraf boldi şakim.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-412;

Çekti cü hat sabzasi gül üzra saf,

Sabzaligu güllük olub bartaraf.

Hayratul-abrâb, 168-2;

= **et-** // **qıl-:** yok kılmâq, tamâm kılmâq; barbâd kılmâq:

Bârdur insân zâtida ânça şaraf,

Kim yamân ahlâkın etsa bartaraf.

Lisânut-tayr, 188-12;

Navâiy, telbalikni bartaraf qıl,

Yana bir lahza söz başıga keligil.

Farhâd va Şirin, 5.

BARTAQDİR: çünânçı, masalan, agar; bârdi-yu:

Bu sözni aniñ yüziga kılmâq izhâr bartaqdirki, çindur.

Mahbubul-qulub, 136;

İkkinçi ulkim, bartaqdirkim, sözlari çin bolsa, sen bu bedâdni bu qavmğa

qılmağanıñ yahşırâq.

Tarihi mülûki acam, 215.

BARUMAND: bahramand, fâydali; bahtli, saâdatli, e'tibârli:

Ammâ ümidim uldurkim, bu ikki ümidim mevasidin daği barumand va murâdim budurkim, bu ikki murâdim gavharidin daği sarbaland bolğaymen.

Vakfiya, 719;

Ki qâyil erur songgi farzandimiz,
Bilik mazra'idin barumandimiz.

Saddi İskandariy, 325B1;

= **bol-:** bahtli saâdatli, âbroli bolmaq, şân-şarafli bolmaq:

Birâvkim ilm ila boldi barumand,
Aqakim vâris oldi boldi farzand.

Farhâd va Şirin, 213;

= **ol-:** 1. manfaatli bolmaq:

Raiyat bu bermakka hursand olub,
Sipâhi olurdin barumand olub.

Saddi İskandariy, 274a2;

2. âbruli bolmaq, şân-şarafli bolmaq:

Skandar barumand olub bahtidin,
Şabistânga kirdi tüşüb tahtidin.

Saddi İskandariy, 252a5;

= **et-:** bahramand etmaq, hâsilli kılmak:

Naqlni dehqânki, barumand etib,
Şâhğa yüz mevani payvand etib.

Hayratul-abrâr, 182-19.

BARUMANDLIQ: bahramandlik, fâydalanış;

= **et-:** fâydalanmaq:

Qılsa tasavvur bila hursandlıq,
Yâdi bila etsa barumandlıq.

Hayratul-abrâr, 92.

BARĦABAR: habardâr, habar tâpan; bilgan:

= **bol-:** habar tâpmak, habardâr bolmaq, vâqe bolmaq:

Demañizkim, barĥaber bol, telba könglümdin çü ul,
Qaydakim bârsa, Navâiyni habardâr aylamas.

Ĥazâyinul-maâniy, Ia-198;

= **qıl-**: habardâr etmâk, vâkıf kılmâk, bildirmâk:

Bu iştin daği piri ravşanzamir,
Meni barhabar kılsa, özni habir.

Saddi İskandariy, 323B21.

BARHURDÂR: 1. bahramand:

Sizni ümrü davlatdin barhurdâr tilab, duâ kılibmen.

Münşaât, 127;

2. bahtiyâr, huşhâl, şâdu hurram:

Kulagaç yüzlük huş ahlâkkim, nifâk kuduratidin bolğay yırâk, gülşani
bihişt erur cilvagâh... mundâk kişi bolsun ümridin barhurdâr.

Mahbubul-қulub, 135.

BARHURDÂRLİK // BARHURDÂRLİĞ: bahramandlik:

Mahvaşekim pâkrav âşikni qilğay bahravar,
Hüsniyin âini barhurdârlıqlarmu emas.

Hazâyinul-maâniy, IVB-234;

Kâmimizdin yetsa barhurdârlıq,
Sendin olğay bârça minnatdârlıq.

Lisânut-tayr, 23-6.

BARÇA: hamma, cam'i, bari:

Barça sözniñ tüzrak tarıqığa yol körgüzdi.

Nazmul-cavâhir, 20;

Haq sözi har cüzvi varâk tâ varâk,
Barça haqâyıq, balkim barça hak.

Hayratul-abrâr, 61-9.

BAR'AKS: aksiça, teskarisiga; zid, teskari:

Abulbaraka – har nekim, Hâca Hurd qâzi vasfida aytilibdur, anıñ
mâddasida tamâm bar'aks vâqe'dur.

Macâlisun-nafâis, 157.

BARQ: 1. çakmâk, yaşın, çakın:

Damim oti kökka çıkar öyla tez,
Ki barq inmagay yerga andâk sari'.

Hazâyinul-maâniy, IIB-296;

2. ot,     ; ala  a:

Bar  i tiy    nki v  cudum   asini kuydurdy,
Dudidin tiyra gar olsa, k  lidin ber say  al.

  az  yinul-ma  niy, IIIB-384;

3.   u'la, nur:

Ulki cam  lidin s    ib bark  ,
Ot i  ra v  cudum aylagan   ar  .

Layli va Macnun, 62a3;

Bu otlar ar  ki   razi   ar  ,
Ortar  a cah  nni h  silan bark  .

Layli va Macnun, 62B2;

= **i acal:** olum   a  m    i:

Bar  i acal     bukiga markabi tez,
S  lib  n ruh   ayli i  ra g  rez.

Sab'ai sayy  r, 35-24;

= **i bal  :** bal     fati, bal     a  m    i:

Har ne k  ngl  n   istadi, surdu  n ma  a,
Y  z t  man bark  i bal   urdu  n ma  a.

Lis  nut-tayr, 83-11;

= **i vis  l:** vis  l nuri, vis  l oti:

Z  lmati hicr  nda itmi   k  ngl  m, ey bark  i vis  l,
Lam'a s  lib gah-gahi yol k  rg  z ul g  mr  hima.

  az  yinul-ma  niy, IIB-576;

= **i garmrav:** tezyurar  a  m    , tez u  ar ya    n:

Bu ra    ki, bark  i garmravdur,
Yok-yokki, bur    i bark  davdur.

Layli va Macnun, 55a10;

= **i dura      n:** p  rl     ya    n:

Sipehr   cibidin s  lim   utulm    li   ne imk  ndur,
Ki mehri ta  tu, tiy  gu k  lg  si bark  i dura      ndur.

  az  yinul-ma  niy, IIIB-136;

= **i ibtilâ:** azâb-uqubat çaqmâği:

Kim tüşüb âlamğa tufâni balâ,
Kul kılib gardunni barki ibtilâ.

Lisânut-tayr, 183-3;

= **i işk:** işk çaqini, işk alaası:

Barkı işkin şalıbân cânlarga ört,
Şu'lası âbâdu vayrânlarga ört.

Lisânut-tayr, 198-16;

Ey Navâiy, çün çâkildi barkı işk,
Tüşti andin hânumânım içra ot.

Hazâyinul-maâniy, IIa-52;

= **i âfat:** âfat çaqmâği, âfaticân:

Tiyri bârâni gamiñ könglümgakim, yağdı erur
Har tarafdin barkı âfat lam'ai paykân aña.

Hazâyinul-maâniy, IIa-11;

= **raftâr:** çaqmâkdek tez yurar:

Çarhi kacrav üzra surma bark raftârıñnikim,
Râstlar köngli fazâsıdin aña maydân kerak.

Hazâyinul-maâniy, IIa-183;

= **i hancari işk:** işk hancari şu'lası; işk hancarini tâblaydigan otı, âlâvi:

Har barkki, kördüğ azari işk,
Har lam'ası barkı hancari işk.

Layli va Macnun, 59B8;

= **i hatar:** yaşınday hatar, çaqmâkdek âfat:

Ne bolur yetsa bir barkı hatar,
Qoymasa erdi vücudumdin asar.

Lisânut-tayr, 74-12;

= **i hâtif:** köz kamaştıruvçi yaşın:

Ey huş, ul râhrav garmki bu yol kat'in,
Barkı hâtifdek etar dahrni aylab ravşan.

Hazâyinul-maâniy, IIB-442;

= **i havâdis:** tasâdiflar çaqmâği, nâhuş hâdisalar:

Çarhi gaddâr fitnalık nücumi bila aña bir zarafşân varaķi mâviy va barki
havâdis aña yel uçurgân bir sariğ gül yâfrâği bila musâviy.

Hazâyinul-maâniy, 86;

= **harik:** yândiruvçi çaķin:

Kimki ķat' etsa tavakkul ķadami birla tarık,
Yâğinu sel aña muziy emasu bark - harık.

Mahbubul-ķulub, 72;

= **ayla:** ravşan etmâķ, pârlâķ kılmâķ, çaķnatmâķ:

Câm davri lam'asin bark öylakim,
Çıķti mağrib tâğidin müşkin bulut.

Hazâyinul-maâniy, IVa-45;

= **ur-:** yaşın urmâķ, yaşın tuşmâķ:

Âh oti ortarga cismimni ne mâni' köz yâşım,
Bark urğaç ortanur gar bolsa daryâ üzra ĥas.

Hazâyinul-maâniy, IIB-236.

BARĶARÂR: turgun, ķat'iy, ķarâr tâpgan; dâimiy:

Rabi'ikim anâsiri arba'a tarkibi aniğ maĥzanıĥa ĥahâr devâr va rub'i
maskun ĥahâr devâri aniğ vilâyeti bila barkarârdur.

Nazmul-cavâhir, 15;

Sultâni sâhibķirânniğ davlatlari ķiyâmatğaça barkarâr bolğay.

Macâlisun-nafâis, 4.

BARĶVAŞ: yaşıĥa oĥşaş, yaşinsimân, yaşınday:

...burâķi barkvaş üzra çıķķani...

Farhâd va Şirin, 10;

Çü barkvaş oldi âsmândav,

Yasribķa bu barki sâldi partav.

Layli va Macnun, 59a9.

BARĶĜÂM: yaşındek tez yüradigan, tez ķadam:

Magar barkĝâm aşhabidur sipehr,
Aña ayni közgüsi rahşanda mehr.

Vakfiya, 716.

BARQDAV: yaşınday yögürük:

Bu rahşki, barki garmravdur,
Yok-yokki, buraki barqdavdur.

Layli va Macnun, 55a10.

BARQKIRDAR: çakmâksifat, çakmâk singari, yaşınga ohşaş, yaşınde:

Har lafz kıymatda dürri samindin âbdârrâk va hirkatda la'li âtaşindin
barqkirdârrâk.

Muhâkamatul-lugatayn, 25;

Yâ otka bârurda barqkirdâr,
Namrud yüziga sâlib anvâr.

Layli va Macnun, 59a11.

BARQMİSÂL: çaķınday, çaķın kabi; yaşınâk; şâd, hurram; korkam:

Rütbasi andaki yüz payki hayâl,
Ursa yüz ming kadami barqmisâl.

Hazâyinul-maâniy, IVB-709.

BARQÂSÂR: yaşınde, çaķına ohşaş:

Çü tegdi ul hadangi barqâsâr,
Yıkıldı bu hadangafkan nigünsâr.

Farhâd va Şirin, 80.

BARQRAV: yaşınde tez yögürüvçi:

Ot yâlindek sen kaçân açsañ samandi barqrav,
Bir alam ul otka başıñ üstida gülgün yalâv.

Hazâyinul-maâniy, IVB-511.

BARQRAFTAR: yaşınde tez yürüvçi, tezrav:

Meni mahzunni işki barqraftâr,
Ul âfat otiga aylab giriftâr.

Farhâd va Şirin, 19.

BARQHEZ: çaķindek tez yürüvçi, tez çaķnâvçi:

Tugatgaç duâ çapti Bâriķķa tez,
Aña dağı Bâriķ bolub barqhez.

Saddi İskandariy, 262B12;

İlgida erdi buraki barqhez,
Barķ anıñ birla kılâlmay sitez.

Lisânut-tayr, 10-4.

BARĶĦO: yaşındek tez yüradigan, çâpkir:

Ham avval hamla raĥşı barkĥodin,
Otub tufrâķu yelu otu sudin.

Farĥâd va Şirin, 10.

BARHAM: yoķâlîş, yoķâtiş; = **bol-:** yoķâlmâķ, buzilmâķ, tugamâķ:

Nahs yulduzdek közi çün tüşti, barham boldi bazm,
Muhtasib mayĥâna ahli bazmiġa yetkürdi köz.

Ĥazâyinul-maâniy, IVB-223;

= **ur-:** yoķâtmâķ, nâbud kılmâķ:

Köp zaĥm tanimni urdi barham,
Ul keldi bu zaĥmlarġa marham.

Layli va Macnun, 79B13;

= **ķil-:** parâkanda, parişân kılmâķ, yoķâtmâķ:

...bu matla' kõngüllarni âşufta va barham kılgudek tüşübtür.

Macâlisun-nafâis, 237.

BARHAMAN: 1. braĥman:

Anda ne rahbân edi, ne barhaman,
Lek bâri butlar edi siymtan.

Hayratul-abrâr, 51-7;

Sâçin küfrida olsam, ħabrim üzra ħoyma ħirħamni,
Çekib har târini bir barhaman beliga zunnâr et.

Ĥazâyinul-maâniy, IB-98;

2. ĥizmatçi, darvâzabân:

Ķopubân çün eşik sari ħâçti,
Kelibân barhaman eşik âçti.

Sab'ai sayyâr, 114-9;

3. sâķiy, may kıuyuvçi:

May ber, ey barhaman, ar muġbaça işķida kõngül,
Bolsa badmast, firâķi bila ta'zir etayin.

Ĥazâyinul-maâniy, IIa-281.

BARHAMLİĞ: yoķâtişlik, buzilişlik, nâbud kılişlik:

Manzurniĥ parçami âşuftalıġi şarhida va öz kõngüliniĥ anda barhamliġ
adâsida bu matla' kõngüllarni âşufta va barham kılgudek tüşübtür.

Macâlisun-nafâis, 237.

BARHAQ: haqqāniy, haq, rāst, tāgri, çin:

Ne haqni unut, ne mayni qoygıl mutlaq,
Kim tāngla erur tengri karimu barhaq.

Hazāyinul-maāniy, IB-759;

Ġayri haqqim qādiri barhaqdur ul,
Barça fāniy, bāqiyi mutlaqdur ul.

Lisānut-tayr, 176-12.

BARHAQLİĠ: haqqāniylik, haqlık, rāstlik, togrilik:

Bildurub elga haqu barhaqlıgın,
Añglatıbān qādiri mutlaqlıgın.

Hayratul-abrār, 73-11.

BAS: 1. Kifāya, yetarli, tamām, bas:

Ul ot şu'lası agar saña havasdur, bir şarar seniñ sari yüzlansa basdur.

Mahbubul-qulub, 119;

Bu qasidam qālsa meña basdur.

Hamsatul-mutahayyirin, 700;

2. ġāyat, benihāya, ziyād, ārtıq:

Bas maşakqatkim, andin ruhğa alam yetar.

Mahbubul-qulub, 120;

Çü Āzarmidoht oldi masnadnişin,
Bas aşufta qildi yana mülk işin.

Tarihi mülüki acam, 524;

3. faqat:

Köngül hadıqasida bir nihāli navrasdur,
Kim uşbu bağda cinsi şacardin ul bastur.

Hazāyinul-maāniy, IVB-190;

Sen olgil zamān ahliğa şāhu bas,
Saña adl tarvici dilhāhu bas.

Tarihi mülüki acam, 525;

4. demak:

“cabb” : ikki sababi hafif iskâtıdur, bas, mafâ'yilundin mafâ' qalgay va
faul anıñ ornığa qoyarlar.

Mezānul-avzān, 11;

5. şunçalik, şu kadar:

Baski könglümni falak macruhu vayrân istagay,
İstaram olmakni andâkkim, oluk cân istagay.

Hazâyinul-maâniy, IIa-363;

6. çünki:

Qatl üçün âl ayladi ton, yoksa ul qattâlvaş,
Ğarğa bolmış qānga, baskim boldi qān tökmak fani.

Hazâyinul-maâniy, IIB-587;

Bizga ma'lum etki bas machul erur,
Aql anıñ idrâkidin ma'zul erur.

Lisânut-tayr, 63-8;

7. râsa; cuda:

Dedi: Hudhudkim ayâ rahrav rafik
Bu savâliñ vâqe' oldi bas daqıq.

Lisânut-tayr, 150-4;

= **bol-**: yetarli bolmaq, kifâya kılmâq:

Har nav' el suhbat va hususiyatiki, alarga havas bolğay,
Bu faqirniñ alarga tacribasi bas bolğay.

Mahbubul-ğulub, 8;

Âlimeki câhilni muqâbalağa keltürüb ilzâm kılmâğı havas bolğay, anıñ
öziga uşbu ihânat-oq bas bolğay.

Mahbubul-ğulub, 142;

= **ayla-** // **et-** // **qıl-**: tügatmaq, tohtatmaq, tamâm etmaq:

Çarğdin ne kelsa, huş bolkim seniñ köngliñ üçün,
Aylamas davrini hargiz günbazi davvâr bas.

Hazâyinul-maâniy, IVB-237;

Ey Navâiy, sözda ma'ni yoxturur, ma'nida söz
Dürri ma'ni istar ersañ, aylagil güftâr bas.

Hazâyinul-maâniy, IIIa-129;

Eyki dahr ahli, vafâsi yok debân âzurdasen,
Âşnâliğni alardin sen ham et bas men kibi.

Hazâyinul-maâniy, IIB-627;

Bu dâstân daği ellik-âltmış bayt bârkim, barçasın bitmak mucibi itnâb bolur üçün bas kılıldı.

Hamsatul-mutahayyirin, 706.

BASAR: 1. köz; köriş, köra âliş kuvvati; köz kuvvati:

Hacr şâmi âyni ruhsâriñ sâğinsam kılma ayb,
Kim basar hissi qârângu keçada kıldı galat.

Hazâyinul-maâniy, IIB-287;

Nargis ul nur birla açti basar,
Adam uyqusidin közinda asar.

Sab'ai sayyâr (Hamsa), 884.

BASE: 1. köp, benihâya, nihâyatda, gâyat, şu kadar; aksari:

Bayzâ şahrikim, base akâbir va aşrâf andindurlar.

Tarihi mülûki acam, 511;

Ulusniñ malâlîğa boldum sabab,
Base kördilar halk rancu taab.

Saddi İskandariy, 312B14;

2. hargiz, sira ham, heç ham:

Ey Navâiy, gar desañ köp incimay davr ahlidin,
Har ne derlar yâ kılurlar, kılmağil parvâ base.

Hazâyinul-maâniy, IIIa-323.

BASİR: körüvçi, köra âluvçi; kuzatuvçan; sezgir:

Qılurni ayla riâyat demakta asra adab,
Ki dost fe'liñu qavluñgadur basiru same'.

Hazâyinul-maâniy, IVa-161.

BASİRAT: köriş, körüvçanlık, ziyraklık, sezgirlik, ötkir zehnlik:

Vale kimki bolğay basirat fani,
Ne mümkün adâ aylay âlmâk ani.

Saddi İskandariy (Hamsa), 1422;

= **ahli:** dâna'lar, dânişmândlar, bilimdânlar:

Basirat ahli qâşida zâhirdurkim, tafâvut neçâğliqdur.

Macâlisun-nafâis, 240;

= **közi:** ötkir köz; fahm, idrâk:

Sirri haqîkatdin olub bahravar,

Ayla basirat kozi birla nazar.

Hayratul-abrâr, 47-1;

= **şam'i:** kelacak çirâği, parlâk kelacak, kelacakni âldından köra biliş;
idrâklilik, fahmlilik:

Bu cihatdin közların basirat şam'i yârutқанlar dünyâ sari köz
sâlmaydurlar.

Münşaat, 150;

kuhli basirat: köz sürması; közni ravşan kıluvçı:

Öylakim, kör gadâ kuhli basirat tilagay,

Közüma rahşin ayâği izi tufrâğığa hirs.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-276;

= **köziga ğaflat pardasin sâl-:** kaltafahmlik kılmaq, fahmsizlik
körsatmaq:

[Ahli nücum] sözi yâlgândur va özi râstliĝ kişvaridîn yirâk qâlgândur va
basirat köziga ğaflat pardasin sâlgândur.

Mahbubul-qulub, 41.

BASÎT: 1. keşng, yâyıq, tekis; = **i âlam:** keng âlam, keng cahân, bepâyân yer:

Basiti âlam arâ gar sen olmasağ basit,

Köngülga qayda bolur Zühra lahni bastfizây.

Hazâyinul-maâniy, IIB-579;

2. bolinmas, yaĥlit, yakka:

Zâti aniğ cavhare erdi basit,

Âlam aña markaz olub ul muhit.

Hayratul-abrâr, 49-7;

3. sâdda, âddiy, mürakkab bolmagan:

Barçasığa bâr aniğ ilmi muhit,

Gar mürakkab bolsun ul şay, gar basit.

Lisânut-tayr, 24-9;

4. aruz vazniniğ bir bahri:

Tavil va madid va basit bahri arab şuarâsiniğ maşsusidur.

Mezânul-avzân, 24;

= **ayla-:** açik kılmâk; naş'ali kılmâk:

Ular gavharini basit ayladiñ,

Barin sekkiziga muhit ayladiñ.

Saddi İskandariy (Hamsa), 1201.

BASMA: matâga bâsilgan gül:

Ayâğ ilgidagi zarrinasi ot,

Toni zar basmasi ândin şarâra.

Hazâyinul-maâniy, IIa-398.

BASÂ: köp, ança, köpgina, bir kaçça; aksar:

Basâ kişiki işi mascid içra band oldi,

Çü açti dayri fanâ eşigin etti fütuh.

Hazâyinul-maâniy, IB-120;

Basâ âcizki, hasm âstiğa yâtmiş...

Mahbubul-ķulub, 141; ķ. **BASE.**

BASÂRAT: közlik; köra bilişlik; ötkir közlilik:

Köz tutub el naf'u basorat aña,

Ümmat etib sudu ticârat aña.

Hayratul-abrâr, 18-18;

= **ahli:** ötkir zehnlilar, bilimdânlar, dânişmandlar, dânâlar

Basârat ahli mülâhaza kılsalar bilurlarki, bu matla' tarsi'ğa vâķe' bolur.

Muhâkamatul-luġatayn, 28;

Basârat ahli nekim tuttilar köz,

Neçükkim kâm edi, yâruttılar köz.

Farhâd va Şirin, 216-10;

= **ayla-:** zehnli bolmâk, bilimdân bolmâk; fahm kılmâk, idrâk kılmâk:

Yâriniñni tânir işta mahârat ayla,

Diķķat bila hâliġa basârat ayla.

Nazmul-cavâhir, 29.

BAST I: (baġladi) baġlaniş, birikiş, baġliķ:

Ey Navâiy, cürm üzri daştida kıl poyakim,

Yahşi ermas zühd zanciriġa bolmâķ pây bast.

Hazâyinul-maâniy, IB-96.

BAST II: açiklik; hursandlik, şadlik:

Hâca Sultân Muhammad... suhbatı mucibi bast va takallumi mucibi nişâtdur.

Macâlisun-nafâis, 155;

= **et- // kıl-:** şad kılmâk, hursand kılmâk:

Cam'î sâkit bolub, fakir bir neça ul bâbda bast kılib, abyât okur erdim.

Hamsatul-mutahayyirin, 697;

Takalluf bila maclisârâ bolub,

İşi bast etarda madârâ bolub.

Saddi İskandariy, 299a4.

BASTA: bağlık, band, bağlangan:

İşların gar işkasta basta dedim,

Yüzidin birni casta-casta dedim.

Sab'ai sayyâr, 129-1;

= **i bandi balâ:** balâ tutkuni, balâga giriftâr bolışlik:

Neça sen bastan bandi balâsen,

Balâlar bandi içra mubtalâsen.

Farhâd va Şirin, 174;

= **i tanâb:** bağlangan; asir, ihtiyârî özida yok:

Ey yigit, büyân kelki, şavkdin harâbingmen,

Boyni bağlık it yanglig bastai tanâbingmen.

Mezânul-avzân, 5;

= **i ğam:** ğamga düçar, kayğuga mubtalâ, ğamga uçragan:

Meni sâğınib bastai ğam bu dam,

Erur kavmu haylimda mâtam bu dam.

Saddi İskandariy, 304a1;

= **i dâm ayla-:** tuzâkka ilintirmâk, torga sâlmâk:

Qavmağil könglümni, zülfün içra ârâm aylagaç,

Kuşni kim âzâd etibtur bastai dâm aylagaç.

Hazâyinul-maâniy, IVB101;

= **i dâmi firâk et-:** firâk, ayrılık tuzâğiga ilintirmâk, firâk toriga sâlmâk:

İş tarıkidin yırâk etmiş base,

Bastai dâmi firâk etmiş base.

Lisânut-tayr, 35-11;

= **ķil-**: ŧe'rlar yāzmāķ, bastalamāķ:

Alar... mūcalladlar bitibdurlar va mubālaġalar bila bastalar ķilibdurlar.

Mahbubul-ķulub, 59.

BASTALĠĠ: bastalik; tosıķ, ġāv, bağlanganlik, bandlik, bağliķ:

Kim bāriġa hamnafasdur nafsu ruh,

Bastaliġ birdin yetar, birdin fūtuh.

Lisānut-tayr, 105-6.

BASTFİZĀY: ŧādlikni, ħursandçilikni āşiruvçi:

Basiti ālam arā gar sen olmasaġ bāsīt,

Kōngülġa ķayda bolur Zūhra lahni bastfizāy.

Ĥazāyinul-maāniy, IIB-579.

BAT: 1. ördak:

Yüzinda munin may bati la'li nāb,

Anin üstida bordaġan bat kabāb.

Münşaāt, XIII-93;

2. may bati: may idişi, ördak ŧaklidagi may idişi:

May bati dayrda uçmāķ tilabān,

Mastlar anda āvuç baski ķāķib.

Ĥazāyinul-maāniy, IIIB-71;

Ey Navāiy, may bati ķānin āķiz bazm içrakim,

Gar kabāb aylar valekin, elni mast aylar bu bat.

Ĥazāyinul-maāniy, IIB-287.

BATANG: tang, zıķ, zerikiş, ħafa, dıķķı nafas:

Hamrāhidin batan edi Muķbil,

Ĥayrbādıġa tab' etib māyil.

Sab'ai sayyār, 160-7;

= **bol-**: sıkılmāķ, dıķķat bolmāķ, tanglikda ķālmāķ:

Ĥaçāġaça bolay özlük musiki içra batang,

Ĥuş ulki, cilvagāhim vādiyi fanā ķōrsam.

Ĥazāyinul-maāniy, IIIB-422;

= **kel-**: sıkılmāķ, zerikmāķ, zıķ bolmāķ, dıķķatlanmāķ:

Sen keç bārib, ul batang kelsa,

İstab seni bedarang kelsa.

Layli va Macnun, 93B13.

BATAR I: battar, yâmânraq, badtar:

Ham güli firdavs bolub ciltvagar,
Hasrati dozağ otidin ham batar.

Hayratul-abrâr, 12-14;

Furqatidakim olumdindur hatar,
Sekkiz uçmaq yetti dozağdin batar.

Lisânut-tayr, 24-16;

= **ol-:** battar bolmaq, yâmân bolmaq:

İşk içra kâni men kibi zeru zabar olğan,
Har kimki yok andin batar olğan batar olğan.

Mezânul-avzân, 32;

= **kil-:** battar aylamak, yâmân kılmak:

Andinki batar emas, batar kıldi meni,
Cân âlğuca ne deyki, nelar kıldi meni.

Hazâyinul-maâniy, IB-773.

BATAR II: aruz vaznidagi bahr:

“Batar” – “cabb” va “harm” ictimâidur, mafâ’iylunda bas fâ kâlgay, fa’
aniñ ornığa koyarlar.

Mezânul-avzân, 12;

“Batar” - faulunda vatadi macmu’ isķâtidur.

Mezânul-avzân, 16.

BATAHSİS: aynıksa, hususan:

Cahân ahli adlida âsudahâl,
Batahsiskim ahli fazlu kamâl.

Saddi İskandariy, 325a16;

Biz aniñ aş’ârin batahsis kâsâyidin âz körüb erduk.

Hamsatul-mutahayyirin, 699.

BATİRAVLİĞ: süst yürməklik, sekin yürməklik, vazmin yürməklik:

Batiravliğı hilm ayâğı kibi
Garâncânliğı sabr tâğı kibi.

Saddi İskandariy, 236a4.

BATYUL-İLÂC: âhista, sekin davâlaş:

Nâsihi talh güftârdek tab’ andin [sabrđin] âzurda va lekin zimnida maqsud hâsil, tabibi batyul-ilâcdek, mariz andin pacmürda, ammâ songıda sihhat vâsil.

Mahbubul-ķulub, 78.

BAĦİL: âçköz, kızgancık, hasadçı, baĦil:

BaĦilniñ mâlin asrardin mehnati ķattıg.

Mahbubul-ķulub, 122;

Raşkdin bir-birga ķoymas mehrini cânu kõngül,
Râst andâķkim hasud el mâliġa bolġay baĦil.

Ĥazâyinul-maâniy, IIIB-375.

BAĦT: iķbâl, saâdat, âmad; tâle, taķdir, ķismet:

Âhkim, baĦtim âġir uyķusidin uyġanmadi,
Garçi yüz ming fitna uyġandi men afgân aylagaç.

Ĥazâyinul-maâniy, IIa-58;

Çü Ĥurmuzni baĦt etti masnadnişin,
Alâlat bila tüzdi âlam işin.

Tariĥi mülûki acam, 517;

= **aĥtari:** baĥt yulduzi:

Gül emaskim, ķân etib, aflâk baĦtim aĥtarin
Ķildi tiyġi zulm ila yüz pâra âniñ paykarin.

Ĥazâyinul-maâniy, IIa-252;

= **uyķusi:** baĥtsizlik:

Ĥalâyıķ olganimni baĦtim uyķusi saġinmişlar,
Neçükkim tânimaslar tav’amânniñ ķorsa ķardâşin.

Ĥazâyinul-maâniy, IIIB-506;

= **i baland:** baĥtli, âmadli, saâdatli, baĥti baland:

Çü bahrâmi Çobina baĥti baland,
Cahân mülkida ayladi arcmand.

Tariĥi mülûki acam, 522;

= **i bargaştai besarupây:** yalangâç, yalangâyâķ, telba; baĥti ķarâ, bebaĥt:
Ey sargaştai ĥudrây va ey bahti bargaştai besarupây, ul vaķtdin berikim,
mazallat tufrâġidin rozġariñ ķehrasin süpürdüm.

Münşâât, 153;

= **i bedâr:** uyğâki madadkâr baht; dâimiy baht:

Aniñdek mastliğ uykusidin açqay Navâiy köz,
Sabâhi haşr ul ham yâvar olsa bahtı bedâri.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-576;

Ul ikki neçünki bahtı bedâr,
Bolub biri-birga masti diydâr.

Layli va Macnun, 88a12;

= **i bedâri:** dâimiy, abadiy şâdlik, iqbâl:

Ul kıara tûnda bahtı bedâri,
Sâlgan ermiş ani meniñ sâri.

Sab' ai sayyâr, 181-20;

= **i garâñhâb:** badbahtlik, bahtini ğaflat başgan:

Uyqu hâs uldi meniñ bahtı garâncâbimğa,
Uykusizlik neçakim diydai giryâñima hâs.

Hazâyinul-maâniy, IB-293;

= **i gümrâh:** adaşgan; bahtsız:

Uçramas har köy başıda turub yol asrasam,
Ravşan ermas, vahki, şam' i bahtı gümrâhim meniñ.

Hazâyinul-maâniy, IIA-196;

= **i câvid:** dâimiy baht, abadiy saâdat, mangu iqbâl:

Bahtı câvid uşbu bolğaykim, közüm surtarga çarğ,
İtlariniñ yoli tufrâğın muayyan aylamış.

Hazâyinul-maâniy, IIB-264;

= **i câvidâna:** abadiy, mangu baht:

Çün yâr edi bahtı câvidâna,
Târtar edi meni beğudâna.

Layli va Macnun, 57B2;

= **i kâmrân:** bahtli, öz bahtiga erişgan, maqsudiga yetişgan:

Bahâr oldi çü bahtı kâmrândin,
Ani haq aylasun emin hazândin.

Münşaat, 146;

= **i nekḥāh:** baḥtiyārlik, baland tāle'lik, baḥtililik:

Navāiyā, yana gar yār yüzini körsam,
Muti'u ḵul bolayin baḥti nekḥāhimga.

Hazāyinul-maāniy, IB-563;

= **i nigun:** āmadsiz, baḥtsiz, āmadi kelmagan, işi yurişmagan:

Biz güruhi ācizu zāru zabun,
Barçani ḥār aylabān baḥti nigün.

Lisānut-tayr, 63-1;

= **i nāfarcām:** baḥti ḵāra, tālei past:

Men yutub ḥunāba yillar, el çekarlar omi ayş,
Çāra yok ulkim, azaldin baḥti nāfarcāmi bār.

Hazāyinul-maāniy, IVa-101;

= **i siyahkār:** baḥtikāralik, baḥtsizlik, tālesizlik:

Ey Navāiy, istasam zülfin parişān, ḵılma ayb,
Naylayin sarmāyai baḥti siyahkārim budur.

Hazāyinul-maāniy, IIa-91;

= **i ḵiyrandud:** āçilmas baḥt, baḥti ḵāralik:

Ġam tuni ḵılmiş ḵarā bāşkan kibi müztar meni,
Böylakim, nākārmen bu baḥti ḵirandud ila.

Hazāyinul-maāniy, IIIB-541.

BAḤTİYĀR: baḥtli, baḥtiyār, saādatli; şād, ḥursand:

Çerik bolsayu, bolmasa baḥtiyār,
Sipahğa aduv ḥayliniḡ hukmi bār.

Mahbubul-ḵulub, 18;

Tılar ḵılmāḡiḡa özin baḥtiyār,
Erur lek ḵılmasda beiḥtiyār.

Saddi İskandariy, 266a11.

BAḤŞ: baḡişlaydigan, baḡş:

Şahğa dema, lutf çāḡi tāc baḡş.
Balki gadālarğa daḡi tāc baḡş.

Hayratul-abrār, 57-17.

BAHŞANDA: bahş etuvçi, beruvçi, atâ kıluvçi, bahşış kıluvçi:

Ketur sâkiy, ul mayki rahşandadur,
Aniñ naş'asi fayz bahşandadur.

Saddi İskandariy, 246a6;

...saltanat tâciniñ mülk bahşandasi, cahândârlig kişvariniñ sâhib sariri.

Saddi İskandariy, 245B9.

BAHŞANDALİK: atâ kilişlik, bahş etişlik:

Sözün aylabân ümr bahşandalik,
Yüzündin halâyikça farhandalik.

Saddi İskandariy, 245a19.

BAHŞİ: kâtib, mirzâ:

...neça navisanda, neça bahşi, neça parvânaçi cânlarığa yetib, neça hiyla
bila kutulurlar.

Münşaât, 129;

Sârtka garçi bu bârur yahşilar,
Türk ila ham yahşi bârur bahşilar.

Hayratul-abrâr, 133-23.

BAHŞİŞ: hadya, tuhfa, inâm, ehsân, mürüvvat, karam, marhamat:

Tilab ümmat günâhin harnekim istab tâpib bahşış,
Zihi sayıl, zihi bâzil, zihi rif'at, zihi me'râc.

Hazâyinul-maâniy, IVB-97;

Har kişikim cahân arâ mavcud,
Barçaniñ bahşışı saña mavzud.

Sab'ai sayyâr, 17-18;

= **tâp-:** tuhfa bolmâk, had'ya etilmâk:

Çü bahşış tâpib andâğ mülkü câhi,
Bolub ul dam gadâ ham pâdşâhi.

Farhâd va Şirin, 28.

BAHŞÂYİŞ: tuhfalar, hadyalar, in'âmlar, ehsânlar, marhamatlar:

Adlidin ânça elga bahşâyış,
Kim raiyatka yok cüz âsâyış.

Sab'ai sayyâr, 35-15;

Agar afvniñ bolsa güncâyışı,
Günâh ahliga yetsa bahşâyışı.

Saddi İskandariy, 284a5;

= **körgüz-**: marhamat kılmâk, hadya etmâk, ehsân körgüzme, mürüvvat aylamâk:

Mazlumğa bahşâyış körgüz.

Mahbubul-ķulub, 118;

= **tila-**: ehsân soramâk, marhamat tilamâk, mürüvvat kütme:

Âsâyış tilasañ âlam ahliga hamdam bolma, bahşâyış tilasañ özlügüña ham ķoşulma.

Mahbubul-ķulub, 158;

= **tâp-**: marhamat tâpmâk, muruvvatga ega bolmâk; avf etilmâk, gunâhi keķirilmâk:

Tâpti ķün ķılğan işta bahşâyış,

Neķa ķün, - dedim,- ettiñ âsâyış.

Sab'ai sayyâr, 198-18.

BAĦYA: ķâpân ķirġâġiga tikilgan ciyak, maġz:

Ħırķa üza baĦyaki haryân ķekib,

Zuhdu riyâ vuslalaridin tikib.

Hayratul-abrâr, 79-2.

BAĦYALIĶ: ķâpân ķetlariga tikiladigan ciyaklik, maġzlik;

= **şâl**: ciyakli cün româl:

Nücumu ķarĥ deb ogma gadâniñ baĦyalıķ şâlin,

Tütünni ķarĥu uçķunlarni ancum e'tiķâd etma.

Ħazâyinul-maâniy, IVa-299.

BAĦYASÂZ: ciyak tikuvķi, ciyakķi:

Azrak üzakim bolubân baĦyasâz,

Ancumi nahsu falak naķşbâz.

Hayratul-abrâr, 79-11.

BAĶA // BAĶĶA: yâş, mürġak; bâla:

Könglümga dema zühddin, ey şayĥi, har ķün,

Kâfir baķaye may ķilur âşâm köngülde.

Ħazâyinul-maâniy, IIB-32;

= **қақнус баға:** Қақнус нәмлі афсанавий қуш баласы:

Чўнки ул кullар угулди тағча,

Маһфиь ермиш кulда бир қақнус баға.

Lisānut-tayr, 196-11.

БАШАР: киши, адам, инсан, адамзād; инсāнийат, башар:

Dedikim: Ayā farišta payvand,

Kelmay sifatiñ bашarға mānand.

Layli va Macnun (Hamsa), 757;

Bu hilvat rāziға nāmahram olmāgliқ тарихinda,

Malak bolғay hamān anda, bашar bolғay hamān anda.

Hazāyinul-maāniy, IVB-45;

= **cinsi:** адам avlādi, адамzād, инсāнийат:

Men bашar cinsiға cān oynab vafāye kōrmadim,

Қағмай адам ҳaylidin har kimki bolsa ādami.

Hazāyinul-maāniy, IIB-642;

= **tab'i:** адамzād nazari, инсан tabiati:

Karam bашar tab'ida nāyāb va nābuddur.

Mahbubul-қulub, 113;

= **hayli:** инсāнийат, адам avlādi; инсан cam'i:

Bашar hayli dārrul-baqāға ahli azimatdur.

Mahbubul-қulub, 128;

= **halki:** инсāнийат, башарият:

...va mucibi lufti kalāmi farҳundamaāl. Har āyina bu cavhari cānbahş bашar hilқati kānidin.

Nazmul-cavāhir, 6.

БАШАРА: yüz, чehra, aft, bet:

Dedilarkim, bашaranda inbisāte zāhir bolur.

Hamsatul-mutahayyirin, 704;

Sayidniñ humāyun bашaralarida safrat gālibdur.

Macālisun-nafāis, 152.

БАШАРИЙ: адамға āid, инсанға mansub:

Hur yok, yok ne hur, balki pari,

Ne pari, balki āfati bашariy.

Sab'ai sayyār, 54-11.

BAŞARIYAT: insâniylik, âdamiylik, âdamzâd, kişilik:

Başariyat güli vafâ râyihasidin nakhatsiz.

Muhâkamatul-luğatayn, 113;

İşk ahtaredur – durağşanda, başariyat közi nur va safâsi andin.

Mahbubul-ğulub, 90.

BAŞARLIĞ: insânlik, kişilik, âdamzâdlık:

Egnidin sâlib anâniyat tonin,

Ayirib otdin başarliğ uçğunin.

Lisânut-tayr, 11-8.

BAŞÂM: keçğaça, şamğaça, kâş kâraygangaça:

Uşbu sifat yokki sahar tâ başâm,

Koy saharu şamnıkim bardavâm.

Hayratul-abrâr, 68-7.

BAŞÂRAT: huşhabar, başârat, mücda:

Har neça biymi hacr sözi âşik olturur,

Vuslat başâratı yana cismiğa cân berur.

Mahbubul-ğulub, 127.

BAŞÂRATLIĞ: başâratli, huşhabarlı, sevinçli habar:

Ul Mulkârâğa fâş etti başârat,

Bu nav' etti başâratlığ işârat.

Farhâd va Şirin, 85.

BAŞÂŞAT: hursandlık, şâdlık, açık çehralık; tabassüm:

Ul darveş başâşat va niyâz bila ilgari keldi va alar çün nüzul kıldılar.

Nasâyimul-muhabbat, XV-128.

BAŞÂK // BAŞÂK I: başâk:

Şacar yafrâğlari oğdek kadiñniñ hacrida bârdur,

Başâklarkim, çaman aşkı namidin boldi zangâri.

Hazâyinul-maâniy, IB-643;

Tiyri bârânkim ğamiñ kıldi, tujanmas karnlar,

Tersalar anda başâk tergan kabi paykân ulus.

Hazâyinul-maâniy, IIIa-123.

BAŞÂK II: yâ y okı üçiga ornatilgan ötkir üçli temir, yâ y okınıñ ötkir uçı:

Könglüm otidin yigâç küldür, başâk bir qatra suv,

Nâgah ul şoñi cafâkaş âtsa bir nâvak maña.

Hazâyinul-maâniy, IB-31;

Şaraf andâkki bolğay otqa farzand,

Başâkdekkim erur temurga parkand.

Farhâd va Şirin, 201.

BAYAKBÂRA: bir marta, bir yola, birdaniga:

Tâpmayin ğayri qaytmâk çâra,

Buzulub yândilar bayakbâra.

Sab'ai sayyâr, 154-3.

BA'D: keyin, song:

Ammâ ba'd acillai ashâb âllida andâk ma'ruz bolur.

Münşaât, 87.

BA'ZAN: ahyân-ahyân, ayrim paytda, ğâh-ğâh:

Ba'zi ellik yigâç debturlar, ikki vilâyatniñ fâsili va ba'zan ârtuq öksük ham debturlar.

Tarihi mülûki acam, 519.

BA'ZÎ: ayrim, ba'zi, bir qism:

Aniñ saltanatın ba'zi âltmiş yıl, ba'zi ellik ikki yıl derlar.

Tarihi mülûki acam, 512;

Halk ba'zi küldi, ba'zi ibrat âlib yigladı.

Hazâyinul-maâniy, IVB-157;

= **da:** ba'zan, ba'zida, ayrim paytda, ahyân-ahyânda:

Darveş Hâci tundmizâclik devâna kişidur, ba'zida münâkaşa kılur ermiş.

Hamsatul-mutahayyirin, 697.

BA'İDUL-FAHM: fahmdan uzâk, tüşüniş kıyın, anglaş müşkül:

Râzim ar sâziñ lisânidin ba'idul-fahm esa,

Aña ruhafzâ unuñ dağı hamrâz aylasañ.

Hazâyinul-maâniy, IIB-365.

BA'S: kórquv; tiriliş:

Ya's qarâ şâmidin songra subhi ümmid tulu' etar va ba's zulümâti zimnida hayâti câvid navida yetar.

Münşaât, 151.

BAKAM: bakam, daraht nâmi; kızıl boyâk;

Oqlarınğa yuqti bağrim kânimu, ey kâşi yâ,
Yoksa andin zeb üçün har yân bakan payvandidur.

Hazâyinul-maâniy, IIa-88;

Quruğ cismimda kânlig zahm emastur kat' üçün haryân,
Ki payvand aylamışsen ul songaklarni bakam birla.

Hazâyinul-maâniy, IB-541.

BAQIYA: qaldıq, qalgani:

Keçgan hayâtım baqiyasin va otgan avqâtım tatimmasin bir işga sarf
kilgaymen.

Vakfiya, 720.

BAQI': cân, makân; kabır; Madina şahridagi maşhur kabristân:

Menki, dayr oldi maña taqviyu tâat buq'asi
Olganimda küfr goristânin aylarmen baqi'.

Hazâyinul-maâniy, IIa-163.

BAKL: sabzavât; = **i hamkâ:** semizot:

Revu rang ahli müridi bolmağilkim, Hizr emas,
Hırkasin har ahmâk etsa bakli hamkâdek yaşıl.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-392.

BAKÂ: 1. abadiylik, mangulik, dâimiylik, abadiyat, çeksiz hayât:

Ki bilsa cahânğa vafâ yoxturur,
Cahân ahliğa ham bakâ yoxturur.

Tarihi müluki acam, 525;

2. mavcudlik, bärlik:

Bu gülşan içraki yoxtur bakâ gülige sabât
Acab saâdat erur, çıksa yahşilik bila ât.

Hazâyinul-maâniy, IIa-421;

Tâpmağuş dayri fanâ ahlida yâğ baştin bakâ,
Qılmağuşça bâdan vahdat vücuduñni adam.

Hazâyinul-maâniy, IVa-219;

3. işânc:

Çü davrânğa yoxtur bakâyı sabât.
Ham andin erur bevafârâk hayât.

Saddi İskandariy, 322a21;

= **ayvâni**: bâkiylik qasri, dünyâ hayâtı, bârlık:

Bağâ ayvâni köp âliy emastur,

Havâdisdin şahân hâli emastur.

Farhâd va Şirin, 31;

= **ancâmi**: bâkiylik, abadiylik maskani, ümri:

Tâpmâk imkân yok visâliñ kâmini,

Ul fanâlardın bağâ ancâmini.

Lisânut-tayr, 205-1;

= **gülrâri**: tarki dünyâ, cannat gülrâri:

Fanâ dâridin bağâ gülrârığa rihlarları cum'a küni muharram âyiniñ on yettisida... vâke' boldi.

Hamsatul-mutahayyirin, 707;

= **rülşani**: cannat gülrâri:

Bu fanâ tangnâydin bağâ rülşani fazâsığa hîrâm körgüzdi.

Hâlâti Pahlavân Muhammad, 537;

= **daşti**: mangulik sahrâsi, abadiylik biyâbâni; maşakqatli uzun ümr (kinâya):

Bağâ daşti neçük qat' olmasun aylab murur ayyâm,

Ki har manzil aña bir kün durur, har dam aña bir gâm.

Hazâyinul-maâniy, IIB-421;

= **köyi**: abadiylik köçasi:

Eşit bu neça sözkim, vaqt erur tang,

Ki aylarmen bağâ köyiga âhang,

Farhâd va Şirin, 85;

= **mülki**: abadiylik âlami, mangu tiriklik maskani; u dünyâ:

Huş ul randiki, bârgay külbadin gülsangâ bârgandek,

Bağâ mülkiga çün dâri fanâdin intikâl olğay.

Hazâyinul-maâniy, IVB-585;

= **nağdi**: mavcudlik davri:

Bağâ nağdi hayâtıñğa çü ermas bir zamân ma'lum,

Diram nağdığa ümrün har zamân sarf etmagil asru.

Hazâyinul-maâniy, IIB-510;

= **âlami:** narigi dünyâ, u dünyâ, âhîrat:

Fanâ tangnoyidin baqâ âlamiğa hîrâm kıldılar.

Tarihi mülûki acam, 524;

= **rasmi:** bâkiylik, abadiylik rasmu âdati:

Ham vücud âyini mahkamdur aqa,

Ham baqâ rasmi musallamdur aqa.

Lisânut-tayr, 176-13;

= **sarmanzili:** abadiylik maskani; u dünyâ:

...va pādşahlari ham fanâ mahallidin ketibdurlar, baqâ sarmanziliğa yetibdurlar.

Macâlisun-nafâis, 194;

= **sarçaşması:** abadiylik, tiriklik manbai (cân bağıslâvçı afsânaviy âbi hayâtdan kinâya):

Baqâ sarçaşması zulmatda derlar, yokki, ul zulmat

Skandar âhi otidin yigilğan dudi hirmândur.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-136;

= **fayzi:** bâkiylik lütfu karami, fayzi:

Fanâ tufrâğığa çün boldılar past,

Baqâ fayzi yeta başladi payvast.

Farhâd va Şirin, 211;

= **i abad:** abadiy tiriklik, abadiy bârlik:

Navâiy, agar könglün baqâi abad istar,

Bu dayri fanâ içra kerak bolğasen fâniy.

Hazâyinul-maâniy, IVa-369;

= **i câvid:** abadiy, dâimiy, hamişalik:

Bâri nâmurâdlarğa haq bu fanâ davlatin qariyb kılğay va tavba saâdati bila baqâi câvid nasib etgay.

Mahbubul-қulub, 62;

= **i câvidân:** abadiylik, hamişalik:

Fâniy olsunkim, baqâi câvidân istar âni,

Fâniy olğanlarğa davrân dâhil etmasdin burun.

Hazâyinul-maâniy, IVB-483;

= **i câvidâniy:** abadiylik, dâimiylik:

Vücut maykadası tufrâğida fâniy, ümidi haq karamidin baqâi câvidâniy.

Mahbubul-ğulub, 62;

= **i lâkalâm:** abadiy cavâbsiz bahs:

Sahar gülistâni kuyâş sarig güli bila zeb tutar, cahânarâ masnadi ħurşid timsâl baqâi lâkalâm gird bâlıştı bila ârâsta va mustadâm bolsun.

Münşaat, 49;

= **bol-:** mangu, abadiy bolmaq:

Andâkki, câhu camâlîğa vafâ bolmas, mehnat va malâlîğa dağı baqâ bolmas.

Münşaat, 151;

BAKÂYÂ: bâkıylar; başqalar, qalğanlar; qaytimlar:

Anıñ birla bu mâcarâ sürgali,

Bakâyâni devânga keltürgali.

Saddi İskandariy, 260a5.

BAKÂSİZ: bebaqa, sabâtsiz, âmânat:

Ham dahr bakâsizdur, ham ümr vafâsizdur,

Ĥuştur nafase özni aħbâb ila ĥuş tutmaq.

Ĥazâyinul-maâniy, IIIB-321;

Ki gardun yetti qasridur vafâsiz,

Cahânñiñ tört fasli ham bakâsiz.

Farhâd va Şirin, 39;

= **ârâmrâh:** otkinçi dünyâ, bevafâ dünyâ:

Bu bakâsiz ârâmgâhda bir nafas oturubtur.

Mahbubul-ğulub, 150.

BAKÂSİZLİĞ: vaqtinçalik, âmânatlik, sabâtsizlik:

Cahânñiñ işvanamâ acuzasiniñ vafâsizliğı va hayâtñiñ ruhafzâ mahbubasiniñ bakâsiniñ bakâsizliğı muayyandur.

Vakfiya, 716.

BAĞAYR: ...dan özga; = **i zahr:** zahardan başqa, zahardan özga;

Cânivâr ümrini qılurğa tabâĥ,

Butmay anda bağayri zahr giyâh.

Sab'ai sayyâr, 62-7.

BAGDÂDLİĞ: bağdâdlîk:

Bagdâdlîğ İbrâhim Havâsniñ hâdimi erdi.

Nasâyimul-muhabbat, XV-94.

BAGİR: cigar; qalb; köngil; yürak; köks:

Davrân halki behayâligidin bağrimda tikanlar.

Mahbubul-qulub, 115;

Âlliñda seniñ visâldin bağ,

Bagrimda meniñ firâkdin dâğ.

Layli va Macnun, 65a18;

= **zahmlari:** qalb yaralari; köngil dardlari:

Çün bağir zahmlari butmadi, payvand qilib,

İtlariñ âllida taşlay, neça parkand qilib.

Hazâyinul-maâniy, IVB-61;

= **pargâlası:** cigarpâra, cigarhun, cigar parçaları:

Za'fdin âhista çıktı nâlası,

Yüz üza sâçib bağir pargâlası.

Lisânut-tayr, 91-18;

= **pârası:** cigarpârası:

Firâq olmasa âşiki nâtavân,

Bagir pârasin közdin etmas ravân.

Saddi İskandariy, 304B2;

Qani sabr etkunça dardim çârasin,

Yâ davâ qılğunça bağrim pârasin.

Lisânut-tayr, 74-7;

= **çâki:** qalb yaralari, köngül dardlari:

Yâşurub erdim bağir çâkini, vahkim, qildi fâş,

Har taraf közdin taraşşuh aylagan qân âqibat.

Hazâyinul-maâniy, IIa-46;

= **i butâv:** saqlâm, sağ:

Târtibân tiyği cafâ, bağrimni yüz çâk ayladi,

Bârdi ulkim der edilar el meni bağri butâv.

Hazâyinul-maâniy, IVB-511;

= **i suv:** ma'yus, ğamgin, ħayġuli:

Agar baġrim suvdur olmay netaykim anda ğamzañdin,

Suv bergan zahri birla ħatrai payķan erur mamzuc.

Ĥazâyinul-maâniy, IIB-98;

= **i tâş:** şafķatsız, câhil, berahm:

Çiķti yârim keça yol âzmin ħilib ul baġri tâş,

Bas, acâyibtur ħârâñu keça çikmâġliķ ħuyâş.

Ĥazâyinul-maâniy, IB-263;

= **ĥunâbi:** cigar ħâni:

Baġriniñ ĥunâbini ul nâtavân,

Köz yolidin har taraf aylab ravân.

Lisânut-tayr, 148-11;

= **i ħarâ:** ğamgin, ħayġuli, ma'yus:

Bu tâza tugâñkim ğamidin köñlüm yarâdur,

Köñlüm ħuşi ğam daştı arâ baġri ħarâdur.

Ĥazâyinul-maâniy, IIB-200;

= **i âġri-:** açinmâķ:

Yâmân hâlimga baġri âġriġay har kimsakim körgay,

Baġir pargâlasidin ħaņa bulġağan uzârimin.

Ĥazâyinul-maâniy, IB-655

= **i suv bol-:** ma'yuslanmâķ, ğam çekmâķ:

Ey Navâiy, neça baġriñ suv bolub tokkuñ sirişķ,

Tâyiri davlat çü bâķmas böyla âbu dânaġa.

Ĥazâyinul-maâniy, IB-542;

= **suv et- // ħil-:** ma'yuslantirmâķ; ħayġuga sâlmâķ:

Köz yâşimni ħân ħilib, baġrim suv ettiñ, ey firâķ,

Yokki yâlguz suvni ħân ħildiñ, suv ħildiñ ħânni ham.

Ĥazâyinul-maâniy, IB-440;

Tilarsen faķr daştin ħat', ħılġaysen erânlardek,

Baġir suv ħıl, yûrak pargâlasidin özga zâd etma.

Ĥazâyinul-maâniy, IVB-525;

= **iga tiş berkit-**: özini tuta bilmâk, sabr kılmâk:

Darddin bağığa zâri dam-badam berkitti tiş,
Kut üçün bemâr yanglıgkim, gızâsin tişladi.

Hazâyinul-maâniy, IVB-615;

= **i tâl-**: çarçamâk, madârsızlanmâk, hâldan tâymâk:

Ul gul payâmini yel dey âlmas, ey Navâiy,
Yol poyasidin aniñ bağıri magar tâlibtur.

Hazâyinul-maâniy, IIB-175;

= **iga tâş bağla-**: şafqatsız, câhil, berahm bolmâk:

Har neça kılsam vafâ sendin vafâdin yok asar,
Tâş ekin bağırım yâhud bağladın bağırına tâş.

Hazâyinul-maâniy, IVB-779.

BAGİŞ-: murabba'; çâdir arķānlari, bağışlari:

Kildi bağışda oturub bünyâd,
Şah duâsinki, çarhi köhna nihâd.

Sab'ai sayyâr, 171-20.

BAGİŞLA-: 1. atâ etmâk, ehsân kılmâk, hadya aylamâk, tuhfa kılmâk:

Közi oltursa, la'li cân bağışlar,
Acâyib muddaâ izhâridur bu.

Hazâyinul-maâniy, IIIa-291;

Cânimni âlur gami nihânim,
Daf' aylayu yâ bağışla cânim.

Layli va Macnun, 87a5;

2. tâpşirmâk:

Özidin burunğı cam'i akâsira zamânidin kâlgan şaltâqlarni cam'i raâyâğa
bağışlab, daftarlarni buyurdikim, yuvdilar va yahşi âyinlar ârağa kiyurdi.

Tarihi mülûki acam, XIV-233.

BAGİŞLAMÂK: bağışlâv, bağışlaş:

Sultân Badiüzzamân Mirzâ... bazm asbâbidin içmak va bağışlamâkda
bemânand.

Macâlisun-nafâis, 203;

BAĞIŞLAN:- atâ etilmâk, ehsân kılınmâk, tuhfa kılınmâk:

Hamul adl kim tutti sendin vücud,

Günâhiñ bağışlandi budu nâbud.

Saddi İskandariy, 253B19.

BAĞÂYAT: gâyatda, cûda, nihâyat, ota, âşa:

Hüsn ayyâmida huş tut zarralarni, ey kuyâş,

Kim bu künlarni bağâyat kıska aylar çarhi dün.

Hazâyinul-maâniy, IIa-246;

Munbasit boldi şahi hırşidvaş,

Köngliga sözlar bağâyat keldi huş.

Lisânut-tayr, 154.

BAHİM: hayvân:

Ğazabda sabu' şahvat içra bahim,

Agarçi erur âdamizâda şayh.

Hazâyinul-maâniy, IIa-64.

BAHLA: âvçiniñ lâçin kondiradigan çarm qolqâpi:

Mavlânâ Nâsiriddin... dâyim türkça aytib, kuş sâlâ âtlangay va tablbâz
bâğlab, beliga bahla sançqay.

Macâlisun-nafâis, 185;

= **i zarnigâr:** zarli çarm qolqâp:

Agar şunqâr egasidek belinğa bahlai zarnigâr yok ham şükrdurkim ilkin
bahla pancasidek nâkâr yok va andin seña âzâr yok.

Mahbubul-klub, 170.

BAHMAN: 1. Şamciya yili hisâbidagi âylarniñ on birinçisi (22 yanvardan – 22 fevral' künlariğa toğri keladi):

2. bahman âyida açiladigan gül nâmi, bâyçeçek:

Siymdin bahman çaman Qâfini tâ zâl ayladi,

Quşlar ul siym âstida simurgdek nâyâb erur.

Hazâyinul-maâniy, IB-212;

3. Erân pâdşâhlaridan biriniñ nâmi:

Bahman pâdşâh bolğandin songra adl âyin kıldi.

Tarihi mülûki acam, 511;

= **yeli:** qış şamâli, qış izğirini:

Yâyilğan zamân şavkati bahmani,

Ravân qildi bahman yelidek ani.

Tarihi mülûki acam, 511;

Qilur tab'i bârid nafasni sâvuq

Burudatda bahman yeliga yâvuq.

Saddi İskandariy, 279a20;

= **çerigi:** qış sâvuğı; ayâz; qahratân qış:

... bahman çerigi çâpkunidin şarâra mazdakiniñ sipâhi tâş birla temur
qal'asida mutavâriy.

Münşaât, 93.

BAHÂ I: 1. qiymat, narh:

Qulluğun dağın qoyub, könglümni ğmdin sâtkun âl,

Kim bu naqdi qalbdin ârtuq bahâsi yok aniñ.

Hazâyinul-maâniy, IVB-347;

2. pul:

Kafş âlay desa bahâsi qaydin yetgay.

Mahbubul-qulub, 168;

Tirik kişisin ölükdek yâtkuzub, kafan bahâsi âlganlarniñ hiylapardâzlığı.

Vakfiya, 720;

= **ayla-** // **qil-**: qadrlamâq, bahâ bermâq:

Gardi rahşingâ bahâ cân tiladiñ,

Âni tufrâqça bahâ aylamadiñ.

Hazâyinul-maâniy, IIa-193;

Ayâgi tufrâğiniñ qiymatin cânlar degan, hayhât,

Hayât iksirini tufrâğ birla teng bahâ qılmiş.

Hazâyinul-maâniy, IIa-153;

= **ber-**: bahâlamâq, bahâ bermâq:

Ey Navâiy, maydin âsâyiş erur bu vach ila,

Kim bahâ bermak kerak sen aqlu dâniş gavharin.

Hazâyinul-maâniy, IIa-252;

= **ğa kiyur-**: sâtişga qoymâq, narh qoymâq:

Ul vâdida a'râb öylarin tikib, cilva berib, bahâğa kiyururlar ermiş.

Mezânul-avzân, 8.

BAHÂ II: hüsn, camâl, güzallik, körk, qadr:

İşk ahtaredur, duraşşanda, başarıyat közi nur va ziyâsi andin va gavqaredur raşşanda, insâniyat tâciniñ zeb va bahâsi andin.

Mahbubul-ğulub, 90;

Muhabbatğa zebu pirâya adabdin yetar va mavaddatğa ravnaq va bahâ adab tarkidin ketar.

Mahbubul-ğulub, 81.

BAHÂDİR: 1. qahramân, casur, qorqmas, bâtir:

Rüstam bağâyat bahâdir kişi erdi.

Tarihi mülûki acam, 525;

Bahâdirler falakdek barça hunrez,

Şihâbâsâ sinânlar aylabân tez.

Farhâd va Şirin, 27;

2. şahs nâmi:

Qulluq arzadâşt ulkim, Abuşahma Bahâdiga farzandğinası vâqeasi yüzlangandin songra şahrğa kelib, yuqâri otti.

Münşaat, 151.

BAHÂDİRLİK // BAHÂDİRLÜK // BAHÂDURLUĞ: qahramânlık, casurlık, bahâdirlik, qorqmaslık, pahlavânlık:

Yettinçi fasl fâsıq va badmaâş bahâdirlik lâfin urğanlar zikrida.

Mahbubul-ğulub, 16;

İskandar... sipâhiylik rusumi va bahâdirlik fununida ham yagâna boldi.

Tarihi mülûki acam, 513;

Abâbakr Mirzânin... bahâdurluğı va kılıçı zarbi çigâtây ulusida maşhurdur.

Macâlisun-nafâis, 197.

BAHÂYİM: hayvânlar, tört âyâqli hayvânlar:

Bahâyim tâbei farmânin ermiş,

Cinâhi tayr şadurvânin ermiş.

Farhâd va Şirin, 173;

Mavlânâ Şihâb... insâniyat siyratidin subâ' va bahâyim siyratiga mubaddal bolubtur.

Macâlisun-nafâis, 154.

BAHÂL: bahâl;= **ķıl-:** bir hâlatga sâlmâķ, tab'ini özgartirmâķ:

Surati ķıldı kõnglini bahâl,
Ança yüz kim varaķdaķi timsâl.

Sab'ai sayyâr, 54-18.

BAHÂLÎ: ķiymatli, ķimmatbahâli:

Zarbaft bahâli bolmasa farâġat boryâsi kaçân andin kamdur.

Muhâkamatul-luġatayn, 169.

BAHÂLÎĠ: ķiymatliġ, narġlik; ķimmatbahâlik:

Eşak minçâġin tâcġa tikkani bila firuza yerin tutmas va heç kim aniġ kam
bahâliġin unutmas.

Mahbubul-ķulub, 142;

Aġlâķ şahsniġ âġir bahâliġ libâsidur va ul libâs cinsiniġ saġin debâsi.

Mahbubul-ķulub, 116.

BAHÂNA: bahâna, asâssiz sabab, orinsiz vac:

Hacr arâķim, özni may birla fasâna aylaram,
Yiġlamâķķa bâda içmakni bahâna aylaram.

Hazâyinul-maâniy, IIIa-233;

Ulki hüsn bahâna elni şaydâ ķılġali,
Közgüdek ķıldı seni özini paydâ ķılġali.

Muhâkamatul-luġatayn, 34;

= **ķıl-:** bahâna ķılmâķ, asâssiz sabab körsatmâķ, sâġhta dalil körsatmâķ:

Bahâna böyla ķıldikim, bu bedil,
Ki ķilmiş erdi bu ķişvarni manzil.

Farhâd va Şirin, 116;

Dedikim şâm kelay kõnglüm içra otdurkim,
Bahâna ķılmaġay ul şâm' siymbar nâġah.

Hazâyinul-maâniy, IIB-557.

BAHÂR: 1. köklam, bahâr:

Navâiy, bahâr oldi, tavbaġni sindur,
Ki ġuştur bu fasl içra ġummârliġlar.

Hazâyinul-maâniy, IVB-156;

Yigitlik ümr ġülşaniniġ bahâridur.

Muhâkamatul-luġatayn, 148;

2. çaman, gülzâr:

Çün bahârîğa hazân sâlur şikast,
Bolur ul güller qarâ tufrâkça past.

Lisânut-tayr, 115;

3. daraht güli:

Emdikim hayâtım gülşaniniñ bahâri hazânga yetiştı va gülşanda açılğan
yigitlik güllari töküla kırışdı.

Vakfiya, 719;

4. gözal, sâhibcamâl, yâr:

Ber mücda köngülki, gül'uzârim keladur.
Cân gülşanida tâza bahârim keladur.

Münşaat, 122;

5. çarâğân keça, yulduzlar çaraqlab turgan tun:

Tâyiri sidranişin burâk barq gâmi va sâyiri Ruhulaminniñ ulviy hırâmi
aflâk şabistâni yüzi bahâridin gülşan va malâyik uyuni raşşi gubâridin
ravşan.

Mahbubul-ķulub, 3;

= **i vasl:** yetişiş bahâri:

Bas munâsibdur bahâri vasl arâ köz yaşını,
Kisvatin kândin hazâni hızkim âl aylamış.

Hazâyinul-maâniy, IIa-140;

= **i camâl:** gözal çirây, camâlniñ kamâlâtga yetgan davri:

Bahâri camâliñda nâlamni huş tut,
Ki tengdur, bahâr ota, bülbül bila zâğ.

Hazâyinul-maâniy, IVB-304;

= **i işk:** sevgi bahâri, işku muhabbatniñ başlanış, ibtidâsi:

Bul'acablıqlar bahâri işk arâ körkim, meni
Gah bulutdek yığlatur, gâhi çâķindek küldürür.

Hazâyinul-maâniy, Ia-155;

= **i nâzparvard:** nâzu karaşma sâhibasi:

Hazân rangi yüziga bersa tâng yok şu'lai dardim,
Kim elga şam'i bazm olmış bahâri nâzparvardim.

Hazâyinul-maâniy, IB-439;

= **i âlamârâ:** âlamni bezatuvçi bahâr, köklam:

Ey Navâiy, yüz gül açti cânıña ul sarvinâz,

Tâ libâs etti bahâri âlamârâdek yaşıl.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-392;

= **i hüsn:** mahbuba, gözal:

Ey bahâri hüsn, eşitsañ Navâiy âhini

Kerak, albatta, hazân yelin sâğinsañ gâhlar.

Hazâyinul-maâniy, Ia-147;

= **âyin sahâb ayla-:** bahâr bulutiga oğşatmâk:

Kokarturga muhabbat daştin aşkim yâmguri birla,

Har âhim dudidin kök bir bahâr âyin sahâb aylar.

Hazâyinul-maâniy, IIa-107.

BAHÂRİY: bahâr fasliga mansub, koklamgi, bahâri:

Bahâriy ravza tâpkaç zebu tazyin,

İçu tâşığa gülgün boldi âyin,

Farhâd va Şirin, 45;

Şuniñdek dilkuşâ maskanda bahâriy bulut qatarâti lâla câmiğa tuşgani
karrâba sahâbidin bâda selin lâlagun câmgâ qoymâkça bâis köründi.

Münşâât, 88;

= **sel:** bahâr seli, koklam yâmgiri:

Çün âkizdiñ zâr cismimni bahâriy seldek,

Yâr köyi cânibi, ey, aşk bolğay kânim âk.

Hazâyinul-maâniy, IIa-177.

BAHÂRİSTÂN: 1. koklam barq urgan cây, yaşnagan kokalamzârlık; yaşlık
payt, navkıran yaşlık:

İsmat bahâristâniniñ şukufta bâği va iffat şabistâniniñ gavhari şabçirâği.

Sab'ai sayyâr, 39-2;

2. hursandçilik, şâdlik:

Bazmni bu bihiştvaş bostân,

Aylabân har zamân bahâristân.

Sab'ai sayyâr, 36-23;

3. Abdurahmân Câmîyniñ “Bahâristân” nâmli asariniñ nâmî:

Hazrati Maḥdumiy Nuranniñ “Bahâristân” âtlig kitâbinkim, ani
“Bahâristâni hayât va nigâristâni nacât” desa bolur.

Muhâkamatul-luġatayn, 26.

BAHÂRÂN: bahârgi, bahâriy:

Qılıb kirpik okıdin tiyrbârân,
Neçükkim tâġ arâ abri bahârân.

Farhâd va Şirin, 112; ķ. **ABR.**

BAHR I: katta, azim daryâ; dengiz:

Ne acab giryân közüm gar bolmas oyķu manzili,
Kim yetişmas bahrniñ bir yerga ikki sâhili.

Ĥazâyinul-maâniy, IIB-585;

Bahr üza cong ayladi tufrâġdin,
Cong üçün langar yâsadi tâġdin.

Lisânut-tayr, 3-9;

= **navard:** daryâ kezgüci:

Bu taraf hiyla sâzi daryâġard,
Neça kün yeldek erdi bahr navard.

Sab’ai sayyâr (Ĥamsa), 1026;

= **savdâsi:** dengizda ġilinadigan savdâ, dengiz savdâsi:

Sâhili ummânda savdâpeşa ġayl,
Bahr savdâsida sudandeşa ġayl.

Lisânut-tayr, 59-3;

= **tahriki:** dengiz harakati, harakatdagi mavcudât, cimirlaşı:

Bahr tahriki çü mave aylab ayân,
Naķş munça zâhir aylab har ġayân.

Lisânut-tayr, 176-8;

= **i aczu niyâz:** ota muhtâclik, benavâlik, benihâya şikastalik daryâsi:

Ki ey ġarķan bahri aczu niyâz,
Bola almaġan dardiņa çârasâz.

Saddi İskandariy, 322B10;

= **i amik:** çukur dengiz; çukur daryâ:

Yerga singsa yüz tüman bahri amik,
Qatraye oksuldi tutgil, ey rafik.

Lisânut-tayr, 161-15;

= **i ahzar:** yaşil dengiz:

Bahri ahzardin kavakib tabnak,
Har biri rahşandalikdin durri pak.

Lisânut-tayr, 96-1;

= **i aşk:** közyâşi daryâsi:

Şasti gamzan birla bahri aşk arâ tutkaç meni,
Kesma başimkimi balıqqa sürmadi sayyad tiyg.

Hazâyinul-maâniy, IIa-169;

= **i a'zam:** katta daryâ, ulkan dengiz:

Muhitiğa markazki beştibâh,
Erur bahri a'zamğa ul nüktagâh,

Saddi İskandariy, 312B10;

= **i balâ:** dahşatli tofân, dengiz borâni:

Bâgi hırad nahlini haşâk etib,
Bahri balâ mavcuni kolâk etib.

Hayratul-abrâr, 6-5;

= **i balâgat:** vâyaga yetiş, balâgatga yetiş, kamâllik:

Kâni fazilat gühariğa amin,
Bahri balâgat arâ durri samin.

Hayratul-abrâr, 27-2;

= **i baqâ:** cannat daryâsi:

Tâciğa tarse' abad zevari,
Avci üza bahri baqâ gavhari.

Hayratul-abrâr, 41-17;

= **i begarân:** çeksiz dengiz, katta, bekırgâk daryâ:

Haq vücudi keldi bahri begarân,
Mavci anıj âfarinişdin ayyân.

Lisânut-tayr, 175-7;

= **i bepâyân:** çeksiz dengiz:

Çomğali kıymas kırık naydek songaklar aşk arâ,
Turfa korkim, bahri bepâyân arâ sâlim budur.

Hazâyinul-maâniy, IB-176;

= **i bâdan isyân:** isyân bâdasi dengizi; isyân, nârâzilik:

Târtibân sâlgil Navâiyni karam daryâsığa,
Kim bolubtur ğarğa bahri bâdan isyân arâ.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-10;

= **i gardun:** âsmân, falak:

İbriki vuzusi bahri gardun,
Har kıtraki tâmsa, dūrri maknun.

Layli va Macnun (Hamsa), 667;

= **i girdâb:** girdâb bolib âkıvçı daryâ; işk hicrânî, ıztırâbî, azâbî:

Dudi âhimniñ kıyundek peç ila tâbin kōrūñ,
Tiyra hacrim âķşâminiñ bahri girdâbin kōrūñ.

Hazâyinul-maâniy, IVa-197;

= **i cüd:** saķâvat daryâsi, ehsân dengizi:

Ki tengriga ķün mavc urub bahri cüd,
Camin ħalâyıķķa berdi vücud.

Vakfiya, 715;

= **i zaķķâr:** uluğ daryâ:

Yana bahri zaķķârî andâķ amıķ,
Ki anda falak cüngidek yüz ğariķ.

Saddi İskandariy (Hamsa), 1238;

= **i zât:** dengiz özligi, zâtî:

Ayân bolmayin bahri zâtıñģa mavc
Anıñ mavciģa ne hazizu ne avc.

Saddi İskandariy, 235B7;

= **i zâhir:** uluğ daryâ, keng ölka:

Haķ ehsânidin bahri zâhir arâ
Bilâdikim erdi Cazâir arâ.

Saddi İskandariy, 255a13;

= **i irfân:** ilm-ma'rifat dengizi:

Bahri irfândur Sayid Hasan, ulkim aflâk,
Yetti dürci arâ bir körmadi andâk düri pâk.

Hazâyinul-maâniy, IIa-403;

= **i işk:** işk dengizi:

Oluk oşşâk bahri işk atrâfida tâng ermas,
Erur haslarki, sürmiş har taraf bu bahr kolâki

Hazâyinul-maâniy, IIa-330;

= **i kamâl:** kamâlât dengizi; mükammallik, tolıklık, yetüklük daryâsi:

Yana bir sâyil dedikim, ey rafîk,
Bolmişam bahri kamâl içra ğariğ.

Lisânut-tayr, 139-10;

= **i mavc:** mavcli daryâ, tolķinli dengiz:

Hağ vücudi bahri mavc etkan ayân,
Mavc naķşidin tengizga ne ziyân.

Lisânut-tayr, 188-18;

= **i mavcvar:** mavcli daryâ, tolķinli dengiz:

Çün tâpib taskin bu bahri mavcvar,
Qâlmayin ul mavclardin heç asar.

Lisânut-tayr, 176-9;

= **i nacât:** âzâdlik, ħalâslik, qutuliş dengizi:

Har nâumidliğ barri arâ aniñ hayâti ehsâni yüz körgüzsa, bahri nacât
yetgay.

Münşaât, 96;

= **i niliy:** zangâri âsmân, fazâ:

Tolun âyga kok bolĝuça yüz tongub,
Falak bahri niliy muz tongub.

Saddi İskandariy, 270a6;

= **i pur talâtum:** sertofân daryâ, qattıķ tolķinlanuvçı dengiz:

Biri keldi Ummânu Qulzum biri,
Yana bahri pur talâtum biri.

Saddi İskandariy, 311a3;

= **i rahmat:** iltifât, marhamat, mürüvvat daryâsi:

Çü bahri rahmatın mavc urşa, paydâ bolmağay hasça,
Neça cürm ahlidinkim bolsa yüz köhi hatâ paydâ.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-8;

... anın bahri rahmati kâşida ne vücud bolğay...

Sab'ai sayyâr (Hamsa), 886;

= **i safâ:** pâklik, musaffâlik daryâsi:

Bil yana törtinçi rusul ma'sari,
Har biri bir bahri safâ gavhari.

Hayratul-abrâr, 61-11;

= **i sirişk:** köz yâşi daryâsi:

Emas cünündin, agar tâğlarda bolsa qarârim,
Ki qâldi bahri sirişkim tubida mülkü diyârim.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-416;

= **tar:** âkın daryâ:

Köp sâvuğluğ kerak olmâkka köngül mahzi riya
Bahri tar bağlamağay, suv yüzini tutmasa sâng.

Hazâyinul-maâniy, IVB-368;

= **i tasavvur:** tasavvur daryâsi; keng fikrli, fikr dâirasi keng, dünyâkaraşi
atrâfliça:

İdrâki kamâliñni hîrad haddi sâgingân,
Bir katra arâ ayladi yüz bahri tasavvur.

Hazâyinul-maâniy, IB-150;

= **i Ummân:** 1. Ummân dengizi; katta dengiz, âkean:

İki köz kim, arâsidin çıkıp yaş otti başımdin,
Biaynih ğarq bolğan kemalardur bahri Ummânda.

Hazâyinul-maâniy, IB-547;

Aña nur saçmâkka mânand bu,
Ki saçkay kişi bahri Ummânga suv.

Saddi İskandariy, (Hamsa), 1219;

2. birâr narsanın büyükligi, uluğligi, bekiyâsligiga nisbat:

Devân demayki, bahri Ummândur, har ğazal anda cavâhirdin mamlu bir
safina.

Muhâkamatul-luğatayn, 35;

= **i fanâ:** fanâ dengizi, bakâsizlik dengizi; bu dünyâ, mavcud dünyâ:

Bahri fanâda ğuta sadafvâr urmasañ,
Sendin yetişmagay düri maqsud har taraf.

Ĥazâyinul-maâniy, IIIB-307;

Er esañ âllinđadur bahri fanâ,
Çomġilu kılġil öziġni âşnâ.

Lisânut-tayr, 60-10;

= **i Ĥazar:** Kaspiy dengizi:

Bulardin erur ayru bahri Ĥazar,
Ki vahm aylay âlmas suyidin ġuzar.

Saddi İskandariy, 311a6;

= **i ġam:** ġam dengizi:

Âlma ĥum girdâbidin bir lahza sâġar zavraġin,
Bahri ġamdin istasañ maĥlas bu dahri dun arâ.

Ĥazâyinul-maâniy, IB-40;

= **i ġufrâi:** şafkat dengizi, afvu marhamat:

Bahri ġufrâniġa tuşkan çağda mavc,
Cürm erur har neça tutġan bolsa avc.

Lisânut-tayr, 6-4;

= **u bar:** holu kuruġ; yer va suv; bütün dünyâ:

Ul musâfirlar kezib köp bahru bar,
Ĥılış erdilar çü maqsadin mafar.

Lisânut-tayr, 187-1;

Skandarki fath ayladi bahru bar,
Kirib taĥti farmâniġa ĥuşku tar.

Tariĥi mülûki acam, 513;

= **u kân:** dengiz va kân; serâblik, farâvânlik, toġlik:

Har köngül mundâġdur, ani bil köngül,
Yoksa bahru kân esa andin töngül.

Lisânut-tayr, 142-10;

Sâġti ersa nâzimi âliy makân,
Âlam ahli üzra naġdi bahru kân.

Lisânut-tayr, 2-8;

= **et-**: daryâ, dengizga aylantirmâk:

Yer yüzün bahr etti aşkim, eyki, aytursan meni

Tâğlar üzra nedin ahli cünün yanglig yürür.

Hazâyinul-maâniy, IIIa-95;

= **ol-**: dengiz suvidek köp bolmâk, daryâ, dengizga aylanmâk:

Közüm hunâbi la'liñ şavkıdin bahr oldi tâng ermas,

Çıkıb gülgün bu daryânıñ sahâbi yâğsa kân andin.

Hazâyinul-maâniy, IIB-507.

BAHR II: şe'r vazni, şe'r bahri, şe'r ölçâvi;

Biri aş'âr bahri içra ğavvâs,

Biri advâr davri içra raqqâs.

Farhâd va Şirin, 128;

Alarnıñ bu masnaviylari bahrida faqirniñ “Hamsa”sıdin “Farhâd va Şirin”
vâke' bolubtur.

Hamsatul-mutahayyirin, 705.

BAHR III: nasiba, hissa, tegiş; uluş:

Berganda ğizâ âlur üçün bahr,

Âğziğa navâlalar kelib zahr.

Layli va Macnun, 69a3;

Mâl uldurkim, el andin âlsa bahr,

Düşman andin tâpsa tengdur hoşu zahr.

Mahbubul-ğulub, 123;

= **ber-**: fâйда bermâk, uluş bermâk:

Berib qabriğa ânça vaqfdin bahr,

Ki ul tâğu navâhini kılib şahr.

Farhâd va Şirin, 87;

= **yetkür-**: bahramand kılmâk, fâйда bermâk:

Şayh Nacmiddin Kübrâ kutbi dahr

Bir nazardin kimgakim yetkürsa bahr.

Lisânut-tayr, 99-1;

= **tâp-**: bahramand bolmâk, bahra tâpmâk:

Dedi: noşı labidin tâpqay el bahr?

Dedi: ul noşdin el kısmidur zahr.

Farhâd va Şirin, 153.

BAHRA: 1. hissa, nasiba, tegiş, uluş:

May içib tâatni favt etmañki ul ot tâbidin,
Neça bâksam bahra hâlâ dâgi hirmândur maña.

Hazâyinul-maâniy, IB-34;

Adab siyâsati çekti közünga mücgândin,
Sinânki bahra dalırâna qalmaqay ândin.

Hazâyinul-maâniy, IIB-499;

2. fâyda, manfaat, râhat, huzur-halâvat:
Yox furqat arâ bahram ne tandinu ne cândin,
Billahki, toyubturmen ham mundinu ham ândin.

Hazâyinul-maâniy, IVB-453;

Acab ranceki andin sa'b yok ranc,
Vale çekkan kişiniñ bahrası ranc.

Mahbubul-қulub, 78;

= **yetkür-:** fâydalantirmâk, bahramand etmâk, manfaat körgüzme:

Bahra yetkürmadi zühd ahliğa fayz iksiri,
Naqdi ümrin çü riyâ kasbida qıldı masruf.

Hazâyinul-maâniy, IVB-308;

Hâni vasliñdin ulusqa bahra yetkürgilki, men
Yaşşimen sayıl kibi hasrat yebân termurgali.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-637;

= **yet-:** râhat âlmâk, halâvat körmâk:

Vaslidin bahra yetmay tigi hicrân könglini halâk qılğani va hacr zahri
berğanığa oñsar va vasldin taryâk tâpılmağani.

Macâlisun-nafâis, 218;

Lafziñdin ulusqa vacdu hâlat,
Yetmay saña bahra, cüz malâlat.

Vakfiya, 717;

= **âl-:** manfaat körmâk, fâyda âlmâk:

İlm oqub amal qılmağan, yerni şiyâr kılıb tuhm sâлмағанға oñsar yâ tuhm
sâlib, mahsulidin bahra âлмағанға.

Mahbubul-қulub, 141;

= **tâp-**: rāhat kılmâk, halâvat tâpmâk, huzur kılmâk:

Ham körüb cânân camâlin köz bila,

Vaslidin ham bahra tâpib söz bila.

Lisânut-tayr, 11-20;

İki köz camâliñdin ar bahra tâpti,

Köngül yutti qânlar, budur tüşti qâru.

Hazâyinul-maâniy, IVB-523.

BAHRABARDÂR: bahralanuvçı, naf âluvçı, fâydalanuvçı:

Yana bir lutfdin aylab habardâr,

Latâfat gülşanidin bahrabardâr.

Farhâd va Şirin, 29;

= **ol-**: bahramand bolmâk:

El bolmadi hâlidin habardâr,

Kim vasldin oldi bahrabardâr.

Layli va Macnun, 88B10.

BAHRAVAR: bahramand, bahra âluvçı: = **bol-** // **ol-**: bahramand bolmâk, fâydalanmâk, manfaat körmâk:

Aqa har kişi sâlsa açib nazar

Bolub köngli mazmunidin bahravar.

Tarihi mülûki acam, 525;

Latâfat suyi ul yüz, “cim” ila “lâm” ikki yândin zülf,

Bu sözni fahm aylar bahravar bolğan camâliñdin.

Hazâyinul-maâniy, IIIa-255;

Ham özi hüsnidin oldi bahravar

Bahra ham tâpti aqa qilğan nazar.

Lisânut-tayr, 65-10.

BAHRAYÂB: fâydalanuvçı, manfaat körüvçı, naflanuvçı:

Bu qasidani aytkan tarihdin songra yana beş yıl ümr gülzâridin bahrayâb
va hayât çaşmasidin serâb erdilar.

Hamsatul-mutahayyirin, 695;

Bu tâifaniñ bebahralari bu ruh naqlidin bahrayâb va lab taşnalari bu âbi
hayâtdin serâb boldilar.

Muhâkamatul-lugatayn, 36.

BAHRAYİ: 1. ikki daryâ, ikki dengiz:

Ey Navâiy, macma'ul-bahrayn bolğay âşkâr,
Mayl kılsa, sayli aşkim nâgahân Cayhun sâri.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-618;

2. Geâgrafik nâm:

Samud Hicâzda sâkin boldi, Sahar Tayda, Tam Ummânda va Bahrayida.

Tarihi mülûki acam, 507;

Qutayf ahli bahraynu Bağdâd ham,
Sipahbad alarga kelib Gustaham.

Saddi iskandariy, 261B6.

BAHRAMAND: bahra âluvçı, manfaatdâr, fâyda körüvçı; egalagan, biluvçı, gaplaşuvçı:

Hudud ul nuri hiraddin bahramand,
Rahbarliğ afsaridin sarbaland

Lisânut-tayr, 21;

Türknin uluğdin kiçigiga deginça va navkardin begiga deginça sârt tilidin
bahramanddurlar.

Muhâkamatul-luğatayn, 6;

= **bol-**: fâyda âlmâk, manfaat körmâk; maqsadga yetmâk:

Agar hud zalil erdi, gar arcmand,
Bâri boldi öz kâmiğa bahramand.

Vakfiya, 716;

= **ayla-** // **et-** // **kıl-**: fâydalantirmâk, bahra bermâk, manfaat körgüz mâk
maqsadga yetiştirmâk; habardâr kılmâk:

Çünkü insânni bu gavhar birla aylab bahramand,
Sarfarâz aylab malâyik hayli birla cân arâ.

Hazâyinul-maâniy, IVB-9;

Qadam ranca aylab bu yân yettiniz,
Meni huşdilu bahramand ettiñiz.

Saddi İskandariy, 222a3;

Bu fakirni öz yârlıglariga bahramand va öz muhabbatlariga arcmand
kilibturlar.

Hamsatul-mutahayyirin, 705;

= **tâp-**: bahra tâpmâk, maqsadga yetmâk:

Gâh azizlar hizmatidin özümni bahramand tâptim.

Mahbubul-kulub, 5.

BAHRAMÂN: bahra beruvçi, naf korsatuvçi:

Qubâd oldi çün mülk üza qahramân,

Halâyikqa andin edi bahramân.

Tarihi müluki acam, 520.

BAHRİY: dengiz, daryâga âid:

Bahriy cānvardin acâyib suvar gâyatsiz va laryâyi suratdin garâyib paykar
nihâyatsiz.

Münşaât, 96.

BAHRKIRDÂR: daryâ fe'llik, fe'li atvâri daryâ, dengizga oħşab gâh
tolkinlanib, gâh âsâyiştalanib turuvçi:

Va ul tengizlar suğâlib, bir neça kuduratâsâr haydek mulavvasliqqa fâşlar
naħvat yelidin zulâlâsâr taharruk va bahrkirdâr tamavvuk nuquşi
körgüzurlar.

Ĥamsatul-mutahayyirin, XIV-25.

BAHRÂMVAŞ: bahrâmga oħşaş:

Çü târtib Zühra lahni bârbadin.

Âlib bahrâmvaşlardin Ĥiradni.

Farhâd va Şirin, 97.

BAHRPAYMÂY: dengizda kezuvçi, dengiz sayâhatçisi:

Adadda üç yüz ellik bahrpaymây,

Falak ummânida har bir yangi ây.

Farhâd va Şirin, 97;

Gahi sâz etib bazm daryâ arâ

Kirib kiştiyi bahrpaymâ arâ.

Saddi İskandariy, 285B7.

BAHRSÂY: daryâ kezuvçi, dengizda süzuvçi:

Agar ümrü tavfiq bersa Ĥudây,

Kema tört yil bolgusi bahrsây.

Saddi İskandariy, 312B19.

BAHRUL-ABRÂR: yaşşılık daryâsi; yaşşılık saşşâvat, himmat:

Durratut-tâc olub sifâtî anîş,
Bahrul-abrâr na'tî zâtî anîş.

Münşâât, 95.

BAHRUN-NACÂT: nacât dengizi:

Farhâdnîş... bahrûn-nacât havzin şasr âlinda metini şârâşîkâf bila namudâr
kılıb...

Farhâd va Şirin, 118.

BAHS: 1. bahs, târtîşuv, münâzara, fikr yûritiş:

Şayu bahskim dişşatîğa yetib,
Nekim bolsa machul, ma'lum etib.

Saddî İskandariy, 285B12;

Şoy duru feruza bahcinkim, nûcumu şarşnî
Nilufar bargî üza şabnamça kôrmas himmatim.

Şazâyinul-maânîy, IB-411;

2. mavzu, tema:

Yok İskandari âlam ârâda bahs,
Erur balki Şizru Masihâda bahs.

Saddî İskandariy, 269B1;

= **ayla-:** bahs yûritmâş, münâzara kılımâş:

Şü uşşâş içra dermen dars işşîn mehr tâşğ emas,
Ki derlar: ilm bahs aylar zamân rahmat bolur nâzil.

Şazâyinul-maânîy, IIB-377;

= **aflâk Bahrâmiğa bâr-:** bahs avcîğa çıkmâş, münâzara uçîğa çıkmâş,
kızımâş:

Etib vâşğ tüşti acal dâmiğa,
Bârur bahs aflâk Bahrâmiğa.

Tarişî mülûkî acam, 17;

= **ka sâl-:** bahslaşştirmâş münâzara kıldirtirmâş:

Andin songra ulamâni yîşîb, anîş bila bahsğa sâldi.

Tarişî mülûkî acam, 517;

= **qıl-**: bahslaşmâq, tãrtişmâq:

Faqr köyida müsallam tut ne qılsañ istimâ',
Ârif ermas har kişikim qılsa irfân birla bahs.

Hazâyinul-maâniy, IB-108.

BEABAZ // BEİBAZ: tengsiz, tengi yok, oğşaşı yok; bebadal, evazsiz:

Âfarinişdin qilib insân gazar,
Ani aylab halk içinde beavaz.

Lisânut-tayr, 4-9;

Bu faqirni öz suhbatı bila masrur tutar erdi, öz ivazim, agarçı ul beivaz
tüşübtür, yibardim.

Münşaat, 110.

BEAVN: madadsiz, yârdamsiz, komagi yok; kudratsiz:

Andâkkim Fir'avni beavn va Namrudi mardud va yana ham bulardek
beadab va behayâlarkim qilib...

Mahbubul-qulub, 105.

BEADAB: adabsiz, tarbiyasiz, behayâ; nâdân:

Nâgah aña yâvusa bir beadab,
Taş ila oğdın aña yetgay taab.

Hayratul-abrâr, 38-8;

Vasl ne yanglıg müyassar bolğusidur, çun erur Dilbarim nâzik micâzu men
bağâyat beadab.

Hazâyinul-maâniy, IB-65.

BEADABLIQ // BEADABLIĞ: 1. âdâbsizlik, tarbiyasizlik, câhillik, nâdânlık:

Çün Hâm Nuh alayhissalâmğa beadablik qılğan cihatdin anıñ mübârak
tiliga Hâm bârasida qarğış otib erdi.

Muhâkamatul-luğatayn, 5;

Beadablıglarki kıldım bilmişam,
Afvuñ âllida siyahro kelmişam.

Lisânut-tayr, 92-3;

2. mensimaslik, beparvâlik; nâzu firâq, karaşma, erkalik:

Vale ne sudki, ul şoñ beadablıg ila
Malul etar meni yüz katla har nafas cândin.

Hazâyinul-maâniy, IIB-499.

BEADABÂNA: âdâbsiz, hurmatsizlik bilan, adabsizlarça:

Mavlânâ Yâqiniy... âhir damida beadabâna sözlâridin tavba kılib, ahli salâh tariyķi bilan keçti.

Macâlisun-nafâis, 73;

Ne közki tengri bilurkim, keçurmadim hargiz,
Köngülde beadabâna hayâli cânândin.

Hazâyinul-maâniy, IIB-499;

= **sözlâ ayt-:** âdâbsizlarça, orinsiz sözlâ gapirmâķ:

Mast va âşufta alarķa yolķub, beadabâna sözlâ aytib, balki safâhatlar kılubtur.

Hamsatul-mutahayyirin, 698;

= **harzalar de-:** âdâbsiz, orinsiz safsatâlar aytmâķ:

Tunâ kün devânai abtariyi usruk alarķa yolukub, köp beadabâna harzalar deb, âgziķa kelgan safâhat kılgan erkandur.

Hamsatul-mutahayyirin, 707.

BEADAD: sâñ-sanâķsız, hisâbsiz, ķeksiz, benihâya, haddan ârtıķ:

Ham münâcât ahliniñ könglida biymiñ behisâb,
Ham harâbât ahli cânında ümidiñ beadad.

Hazâyinul-maâniy, IIB-118;

Beadad naķş oldi ul par hâlidin,
Nâķil ul par sâhibi af'âlidin.

Lisânut-tayr, 27-11;

= **tâp-:** benihâya köp deb bilmâķ, sâñ-sanâķsız deb tüşünmâķ:

Aniñ şavkatin beadad tâpibân,
Neķa Ahmad istab Ahad tâpibân.

Saddi İskandariy, 239a21.

BEADÎL: tengi yok, oķşâşı yok, bemânand, tengsiz:

Malak şeva şâhye edi beadil,
Falak devķa kıldi âni ķatıl.

Tariķi mülûki acam, XIV-186.

BEADÂLİK: bacarmaslik, adâ kılmaslik, bacâ keltirmaslik:

Dayn adâsi ķü din alâmatidur,
Beadâlik dingâ şayn olķay.

Arbain, 58.

BEAYŞ: ayşsız:

Har küniñ bayram bolub, cayıñ hilâl olsun müdâm,
Körmagil beayş ümrün müddati bir saatın.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-687.

BEAMAL: amalsız, amal kılmaydigan; ilmiga amal kılmaslık:

Âlimekim ilmi erdi beamal,
Yâ ganiykim mâliğa buhl erdi yâr.

Mahbubul-klub, 122.

BEANDÂZA: beolçâv, benihâya, çeksiz, çegasız, behad, behisâb, sân-sanâksız, olçâbi yok:

Halâyik ruhi alarnıñ cânparvar nafaslaridin tâzadur va ulus âsâyişi alarnıñ
ruhbaş kalâmlaridin beandâza.

Macâlisun-nafâis, 33;

Yüklabân egniga beandâza yük,
Yük taşirdin qalmayin egnida tük

Lisânut-tayr, 52;

= **bol-:** köp bolmâk, sân-sanâksız bolmâk, serâb bolmâk:

Ani nazm etki, tarhiñ tâza bolğay,
Ulusğa mayli beandâza bolğay.

Farhâd va Şirin, 23;

= **ista-:** benihâya, haddan taşqari hâhlamâk, benihâya mayl kılmâk;
yagâna, mislsiz demâk:

Çü yok andâza işkim birla şavqimğa, ul âyin ham Camâlu mehr âinida
beandâza istarmen.

Hazâyinul-maâniy, IVa-285;

= **tut-:** köp tutmâk, benihâya köp uzatmâk, ketma-ket may uzatmâk:

Sâkiyi gülçehra, gülgün bâda beandâza tut,
Kim bu gülşan içradur hâri malâlat behisâb.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-47.

BEANDÂM: oşşavsız, kopâl, beoşşâv, hunuk, körksiz, körimsiz:

... bu cihatdin alardin nâhamvâr maâş va beandâm atvâr zâhir bolur erdi.

Macâlisun-nafâis, 8;

Batahsiski, müfrit tarbiyat körmiş bolğay va muqâbalada beandâm lâflar urmiş bolğay.

Mahbubul-қulub, 53.

BEANDÂMLİĞ: oğşâvsizlik, қopâllik, ҳunuklik, körksizlik:

Nâhiқiykim, ani dev bila şayâtindin mutavallad bolğan oğul desa bolur, nâhamvârlıқ va beandâmlıği andin koprak erdi.

Ҳamsatul-mutahayyirin, 707.

BEASL: aslsiz, zâtsiz, tagi past:

Beasl ҳalâyıққа safâ keldi harâm,
Har işki erur ğayri cafâ keldi harâm.

Nazmul-cavâhir, 23.

BEAQL: aқlsiz, fahm-farâsatsiz:

Sayid İmâd... beaql, bemaâşlıқ bila harne tâpқânin zoye' қildi.

Macâlisun-nafâis, 194.

BEBADAL: tengi yoқ, mislsiz, tengsiz, mânandi yoқ, oğşaşı yoқ:

İşim rasvâlıқ içra bebadaldur,
Ulusқа tâ cahân bolğay masaldur.

Farhâd va Şirin, 203;

Ahmad Hâcibek – Sultân Malik Kaşğariynıñkim zamâniniñ bebadallaridın erdi.

Macâlisun-nafâis, 181.

BEBAR: hâsilsiz, mevasiz, behâsil, samarasiz:

Dur tişindin dânai sabrim қâlur bebar desam,
Külüb ayturkim, ekinniñ âfatidur câlalar.

Ҳazâyinul-maâniy, Ia-149.

BEBARG: bargsiz; kambağal, beçâra, nâçâr:

Çün naһli hayât boldi be barg,
Şarbat bolur elga şarbati marg.

Layli va Macnun, 89B13.

BEBARGLİK: âcizlik, küçsizlik, hâlsizlik, darmânsizlik:

Lek üçünçi kün aña be barglik,
Ayladi zâhir biyâbân marglik.

Lisânut-tayr, 56-8.

BEBARLİK: mevasizlik, behâsillik, samarasizlik:

Râstlar bolsa âniñ arsasida barhordâr,
Cavrdin bas aña bebarlik erur sarv fani?

Hazâyinul-maâniy, IIa-403.

BEBASAR: kör, közsiz, soqır; befahm, farâsat közi kör kişi:

Gülşani dahr içraki har bebasar,
Bâr edi nargis kibi kotâh nazar.

Hayratul-abrâr, 148-3.

BEBASARLIQ // BEBASARLIĞ: körlik; körmaslik, köra âlmaslik:

Basra şahrida laime bâr edi,
Bebasarliğ fannida dinâr edi.

Lisânut-tayr, 113-5;

Gar bebasarlik aynidin nargis közüñdin lâf urar,
Ahli nazar anglarkim, ul ham kör erur, ham badalaf.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-311.

BEBAKÂ: bakâsiz, vaqtinça, kıska, âmânat:

Har nekim bebakâdur aña köngül bağlamâk hatâdur.

Mahbubul-ğulub, 118;

[Bahrâmniñ] davrâni ümridek bevağâ erdi va ümri davrânidek bebakâ.

Tarihi mülûki acam, 517.

BEBAHÂ: 1. Bahâsi yok, kımmatli, tengsiz, ota daracada a'lâ, qadri çeksiz:

Base bebahâ tuhfa, bâri nafis,
Ki tab' ani tâpqay öziga anis.

Saddi İskandariy, 273a18;

Har sifat tuhfası nihâyatsiz

Bebahâ la'lu dūrri ğâyatsiz.

Sab'ai sayyâr, 49-2;

2. tâpilmaydigan, tâpilmas; narhlab bolmaydigan:

Âlam ahlidin vafâ muhtâci bolmakim, alar,
Ham çekarlar bu matâi bebahâğa ehtiyâc.

Hazâyinul-maâniy, IVa-55.

BEBAHĀNA: sababsız, vacsiz, asâssız:

Tarab birlâ câmi şabâna için,
Tola tutsalar bebahâna için.

Saddi İskandariy, 308a6.

BEBAHR: bebahra, bahrasız, bahrası yok, benasib; = **i fazl:** ilm-fandan bahrasız, fazldan bebahra:

Amalğa bâkmaki bebahri fazl erur yaksân,
Fuzayl Barmakiy olsun, vagar Fuzayl Ayâz.

Hazâyinul-maâniy, IB-294;

= **ol-:** benasib bolmâk, bahrasız qâlmâk:

Maņa hacriņa may zahr oldi billah,
Tarabdin ümr bebahr oldi billah.

Farhâd va Şirin, 209.

BEBAHRA: fâydasız, benasib, bahrasız:

Mir Haydar... çün cünun naş'asidin bebahra emasdur,
Suluki tariyqida köp âfat va andâz boldi.

Macâlisun-nafâis, 148-149;

Ey Navâiy, faqrđin bebahratur yüz ğam yetib,
Sâlikikim, şükr bârında şikâyat aylasa.

Hazâyinul-maâniy, IIB-29.

BEBİZĀAT: mâl-mülksiz, bisâtsiz, kambağal:

Kim meni zârî bebizâatni,
Ortagan cürm otiğa tâatni.

Vakfiya, 715.

BEBİYM: qorqinçsiz, dâvyuraklık bilan:

Bâşi üzra kim erkanîñ qıldı fahm,
Takallümga til açtı bebiymu vahm.

Saddi İskandariy, 264a6.

BEBĀK: 1. bātir, qorqmas, hayıqmas:

Nahangeki, bahr içra bebâk erur,
Gar ul suvda yüz ming düri pâk erur.

Saddi İskandariy, 256B2;

Tiyği işkidin Navâiyga ne dahşat, negakim
Telbadur cânü fidâidur köngül, bebâk ruh.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-110.

2. zâlim, tâşbağir, şafqatsiz; mahbuba, gozal, yâr:
Közün uyquda korgaç oldum, oyâ olmayin petgay,
Kişi gülşanda behud körsa türki mast bebâkin.

Hazâyinul-maâniy, IB-459;

Bâşima tig urdi, köksüm çâku bağrim kıldi zaħm,
Mast bebâkim dedim, qahr etmiş ul hud oynamiş.

Hazâyinul-maâniy, IB-279.

3. hayâsiz, mülâhazasiz, andeşasiz:
Yaşını bebâkdin aylar cudâ,
Pâkin nâpâkdin aylar cudâ.

Hayratul-abrâr, 147-27;

Bebâk hamdamliqqa yaramas, nâpâk mahramlikka yaramas.

Muhâkamatul-luğatayn, 157;

= **i nâdân:** befarq, beparvâ, mağrur; mahbuba:
Buki çâk aylab yaqâ usruk çıkar el qasdiğa,
Men olub, el cân tâpar bebâki nâdânimğa ayt.

Hazâyinul-maâniy, IIa-51.

BEBÂKLİK: hayâsizlik, befarqlik: şafqatsizlik, berahmlik, adâletsizlik:

Pâk vasliğa keraktur pâklik,
Yokki lavsi cürm arâ bebâklik.

Lisânut-tayr, 103-1;

Nâgah, ey ahbâb, davrân qılmağay bebâklik,
Yoksa bizdek yüz tüman cânân üçün olsak ne bâk.

Hazâyinul-maâniy, IB-347.

BEBÂKÂNA: behayâlarça, târtınmaslik, âdâbsizlik, andişasizlik bilan,
hürmatsizlik bilan:

Şayh eşitgaç böyla bebâkâna söz,
Sakrabân qoptiyu ul yân koydi yüz.

Lisânut-tayr, 177-16.

BEBÜNYÂD: bünyâdsiz, azaliy emas, abadiy emas:

Kurrai hâk keldi bebünyâd,
Suv içinde kesakka ne bünyâd.

Sab'ai sayyâr, 195-7;

Ey köngül yer-kök asâsin asru bebunyâd bil,
Ul kesakni suvda kör, bu safhani barbâd bil.

Hazâyinul-maâniy, IB-382.

BEVA: yesira hâtin, tül ayâl:

Qoyar erdi hamlin falak bevasi,
satarvânlig ar bolmasa şevasi.

Saddi İskandariy, 262a15;

Er kişi köp yasansa beva bolğay,
Bu sifat zu'afâğa şeva bolğay.

Mahbubul-қulub, 139.

BEVACH: sababsiz, asâssiz, orinsiz, dalilsiz:

Kerak Parvez paymâniga kirmek.
Erur bevach el qâniga kirmek.

Farhâd va Şirin, 197;

Dedi Hudhudkim, bu söz bevach emas,
Har kişi bu sözni hâlidin demas.

Lisânut-tayr, 61-13.

BEVAZN: vaznsiz, yengil; salmâqsiz, qadr-qimmatsiz:

Lutfi yoqtin könglüma bevazn erur şamşâdu sarv,
Âh târtib aylasam ul qâmati mavzunni yâd.

Hazâyinul-maâniy, IIa-69;

= **ayla-:** qadsiz etmâq:

Şukuhu hilmi aylab elni bevazn,
Giyâhu hasқа tâğ âlida ne vazn.

Farhâd va Şirin, 123.

BEVAFÂ: 1. vafâsiz, ahdu paymânni buzuvçi:

... bevafâsi kuyida köngliga maskan qilmâgini targib qilmâgi.

Macâlisun-nafâis, 227;

Ey Navâiy, bevacâdur yâr, bas ne fâyda,
Neçakim desañ agar, yâhud, magar yâ kâşki.

Ĥazâyinul-maâniy, IIa-361;

2. tâşyürak, berahm:
Hâşalillâhkim, Navâiy aylagay tarki vafâ
Bevacâ kâfirlar âlsa cânni ham, imânni ham.

Ĥazâyinul-maâniy, IVB-436;

3. adâletsiz, kacraftâr, bemürüvvat:
Kel ey sâkiyu bu andeşalardin bizni kütqargil,
Vafâ câmini tutkim, bevacâdur çarĥ davrâni.

Ĥazâyinul-maâniy, IVB-636;

4. otkinçi, baqâsiz; bir lahzalik:
Bu gülşan güllari çün bevacâdur,
Alardin çekma, ey bülbül, tarâna.

Ĥazâyinul-maâniy, IVB-533;

Âlam ümrdek bevacâdur.

Mahbubul-ķulub, 127;

5. zâlim, şafķatsiz:
Bevacâ haķşunâs eldin yirâĥliĥ istakim,
Kelmadi hargiz alardin ĥayri bedâdu cafâ.

Mahbubul-ķulub, 147.

BEVAFÂVAŞ: vafâsizlarga oĥşaş; mahbuba:

Yok vafâ ahlida bir zâru parişân men kibi,
Bevacâvaşlarni sevmakdin püşaymân men kibi.

Ĥazâyinul-maâniy, IIa-346.

BEVAFÂLİK // BEVAFÂLİĞ: 1. vafâsizlik, ahdiga vafâ kılmasslik:

Şayĥinizga bevacâlik başlabân,
Ėiblaņizni dayr içida tâşlabân.

Lisânut-tayr, 86-11;

Yâr kelĥümdur debân bârdiyu kelmas, vah yana
Bevacâliĥ zâhir etti, ahdı yâĥĥanlıĥ dâĥi.

Ĥazâyinul-maâniy, IIIB-625;

2. mehrsizlik, şafqatsizlik, mürüvvatsizlik, berahmlilik:

Qadah keturki, neça dahr eliga körgüzsən

Vafâ, natica emas gayri bevacfâliglar.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-183;

Zamânga bâvücudi bevacfâlig ta'n qılmañkim,

Zamâna ahlidin rasmi vafâ bâbinda saylanmış.

Hazâyinul-maâniy, IVa-147;

= **ayla-** // **qıl-**: vafâsizlik qılmâq, ahdni buzmâq:

Sipâhim bevacfâlig ayladilar,

Hama mendin cudâlig ayladilar.

Sab'ai sayyâr, 202-11;

Aña yahşiki aylab dilrabâlik,

Vafâ ahliğa qılğay bevacfâlik.

Farhâd va Şirin, 174;

Ul bevacfâlik qilib Pahlavândin ayrildi.

Hâlâti Pahlavân Muhammad, 533.

BEVAQT: bemahal, bemavrid:

Ulkim işi bevaqtu mahal bolmağusi,

Har iştaki sa'y etsa halal bolmağusi.

Nazmul-cavâhir, 41;

Bevaqt olub etti böyla taqrir,

Kim mundâq emiş azalda taqdir.

Layli va Macnun, 75a16.

BEVAHM: vahmsiz; qorqmaslik, qorqinçsiz; = **u bim** // **biym:** vahmsiz va qorquvsiz:

Turfa bukim, Bul Başar keldi atâlarğa atâ,

Lek Bulqâsim dedi farzand âni bevahmu biym.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-397;

Ul iş daf'i bu nav' edikim hakim

Ki qildi qabul ani bevahmu biym.

Saddi İskandariy, 276B5;

= **u bāk:** vahmsiz va ʔavfsiz:

Biyik tahtdin ʕarʔi bevahmu bāk,
ʔuyi taşlab, ul tifi boldi halāk.

Tariʔi müluki acam, 523;

= **u bāk ayla-:** vahmsiz va ʔavfsiz ʔılmāk:

ʔayān azm bevahmu bāk ayladi,
Tengiz bağrini ʕāk-ʕāk ayladi.

Saddi İskandariy, 310a20.

BEVĀSĪTA: tosatdan, birdaniga, bir yola; toğridan-toğri:

ʔāca Musayyab ... ʔazā devānidin bevāsita siyāsātka mustavcib bolub va
el aniñ şarridin ʔalās boldilar.

Macālisun-nafāis, 78;

Pahlavānniñ uşāqlaridin biri bu faqir, ʔāşiga iztirāb bila yügürüb keldiki,
Pahlavānga bevāsita ğaşe vāqe' bolubtur va huşi zāyil bolub, beḥud
yıkılıbtur.

Hālāti Pahlavān Muhammad, 536.

BEVÜCUD: mavcud bolmagan, vücudga kelmagan, gavdalanmagan, paydā
bolmagan, körinmagan:

Aniñ bahri rahmati ʔāşida ne vücud bolğay va bevücudlar hatāsi aniñ...

Sab'ai sayyār, 8-3.

BEVUḶUF: beḥabar, ʔabarsiz, vāqif emas:

Andāḳki bir āz nima bevūḵufrāk kişi ʔāşida oḵusa erdi, köp yaḥşilikğa
otkarur erdi.

Hamsatul-mutahayyirin, 698.

BEGAZAND: ziyānsiz, zararsiz, āzārsiz:

Agar ʕün nişāna tāpib dilpisand,
Çıkarib āni ʔal'adin begazand.

Saddi İskandariy, 288a6.

BEGARĀN: 1. ʕeksiz, ʕegarasiz, hadsiz, bepāyān; bahāsiz:

Bolib ğarḳa muhiti begarānga,
ʔālib bir tahta ul beḥānumānga.

Farḥād va Şirin, 100;

Tâpşurdılar ani nüktadâña,
Gavharni muhiti begarâña.

Layli va Macnun, 61B18;

2. köp, mol, âşib-tâşgan, haddan âşa:
Ne kavkabki nuri aniñ begarân
Kuyâş birla hüsn içra aylab kırân.

Saddi İskandariy, 299B12.

BEGARÂNA: çeksiz, köp; çeksiz, bekırgâk:

Cismim arâ dâği begarâna,
İşk otlaridin kelib nişâna.

Layli va Macnun, 73a2.

BEGAH // BEGÂH: bevaqt, orinsiz, bemahal:

Söz dey âlurlar gahu begah, mahallu bemahal,
Bas mahaldur, tark kılsam balki hânımânni ham.

Hazâyinul-maâniy, IVB-436;

Şahniñ tahtidin yetti şahrâh,
Âlam ahliğa gâhu begah râh.

Sab'ai sayyâr, 74-10.

BEGİM: 1. bekzâda:

Barça ani Begimu mirzâ debân,
Hulkini huş, hüsnini zebâ debân.

Hayratul-abrâr, 159-26;

2. şahniñ hâtiniga hürmat yüzasidan berilgan nâm:
Ul dürri garânmâyani tengri taâlâ Mirzâ bila Begim üçün pâyanda tutsun.

Münşâât, 140;

3. mahbuba:

Ayâğingga buki kılmâk nisâr cân naqdin,
Haqâratidin uyâlurmen, ey begim, ayamân.

Hazâyinul-maâniy, IIa-256.

BEGÂNA: 1. özga, başqa, yât:

Sözi erdi ma'kulu yârâna ham,
Pisand etgudek heşu begâna ham.

Saddi İskandariy, 289a2;

Ki mülkümda begânani qoymağil,
Şabistânima yânani qoymağil.

Saddi İskandariy, 249a17;

2. acralgan, ayrilgan, âzgan; nâdân:

Yârûğ kunda şam'î kâfuriy yâğğânîni aqlidin begâna derlar.

Mahbubul-ğulub, III;

Men ġaribu âşîku devânamen,
Huşu aqlu sabrdin begânamen.

Lisânut-tayr, 81;

= **bol-**: ayrilmâğ, aqlu huşî ketmâğ; aqlidan âzmâğ:

Vafâ köz tutğan andin huşdin begânai bolğay,

Paridin âdamiliğ istabân devânai bolğay.

Hazâyinul-maâniy, IB-666;

Bu erdi biymkim devâna bolğay,

Hîrad âyinidin begâna bolğay.

Farhâd va Şirin, 62;

= **ğil-**: ayirmâğ, âzdirmâğ:

Ey pari, telbamen andâğkim özümni tânimân

Öz-özimdin çü meni ġildi ġamiñ begâna.

Hazâyinul-maâniy, IIa-321.

BEGÂNAVAŞ: begânasifat, âşnâligi yok, yâtga oğşaş:

Çü ul begânavaşdin âşnâlig kördüm, aylabmen

Özümni bir yoli begâna barça âşnâlargâ.

Hazâyinul-maâniy, IVa-323;

Bolmas ul begânavaş çün âşnâ bol, ey köngül,

Bir ġişiga âşnâkim âşnâsidur aniñ.

Hazâyinul-maâniy, IIIa-197.

BEGÂNAVAŞLIK: ġâbiliyatsızlık, fasâdkârlık:

Muhammad Husayn Mirzâ... bağâyat sarkaşlık va begânavaşlık göyâ
zâtida bâr.

Macâlisun-nafâis, 205.

BEGÂNAVÂR: begânasimân, begânaga olışaş, begânalarça:

Zâhir olub öziga begânavâr,
Yüz urubân har sâri devânavâr.

Hayratul-abrâr, 45-1.

BEGÂNALİK // BEGÂNALİĞ: 1. Begânalik, yâtlık; beğabarlık:

Vachi maâş üçün kişikim desa fikr etay,
Kısmat rizâsedin aña begânalik kerak.

Hazâyinul-maâniy, IB-723;

2. yoğâtişlik, âzişlik; uzâk bolişlik:
Agarçi tab'ida devânalig bâr,
Tariyki aqldin begânalig bâr.

Farhâd va Şirin, 156;

3. iltifâtsizlik; yâmânlik:
Âşnâlardin, tilarman, aylasam begânalig
Qayda mümkün bolmağum begânalarğa âşnâ.

Hazâyinul-maâniy, IVa-443.

BEGÂNAPARAST: begâna, özini uzâk âluvçi:

Meña begânadurur ul butu men işkıda mast,
Âşnâ bolmayin etti meni begânaparast.

Hazâyinul-maâniy, IIB-82.

BEGÂH: keç, bevakt, bemavrid:

Sürüb ahvâlin âniñ gâhu begâh,
Tilab mağfiy gamidin bolmaq âgâh.

Farhâd va Şirin, 117.

BEGÜMÂN: şübhasız, gümânsız, şaksız:

Bari tengri taqdiridur begümân,
Kişi kılmâğı yağşidur gar yâmân.

Saddi İskandariy, 312B13;

Vâdiyi Tavhid kat' olgan zamân,
Vâdiyi Hayrat körünür begümân.

Lisânut-tayr, 166-10.

BEGÜNAH // BEGÜNÂH: günâhsız, aybsız:

Kör taaccüb işkniñ bostânidin,
Âbu rangi begünahlar kânidin.

Lisânut-tayr, 92-20;

İşk cürmidin netib inkâr etay halk içra, vah,
Lek erurmen bu günâh içra bagâyat begünah.

Hazâyinul-maâniy, IB-587;

Birisi bukim ul iki kinağâh,
Ki katlimğa qol sundilar begünâh.

Saddi İskandariy, 264B3;

Maktabdâr – begünâh ma'sumlarğa cafâkâr.

Mahbubul-qulub, 32.

BEGÜNAHLİĞ: aybsizlik, günâhsizlik:

Vagar hud begünahligiñda şakdur,
Bilay ul damki, ne kılmâk kerakdur.

Farhâd va Şirin, 210.

BED: tâl (darahti):

Bolub aħzar sinânniñ sarv mânand,
Aniñ üstida bargi bed payvand.

Farhâd va Şirin, 27;

Zanbağ anda lâlagun butkay, şacarlar surh bed,
Har çamaña bersa suv kânlig sirişkim yağini.

Hazâyinul-maâniy, IVa-331.

BEDAVLATLİĞ: kambağallıq, bahtsızlık, badbahtlık:

Mavlânâ Hurrâmiy... ammâ öz zâti bedavlatlıqlari cihatidin bu safarlardıñ
kelgandin songra bârğandin burunrâğdin beğabarrâğ va badfe'lrâğ keldi.

Macâlisun-nafâis, 93.

BEDAVÂ: davâsi yok, ilâci yok, çârasız:

Firâğ tiyraliginiñ mâcarâsi va öz kuymakliginiñ dardi bedavâsi.

Macâlisun-nafâis, 224;

Zâr könglüm ilgida, âzâr ham ilgidadur,
Bedavâ âzârini kasb etti bu zâr ilgidin.

Hazâyinul-maâniy, IVB-481;

= **dard:** tüzalmaydigan kasallik; davâsiz dard, ağır hastalık; acal, ölim:
Damekim, şah öz adlidin dard erur,
Aña ul dami bedavâ dard erur.

Saddi İskandariy, 254a4.

BEDARANG: 1. tohtâvsiz, tez, tezlik bilan:

Çekib kavsi-қuzahni bedarañi,
Aña bağlab sinân yanglig̃ hadañi.

Farhâd va Şirin, 71;

Tund bolub kâtili polâdçañ,
Dedi, ikinizni çâpay bedarañ.

Hayratul-abrâr, 109-15;

2. tez yürişli, çaққân:
Bahâri bulut pildek bedarañ,
Қılur cilva har yân bari pil rañ.

Saddi İskandariy, 297B4.

BEDARD: beparvâ, beğam, heç narsa bilan işi yok:

Yüz mehnatu biym dardi bir yân,
Bedard hakim dardi bir yân.

Layli va Macnun, 69B16;

Cahân içra hamdard kam bolsa tâng yok,
Ki bedard köp, lek dard ahli kamdur.

Hazâyinul-maâniy, IIB-138;

2. dardsiz, dardi yok, ğamu alamsiz, anduhsiz:
Zâlim va bedard suhbatida nûkta surma.

Muhâkamatul-luğatayn, 163.

BEDARDLİĞ: beışklik, bemuhabbatlik; dardsizlik, beğamlık:

Mutribâ, tuz bir surudi dardnâk,
Sâķiyâ, bedardliĝdin men halâk.

Lisânut-tayr, 67-10;

Zâhir aylab bârçañiz bedardliĝ,
Körgüzüb faķr içra yüz nâmardliĝ.

Lisânut-tayr, 87.

BEDARİĞ: 1. ayâvsiz, şafqatsiz, qorqmasdan:

Mehrsizlikdin falak el qatlin aylar bedariğ,
Yoksa nevçün dafn etar har kün quyâştin yerga tiğ.

Hazâyinul-maâniy, IB-313;

Qiyâdek belida kamar üzra tiğ,
Kamardin aduv çapqali bedariğ.

Saddi İskandariy, 302B11;

2. öylamasdan:

Ki sâlib ulus tarkidin qıya tiğ,
Qılib tark qân tökmagin bedariğ.

Saddi İskandariy, 238B8.

BEDARMÂN: küçsiz, kuvvatsiz; ilâcsiz, davâsiz:

Çü andâğ hacri bepâyâña qâldi,
Ne hicrân, dardi bedarmâña qâldi.

Farhâd va Şirin, 162;

Gar maña bu dard bedarmân erur,
Lek darmâni saña âsân erur.

Lisânut-tayr, 7-17.

BEDAST: dastasiz, qolsiz; = **u pâ:** qol-âyâqsiz; qolidan iş kelmaydigan nonâk, landavur:

Bu inâyatlar muqâbalasida hizmate tâpay deb, dastu pâ urmâk müşkül va bedastu pâlardek bâqib turmâk andin müşkilrâq.

Vakfiya, 717.

BEDİYÂNAT: vicdânsiz, insâfsiz, nâmussiz, hiyânatkâr, hâin:

İlmu taqvâsidin köngüllarda şukuh va diqqat farâsatidin bediyânatlarga anduh.

Mahbubul-qulub, 22;

Çün âmânatda bediyânat edi,
İşi şah mâliğa hiyânat edi.

Sab'ai sayyâr, 98-12

BEDİL: 1. dilsiz, yüraksiz; hâlsiz, macâlsiz; dardli, alamli; maftun, mahliyâ:

Qıldı çun diqqat bila mahvaş hitâb,
Âciz öldi bedil ayturdin cavâb.

Lisânut-tayr, 191-4;

Yüz köngül birlə sanavbar bedil olğay qaddığa
Cilva bersa zârlar könglin âlib dildâr qad.

Hazâyinul-maâniy, IB-141;

Zamân ahlidin özin sâhibdil tutqan yâlgân aytur va bedil tutqanniñ ham
sözi yâlgânliq sâri qaytur.

Mahbubul-қulub, 124;

2. qayguli, hasratli âşiq:

Meni bedilğa, yârab bu köngülni tutqil arzâniy,
Âni mendin ayirma, dâği mensiz tutmağil âni.

Mahbubul-қulub, 125;

3. âşiq, maftun:

Bedil kişisin tâpib alar ham
Qıldılar ul işğa yâru mahram.

Layli va Macnun, 64a16;

= **i aftâda:** tüşkünlikda qalğan, nâtavân, faqir, hâksâr:

Ey pariruh, işk kelmas taht ila tâc ahlidin,
İstasañ âşiq meniñdek bedili aftâda tâp.

Hazâyinul-maâniy, IIa-44;

= **i zâru haqir:** kamtar va hâksâr âşiq:

Bâr edi bir bedili zâru haqir,
Boldi bir badmehr işkığa asir.

Lisânut-tayr, 202-8.

BEDİLLİK, BEDİLLİK, BEDİLLİĞ: yüraksizlik, qorqâklık, behâllik,
bemalâllik:

Ul sâhibdil bu da'vâ zuhuri andin müşkil va agar ul kişi zamân ahliniñ
bedilligığa yüraksizlik mahmil.

Mahbubul-қulub, 124;

Garçi ba'zi kıldi bedillik ayân,
Hudhud irşâdin kılib şarhu bayân.

Lisânut-tayr, 187-5;

2. maftunlik, âşiqu-beqarârlık:

Bu müşkilrâkki mundâq zâru bedil,
Ki bedillik erur cânığa müşkil.

Farhâd va Şirin, 175;

Keltürüb, çâk aylabân köksüm, âni ornığa sâl,
Meni bedillik balâu mehnatidin kütqaru.

Hazâyinul-maâniy, IVB-513;

Bedilligidin telba könglin tilay bârgânin bu ğazalda âhirğaça musalsal
aytilibdur.

Macâlisun-nafâis, 212.

BEDİLÂNA: köngilsiz, bedilâna:

... bedilâna aczğa tüşmakdin göyatsiz izzat körmâq.

Farhâd va Şirin, 216.

BEDİN: dinsiz, ğayridin:

Desañ qalgay âbâd dinniñ üyi,
Bu bedin bila bolmağil hamvisâq.

Hazâyinul-maâniy, IIB-313.

BEDÂD: 1. adâletsizlik, zulm; cabr, sitam:

Dost cavridin ingranma, düşman bedâdidin güngranma.

Mahbubul-ķulub, 157;

Sensiz işim daryâd erur,
Öz cânima bedâd erur.

Mezânul-avzân, 41;

2. küçli iztirâb, azâb:

Vahki, vahşu tayr uyumaslar ğamim bedâdidin,
Keça it afgânidin bil, subh ķuş faryâdidin.

Hazâyinul-maâniy, IIA-259;

= **ayla-//yetkür-//et-:** cabr-sitam körsatmâq, zulm ķılmâq, ķiynamâq,
azâb bermâq:

Hacri çün könglüma bedâd aylabân,
Âni istarga seni yâd aylabân.

Lisânut-tayr, 7-4;

Agar Şeruya dâği etti bedâd,
Aña dâği falakdin yetti bedâd.

Farhâd va Şirin, 202;

Ul barçanıñ evazi taaddi va bedâd yetkürdi.

Tarihi mülüki acam, 517;

Neça aşkimdin maña, ey işk, bedâd etkasen
Âhdin cismim hasin har lahza barbâd etkasen.

Hazâyinul-maâniy, IVa-279.

BEDÂDGAR: zâlim, zulm kıluvçı, cabrlâvçı, sitamgar:

Çarh bila ancumi bedâdgar,
Qahrlari otığa dudu şarar.

Hayratul-abrâr, 82-19;

Sipâhi çekti körgüzmakka bedâd,
Ki bermas âlami bedâdgar yâd.

Farhâd va Şirin, 140.

BEDÂDİY: cabr-sitamli, zulm kıluvçı, zâlimlik, kâtillik:

Har zâlimekim, cabbârlığ tâgida bedâdiy qâplâniniñ har hâlidin bir köz
tikarkim, mazlum farâğati kiyigin qayda korgay.

Vakfiya, 718.

BEDÂDLİK: zâlimlik:

Zâhir aylab barçañiz bedâdlık,
Körgüzüb faqr içra yüz nâşâdlık.

Lisânut-tayr, 87-4.

BEDÂR: uyğâk, huşyâr, sergak:

Bahtim uykusidin afgânlar çekardin göyyiyâ,
Har keça köz yummay ancum tâ sahar bedâr erur.

Hazâyinul-maâniy, IB-159;

İstasañ uyğânmağ, ol bedârlar hamsuhbatı,
Kim bu gaflatni magar daf' aylagay âğâhlar.

Hazâyinul-maâniy, IIa-85;

= **bol-** // **ol-:** uyğânmağ, huşyâr bolmağ:

Bir uyku bolsun ul maydin padidâr,
Ki bolğaybiz kıyâmat subhi bedâr.

Farhâd va Şirin, 205;

Ey sabuh ahli, meni bir câm birla turguzuñ,
Kim ölüm hâli humâr ilgida bedâr ölmişam.

Hazâyinul-maâniy, IIIa-225;

= **ayla-**: 1. uygâtmâk:

Tüşta vasli bolsa gar ħud barça songgi uyķudur,

Ey Ħizr, hayvân suvi içmakka bedâr aylama.

Ħazâyinul-maâniy, IIIa-298;

2. közġatmâk:

Yokuda ul köz maņa yüz fitna bedâr aylamış,

Nâz ila uygansa, netkay aņla ħânumânim.

Ħazâyinul-maâniy, IVB-547;

= **ķil-**: kôzġatmâk:

Uygâniġ subh uyķusidin mehr şam'in târ ķıl,

Köz âķib har goşadin bir fitnani bedâr ķıl.

Ħazâyinul-maâniy, IB-406.

BEDÂRLİK // BEDÂRLİĞ: uygâķlık, ħuşyârlık, sergaklık, hicrân alamidagi uyķusizlik:

Menu firķat ayyâmiyu zârliġlar,

Har âķşâm tâņġ âtkunça bedârliglar.

Ħazâyinul-maâniy, IVB-156;

Mast edi, yetti aņa ħuşyârlig,

Oyķusiġa ķoydi yüz bedârlig.

Lisânut-tayr, 109-7;

Usrukki elga buyurgay ħuşyârlık-uyķuķidekdurkim, elga örgatgay bedârlık.

Mahbubul-ķulub, 39;

= **ayla-**: ħuşyâr bolmâk;

Yazak ahliġa ayla bedârlık,

Talâyâ arâ ayla ħuşyârlık.

Saddi İskandariy, 260B2.

BEDÂĞ: dâġsiz; belgisiz:

Tuganlar mâmuġidin har yân ul tâġ,

Âķib yüz lâla, lekin barça bedâġ.

Farĥâd va Şirin, 188.

BEYÂR: yârsiz, ma'sukasiz; bedost:

Ta'n kılmañkim, Navâiy bekasu beyâr emiş,
Kim aña âlamda âşıklık iş ölmüş, işk eş.

Hazâyinul-maâniy, Ia-207;

Qâlib dardu balâ beyâru munis,
Bolub hicrân tüni beşam'i maclis.

Farhâd va Şirin, 194.

BECADAL: cancalsiz, münâzarasiz, bebahs:

Müşkili aflâk bolub becadal,
Bu Aliyi fikrati âllida hal.

Hayratul-abrâr, 127-17.

BECAZB: câzibasiz, yâkımsiz:

Becazb sarig erur riyâlik,
Samğ aylay âlurmu kahrabâlik.

Layli va Macnun, 95a16.

BECİHAT: sababsiz, orinsiz, behuda:

Qadah içmak yâzuq deb asru mardud etmagil, ey şayh,
Bu kısm ersa azaldin, becihatdur bizni yâzgurmâq.

Hazâyinul-maâniy, IB-334;

Neçük âdamiy becihat ğam yegay,
Vagar bolsa yüz ming cihat ham yegay.

Saddi İskandariy, 308a11.

BECÂ: behuda, orinsiz, ğatâ:

Ulki becâ nuқта bila habibni ğabis kılğay.

Mahbubul-ğulub, 30.

BECÂDA: kızıl, kırmızı taş, marcân:

Komgan olğaysen başinni bir âvuç taş âstida,
Tâciñga ziynat agar la'li duru becâda et.

Hazâyinul-maâniy, IIa-54;

Hamâyildağı tiği becâdadek,
Qol içra sinâni kelib ğâdadek.

Saddi İskandariy, 262B10.

BECÂN: cânsiz, ölik:

Vâla ul suratқа, cânâ, tâ bolubturmen, erur
Surati becân közidek, ul taraf hayrân közüüm.

Hazâyinul-maâniy, IVB-438;

Ölik aşîk ila ma'suқи becân,
Neçükkim sarv birla işki peçân.

Farhâd va Şirin, 206;

= **ayla-:** cânsiz kılmâk, becân kılmâk:

Bu suratları aylağ garçi becân,
Buları aylağân surat, ani cân.

Farhâd va Şirin, 120.

BECÜRM: günâhsiz, aybsiz, pâk:

Becürmlarğa qasdu ğiybatları qatlayband va begünahlarğa kizbu
tühmatları râst mânand.

Mahbubul-qulub, 57;

Bu neça ramida cânidin keç, becürm ğüruh qânidin keç.

Layli va Macnun, 74a21.

BEZ I: tirişqâk, ğayratli:

Bezki sârt “kadud” der va bizki “mâ” va “nahnu” ma'nisi biladur.

Muhâkamatul-luğatayn, 13.

BEZ II: sâcuvcı, taratuvçı, sepuvcı; qoşma sözlariñ ikkinçi kâmpâneni bolib
keladi.

BEZA-: 1. bezamâk, yasatmâk, ziynat bermâk; pardâzlamâk, zeb bermâk:

Ul bezabân “Mağzani asrâr”idin,

Bu yârutub “Matlai anvâr”idin.

Hayratul-abrâr, 28-18;

Zarvarâk birla bezabdur ğül yüzin, vah, turfa kör,
Kim bahâr içra hazân zâhir qilibtur ğülşanim.

Hazâyinul-maâniy, IB-415;

2. yaşnatmâk, ravnağ bermâk:

Köngülde qaddu uzâriñ hayâlin ettim naqş,

Bu bağni bezadim sarvu ğül nihâli bila.

Hazâyinul-maâniy, IB-578;

3. mahbubaniñ gülgün kıyâfasini köngülde tasavvur kılmâk:

Cân evi içra hayâliñni bezar bolsa köngül,

Pari olur tarâğ okuñnuñu paykân közgü.

Hazâyinul-maâniy, IB-532.

BEZABÂN: tilsiz, sâķâv:

Ul bezabânñiñ körar közin ham tikib, maķsudi ani sayyâd kılmâk.

Mahbubul-ķulub, 51;

Bârça sözlar muķkilidur bu hadis,

Bezabânlarniñ tilidur bu hadis.

Lisânut-tayr, 189-17.

BEZAL-: yasatılmâk, ziynat berilmâk, ârâlanmâk:

Eyki, körmaysen ķuruk şâhi bezalğan gül bila,

Hacr tâşidin sarâsar cismi afgârimğa bâķ.

Hazâyinul-maâniy, Ia-244;

Bezaldi ķü ul mahvaşķa camâl,

Camâlin körüb vaslidin kâmiñ âl.

Saddi İskandariy, 322a5.

BEZAN-: yasanmâk, öziga ârâ bermâk:

Eranlar yasanmâģikim namâyiş üçündür, hâtunlar bezanmagidekdurki
ârâyiş üçündür.

Mahbubul-ķulub, 100;

Erur bas ķü hüsnü malâhat saņa,

Yasanmâķ bezanmâķ ne hâcat saņa.

Muhâkamatul-luĝatayn, 11.

BEZARAR: zararsiz:

Kim ul hâra bir tâş erur bezarar,

Vale gancdin elgadur yüz hatar.

Saddi İskandariy, 267a21.

BEZÂDLİĞ: besarmâya, heķ narsasiz:

Ya'ni bu yol zâdidur bezâdliĝ,

Zâdu toşa ķaydidin âzâdliĝ.

Lisânut-tayr, 218-1.

BEZÂR: bezâr:

Cân fidâ kılsam, kılurlar dostlar düşmanlığım,
Ne acab gar dostlik âyininin bezâr esam.

Hazâyinul-maâniy, IIB-423;

Bu köngül âzâridin bezârmən müddate,
Bolğali bizlar arâ âzârlığ, bezârlığ.

Hazâyinul-maâniy, IB-318;

= **bol-:** cânidan toymâq, bezmâq:

Nâmubârak bazmığa ulki giriftâr bolğay, nâmağbul harakâtidin ümridin
bezâr bolğay.

Mahbubul-ğulub, 102.

BEZÂRLIĞ: câña tekkanlık, zerikkanlık:

Bu köngül âzâridin bezârmən bâr müddate,
Bolğali bizlar arâ âzârlığ, bezârlığ.

Hazâyinul-maâniy, IB-318.

BEİVAZ: tengi yok, orniga otâlmaydigan, evazsiz; tengsiz, bebadal:

Âfarinişdin kilib insân ğaraz,
Âni aylab halk içinda beivaz.

Lisânut-tayr, 4-9.

BEİDRÂK: idrâksiz, ângsiz, farâsatsiz, betamiz:

Vâiz aytur, hür ümidi birla ul ây tarkin et,
Ey Navâiy, körki, ul purgoy beidrâk emiş.

Hazâyinul-maâniy, IIIa-147;

Emgaklarığa çidasañ, âtiñ beidrâk, takliflaridin âz yadâsañ zâtiñğa tühmati
imsâk.

Mahbubul-ğulub, 109.

BEİCTİNÂB: kaçmaydigan, tærtinmaydigan, çetlaşmaydigan; zabardast:

Şayğ Abulabbâs qasâbi intisâb,
Kim zamânda qutb edi beictinâb.

Lisânut-tayr, 176-16.

BEİKRÂH: zorlâvsiz, macbur qılmasdan:

Dayr piri ilgidin zunnâri belga bağlabân,
But qâşida qılmas ersañ sacda, beikrâh qayt.

Hazâyinul-maâniy, IVB-85.

BEİLTİFÂT: bemürüvvat, bemehr, iltifâtsiz, marhamatsız:

Lek ul âliy sifati pâk zât,
Bâr edi bu bârçağa beiltifât.

Lisânut-tayr, 124-14;

Körüb şahni bu nav' beiltifât,
Yüzümga meniñ keldi munça uyât.

Saddi İskandariy, 264a8.

BEİNTİKÂL: acramaydigan, köçmaydigan:

Roziy olğay tâ abad beintikâl,
Qat' kılğan kuşqa gülzâri visâl.

Lisânut-tayr, 25-17.

BEİNTİHÂ: köp, hadsiz, çeksiz, âhiri yok:

Qilib ta'na müsrifqa beintihâ,
Nekim zâye' etgaña berdi bahâ.

Saddi İskandariy, 295B6.

BEİSTİTÂAT: kudratsız, küçsüz, zaif, nâtavân:

Bu besâmâni kam bizâat va bu nâtavâni beistitâat bu altâf muqâbalasida
ne dey âlgaymen.

Hamsatul-mutahayyirin, 704.

BEİHTİYÂR: 1. tutqin, asir, banda; erksiz, ihtiyârsiz, çarasiz, ilâcsiz:

Tilar kılmâğığa özin bahtiyâr,
Erur lek kılmasda beihtiyâr.

Saddi İskandariy, 266a11;

Dam-badam âhim çekarga sabr ila tâqatni aql,
İhtiyâr etti, vale beihtiyâr etti firâk.

Hazâyinul-maâniy, IB-333;

2. ihtiyârdan taşkari, öz-özidan:

Yârsiz ifrât ila gar yiglasam, ayb etmaniz,
Kim erur bu iş maña beihtiyâr, ey dostlar.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-144;

Yâşurun erdi gamim müfrit kadah otgan keça,
Yiglatib beihtiyâr etgan emiş el içra fâş.

Hazâyinul-maâniy, IVB-264;

3. tosatdan:

Barça beihtiyâr okurdılar,
Qopub aniñ sari yügürdilar.

Sab'ai sayyâr, 141-11;

4. öz-öziga küçi yetmagan, hâhişini idâra kılâlmagan:
Ne tâng, nâlada qâlmasa ihtiyârim,
Ki zulm içra beihtiyârim yetiştî.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-638;

5. huşsiz, ângsiz, maftun:
Âla kelur bolsa Macnun şevau beihtiyâr,
qoymayin öz ihtiyârığa, bu sâri başkaru.

Hazâyinul-maâniy, IVB-513;

Âni söz çü beihtiyâr aylamış,
Acab nüktalar âşkâr aylamış.

Saddi İskandariy, 257B2.

BEİHTİYÂRLİĞ // BEİHTİYÂRLİK: erksizlik, çârasizlik, ihtiyârsizlik, nâilâcsizlik; maftunlik:

Har âyinakim, beihtiyârlıqlardin qalandarvaşlıg va saru pâ barahnalıg va tâg va vâdiy tutmâk va maqsudi asliydin özga barçani unutmâklık dast berur.

Hamsatul-mutahayyirin, 696;

Demarj gamida yıglama köp ihtiyârsiz,
Beihtiyârlıkda maña ihtiyâr yok.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-316.

BEİHTİYÂRÂNA: erksizlarça, mağlublarça:

Çün muhlik intizâridin cân âgizga yetti va şikebâlig ihtiyârî ilikdin beihtiyârâna ketti.

Münşaât, 94.

BEİŞTİBÂH: şubhasiz, beşak, anıq, begümân:

Rafik ikki darveş beştibâh –
Erur yahşirâk kim aduv ikki şâh.

Saddi İskandariy, 258B7;

Kimgakim kıldı vafâ, vahkim, cafâ pâdâş edi,
Âlam ahlida vafâ mavcud emas beıştibâh.

Hazâyinul-maâniy, IIB-702.

BEŞİK: işksiz, işki yok, muhabbatsiz; bedard; befahm:

Bolur hüsn içra bir âniki ahli işk dark aylar,
Yok ersa zâhidi beşikniñ yok munça idrâki.

Hazâyinul-maâniy, IIa-330.

BEK // BEG: bek, amaldâr:

Türknin uluğdin kiçigiga deginça va navkardin begiga deginça sârt tilidin
bahramanddurlar.

Muhâkamatul-luğatayn, 6;

Çün pariyu hürdür begim,
Sur'at içra dev erur âtiñ begim.

Muhâkamatul-luğatayn, 12;

Özi şahlar arâ hayli nübüvvatda Muhammaddek,
Va lekin beklar âniñ âllida payğambar ashâbi.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-699.

BEKA: hânima, bek hâtini:

Layliyu Şiriña ham ayla gahi iltifât,
Bekaga çün yok güzir üy kızila dâyadin.

Hazâyinul-maâniy, IIB-493.

BEKAMU KOST: toliq, yetük, bekamu-kost:

Çün aña nûkta yok edi cüz rost,
Körganin şarh kıldı bekamu kost.

Sab'ai sayyâr, 170-9.

BEKAN- // BEGAN-: yâqtirmâq, huş körmâq, ma'kul tutmâq, maqbul tâpmâq:

Bârça yahşi aytibdurlar, men bekanurmen.

Hâlâti Pahlavân Muhammad, 535;

Mavlâna Nâmiy... inşâ bila nâma hatin biturga maşhurdur, ammâ inşâda
heç munşi âni bekanmas.

Mecâlisun-nafâis, 154;

Hâca sözün tügatmak erdi hamân,
Ki hadisın bekandı yahşi yâmân.

Sab'ai sayyar, 184-9.

BEKAS: yâlgiz, ğarib, kimsasiz:

Ĥasta küyüñda yâtmışam bekas,
Tutķuķım, ķâpķuķım itinđur bas.

Ĥazâyinul-maâniy, IB-253;

Ey işķ otida ĥasim neķüksen,
Ey bedilu bekasim neķüksen?

Layli va Macnun, 80a16;

Kim boldi bu bekasu faķiriñ,
Hacr içra yatimiñu asiriñ.

Layli va Macnun, 91a8.

BEKASLİK: yâlgizlik, ğariblik, tanhâlik, kimsasizlik:

Yâlgizu bekasligiga yığladi,
Çârasin bilmasligiga yığladi.

Lisânut-tayr, 91-6;

Bekasligu dard kuyida gard olmâķ,
Ĥuşrâķki yamân bila hamâvard olmâķ.

Nazmul-cavâhir, XV-47.

BEKİN: kömakçi söz –dek, -day, kabi, oĥşaş, singari, simân, mânand:

Yüz bu âlamça yaratmâķ ķudratiñ âllinda câiz,
Sad bekin icâd ķılmâķ özgalarga yok mücavvaz.

Ĥazâyinul-maâniy, IIB-203.

BEKLİK: amirlik, amaldârlik; beklik, uluglık:

Ĥılıbtur Pahlavân Ne'mat tamannâ,
Ki beklik ĥânaķahda ķılsa ĥızmat.

Ĥazâyinul-maâniy, IVB-739.

BEKÂR: işsiz, bekârçi; behuda, befâyda, yarâķsız:

Yâr hâlim anglamâķ ümmedidin navmidmen,
Ĥalkñiñ yüz mehnatu bekâridin nâķârmên.

Ĥazâyinul-maâniy, IIa-269;

Bir iş desa bolmas sazâvâr emas,
Ki bir rişta tâb anda bekâr emas.

Saddi İskandariy, 285a15;

= **ol-:** çippakkaçıkmâk, yokka çıkmâk, benatica kâlmâk:

Aḡakim ḡâma güharbâr olğay,

Hayfkim, buḡl ila bekâr olğay.

Ḥazâyinul-maâniy, IVa-425.

BEKÂRLİK: işsizlik, bekârçılık:

Ḳoyub bekârlik farzâna bolğil,

İlik ur işgavu mardâna bolğil.

Vakfiya, 717.

BEL I: 1. bel:

Yâka çâku, özi bebâku, belida zunnâr,

Bir ilikida piçâk, bir ḡolida câmi şarâb.

Ḥazâyinul-maâniy, IIIB-48;

Ey Navâiy, ḡil fanâ ḡâsilki, istar çâğda dost,

Belga rüst aylab etak tebrarga bolğaysen muad.

Ḥazâyinul-maâniy, IB-142;

2. birân narsaniḡ orta ḡismi, ortasi, beli:

Çü mast oldum esa, may bila yüngiz badanim,

Tângiḡ uşalğan na'şim beliga riştai tâk.

Ḥazâyinul-maâniy, IIIB-334;

= **bolğa:** birân işga ahd ḡılmâk, kirişmâk; tayyâr bolmâk, âtlanmâk:

ḡulluḡka belimni ikki yerda bâlğay men.

Münşaât, 139;

Ḳulluḡka kõngilni çüst bâğla

Ḥizmatka belingni rüst bâğla.

Vakfiya, 717;

= **ga zunnâr bâğla-:** belga zunnâr bâğlamâk; kâfirlikni boyniga âlmâk:

Belga mahkam bâğlabân zunnârni

Özdin aylay şâdmân küffârni.

Lisânut-tayr, 67-17;

Ki işḡ küfri arâ belga bâğladim zunnâr,

Büt âllida yana ayb aylamaḡ sucudumni.

Ḥazâyinul-maâniy, IIIB-598;

= **ni et- // kıl- // çek-:** bel bağlamak; kirışmak, ahd kılmak:

Közü zülfündin andak küfr şâe'durki, yer hasrat,

Belin takviga kılğan mahkam el zunnârlıglarğa.

Hazâyinul-maâniy, IIa-324;

Qullarğa özümni hamdam ettim,

Qulluqqa belimni mahkam ettim.

Vakfiya, 717;

Dayr piri hizmatıga çekmayınmu belni çüst,

Kim nega zunnârdin tângmiş belimga bir maras.

Hazâyinul-maâniy, IB-248.

BEL II: kürak, belkürak:

Ki bâlçig puştasin nogi itik bel,

Vayâ pâru bila qâr aritur el.

Farhâd va Şirin, 116.

BELAN-: belanmak:

Kimdakim dâgi vafâ korsa, şahid aylamasa,

Lâlasiniñ ne üçün qâña bolmış kafani?

Hazâyinul-maâniy, IIa-403.

BELBÂĞ: belbâğ, kamar, kıyık:

Ne köründi qâmatıñça nayşakar şirinu tuz,

Ne âniñ bandi belingä bağlağan belbâğça.

Hazâyinul-maâniy, IB-588;

Çıkib üstiga barmâk şahsuvâri,

Bogun belbâgiyu tirnâk uzâri.

Farhâd va Şirin, 13.

BELGÜ: belgi, asar, nâmu-nişân, nişâna:

Öylakim har kimsa nekim kılğusi,

Ba'zi işta bâr âniñ bir belgüsi.

Lisânut-tayr, 209-13;

Ketür bir bâda, ey sâkıyki, içsam qâlmağay bakiy,

Fanâdin bal, baqâdin ham zamirim lavhida belgü.

Hazâyinul-maâniy, IIB-510.

BELGÜLÜK: belgili, nişanalik:

... kafş va dastârlarin va yağlıkların va anıñ üçida tügünginasi bolsa,
belgüklärin mülâzimlarğa tâpşurub...

Hâlâtı Sayyid Hasan Ardaşer, 528.

BELİÇA: beligaça:

Dünyâ sâri kim mayl oqın âtti, ahiy,
Anıñ vahliğa beliça bâtti, ahiy.

Nazmul-cavâhir, XV-35.

BEMADAD: yârdamsız; nafsız, bebahra, fâydasız:

Ne tâng bolsa bu birga fahmu hırad,
Yana bir hıradaddin esa bemadad.

Saddi İskandariy, 291B21.

BEMADÂR: madârsız, darmânsız, hâlsiz:

Deganimdin bemadâr ettiñ meni,
Kılğanimdin şarmsâr ettiñ meni.

Lisânut-tayr, 137-3.

BEMADÂRÂ: mürâsasız, kelişmaslik; riâyasız; andeşasız:

Alar hârani bemadârâ kesib,
Madârâsız ul tâğda hârâ kesib.

Saddi İskandariy, 306B14;

Falak kim ul iş bemadârâ kılıb,
kıyâmat künin âşkârâ kılıb.

Saddi İskandariy, 317a11.

BEMAZA: mazasız, mazmunsız, tuturişsiz:

Lafzlari bemaza tarkibi süst,
Nâsara ma'niyu adâ nâdürüst.

Hayratul-abrâr, 37-12;

Yoksa yalgân demakda kim bazadur,
Çün uzâk çekti asru bemazadur.

Sab'ai sayyâr, 31-21.

BEMAY: maysız, şarâbsız, içkiliksiz; = **u nuql:** şarâbu yemaksız:

Dame bemayu nuql masrur emas,
Maņa âniñ islâhi mağdur emas.

Saddi İskandariy, 240a12.

BEMAKÂNLIK: makânsizlik, câysizlik:

Makâni bolmayin cüz bemakânlik,
Nişâni qâlmayin cüz benişânlik.

Farhâd va Şirin, 11.

BEMALÂL: bemaâl, erkin, tosıksız, malâlsiz, âzârsiz:

Hağgoy kuşniñ tamkin bila zikr ayturi qâşida qarluğaçniñ bemaâl
yangşamâgi malâlat kelturur.

Mahbubul-qulub, 116;

Har biri ânça urunub bemaâl,
Kim yıkılib kopkali tâpmay macâl.

Hayratul-abrâr, 81-5.

BEMALÂHAT: körksiz, çiroysiz: körimsiz, oğşâvsiz:

Bemaâlâhat hıobkim debâ kiyâr bâr öylakim,
Ma'ni olğay çâşnisizlik aña purkâr lafz.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-289.

BEMANZİL: manzilsiz, makânsiz, câysiz:

Habbazâ, işkki kiryâsi fazâsidur âniñ
Barça bemanzilu ma'vâu makânlargâ malâz.

Hazâyinul-maâniy, IB-149.

BEMAÂŞLIK: fâyda ziyânniñ farqini bilmaslik:

Sayid imâd... beaql, bemaâşlik bila har ne tâpqânin zâye' kıldı.

Macâlisun-nafâis, 194.

BEMA'Nİ: ma'nâsiz, mazmunsiz; beasâs:

Yaqındur kim bu bema'ni fasâna,
Erur baştin-âyâk makru bahâna.

Farhâd va Şirin, 139;

Gavhari ma'niy hamânâ uldurur,
Sayri bema'ni maña bu yoldurur.

Lisânut-tayr, 47-8.

BEMA'NÂ: ma'nâsiz:

Ma'nâ ahli haqıqati mahfiy va surat ahliniñ haqıqati da'vâ va da'vâ
haqıqatda bema'nâ.

Mahbubul-qulub, 63.

BEMAHAL: bevaqt, bepayt, nâorin:

Söz dey âlurlar gahu begah mahallu bemahal,
Bas mahaldur, tark kılsam balki hânûmânî ham.

Hazâyinul-maânîy, IVB-436;

Üydagi bütün bemahal kılibân,
Yasağan büt bila badal kılibân.

Sab'ai sayyâr, 103-28.

BEMAHÂBAT: qorqinçsiz, vahmsiz, dadil:

Yetişgaç ğâr içiga bemahâbat,
Köziga uçradi mundâk kitâbat.

Farhâd va Şirin, 72.

BEMEHNAT: maşakqatsiz, zahmatsiz, âzârsiz:

Aniñ hukmidadur bemehnatu rand,
Tola har yerda Qârun gancidek ganc.

Farhâd va Şirin, 107.

BEMEHR: mehrsiz, şafqatsiz, tâşyürak:

Agarçi kelmadi bemehr yâr cavri yâmân,
Çü yaḥşi bâkşaṇ, erur yâri mehribân yaḥşi.

Hazâyinul-maânîy, IIIB-581;

Ul ây meniñ bila bemehr ekanin anglabmen
Mani öziga vafâsiz deganni anglabmen.

Mezânul-avzân, 53.

BEMEHLİK: mehrsizlik, şafqatsizlik:

Dahr bağida giyâhi mehr hargiz bütmedi,
Gar desaṅkim, körmayin bemehrlik bu sözga but.

Hazâyinul-maânîy, IB-91;

Va'dai mehrin maña yüz katla yâlgân etti çarḥ,
Sen dâği bemehrlik kılsaṇ, yüz ul yâlgânça kıl.

Hazâyinul-maânîy, IIIB-379.

BEMİNNAT: minnatsiz, kıliğan yaḥşilikni yüziga sâlmalslik:

Bu diqqatpeşa va zarâfatandeşa azizlardin agarçi
Ba'zi acal mayidin mast va behabardurlar va qâlgân ahli ḥizmat va
ubudiyatni şâh lutfidin şaistai ehsâni beminnat.

Macâlisun-nafâis, 170.

BEMİSL: mislsiz, bekiyâs, tengi yok, oğşaşi yok:

Sâhibkırânlik lâkabı bila sarafrâz kılibdurlar va bemisl va anbâzlig vasfi
bila mümtâz etibdur.

Muhâkamatul-luğatayn, 32;

Âhir hüdâvand bemislu mânandkim aña yoqtur şabehu şariku vâlid va
farzand yaktâyidur.

Mahbubul-kulub, 106;

= **i nâdir:** tengsiz, mislsiz, nâdir:

Bacâ keltürdi ul bemisli nâdir,

Nekim bânûğa boldi hükm sâdir.

Farhâd va Şirin, 127.

BEMİSÂL: tengsiz, tengi yok, oğşaşsiz:

Nazâkatda har hullai bemisâl,

Bola âlmayin pardapoşi hayâl.

Saddi İskandariy, 281a12.

BEMİKDÂR: mîkdârsiz, ölçâvsiz; kıdrsiz, arzimas:

Mehri münir âllida zarradin haķir va hâksâr, bahri zahhâr nazarida bir
ķatradin bemikdâr.

Mahbubul-kulub, 86;

Dedikim, munķa bemikdâr nima üçün pâdşâh neķük yâmân rasm ķoyķay.

Tariķi mülûki acam, 520.

BEMÂCARÂ: ğavĝâsiz, topâlânsiz, cancalsiz:

Biri Faylaķus erdi ul hayli arâ,

Hirâcini bergüçi bemâcarâ.

Saddi İskandariy, 255B9.

BEMÂNAND: mânandsiz, oğşaşi yok, tengi yok;

Anbiyâ sarķayliĝa farzand ul,

Hayli âdam içra bemânand ul.

Lisânut-tayr, 16-8;

Sultân Badiüzzamân Mirzâ... bazm asbâbidin içmak va baĝişlamâķda
bemânand.

Macâlisun-nafâis, 203.

BEMÂR: 1. hasta, kasal; birân dardga mübtalâ:

Kördi çün üstâd andâk ehtiyâc,
Keldi kim bemârğa kılğay ilâc.

Lisânut-tayr, 119-18;

Bemârğa müşkil erdi parhez,
Andâk ki közi qılurda hunrez.

Layli va Macnun, 62a10;

2. hasta, mübtalâ âşîq:

Köz âlma közümdinki, olarmen agar âlsañ
Bir göz yumub açkunça bu bemârdin ayru.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-518;

Men mudâvâ aylayin bemârîña
Yetküray sihat parivaş yârîña.

Lisânut-tayr, 119-20;

3. süzük (humâr közga işâra):

Közlariñ âz cürm üçün kılsa itâb ermas acab,
Ber muayyankim, bolur bemârlar nâzik mizâc.

Hazâyinul-maâniy, IB-111;

Tâki ul bemâr köz âşuftasi bolmış közüm,
İstabân cinsiyat âğrîk şevasin qılmiş pisand.

Hazâyinul-maâniy, IB-139;

4. mahbuba zülfi:

Sünbüli zülfi agar âşuftadur ayb etmekim,
Gül yüzida yâtқан ikki nâzanin bemâri bâr.

Hazâyinul-maâniy, IIa-105;

= **u bedil:** hasta âşîq:

Aniñ hacrida men bemâru bedil,
Quşemenkim, qılurlar nim bismil.

Farhâd va Şirin, 203.

BEMÂRİSTÂN: kasalğâna:

Yigirmi ikki qatla bemâristâña tüşti.

Nasâyimul-muhabbat, XV-95.

BEMÂRLİK // BEMÂRLİĞ: 1. betâblik, hastalık, kasallık:

Olmakim bemârliqdin sahlur, çün tîrgüzür,
Âni, yâ rabkim, salâmat asra bu bemâr üçün.

Hazâyinul-maâniy, IIa-286;

Gahi bekaslik aylab könglini reş,
Gahi bermârligdin cânida neş.

Farhâd va Şirin, 103;

2. köz humârligi:

Egri bâkmâk birla ul köz qatl etar uşşâkni,
Goyiyâ bemârliq kılmış mizâcni munharif.

Hazâyinul-maâniy, IIB-311;

3. taşvîş:

Har kimda hârun yok - ğamgusârliq yok,
Har kimda farzand yok - dostdârliq yok,
Har kimda bular heç qaysi yok - bemârliq yok.

Tarihi mülûki acam, 521;

4. ümitsizlik:

Haddin otti çünki rancu zârlig,
Târi oldi cismiğa bemârlig.

Lisânut-tayr, 202-11.

BEMÂYA: heç narsasi yok, qaşşâk:

Eşittimki, bir şahğa bemâyaye,
Nasihât bila yetkürüb vâyaye.

Saddi İskandariy, 321B4.

BEMÜZD: haqsiz, tolâvsiz, bekârga:

Çün ganc iyâsi naqdin har yân özi sâçqay,
Bemüzd acab yoqtur, agar sâyğasa hâzin.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-706.

BEMUNTAHÂ: tunganmas, nihâyasiz; haddan âşik:

“Mim”ki “nun”din kılibân intihâ,
Câğa koyub minnati bemüntahâ.

Hayratul-abrâr, 4-17.

BEMÜRÜVVAT: himmatsiz, saħāvatsiz, ħasis, mürüvvatsiz, âdamgarçılığı yok:

Bir qatla sahvdi unutsa, laqabiñ bemürüvvat.

Mahbubul-ḳulub, 110.

BEMÜRÜVVATLIĞ: himmatsizlik, ħasislik, mürüvvatsizlik:

... işlari nâe'timâdlıg va nâpâklik, varzışlari bemürüvvatlıg va bebâklik.

Mahbubul-ḳulub, 48.

BEMUHÂBÂ: royi ħâtir ḳılmaslik, târtınmaslik, beibâlik, yüzĥâtirsiz, mülâhasiz:

Yana şah ḳulluğida bemuhâbâ,
Nadimu ġamgusâru banda bâbâ.

Münşaât, 143.

BEMUHASSAL: hâsilsiz:

Ul vaslki çarḫi bemuhassal,
ḳildi yana hacr ila mubaddal.

Layli va Macnun, 67.

BENAVÂ: 1. Fakir, ḳaşşâḳ; ġarib, nâtavân:

Cândin sevib âni benavâlar,
Har kimki körüb, ḳilib duâlar.

Layli va Macnun, 61a3;

Ul hazratniñ baski ... ehtimâmi bostânidin iltifât şamâli bu benavâ hâliğa şâmildur.

Vaḳfiya, 720;

2. bebahra, mahrum:

Navâiyâ, meni gar yâr benavâ ḳılsa,
Köp ârtuğ andinkim ġayrdin navâ körsam.

Ḥazâyinul-maâniy, IIIB-422;

Boyla bülbülni benavâ tutma,
Benavâliğ aña ravâ tutma.

Sab'ai sayyâr, 20-4;

3. navâsiz, ħâmuş:

Havâyi ġulşani ḳuds et, Navâiykim, ħuş ermastur,
Zağanlar birla bu ġulşanda bolmâḳ benavâ asru.

Ḥazâyinul-maâniy, Ia-356;

Neçakim surdi calâliyat sözün
Sâlmadi ul benavâ kuşlar özin.

Lisânut-tayr, 187-4;

4. dardsiz, behabar:

Benavâlar âllida ümri abaddin yaḥşırâḳ,
Har kişikim faḳr yolinda Navâiyvâr olar.

Ḥazâyinul-maâniy, IVB-178.

BENAVÂLİK // BENAVALİĞ: ğariblik, beçâralik, bebahralik:

Navâiy benavâlik birla cân bersa, acab ermas,
Kim ul ârâmicân âġâh emas bu benavâsidin.

Ḥazâyinul-maâniy, IIB-258;

Gühar kerak ersa benavâlik ayla,
Daryâi karamġa âşnâlik ayla.

Nazmul-cavâhir, 3;

İşk lahnin navâ birla tüzüb,
Benavâliglar sürüdi körgüzüb.

Lisânut-tayr, 31-4.

BENADÂMAT: bepuşaymân, nadâmatsiz, ökinçsiz:

Çü nâz cilvasini sarvdek kılrur biliñiz,
Ki ḳatl etardin erur benadâmat ul ḳâmat.

Ḥazâyinul-maâniy, IIB-88;

Hamul boldi kin benadâmat yana,
Hamul ḳâyim oldi ḳiyâmat yana.

Sab'ai sayyâr, 263B9.

BENADÂMATLIĞ: ökinçsizlik, puşaymânsizlik:

Ulardin benadâmatliglar aylab,
Özi birla ḳiyâmatliglar aylab.

Farhâd va Şirin, 165.

BENAZİR: tengi yok, misli yok, oḥşaşı yok:

İstatti ḳabâyil içra piri,
Ta'lim berurga benaziri.

Layli va Macnun, 61a6;

Pahlavân Muhammad Goştigir... musiqiy va advâr ilmida davriniq
benaziridur.

Macâlisun-nafâis, 136;

= **i davrân:** zamânaniq, davrniq yagânasi:

Ĥâca Afzal ... hisâb va zarb va kısmat ilmida benaziri davrândur.

Macâlisun-nafâis, 188.

BENANG: nâmu benang: şühratsiz; kamtarlik; **nâmu benang ol-:** şühratparast
bolmaslik, manmanlik kılmaslik:

Har kışikim nâmu benaŋ olsa kırsun dayr arâ,

Ĥânakah tutsun ġanimat ulki naŋu nâmi bâr.

Ĥazâyinul-maâniy, IIB-188

BENASİB: 1. nasibasiz, bahrasiz; hissasiz:

Mavlânâ Şoĥiy... âtasi tavridin ham benasib emasdur.

Macâlisun-nafâis, 124;

Nedur ahvâliq, ey âri ġaribim,

Visâlim davlatidin benasibim.

Farĥâd va Şirin, 172;

2. işķ-muhabbatdan beĥabar; bedard:

Benasib erdiq fanâ âyinidin, şayĥkim,

Dost vaslin tâatu taķviyġa isnâd ayladiq.

Ĥazâyinul-maâniy, IIA-195;

= **ayla-:** mahrum kılmâķ, acratmâķ:

Makridin ĥâric kılib mülkidin aylab benasib,

Ĥarilar sargaştav âvâraliġ davrân arâ.

Ĥazâyinul-maâniy, IVB-9.

BENAF': befâyda, manfaatsiz:

= **u zarar:** fâyda-zararsiz:

Emas aflâku ancum ĥâli benaf'u zarar, lekin,

Ani tengri bilur, ermas münaccim bilmagi mümkin.

Mahbubul-ķulub, 41.

BENAĞŞLİK: yoklik, beasarlik, benâmu nişânlik; kamtarlik, ĥâksârlik:

Cism ayvânida ĥattu naķş ila zeb istasaŋ,

Ėek fanâ ĥattiniyu benaķşlik naķşini siz.

Ĥazâyinul-maâniy, IIB-211.

BENİYÂZ: 1. ehtiyâcsiz, heç narsaga muhtâcligi yok:

Agarçi barça eldin hõbdur va bari halâyîkdin margub, ammâ sarafrâzlardin
hõbrâkdur va beniyâzlardin margubrâk.

Mahbubul-külub, 80;

Falâtun sözidurki, ey sarafrâz,
Haq etmiş seni halkdin beniyâz.

Saddi İskandariy, 320B2;

2. hudâ, tangri:

Qılmadım ümrümda bir rak'at namâz,
Sarbasar mahzi niyâz, ey beniyâz.

Lisânut-tayr, 7-7.

BENİYÂZLİĞ: ehtiyâclik, muhtâcsizlik, bekamu-kostlik:

Beniyâzlığı canbida çarhi nigun bir gadâyî niyâzmand, çarasizliği âllida
dahri buqalamun bir beçârai aczpayvand.

Mahbubul-külub, 2.

BENİŞÂN: dâm-daraksiz, nâma'lum, asarsiz:

Bahrâm gâyibidin nişân tâpib, özdin gâyib va benişân bolub...

Sab'ai sayyâr, 186-1.

BENİŞÂNLIK // BENİŞÂNLİĞ: belgisiz, bedaraklik, benâmlık:

Etak silkib, ayak târtib bâridin,
Qoyub yüz benişânlik har sâridin.

Farhâd va Şirin, 11;

Huşturur bu cahânda benişânlik kişiga,
Fakr ahli yolida nâtavanlik kişiga.

Nazmul-cavâhir, XV-30;

Âgzi hacridin agar bolsam adam, zinhârkim,
Benişânlığ kişvari sâri nişânimni tilaņ.

Hazâyinul-maâniy, IVB-356.

BENİHÂYAT: çeksiz, çegasariz, pâyâni yok, nihâyasiz:

Ul hâdisa cihatidin hazinliği begâyat va gamginliği benihâyat erdi.

Münşâât, 151;

Çün uyâtlik kılib riâyatdin,
Lütfu ehsân benihâyatdin.

Sab'ai sayyâr, 110-14.

BENİHÂYATLİĞ: çeksizlik, nihâyatsizlik, çegarasizlik:

Ul cümladin ma'şuq hüsn va camâliniñ benihâyatlığı va nâzu istignâsiniñ
behaddu ğâyatlığı.

Mahbubul-ķulub, 96.

BENÂMU NİŞÂN: nâmu nişânsiz; daraksiz; nâma'lum:

Demagil köyini benâmu nişânlargâ malâz,
Kim erur tâc dehu, mülksitânlargâ malâz.

Hazâyinul-maâniy, IB-149;

İçtilar köp mayu fâş aylamadi, kılğandek
Meni âvârai benâmu nişân içra nüfuz.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-135.

BENÂMU NİŞÂNLİĞ: nâmu nişânsizlik; nâma'lumlik, bedaraklik,
belgisizlik:

Asar yok könglida ul şöñniñ nâmu nişânimdin,
Natica aks berdi bizga benâmu nişânlığlar.

Hazâyinul-maâniy, IIIa-109.

BENÂMUSLUK: vizdânsizlik, nâmussizlik, ârsizlik, insâfsizlik:

Şahni benâmuslukķa tâķatim
Yok üçün bu işta ârtar şiddatim.

Lisânut-tayr, 170-13.

BENUR: cilâsiz, nursiz, ğira:

Muşkum bu ğatâda boldi kâfur,
Kâfur ila müşkum oldi benur.

Hayratul-abrâr, 11a11.

BENUKSÂN: nuksânsiz, kamçiliksiz, beayb:

Yâd kıl, ey hüsnî benuksânî ham,
Otdek ul ğulşan sari çekkil alam.

Lisânut-tayr, 33-1.

BEÂB: 1. suvsiz, = **u tâb ayla-** kıritmâķ, suvsiz kılmâķ:

Ēüli ruşsârini may şabnami aylab taru tâza,
Latâfatda kıyâşniñ çaşmasin beâbu tâb aylar.

Hazâyinul-maâniy, IIB-176.

2. nursiz, hira:

Közümdin aşk tugandi, köngüldin ot oçti,
Gamiñda bu iki beâbu tâbdur asru.

Hazâyinul-maâniy, IIB-523.

BEÂZARM: behayâ, uyatsiz, tâqatsiz, rahmsiz:

Yana tângla tüzüldi beâzarm,
Maclis oldi iki köngidin ham garm.

Sab'ai sayyâr, 133-5.

BEÂRÂM: tinçsiz, ârâmsiz; bekarâr, behalâvat:

Men kibi parvâna işk otida beârâmdur,
Kim ani ham ortagan bir sarvi siym andâmdur.

Hazâyinul-maâniy, IIIa-103;

= **bol-** // **ol-**: tinçligi buzilmâk, ârâmi ketmâk:

Hâsilâ neça vaqt çun Bahrâm,
İşk dardidin öldi beârâm.

Sab'ai sayyâr, 52-15;

Sârgarib aşkin töküb, mendek yaqâ çâk aylamış,
Bir nihâni mehr ila boldi beârâm subh.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-108;

= **et-**: tinçini bozmâk, halâvatini ketkizmâk:

Sâldi ot könglümğau ârâm tutti gayr ila,
Şu'la yanglig sözlüg könglümni beârâm etib.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-63.

BEÂRÂMLİK // BEÂRÂMLİĞ: tinçsizlik, ârâmsizlik:

Tani titratmadin ârâm tâpmay,
Bu beârâmlig ancâm tâpmay.

Farhâd va Şirin, 113;

Dedi Hudhud, k-ey şîarîñ hâmlîk,
Huş vâdiysinda beârâmlîk.

Lisânut-tayr, 143-4.

BEÂKİBATLİĞ: beâkibatlik, badbahtlik, yâmân âkibatlik:

Hâlîk ibâdatiniñ tarki va mañluk bandaliginiñ iştiğâlikim, ayni bebâklik va mahzi beâkibatligdur.

Hâlâti Sayyid Hasan Ardaşer, 528.

BEPARVÂ(Y): beparvâ, parvâsi yok, e'tibârsiz; beğam:

Müddailar betarahhum, yâr beparvâ base,
Ham alar köp zulm etarlar, ham bu istîğnâ base.

Hazâyinul-maâniy, IIIa-323;

... ammâ badhoy va beparvâ va duruštgoi, marizğa agarçi har cānibdin ilâc
yetkürür.

Mahbubul-ķulub, 25;

Ey Navâiy, kılmağil parvâ, ulus köp söz desa,
Muğtanam tut, hâliyâ ul şöhi beparvâyni.

Hazâyinul-maâniy, IVB-632.

BEPARVÂLİK // BEPARVÂLİĞ: e'tibârsizlik, parvâsizlik; beğamlık,
ğâfillik:

Halk köp parvâsidin cân tâpķāninmu aytayin,
Yâ anikim, ne ķilur cānimğa beparvâliğı.

Hazâyinul-maâniy, IIa-350;

İşim işratķa bazmārâlik erdi,
Farâğat birla beparvâlik erdi.

Farhâd va Şirin, 57;

Bolmağay erdi bu beparvâliğıñ,
Ğaflat içra mahzu istîğînâliğıñ.

Lisānut-tayr, 136-8;

= **ķıl-:** beparvâlik ķılmâķ:

Mavlānâ Fazlullâh ... lavandvaşliğı ġālib üçün beparvâliğ ķilib,
dastmāyasiğa nuķsānlar vâķe' boldi.

Macālisun-nafâis, 192.

BEPARDA: beâhañ, bemaķām, beüslub:

= **âvâz ayla-:** beâhañ, beüslub ķoşık aytmaķ:

Parda yap rāz üzrau dāķil bol uşbu bazm arâ,
Kim erur hāric agar beparda âvâz aylasañ.

Hazâyinul-maâniy, IIB-365.

BEPİR: pirsiz, berahnamâ, yetakķisiz:

Ānsiz ķadam ursa angla makru tazvir,
Mal'un desa behrakki, desalar bepir.

Mahbubul-ķulub, 153.

BEPÂYÂN: çeksiz, pâyânsiz; âhiri yâk, intihâsiz:

Sayl un çektiyu savdâ menda bepâyân hanuz,
Daşt sarsabz oldiyu men telba sargardân hanuz.

Hazâyinul-maâniy, IB-225;

Duru gavhar hayâlin câna sâldi,
Muniñdek bahri bepâyâna sâldi.

Farhâd va Şirin, 18.

BEPÂYÂNLİĞ: çeksizlik, intihâsizlik, adâgi yokluk; dâimiylik; kenglik:

Şâmi hacrim târu bepâyânlığın anglay desañ,
Fahm olur yaldâ tüni yangliğ saçın har târidin.

Hazâyinul-maâniy, IIa-264;

Âşik dardu şavķiniñ farâvânlığı va aczu niyâz va sözü gudâziniñ
bepâyânlığı va har ümürkim muña munâsibdur.

Mahbubul-ķulub, 96;

Ma'rifat vâdiysin ândin songra bil,
Daşt bepâyânlığın nazzâra kııl.

Lisânut-tayr, 157-12.

BER-: 1. bermâk, keltirmâk:

Gar itüzümiga ķişi may birla bersa suv
Bu tarbiyat bila kııla âlgaymu âni tâk.

Mahbubul-ķulub, 143;

Dimâğiga bermiş sabâ yâr isin,
Aniñdekki bülbülğa gülzâr isin.

Saddi İskandariy, 270B5;

2. baħş etmâk, hadr kıılmâk, atâ etmâk, ehsân kıılmâk:
Masihâkim, nafas bila olukka cân berdi.

Mahbubul-ķulub, 126;

Ruķ'ai ehsândin, ey mun'im, gadâ kâmini ber,
Kim bu yangliğ ganc tâpmas kimsa bu vayrân arâ.

Hazâyinul-maâniy, IIa-17;

3. saçmâk, tarķatmâk, eslatmâk:
Bağ atri çü nasimi gülü şamşâd berur,
Yârniñ gül yüzü şamşâd ķadin yâd berur.

Hazâyinul-maâniy, IVa-93;

4. yaratmâķ:

Tengri bermiş ul pari paykarga andâķ târ âgiz,
Kim kişi bilmaski, anda yokmudur yâ bâr âgiz.

Hazâyinul-maâniy, IVa-123;

5. ķořma fe'llarda yârdamçi fe'l funksiyasini otaydi:

İřķ arâ rasvâligim elga berur Macnunni yâd,
Öylakim, aylar âni ķorgan meni mahzunni yâd.

Hazâyinul-maâniy, IIa-69.

BERABT: bekâida, betartib, bealâķa, bağlanmaslik:

Ey navâiy, iřķ arâ berabt agar sursam hadis,
Anda mazmun bil ġaraz maķsud ķorma irtibât.

Hazâyinul-maâniy, IB-298.

BERAVNAĶ: ravnaķsiz, becilâ, beziyâ; berivâc, benur, ġira:

Madh üslubi edi beravnaķ,
Bal çıķib erdi arâdin mutlaķ.

Hazâyinul-maâniy, IVa-425.

BERANGLİK: rangsizlik, bezebu ziynatlik, ķorimsizlik:

Faķr arâ beranglik düşvâr erur behad valek
Ĥırķada tikmak erur âsân kızil, sârıġ, yaşil.

Hazâyinul-maâniy, IVB-393.

BERANC: rancsiz, alamsiz, kıyınçiliksiz:

Ulus bolsa ma'mur bir ranc erur,
Ki andin cahân beranc erur.

Saddi İskandariy, 267B1;

= **i ĥumâr:** ĥumârilik dardini târtmasdan:

Bâda beranci ĥumâr ermiş fanâ câmida, lek
İçmak âni kelmamiş har bulhavasniġ řânıġa.

Hazâyinul-maâniy, IB-540.

BERAHM: řafķatsiz, bağri tâş, rahmsiz:

Ne balâ berahmdur ul âyki, ķönglümniġ aġa
Yâşurun âhi asar kılmas, biyik faryâdi ham.

Hazâyinul-maâniy, IIB-412;

Hobluğ rasmin ilikdin berma, ey berahmkim,
Hoblar aşiklaridin kıldılar aksargâ rahm.

Hazâyinul-maâniy, IVB-437.

BERGÜ: sâlık, beriladigan; **âlğu-bergü:** âlasi-berasi, âliş-beriş; münâsabat, alâka:

Ey Navâiy, cân âlib dedi beray kâmiñ vâlek
Dam ura âlmân aña hâli bu âlğu-bergüdin.

Hazâyinul-maâniy, IIB-479.

BERİ I: beri, yakın; nari söziniñ zidi:

Arz etsalarki, yâr kerak yâ iki cahân,
Yâr aytqumdurur beri, ikki cahân nari.

Hazâyinul-maâniy, IVa-343;

Kel beri, ey raşki qamar, la'li labiñ tüngi şakar
Furqatiñ otida köngil çekti sipehr üzra şarar.

Mazânul-avzân, 39.

BERİ II: kömakçı söz (..dan) büyân, tâ, başlab:

Eyki sorduñkim, kaçândin telbasen, andin beri,
Kim, nihân, zâr ul şöhi pari ruhsâramen.

Hazâyinul-maâniy, IVa-283;

Mir Murtâz – kiçik yaşidin berikim, ilm kasbiğa maşguldur.

Macâlisun-nafâis, 142.

BERİÂYAT: andeşasiz, yüz-hâtirsiz, riâyasiz:

Taammul munda vâcibdur bağâyat,
Ki bolmağay bu nav' iş beriâyat.

Mahbubul-qulub, 121.

BERİŞTA: ipsiz, riştasiz:

Sipehr aczâsini beriştâu band,
Aniñdek bir-biriga berdi payvand.

Farhâd va Şirin, 26.

BERK: 1. Mahkam, kıattık, mustakkam, pişik:

Sargarânmen işkdin çâpsañ başimni bağla berk,
Kim çâparda raşş üzülob qalmağay fitrâkdin.

Hazâyinul-maâniy, IIB-471;

Mir Murtâz ... agar ikki harif iligiga tüşsa, biri bila oynab, yana biriniñ etagin berk tutib olturur.

Macâlisun-nafâis, 142;

2. yaşirin, pinhân, mahfiy:
Qılıb Farhâd berk öz bağrığa tiş,
Özin sâlmay, çü tüşmiş başığa iş.

Farhâd va Şirin, 71;

Hürmüz bitib yibârdikim, hazâyin bila oğul uşâğıñni berk yerga mazbut kılib, Rumğa bârib, Qaysardin madad tıla.

Tarihi mülûki acam, 522.

BERKİ-: mahkamlanmâq, sançılmâq:

İşk arâ tiş bağrima ursam, içarmen kân dâğı,
Bal çekarmen hacr âkidin berkigan paykân dâğı.

Hazâyinul-maâniy, IVa-353.

BERKİT-: 1. câylamâq, yaşirmâq:

Köksüma gam tâğida işkiñ balâ hummârini
Berkiturda ayladi Farhâd metninin çöküş.

Hazâyinul-maâniy, IIa-142;

Qaysi birkim öz sipâhin berkitib,
Buzgali ul birisi tadbir etib.

Lisânut-tayr, 162-15;

2. ornatmâq, kâkmâq, sançmâq, bätirmâq:
Könglüm içrakim siğışmas, nâvakiñ paykânlari,
Berkitibturlar oquñ şavkını yüz mismâr bila.

Hazâyinul-maâniy, IVB-550;

Mahfiy asrârdin otubdur çün bu iş,
Derman emdi berkitib bağrimğa niş.

Lisânut-tayr, 79-2;

3. tosmâq, yâpmâq:
Qılmaği mahbus könglüm külbasida gamni işk,
Rağnalarni tâ malâmat tâşidin berkitmaği.

Hazâyinul-maâniy, IIB-605;

4. mahkamlamâk, bağlamâk:

Muğanniyâ, neça âhangi hacr, vah, ber ham
Visâl târini berkit, firâk riştasin üz.

Hazâyinul-maâniy, IIB-209;

5. kâmal kılmâk, orab âlmâk; qurşab âlmâk:

Şâpur yigit bolgândin songra çerik târtib üstiga bârib,
Tâyir qorğonini berkitdi.

Tarihi mülûki acam, 214;

ayâğ // qadam berkit-: birân câyda turğunlaşmâk, birân câydan qadam
üzmaslik:

Men ayâğ köyida berkittim cafâdin kaçmayin,
Garçi başimga balâ yâğdi munuñ pâdâşiga.

Hazâyinul-maâniy, IIIa-313;

Navâiydek qadam mayhânağa berkit sûtun yanglig,
Desañ âlliğga yüz gam kelmagay, qoysañ qadam har yân.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-504.

BERKİŞ-: yapışmâk, câylaşmâk, mahkam ornaşmâk:

Köngülde furkat okı berkişibdur andâkkim,
Kişi çekarda gümnân aylagay âniñ songagi.

Hazâyinul-maâniy, IB-653.

BERMAK: beruv, beriş:

Ul İskandargâ kişi yibârib, ma'huli hirâc bermakdin ani puşaymân kıldi.

Tarihi mülûki acam, 512;

Kimki dehşânlig ayladi peşa,
Dağı nân bermak oldi aña şîâr.

Mahbubul-qulub, 48.

BERÂH: 1. yolsiz; adaşgan, gümrâh:

Sen çü bu yoldin erursan barhâbar,
Dağı biz berâhlargâ râhbar.

Lisânut-tayr, 97-5;

2. vacsiz; nâanıq:

Naqdini bu hâdisa berâhidin,
Balki okuş bimi güzargâhidin.

Hayratul-abrâr, 60-4.

BERÂHLİK // BERÂHLİĞ: yolsizlik, gümrâhlik, yoldan adaşganlik, yoldan âzganlik:

Âlam ahlida mülâzimlar erur hayvân kibi
Qaysi gâflat anglağaç, zâhir qılur berâhlig.

Hazâyinul-maâniy, 11-694;

Yâki qılur vâqtda berâhlik,
Bolmaq ul iş aybiğa âğâhlik.

Hayratul-abrâr, 155-23;

Nâhamvâr af'âliğa andâm bergay va berâhligdin çıqib yolığa kirgay.

Mahbubul-qulub, 65.

BERUN: taşkari:

Ma'suq iştiyâkidin hayâl qılmiş bolğaykim, âni korgaç, figân cândin burun
çıqqay va câni hud raşkidin figândin berun çıqqani ğarib adâ tâpibdur.

Macâlisun-nafâis, 233.

BESABAB: sababsiz, asâssiz:

Kim Navfal işi acab köründi,
Yânmağlığı besabab köründi.

Layli va Macnun, 77a6.

BESABABLIĞ: vacsizlik, asâssizlik, sababsizlik:

Manzurniñ hoyiniñ bul'acabligidakim, mehrida âşik cân bersa, bâvar
qılmasliginiñ besababligida.

Macâlisun-nafâis, 210.

BESABÂT: bekarâr; otkinçi, sabâtsiz:

Davrân bağiniñ has va hâşâk âyinlari va yeldek besabât va tamkinlari
koziga hilm ahli âġirliqqa mansub...

Mahbubul-qulub, 115.

BESABR: sabrsiz, çidamsiz, betâkat:

Öz hâliğa zâr yiglar erdi,
Besabru qarâr yiglar erdi.

Layli va Macnun, 63B14;

= **u ârâm:** sabru ârâmsiz:

Kimsa mendek işk arâ besabru ârâm olmasun,
Yâr aña bir sen kibi badmehri hudkâm olmasun.

Hazâyinul-maâniy, IIa-279;

= **u sāmān:** sabru qarārsiz:

Vasli kāmīn sabru sāmāndin tāparlar, vahki, men

Hacr aşubi arā besabru sāmānmen base.

Hazāyinul-maāniy, IIIa-361.

BESABRLİĞ: sabrsizlik, tākatsizlik, çidamsizlik:

Nafs üyiga sabr ila imārat angla,

Besabrliğin aniñ şararat angla.

Nazmul-cavāhir, XV-17.

BESAMAR: behāsil, mevasiz, samarasiz:

Çün vafā yok dahr gülzārīda, ey tāng kuşlari,

Sahvdurkim, besamar aşcārīda olturduñiz.

Hazāyinul-maāniy, IIIB-214;

Çamanda sarv bas ra'nşacardur,

Yok andin naf', çünkim besamardur.

Farhād va Şirin, 32.

BESAĀDAT: saādatsiz, bahtsiz, iqbālsiz:

Becaādat cāhil bolsa, ālim sözīdin aña ār.

Mahbubul-ķulub, 99.

BESAĀDATLİK: saādatsizlik, bahtsizlik, iqbālsizlik:

Besaādat cāhil bolsa ālim sözīdin aña ār va filhaķīkat cāhillikdin
besaādatlıkrāķ ne nima bār.

Mahbubul-ķulub, 100.

BESAR: başi aylangan, gangigan, parişān; bevāş; **= u bun:** tartibsiz,
besarancām:

Gördek tiyra erdi dayri kuhun,

Çarķ ul tiyralikda besaru bun.

Sab'ai sayyār, 66-6;

= **u sāmān:** bahtsiz:

Zaifi dardu ġam peşa, nahifi mehnat andeşa,

Zalili besaru sāmān, ķatili ħancari hicrān.

Hazāyinul-maāniy, IIa-284;

Besaru sāmānu sargardān bari,

Ķadrda tufrāġ ila yaksān bari.

Lisānut-tayr, 183-19;

= **u sāmān bol-**: bahtsız bolmaq:

Qılşaŋ tama' eldin hadafı huzlān bol,
Sargaştaw hāru besaru sāmān bol.

Nazmul-cavāhir, XV-37.

BESARMĀYA: māyasız, manbasız, sarmāyasız; çārasız, ilācsız:

Çü men zāri besarmāya yettim,
Terib bu dilrabāğa zavar ettim.

Farhād va Şirin, 23.

BESARMĀYALĪĖ: sarmāyasızlık, qoli kıskalıq, qaşşāklık:

Firāq besarmāyalıgıdin mustağni [boldum].

Münşaāt, 145.

BESARUPĀ(Y): başyalaŋ, āyāqyalaŋ, telba, beçāra:

Agar yüziŋ hüsn eli yüzinda bir hāl etsa fāş,
Ul arāda besarupā zarradek kirgay quyāş.

Hazāyinul-maāniy, IIa-423;

Qırk yıl bir meniŋdek hūdrāy va besarupāy āsuftasāri parişān rozgār kişi
bila musāhiblik qılğay.

Hālāti Pahlavān Muhammad, 535.

BESARUPĀLĪĖ: şaşkalāklık, bevāşlık, dāvdiraganlık:

Agar yüz munça bolsa rasvāligim,
Siyahroluğu besarupālīgim.

Saddi İskandariy, 237a19;

Ey Navāiy, besarupoliğ çu kıldıŋ ihtiyār,
Kir fanā koyığa bākma kafş ila dastārga.

Hazāyinul-maāniy, IVB-575.

BESARUCĀMĀNLĪĖ: farāmuşlık, parişānlik, ācizlik, beçāralık; dāvdirab
kālīşlik:

[Harābat ahli] mayhāna taraddudidin beğānumānlıği, paymāna taalluqidin
besarusāmānlıği.

Mahbubul-qulub, 61.

BESA'Y: urinişsiz, harakatsız:

Gar ul sa'y birla ālib huşku tar,
Bu besa'y bazl aylabān bahru bar.

Saddi İskandariy, 245B3.

BESİRFALİK: səhiylik, qoli açiklik:

Şahi kim aña adl bolğay kılık,
Erur aylasa sirfa besirfalik.

Saddi İskandariy, 253a18.

BESÂMÂN: farâmuş, gangigan, sarâsimaga tüşgan, ilâcsiz, çârasiz:

Men olsam, işk naqdi hud erur könglümga mavrusi,
Kişi farzandi garçi bolsa besâmân, erur vâris.

Hazâyinul-maâniy, IVB-96;

= **i kam bizâat:** iste'dâdsiz, qâbiliyatsiz, parişânhatir:

Bu besâmâni kam bizâat bu altâf muqâbalasida ne dey âlgaymen.

Hamsatul-mutahayyirin, 704;

= **bol-:** ilâcsiz, çârasiz bolmaq:

Ki besâmân bolub beqâralikdin,
Güzirim yoxturur âvâralikdin.

Farhâd va Şirin, 63.

BESÂMÂNLIK // BESÂMÂNLIĞ: parişânlık, sarâsima; âcizlik, beqârahâllik:

Besâmânlik va nâhuşliqlareki, zikri tarki adabdur.

Mahbubul-qulub, 94;

Ma'murlar nâfarmânligidin rozgâri qatig va mahkumlar besâmânligidin
tirikligi açig.

Mahbubul-qulub, 150;

Hüsniŋga hayratdin oldi barqa besâmânligim,

Men kimu sâman, çü ârtar har nafas hayrânligim.

Hazâyinul-maâniy, IB-450.

BESÂKİY: sâqiysiz, bekâsagul:

Cannat çamanida ruhi masrur olsun.

Kavsar suyi besâkiy aña hur olsun.

Hâlâti Pahlavân Muhammad, 537.

BESÜKUNLUK: beqarârlık, besabrlık, yengiltaklık:

Gar işk zaħmiğa vasl marham desaŋki qoysun,

Hicrânda asru qılma besabru besükunluk.

Hazâyinul-maâniy, IVB-317.

BESÜRMA: sürmasiz:

Layli közidek füsungaru şang
Besürma valek sürmayi rang.

Layli va Macnun, 89a16.

BESÜTUN: beüstün, üstünsiz:

Sütun başığa âtib, etti nigun,
Ani daği bu günbadi besütun.

Tarihi mülûki acam, 217;

Qollarin mas aylagan dedi: “Sütun”,
Qárnin etkan mas dedikim: “Besütun”.

Lisânut-tayr, 159-14.

BETAAYYÜN: 1. betayin, zâye, bekâr; befâyda, behuda:

Bir qarnga yaqin köprak avqâtlerin betaayyün otkaribdurlar.

Hâlâti Sayyid Hasan Ardaşer, 526;

2. közga körinmaydigan; âddiy, sâdda; hâksâr, kamtar:

Mirhând ... ul miqdâr betaayyün va fâniy maşrab va huş ahlâk kişidurkim,
andin otmas.

Macâlisun-nafâis, 145.

BETAAYYÜNLİK: âddiylik, körimsizlik; kamtarlik, hâksârlık:

... alarni ashâb ârasida gâiyati betaayyunlıkdin mutlakâ tanimaslar edi.

Hamsatul-mutahayyirin, 690.

BETAAMMÜL: öylamasdan, mülâhazasiz, andişasiz:

Urub çün işk barkin betaammül,
Agar sarvu agar hâskim bolub kül.

Farhâd va Şirin, 172;

Mavlânâ Muhammad Badaşşiy ... agar muhâvarâtda gâhi sözga
betaammül cavâb berur, çün galat kam tüşar.

Macâlisun-nafâis, 148.

BETAASSÜF: afsuslanmay, açinişsiz, attangsiz:

Ülfat şartini betaassüf kılmâk,
Bigilki, erur tarki takalluf kılmâk.

Nazmul-cavâhir, XV-32.

BETAVAĞĞUF: tohtâvsiz, betohtâv:

Tasavvuf emas zühdu takviyu tâat,
Ki anda riyâ yol tâpar betavağğuf.

Hazâyinul-maâniy, IVB-311;

Makân çün kılur özga âlam sari,
Ota betavağğuf cahannam sari.

Saddi İskandariy, 253a15.

BETAVAHHUM: gümânsiz; bevahm, qorquvsiz; andişasiz:

Kök mazrai içra betavahhum,
Âq üyini tikti türki ancum.

Layli va Macnun, 76B21;

Tilim, ey tiği ğam, kes betavahhum,
Ki emdi istamân ândin takallum.

Farhâd va Şirin, 189.

BETAVCİH: tavcihsiz, izâhlab bolmaydigan; orinsiz, hatâ, nâtogri, asâssiz:

Kimki sendin iyürüb çehra qarâ tâpib vach,
Kim hadisiñga qilib ta'n debân betavcih.

Hazâyinul-maâniy, IIB-525.

BETAKALLÜF: âddiy, sâdda, takallüfsiz, ârtıqça tantanasiz; dabdabasis:

Mir Hüsayn Calâyir... faqırşeva, fâniyvaş va betakalluf va huştab' yigitdur.

Macâlisun-nafâis, 172;

Sâqiyâ, çini idiş birla takallüf kılmakim,
Betakallüflarğa huşrâqdur surâhidin subu.

Hazâyinul-maâniy, IIB-512.

BETAKALLÜFLUĞ: takallüfsizlik, âddiylik; sâddalik, hâksârlık, kamtarlık:

Yana biri zâtiy betakallüflukkim, filvâke' alar qâşida ipak bila palâs
ârasida tafâvut bolmağay.

Hâlâti Sayyid Hasan ardaşer, 527.

BETALAB: beistak, talabsiz, betilak, ümidsiz, ârzusiz, havassiz:

Betalab yok vaslidin tâlib, vale mahcurmen,
Qâlmışam darmânda uşbu nûktai mubham bila.

Hazâyinul-maâniy, IVB-539.

BETARAHHUM: şafqatsız, bağrı taş:

Müddailar betarahhum, yâr beparvâ base,
Ham alar köp zulm etarlar, ham bu istîğnâ base.

Hazâyinul-maâniy, IIIa-323.

BETARİK: yolsız, gümrâk, yoldan âzgan, berahnamâ:

Bu nûkta sordi fanâ dayri içra piri tarîk,
Ki betarîkka yetmas hidâyati tavfîk.

Hazâyinul-maâniy, IVB-314.

BETAHALLUF: hilâfsız, özgarişsiz, anîk; gümânsız:

Kâmili biynâğa çün erdi yakın,
Betahalluf dedi bâri sözni çin.

Lisânut-tayr, 160-11.

BETAKRİB: suriştirmay, nâanîk, birdaniga, tosatdan, tanimay, sirdâş bolmay:

Alarğa betakrib söz kâtib, uzrâhliklar başladi.

Hamsatul-mutahayyirin, 698.

BETAHAMMÜL: sabrsız, çidamsız, tâkatsız:

Ul [Kâvaniñ oğli] betahammül bolub, kıçkırib, elga köp ta'nlar kılib,
Zahhâkni sokdi.

Tarihi mülûki acam, 507;

Agar mundin ârtuk taammül bolur,
Maşakktadin el betahammül bolur.

Saddi İskandariy, 276B3.

BETAHARRÜK: harakatsız, kimirlâlmaslik:

Gar bâsmadi cismim ul âğir yük,
Mundâk nega boldi betaharrük.

Layli va Macnun, 70a5.

BETAHÂŞİ: târtınmaslik, çekinmaslik; korkmasdan, hayıkmassan:

Şu'lai vasl içra kuysa tâng yok ulkim, yâriniñ
Başığa parvâna yangliğ betahâşi evrulur.

Hazâyinul-maâniy, IVB-158;

Betahâşi söz demak mundâk tabâh,
Tiflardin kelmagay, ey piri râh.

Lisânut-tayr, 79-14;

Çün yetti ul âstânağa başı,
Kirdi üy çetiga betahâşi.

Layli va Macnun, 94a9.

BETÂB I: ârâmsiz, betâkat; hasta, betâb, bemâr, behâl, bemacâl:

Şâkiyâ, day şiddatidin aklı his betâb erur,
Çârası câmi bilürin içra la'li nâb erur.

Münşâât, 93;

Furkat otidin cismi betâb ekanin... bu matla'da ğarib nav' adâ kılubdur.

Macâlisun-nafâis, 211;

= **u tavân:** kücsiz, kuvvatsiz:

Aniñ vücudi tacallisi sadamâtidin betâbu tavânmen.

Mahbubul-klub, 99;

= **bol-:** kücsizlanmâk, darmânsizlanmâk:

Şukuhidin bolub betâb tanlar,
Köngüllar za'f etib, titrab badanlar.

Farhâd va Şirin, 84.

BETÂB II: tâblanmagan, eşilmagan, hâm, pişitilmagan:

Ġam tûni gar tâbsiz cismim kuyar vah, ne acab,
Koydururlar keça köprak riştakim betâb erur.

Hazâyinul-maâniy, IB-158.

BETÂBLİĠ: kasallik, hastalik, darmânsizlik, kücsizlik, behâllik:

Musâfir yâri hacridin köngliniñ habârlığın va ul âşubdin câni betâkat va
betâbliğin huhrâk vach birla acab yahşi adâ kılibdur.

Macâlisun-nafâis, 212;

Bu may içkandin kayfiyat izhâri köngli betâbliğdindur.

Mahbubul-klub, 85.

BETÂKAT: sabrsiz, tâkatsiz, qarârsiz, beârâm:

Közlariğa musabbibdin özga nima kelmagan cihatidin betâkat bolub...

Hamsatul-mutahayyirin, 696;

Telba könglüm bolsa betâkat malâli hacr arâ,

Cüz visâl ümmedi harfidin âni âvutmaniz.

Hazâyinul-maâniy, IVa-115;

Şayh cismidin bārib ul yerda tāb,
Könglini betākat aylab ıztırāb.

Lisānut-tayr, 70-6.

BETĀKATLĪK: sabrsizlik, tākatsizlik:

Yok ersa emdi betākatlik etsam,
Başimni ālibān bir sārī ketsam.

Farhād va Şirin, 90.

BETĀKATNĀB: sabrsiz, çidamsiz; bemacāl, behāl, bedarmān:

Bu fīkr ġam otīġa kabāb etti mani,
Bu daġdaġa betākatnāb etti mani.

Nazmul-cavāhir, 130.

BETOŞ: bemadār, küçsiz; = **u tāb:** küç-ķuvvatsiz:

Tanlari yol rancidin betoşu tāb,
Cānlari dardu maşakķatdin ġarāb.

Lisānut-tayr, 182-19.

BETĀŞALĪK // BETĀŞALĪĖ: āzīķ-āvķatsizlik, yemak-iķmaksizlik; yol ancāmizsizlik:

Navāiy, ka'bai maķsud sārī ġadam ķoysaņ,
Tacarrud basdurur hamrāhiņu betoşalīġ zādiņ.

Ĥazāyinul-maāniy, IIIB-349;

Ėamdin durur özni şād tāpmāķ bilgil,
Betoşalīķ iķra zād tāpmāķ bilgil.

Nazmul-cavāhir, XV-46.

BEÜZRĪY: üzrsiz, sababsiz:

Beşinçi hacdurur va ul beüzriy...

Vakfiya, 719.

BEFALĀH: nacātsiz, ġayriyatsiz, baķāsiz, āmadsiz:

Anda salāh olsa, barida salāh,
Bolmasa sālīh barisi befalāh.

Hayratul-abrār, 53-9.

BEFĀYDA: fāydasiz, naticasiz, nafi tegmaydigan:

Zabtini bilibki mümkin ermas,
Befāyda iş natica bermas.

Layli va Macnun, 73B6;

Mavlânâ Savsaniy ... befâyda el bila musâhiblik kılmas, nevçünkim,
becihat maşakqatlarni öziga ravâ körmäs.

Macâlisun-nafâis, 116.

BEFURUG: yâruglıksız, şu'lasız, nursız, hıra:

Nücum oldi Çin haylidek befuruğ,
Qazâ kıldı kök margzârin quruğ.

Saddi İskandariy, 288a8.

BEFÜSUN: afsânasız, aldâvsız: = **u firib:** afsânayu nayrangsız:

Masâhat bila befüsünü firib,
Bilib havzdek kim erur bir carib.

Saddi İskandariy, 312B5.

BEFÜTUR: kamçiliksız, fütur yetmagan, zarar yetmagan, buzilmagan:

Ulumi diniyadin köngli mülki ma'mur kerak va yaqiniy farâsatdin hâtiri
cam'iyati befütur.

Mahbubul-qulub, 21.

BEĤABAR: ĥabarsız, ġâfıl, vâkıf emas:

Ânça istiğrâkdindur bahravar,
Kim ul iştin bolğusidur beĥabar.

Lisânut-tayr, 17-8;

Dedi bülbül, ey işkdin beĥabar,
Meniñ kuymagimdin saña ne ĥabar.

Saddi İskandariy, 298a8.

BEĤABARLİQ: ĥabarsızlık, ġâfillik:

Afgânida barça beĥabarlıq,
Alfâzida barça pardadarlıq.

Layli va Macnun, 68a17.

BEĤAVF: ĥavfsız, ĥatarsız:

Güzin Farhâdğa beĥavfu külfat,
Bolub Şâpur ila ul nav'i ülfat.

Farhâd va Şirin, 103.

BEĤALAL: zarar yetmagan, ĥalalsız, müstahkam:

Yana üç yüz ul nav'kim beĥalal,
Biri ming sipâhiğa bolğay mahâl.

Saddi İskandariy, 309B14.

BEĤASÂRAT: ĥasâratsiz, afsus-nadâmatsiz; ziyânsiz:

Har sudki beĥasârat aylab,
Bostânu sarâ imârat aylab.

Layli va Macnun, 58a11.

BEĤATÂ: ĥatâsiz, toppa-toĝri:

Har oĝ ul ĥâşi yâ köksümĝa âtsa, behatâ yetgay,
Va gar ĥud özgalarĝa âtsa ham söyleb, meĝa âtgay.

Ĥazâyinul-maâniy, IVB-617;

Fahm etar ul nüktani kim beĥatâ,
Elga müsabbibdin erur ul atâ.

Hayratul-abrâr, 88-5.

BEĤEŞ: ĥarındâş-uruĝsiz; begâna, kimsasiz:

Sâyir niyâzmandlar va âmmai beĥeş va payvandlar ham közlarin ul eşik
tufrâĝidin yâruturlar erdi.

Ĥamsatul-mutahayyirin, 697.

BEĤEŞÂNA: özgaĥa, bolakĥa, öziga ĥâs, alâhida:

Mavlânâ Muhammad Câmiy aĥlâĥ va sifâti darveşâna va suluk va ravişi
beĥeşâna... sâyir fazliyâtta kâmil erdi.

Macâlisun-nafâis, 30.

BEĤİLÂF: ĥilâfsiz, ĥarşiliksiz, tosıksiz; âĥikdan-âĥik, toĝridan-toĝri:

Ĥatâĝa tadâruk nedur beĥilâf,
Ayân ĥilmâĥ öz sahvıĝa e'tirâf.

Mahbubul-ĥulub, 144.

BEĤÎRAD: aĥlsiz, esi past, ĥuşsiz:

Malak ĥayli bolur devâna körgaĥ ul parivaşni,
Meni macnuĝa şayĥi beĥirad talĥin ĥilur parhez.

Ĥazâyinul-maâniy, IIB-208;

Nihâni neĥa mahrami râz ila
Hamul beĥiradi ĥârapardâz ila.

Saddi İskandariy, 277a18.

BEĤÎRADLİĜ: aĥlsizlik, nâdânlik:

Dedi ul ĥâvuşki, ey ĥayli harif,
Beĥiradliĝ birla bolĝan muttasif.

Lisânut-tayr, 184-9.

BEHĀB: uyqusiz, uygâq:

Hacr otidin şâm agar mendek emas beĥâb şam’.

Riştai cânîga nevcün sâldi peçu tâb şam’.

Hazâyinul-maâniy, IIB-297.

BEĤĀBLİĖ: uyqusizlik, uygâklık:

Açlıgu beĥâbliĖ ânça berib,

Kim songak üzra etiñ bâri erib.

Lisânut-tayr, 51-8.

BEĤĀNUMÂN: 1. üy-câysiz, sarsân-sargardân, beçâra; ĥânumânsiz:

Âstâniñ istadim bâş qoysam ermas aybkim,

Saltanat taĥtin men beĥânumân kıldim havas.

Hazâyinul-maâniy, Ia-197;

2. vayrâna:

... ġâyati bedilligidin ġam daştida itgan nâtavân könglin yâd kılur va tarki cân aylagan beĥânumân köngli yâdi bila öz anduhin ziyâd kılur.

Macâlisun-nafâis, 243;

= **i âvâra:** sarsân-sargardân:

Köngil bahridin maĥfiy durlarni âliy maclisğa bu nav’ nisâr kılılurkim, bu safarkim bu nâtavâni beçâra va beĥânumâni âvâra ilayiga tüşübtür.

Münşaât, 96.

BEĤĀNUMÂNLIĖ: üy-câysizlik, darbadarlik, sarsânu-sargardânlık, âvâralık:

Aşık elga nâtavânlıġdur nişân,

İşkdin beĥânumânlıġdur nişân.

Lisânut-tayr, 101-1;

[Harâbat ahli] mayĥâna taraddüdidin beĥânumânlıġı, paymmâna taalluqidin besaru sâ mânlıġı.

Mahbubul-ķulub, 61.

BEĤĀST: beiĥtiyâr, tosatdan, behâs, öz-özidan, kütmaganda:

Râķimki, raķami râstdur, râstlar köngliga ķabuliyati beĥâst.

Mahbubul-ķulub, 30;

Çârlabu bârib üyiga beĥâst,

Har kün aylab birisi suhbat râst.

Sab’ai sayyâr, 135-5.

BEHUD: 1. huşsiz, özidan ketgan, aqlu huşi ketgan:

Macâzi işkka bir mahbub bolğay, anıñ işkida behud va mağlub bolğay.

Mahbubul-ğulub, 118;

Vale gülçehra ğamgin erdi behad,

Özinda erdi ğâhi, ğâhi behud.

Farhâd va Şirin, 168;

2. mast:

Sâldilar âni üy içra behud...

Layli va Macnun, 68B9;

Közün uyğuda korgaç oldum, âyâ olmayin netgay

Kişi gülşanda behud körsa türki mast bebâkin.

Hazâyinul-maâniy, IB-459;

3. ihtiyârsiz:

Munda çâh içra behud mazlum,

Qavmu hayli işini kıl ma'lum.

Sab'ai sayyâr, 135-17;

= **ayla-:** huşsiz kılmâq, mast kılmâq:

Emas kân, bâdadurkim, behud aylab,

Yıkarğa elni kılmış çarğdin kâs.

Hazâyinul-maâniy, IIa-399;

Sâkiyâ, hicrândin oldum, aylagil behud meni

Quy tolakim, bâda yâhud zahr ekânni tâlgamen.

Hazâyinul-maâniy, IIB-446;

Behud kılibân bu hâlat âni

Ul mehru myhabbatı nihâni.

Layli va Macnun, 86B13.

BEHUDLUQ // BEHUDLUĞ // BEHUDLİĞ: 1. huşsizlik, özidan ketişlik:

Muşâhada behudluğida alardin [siddiklardin] şuur, alardin maslub.

Mahbubul-ğulub, 97;

Neça bu behudluğ ila yilu ây,

Vây, agar kelmasañ özüña, vây.

Hayratul-abrâr, 75-24;

2. manmanlik:

Hâca Musayyab ul daği vazârat behudluğidin müsülmanlarga acab zulmlar
kılurğa bel bağlab erdi.

Macâlisun-nafâis, 78;

Muhammad Sâlih ... ba'zi derlarkim, behudliğ âlamida yâmân musâhiblar
ani bu yâmân yolğa tutubturlar.

Macâlisun-nafâis, 174;

3. kattik mastlik, özni bilmaslik:

Hacr dardiğa davâ behudluğ ermiş, sâkiyâ,
Bu balâ içra tutarmen sogari sahbâ ümid.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-122;

Desañ hâlâs olay bârisidin Navâiydek,
Behudluğu may içmaku devânalig kerak.

Hazâyinul-maâniy, IB-723;

4. mübtalâlik, özligini yoğâtganlik, özni bilmaslik:

Âşîku macnunu maydin mast ham,
Dardi behudluğ bila hamdast ham.

Lisânut-tayr, 87-12.

BEHUDÂNA: huşsizlarça, telbalardek, beihtiyâr, mastâna, behuşâna:

Kim çekib kökka behudâna huruş,
Yıkilib bârdi ikkisidin huş.

Sab'ai sayyâr, 95-18;

Hâca hud andâk özidin bârdi,
Ki âlib behudâna sipqârdi.

Sab'ai sayyâr, 165-2.

BEHUMÂR: humârsiz:

Bir kadah may içmadi bu dayr ahli behumâr,
Tâ taharrük boldi bu tâsi nigün davrânîğa.

Hazâyinul-maâniy, IB-540.

BEÇÂRA: çârasiz, ilâcsiz, tadbirsiz:

Ul suvlar âqib bari közidin,
Beçâra suvdek bârib özidin.

Layli va Macnun, 69a9;

Gar köngülñi aylasa ul kâtîli hunhâra sayd,
Katl üçün kâni tökülmay naylagay beçâra sayd.

Hazâyinul-maâniy, IIa-67;

= **i aczpayvand**: çârasiz, âciz, ilâcsiz, nâtavân:

Çârasizliğı âllida dahri buqalamun bir beçârai aczpayvand.

Mahbubul-kulub, 2.

BEÇÂRALİK // BEÇÂRALİĞ: çârasizlik, ilâcsizlik, tadbirsizlik, âcizlik:

Ki besâmân bolub beçâralıkdin,

Güzirim yokturur âvâralıkdin.

Farhâd va Şirin, 63;

Barimizğa ul nav' beçâralıg,

Sâlib tâğu vâdiyda âvâralıg.

Saddi İskandariy, 306a17;

Köngliga sabrdin özga çâra işkıda bilib sabr kıla âlmağandin beçâralıg
izhâri kılibdur.

Macâlisun-nafâis, 244.

BEŞ I: 1. köp, ârtık, ziyâd:

Gancğa ul bir nigâhbân beş emas,

Öylakim, ul koyğa çopây beş emas.

Lisânut-tayr, 131-9;

2. tola:

Aña kim özi âhir andeş emas,

Bu lahvu havâ ança kün beş emas.

Saddi İskandariy, 75;

= **u kam**: kopu âz:

Agar ayşu râhat va gar dardu gam,

Bariğa nasibi yetar beşu kam.

Saddi İskandariy, 319B5.

BEŞ II: beş (sanâk sân):

Anıñ pādşâhlığın banâkatıy beş yıl debtur.

Tarihi mülûki acam, 508;

= **bâtmân:** kırk pud:

Râza âyida har neça... beş bâtmân pâludin duşâbdin yâ mavizâbdin ottuz tabağ, masâlık - ulça ehtiyâc bolgay.

Vakfiya, 721;

= **vaqt namâz:** bir kûnda beş mahal okıladigan namâz:

Beş vaqt namâz bâri tark bolmasa.

Münşaat, 129;

= **kün:** kıska davr, kıska müddat:

Çün humâğa to'madur âhır başında har songak,
Ul humâ başığa beş kün sayagustar boldi, tut.

Hazâyinul-maâniy, IIB-75;

= **yük:** beş eşak yüki (500 kg ga yaqın):

Mukriğa yillik nağd yüz âltun, buğdây beş yük.

Hânağâh tabbâhınıñ yilligi nağda ikki yüz seksân âltun, boğdây beş yük.

Vakfiya, 721;

= **onça:** ma'lum bir kıska müddat içida:

Gar egridur yağıbân oqu bağlanib boyni
Bolur qabâğ yığaçidek beş-onça kûnda nigün.

Hazâyinul-maâniy, IB-728;

= **his:** beş sezgi (körüş, eşitiş, tatiş, uşlab seziş, hid biliş):

İslâmim şahsi beş hisdin biriniñ öksükligi cihatidin nâkis bolmağay.

Vakfiya, 720.

BEŞA: 1. toqay, ormân, çangalzâr:

Çün giyâh butmiş öyla kim beşa,
Tubini mahkam aylamış reşa.

Sab'ai sayyâr, 192-26;

Beşa şerin gar zabun kılsañ şicâatdin emas,
Nafs itin kılsañ zabun, âlamda yoğ sendek şucâ'

Hazâyinul-maâniy, IB-306;

2. makân, manba:

Manâzil sayridin hürşed öz manziliğa, ya'ni asad burciğa yüzlañani va
kulân âvidin şer beşasiğa, ya'ni Curcân tahtgâhi gardun iştibâhiğa qaytkani
eşitildi.

Münşaat, 120;

Saltanat bahriniñ dürri yaktâsi ... şicâat beşasiniñ hizabr şikâri ... sultânus-salâtin Abulgâzi Sultân Hüsayn Bahâdirhân.

Macâlisun-nafâis, 208;

= **i taqdir**: taqdir qarârgâhi:

Beşai taqdir şer şarzasi,

Şerniñ ândin harâsu larzasi.

Lisânut-tayr, 16-17.

BEŞABİH: tengsiz, oğşaşı yok, mânandsiz:

[Pahlavân Muhammad] pahlavânlig cahâniniñ cahân pahlavâni, surat va ma'nida beşabih va benaziri.

Hâlâti Pahlavân Muhammad, 532.

BEŞAVKAT: haybatsiz, salâbatsiz:

Musin(n) kişi hazl va hiffat körgüzsa, aniñ qâşida beşavkat va bee'tibâr.

Mahbubul-қulub, 116.

BEŞAK: şaksiz, şübhasiz, anıq, begümân:

Dayr arâ kir, pandni goş aylagil,

Bâda beşak sâf erur, noş aylagil.

Hazâyinul-maâniy, IIa-419;

Çünkü bu iş keldi beşak işk işi,

Kimki âşik ermas ul ermas kişi.

Lisânut-tayr, 100-13.

BEŞALA: beşâv:

Bas muқarrardurkim, beşalasi havâs kimda kim bolmasa muhib nuқsâni bolur.

Vakfiya, 719.

BEŞAM': şamsiz, yârugliksiz:

Qâlib dardu balâ beyâru munis,

Bolub hicrân tûni beşam'i maclis.

Farhâd va Şirin, 194.

BEŞARAR: yâlkinsiz, alaņasiz:

Hacr oti cânimğa ârtuқdur, aņa bas beşarar,

Ortamak dozağ bila ya'ni ne bir hâşâkni.

Hazâyinul-maâniy, IVa-359.

BEŞİBH: oğşaşsız, tengsiz, mánandsız; = **u nazir:** mánand yok, tengsiz, yagâna:

Har biri öz tavrıda beşibhu nazir,
Bârdilar bârça – ne aylay tadbir.

Ḥazâyinul-maâniy, IVa-435.

BEŞİK: beşik:

Beşik davrıda çiniyu hitâyi,
Bolub yüz noşlab dastânsarâyi.

Farhâd va Şirin, 34.

BEŞİKAST: tolıq, kamçılıksız, beayb, büt-bütün:

= **u kusur:** heç kamçılıksız va özgarışsız, tolalığıça:
Dedilar şahğa beşikastu kusur,
Söznikim boldi yukâri mazkur.

Sab'ai sayyâr, 100-26.

BEŞİKİB: sabrsız, tâqatsız, bardâşsız; = **u tavân:** besabru tâqat:

Qopub ul ḥayl beşikibu tavân,
Boldilar şahzâda sari ravân.

Sab'ai sayyâr, 85-2.

BEŞİNÇİ: beşinçi:

“Saddi İskandariy” dakim “Ḥamsa”niñ beşinçi kitâbidur, şahruh adâ
kılibturmen.

Tarihi mülûki acam, 513;

Üçünçi dâiraniñ beşinçi bahri muşâkildur.

Mezânul-avzân, 57.

BEŞÂV: beşâv, beştasi:

Havâs şam' ila maqsud bolmadi müdrik,
Köngülni tâp iki-üç üzb, beş emas bu beşâv.

Ḥazâyinul-maâniy, IVB-510.

BEŞÂM: şâmsız, keçkurunsız; = **i âfat:** şâmsız âfat; dardu alam keçasiniñ
avvalisiz:

Dahr arâ çün kayğusız yok heç işrat, ey rafîk,
Ayş subhin istama beşâmi âfat, ey rafîk.

Ḥazâyinul-maâniy, IIa-389.

BEŞÜBHA: şübhasız, gümânsiz:

Nekim körganni kelganlar yakâ-yak,
Turub arz ettilar beşubhau şak.

Farhâd va Şirin, 110.

BEŞUKUH: savlatsız, şânu-şavkatsız:

Neça uluğ kişi tamashur va tiybat kılsa, aniñ qâşida beşukuh vîqâr.

Mahbubul-қulub, 116.

BEŞUMÂRA // BEŞUMÂR: hisâbsız, sân-sanâqsız, köp:

Şahu şahzâda hat yân beşumora,
Ġarâyib aylar erdilar nazâra.

Farhâd va Şirin, 98;

Kim haylu şâh âşîku ma'suq erur yaqîn,
Gülçehraiki, âşîk aña bolsa beşumâr.

Ĥazâyinul-maâniy, IB-731;

Ayvân bila tâq beşumâra,
Ul nav'ki gunbazu minâra.

Layli va Macnun, 97a7.

BEŞUUR: ângsiz, hissiz; fahmsiz:

Kelibdur ul pari, ey beşuur telba köngül,
Kelib öziña ne deydurmen anglağil bâre.

Ĥazâyinul-maâniy, IIB-632;

Ul tün ul kişvar sarâsar yârumiş,
Vâkıf elni beşuur etmiş ul iş.

Lisânut-tayr, 26-13.

BEE'TİBÂR: e'tibârsız, nazardan çetda qâlgan:

Bu afkandai bee'tibâr agarçi zarradin kamrak erdim, ul sahâb taqviyati bila
günâgün durlar sâçtim.

Muhâkamatul-luğatayn, 32;

Dedilarkim, biz güruhi hâru zâr,
Harzakâru âcizu bee'tibâr.

Lisânut-tayr, 184-1.

BEE'TİBÂRLİK // BEE'TİBÂRLİĞ: e'tibârsizlik, nazardan çetda qâlîşlik, âbrosizlik:

Zamân navâyibi lagadkobidin hâksârlikqa qâlib, bee'tibârlıqqa tüşar erkanda ul salâtin ul şikastai aftâdağa dastgirlik yüzidin iltifât va şafqat körgüzür ermiş.

Münşaat, 121;

Gâh laimlar elinda hârlıg va gâh arzâllar âllida bee'tibârlıg körgüzdüm.

Mahbubul-qulub, 5.

BEE'TİDÂLLİK: bir me'yârda turmaslik, mu'tadil bolmaslik, bir zaylda bolmaslik:

Ul devâna bee'tidâlliklar kılsa erdi, aña ta'zir va adab kılur erdi.

Hamsatul-mutahayyirin, 698.

BEE'TİMÂD: işânçsiz, işânçni yokâtgan:

Kirâlmâs muhâlifğa ânça inâd,

Ki kılgay muvâfıqni bee'timâd.

Mahbubul-qulub, 121.

BEEHTİMÂMLİĞ: ahamiyatsizlik, e'tibârsizlik, diqqat kılmâslik, beparvâlik:

Agar andağı işda beehtimâmlıg vâqe' bolsa, Mirzâ tâbuğida bu kul uyâtlig bolgusidur.

Münşaat, 115.

BEQADR: arzân, qadri yok, qadrsiz:

La'li âllinda anıñdekkim erur beqadr tâş,

Bolmış ul yanglıg labıñ âllinda bemiqdâr la'l.

Hazâyinul-maâniy, IIa-207;

Ey Navâiy, çün gühar beqadr erur şah âllida,

Ne acab gar bolsa nazmıñ din qâşida hâr lafz.

Hazâyinul-maâniy, Ia-227.

BEQAYD: bandsiz, bağlâvsiz, kışansiz, betuşâv; = **ol-:** banddan boşamâk:

Lâyık avval senki beqayd olğasen,

Sa'y etib, bir şahğa sayd olğasen.

Lisânut-tayr, 33-8.

BEKARAR: åråmsiz, tinimsiz; tåkatsiz; betohtáv karársiz:

Keçaga tegru bekarâr erdi,
İşi har dam fiğânu zâr erdi.

Sab'ai sayyâr, 114-11;

Vale nâtavân kõngli zâri aniñ,
Hazin hâtiri bekarâri aniñ.

Saddi İskandariy, 298B17.

BEKARARLİĞ: åråmsizlik, betâkatlik, sabrsizlik, tinimsizlik:

Cuhhâl sitamidin şevasi azâ bolğanlarniñ sugvârlığı va amal қalamidin
rozgâri qarâ bolğanlarniñ bekarârlığı...

Vakfiya, 720.

BEKIYAS: behad, behisâb; ölçâvsiz, sâñ-sanâqsiz, bekiyâs:

Şâh altâfini çün körüb bekiyâs,
Qopub râyi hind ayladi iltimâs.

Saddi İskandariy, 282B12;

Bâvucudi bu haq etkay iltimâs,
İstagil deb lutf kılgay bekiyâs.

Lisânut-tayr, 165-11;

= **u had:** behisâb köp, çeksiz:

Dramu mâl beadam berdi,
La'lu dur bekiyâsu had berdi.

Sab'ai sayyâr, 91-1.

BEKIYLU QAL: gap-sözsiz, e'tirâzsiz:

Gar muña bâisdurur fazlu kamâl,
Âlami insâf arâ bekiylu qâl.

Lisânut-tayr, 133-15.

BEKIYMAT: 1. kadsiz, e'tibârsiz; bebahâ:

Bekiymat erur ulki biyik himmati bâr,
Garçi neça kam himmati bâr kıymati bâr.

Nazmul-cavâhir, XV-49;

2. kasâd, arzimas, narhi past:

Asradıñ katân kafan kılmâq üçün ne sudkim,
Haşr bâzârıda bekiymatdurur mundâq matâ'.

Hazâyinul-maâniy, IB-306.

BEKÂIDA: tartibsiz, intizâmsiz:

Alarnıñ [navkarlarnıñ] ahvâlidin ham vâkıf bolmâk vâcibdurkim, bekâida vâqe' bolmağay va barça huşyarlıqqa vâbastadur.

Münşaat, 115.

BEKÂİDALİĞ: kâidaga amal kılmaslık; tartib va intizâmdan taşqari çıqış:

Yana biri bukim, sen har bekâidalıgkim kılıbsen, aña köra sazâ va cazâ tâpıbsen.

Münşaat, 156;

Munça bekâidalıglarnıñ asnâsida barçanıñ talâvisi va tadâruki üçün ât yubârusen.

Münşaat, 155.

BEKUSUR: nuqsânsız, kamçılıksız; mükammal, barkamâl:

Çü qasr oldi cannat kibi bekusur,
Hud erdi muhayyâ şarâban – tahur.

Saddi İskandariy, 244a3;

Közgü ravşanrâk neça kılsa zuhur,
Zâhir olğay aks anda bekusur.

Lisânut-tayr, 65-15.

BEĞAYRAT: ğayratsız, dangasa, işyâkmas:

Tilançı va gadâ köpragi beğayrat va behayâ.

Mahbubul-ķulub, 50;

Quşlar aylab hâlatıñdin hayrate,
Yok seniñdek bir yana beğayrate.

Lisânut-tayr, 46-3.

BEĞAM: ğamsız, ğussasız, bedard:

Çü hân ham bâr edi Farhâdğa amm,
Anıñ sâridin ermas erdi beğam.

Farhâd va Şirin, 208;

= **i ğâfil:** beparvâ va beğabar:

Ulki aytur könglakiñ ul gül ğamidin çâk emas,
Anlamaydur beğami ğâfilki, köksüm çâk emiş.

Hazâyinul-maâniy, IIIa-147;

= **bol-:** hursand bolmaq, begam bolmaq:

Kimsa zindanda kaçan hurram bolur,

Baytul-ehzanda netib begam bolur.

Lisānut-tayr, 125-4.

BEĠARAZ: ġarazsiz, rāst, pāk yūrak:

Salātin müşfik va davlathāh kullariniġ begaraz sözlariga kiribdurlar.

Münşaāt, 129.

BEĠAŞ: 1. toġri, pāk:

Yana yāriki sāfu beġaşdur,

Ham vafākeşu ham cafākaşdur.

Münşaāt, 143;

2. ħālis, tāza; başka narsa aralaşmagan:

Çün ħālisu paku beġam oldi,

Altun neki kimiyâvaş oldi.

Layli va Macnun, 94B18.

BEĠĀYAT: behad, tüganmas, çeksiz:

... ul hazrat ruhāniyatidin alarga fayzi beġāyat va imdādi benihāyat yetsun.

Macālisun-nafāis, 135;

Garçi beġāyatdurur ra'nāliġiġ,

Benihāyat hüsn ila zebāliġiġ.

Lisānut-tayr, 32-15.

BEH I: yahşi, ħob, ma'kul:

Ki adl içra etkaña bir sāate,

Erur behki, cinnu başar tāati.

Saddi İskandariy, 253a6;

Ya'ni bu savādi ġam ġubāri

Behkim, maña nāfai tatāri.

Layli va Macnun, 88a17.

BEH II: behi söziniġ kıskartirilgan şakli:

Aña ġam tiyġi bu bağ içra harām oldikim,

Kiydi paşmina sariġ yüz bila, andākkim beh.

Ĥazāyinul-maāniy, IVB-529.

BEHAD // BEHADD: 1. çeksiz, hadsiz; sân-sanâksiz, nihâyasiz:

Aniñ ârasında tafâvut behad.

Nazmul-cavâhir, 17;

Takallüfi köp erdi va takabburi va tahayyüri behad.

Tarihi mülûki acam, 517;

2. ğâyat, haddan taşqari:

Kelki, hacriñda hazinmen behad,

Ne maña sabr, ne huşu ne hîrad.

Mezânul-avzân, 44;

E'tibâri köp el arâ behad,

Câhu mâliğa yok hisâbu adad.

Sab'ai sayyâr, 86-12;

= **u add:** cuda köp, sân-sanâksiz:

[Pahlavân] "qavl" va "ğazal" va "çârzarb"dek va "savt" va "naşş" hud behaddu add bağlabdurki, halâyîq ârasida maşhurdur.

Hâlâti Pahlavân Muhammad, 533;

Alarğa tüman mingdin ârtuq adad,

Tüman ming demay, balki behaddu add.

Saddi İskandariy, 305B8;

= **u imkân:** haddan taşqari, imkânsiz:

Ne iş bolsa behaddu imkân base,

Erur ul hisâb içra âsân base.

Münşâât, 108;

= **u nihâyat:** haddan taşqari:

Ġarâbat munda behaddu nihâyat,

Tâpilmay bul'acab can'atqa ğâyat.

Farhâd va Şirin, 58;

= **u kıyâs:** çeksiz va tengsiz:

Ranglar ul parda behaddu kıyâs,

Hükm asmâsiğa kıldi rahşunâs.

Lisânut-tayr, 27-12;

= **u ġāyat:** çeksiz, çegarasız, bitmas-tüganmas:

Pahlavân bila benihâyat iltifâtlari va behaddu ġāyat maḥsus mulâyamat va hâlatlari bâr erdi.

Hâlâti Pahlavân Muhammad, 537.

BEHAYÂ: uyatsız, şarm-hayâsız, âr-nâmussız:

Vali Kalandar ... behayâ kişi erdi.

Macâlisun-nafâis, 56;

Kâmillar – ahli hayâ va nâkislar – behayâ.

Mahbubul-ḳulub, 114.

BEHAYÂLİK // BEHAYÂLİĞ: hayâsızlık, uyatsızlık, beşarmlik:

Mubâhat üçün bermak ḥudnamâlik va aniñ bila özin saḥiy demek behayâlik.

Mahbubul-ḳulub, 112;

Zamân ahli bevafâligidin bağrimda tikânlar va davrân ḥalkı behayâligidin köksümga tugunlardur.

Mahbubul-ḳulub, 115.

BEHAMİYAT: hamiyatsız, nâmussız, beâr:

Bir ḳatla sahvdin unutsañ, laḳabiñ bemuruvvat; caḫâlari muḳâbalasida üzrhâhliḳka cân bermasañ, ḥitâbiñ behamiyat.

Mahbubul-ḳulub, 110.

BEHAMİYATLİĞ: hamiyatsızlık; nâmussızlık, ârsizlik:

Mutâyaba ruḥsat bergan navkar bâbidakim, yana iḥtilâti behamiyatlığdur va behimmatlığ.

Ḥazâyinul-maâniy, IIIB-701.

BEHAMÂL: şeriksiz, tengsiz, mislsiz:

Taâdul bila tut ani behamâl,

İçarda maña garçi yok e'tidâl.

Saddi İskandariy, 252B9.

BEHAMTÂ: yagâna, yakka; tengi, âhşaşi yok:

Şahzâdai behamtâ Kiçik Mirzâ devânai siyahroi siyahpoşka yolukmaydur erdi.

Ḥamsatul-mutahayyirin, 701.

BEHANGÂM: vaxtsiz, nâorin, bevaqt, paytsiz:

Ul hanüz hâim erdi va bu ma'nidin hûrûş kıluri behangâm erdi.

Mahbubul-ķulub, 85.

BEHBUD: 1. yaŗşılık, toğrılık; ĥublik, sağlâmlık, sâlimlik; yaŗşi hâlatli, ĥuşahvâl:

Ul hazratniĥ ĥumâyun zamiri közgüsida dâim behbud ĥehrası cilvanamây bolĥay.

Münşaât, 99;

Yok erdi muâlacatta behbud,
Ĥün yetti acal ilâci ne sud.

Layli va Macnun, 68;

2. fâyda, nacât:
Şayĥkim pir erdiyu sizlar mürid,
Barĥaĥa irşâdidin behbud ümid.

Lisânut-tayr, 86-5;

Bu gülşan içra behbud istagan dâim behi yangliĥ,
Kiyib paşmina, tâatķa ķadin ĥam asramâķ avlâ.

Ĥazâyinul-maânîy, IIIa-17.

BEHCAT: ķuvânĥ, şâdlik:

Bu bandaĥa behcat va sarafrâzliĥ mucibi bolĥân ruķ'a yetiştî.

Münşaât, 116.

BEHÎ: behi (meva turi):

Mazallat tufrâĥi sarig yüzümde bârur andâķķim,
Behida gard olturĥan masallik tuk bolur paydâ.

Ĥazâyinul-maânîy, IIIa-17.

BEHÎCÂB: pardasiz, âĥik-âydin; uyatsiz:

Ĥâssa ma'suķ âllida ķılmâķ ayân,
Böyla ki ul sorsa behicâb etmek bayân.

Lisânut-tayr, 80-2;

Ne ki ul sorsa behicâb desa,
Müşkiliga aniĥ cavâb desa.

Sab'ai sayyâr, 119-21;

= **ol-**: ravşan bolmaq, açıq-aydin bolmaq:

Câmi may urdi hicâb otığa su,

Behicâb oldi tarıķı guftugo.

Lisânut-tayr, 173-1;

= **ayla-**: daryâdan ıkıb tışmaq; tışmaq:

Bahrni har atra aylab behicâb,

Dahrni seli balâ birla arâb.

Lisânut-tayr, 92-17.

BEHİCÂBLİĞ: pardasızlık, uyatsızlık, hayâsızlık:

Abdullatif Mirzâ... Ėarib badfe’lلیklari bâr erdikim, zikridin behicâbliķ
lâzim kelür.

Macâlisun-nafâis, 200;

Pastrâķ martabasida pariřanlıķ va müşavvařlıķlar va besâmânlıķ va
nâhuřlıķlareki, zikri tarki adabdur va bayâni behicâbliķķa sabab.

Mahbubul-ķulub, 84.

BEHİKMATLİĞ:bedânişliğ, hikmatsızlık, bilimsızlık:

Behikmatliğini dardu Ėam bilsa kerak,

Hikmat tâparini muğtanam bilsa kerak.

Nazmul-cavâhir, XV-40.

BEHİMMAT: himmatsız, sağâvatsız, asis:

Âliy himmat şâhbâzedur balandparvâz va behimmat siĖķân sayyâde
yürütağı bâz.

Mahbubul-ķulub, 111.

BEHİMMATLİĞ: himmatsızlık, mürüvvatsızlık; şicâatsızlık, sustlık, nazari
pastlık:

Mutâyaba ruğsat bergan navkar bâbidakim, yana iğtilâtı behamiyatlığdur
va behimmatlığ.

Ėazâyinul-maâniy, IIIB-701.

BEHİSÂB: hisâbsız, sân-sanâķsız, köp:

Kişvarki, anda manâhiy mundâķ behisâb bolĖay, islâm va řariatĖa ne izzat
va ne hisâb bolĖay.

Mahbubul-ķulub, 15;

Madhini behisâb yâzgaylar,
Balki mavzun kitâb yâzgaylar.

Sab'ai sayyâr, 32-17.

BEHÂCİB: darvâzabânsiz, tosişsiz:

Şâh dargâhiğa gar bâr esa hâcib mâne',
Ey gadâ, mücdaki behâcib erur bu dargâd.

Hazâyinul-maâniy, IVB-535.

BEHÂL: hâlsiz; kuvvatsiz, bemadâr, zaif, âciz; ma'yus:

Bu iş ul kema ahlin aylabân lâl,
Biri huşhâl bolsa, oni behâl.

Farhâd va Şirin, 102;

Tünüm daycur, özüm rancur, içim gamnâku bağrim çâk,
Tilim lâl tanim behâl, işim afgân, sirişkim kân.

Hazâyinul-maâniy, IIa-284;

= **ayla-** // **et-** // **kıl-**: küçsizlantirmâk, hâlsiz kılmâk, âciz kılmâk:

Nüktasi nutqum tilin lâl aylabân,
Cilvasi aqlimni behâl aylabân.

Lisânut-tayr, 6-14;

Munda ham âni dard etib behâl,
Ham oşul ikki yangliğ etti hayâl.

Sab'ai sayyâr, 140-27;

Körüb Şirinni hayrat lâl kıldı,
Taaccüb bir yola behâl kıldı.

Farhâd va Şirin, 113.

BEHÂLVAŞ: hasta hâl, zaif:

Sâlur erdi gâmini behâlvaş,
Çarh anıñ kılğanlaridin kinakaş.

Lisânut-tayr, 90-20.

BEHÂLLİK // BEHÂLLİĞ: 1. nâtavânlık, zaiflik:

Huş hâllik etti ani behâl,
Behâllik etti nutqini lâl.

Layli va Macnun, 74B15;

Kim anja yüzlandi günü lallıq,
Har zamân öz hâlidin behâllıq.

Lisânut-tayr, 172-1;

2. hastalık, parışanlık:

Mahbubniñ zülf açқанidin va öz âşufta ahvâllığı va kâşî çinidin köngli
behâllığı bâbida.

Macâlisun-nafâis, 226.

BEHÂSİL: fâydasız, naticasız, samarasız:

Bu hayâlin keldi behâsil hayâl,
Balki başdin tâ âyâğ bâtil hayâl.

Lisânut-tayr, 140-1.

BEHUDA: 1. bekârçi, keraksız; naticasız, fâydasız:

Vasl istasañ, ol fâniy andâķki Navâiykim,
Har işki munuñ ğayri bârdur, bâri behuda.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-546;

2. asâssız, bema'ni, bekârçi, bolar-bolmas:

Raķib behuda taķriri birla yüz taķsir,
Zaif ğamzadalar otiĝa raķam kıludur.

Hazâyinul-maâniy, IB-201.

BEHUZUR: halâvatsız, beârâm; behalâvat:

Lek köngli çu behuzur erdi,
Anda har lahza bu ğutur erdi.

Sab'ai sayyâr, 60-2;

= **bol-:** halâvatsız, beârâm bolmâķ:

Alarnıñ mübârak mizâclarıĝa âriza vâķe'bolub, neça kün behuzur bolub,
yana sihhatlari ğabari keldi.

Hamsatul-mutahayyirin, 701.

BEHÛNAR: hünarsız, ķâbiliyatsız, iste'dâdsız:

Hünarmand ķâşida behünar iliki tebratmasa, ayb tühmatin anja taķar.

Mahbubul-ķulub, 141;

Çün hünarvar üzra çıķtı behünar,
Tâzdin ķâldi ķuyırâķ tâcvar.

Lisânut-tayr, 20-9.

BEHÜNARLİĞ: işyâkmaslik, işga kol urmaslik:

Bâr erdi bir pahlavâni zorgar,

Behünarlig fanida sâhibhünar.

Lisânut-tayr, 55-11.

BEHÜRMATLİK // BEHÜRMATLİĞ: hürmatsizlik:

Halk cânibidin behürmatligi eşigin bağlar va kişini hazl va istihfâfdin saklar.

Mahbubul-ğulub, 81;

Hazlga şuru'din behürmatlig ok ârtar va hazlni nihâyeti cidâlga târtar.

Mahbubul-ğubul, 143.

BEHUŞ: huşsiz, özidan ketgan; telba:

Huş sözga kim olsa mastu behuş,

Şarbat arâ zahrni kıllur noş.

Mahbubul-ğulub, 127;

Navâiy istadi behuş özinki, ahli hırad

Falakni olmağı bu işda mahrami râzi.

Hazâyinul-maâniy, IIa-376;

= **ayla-:** huşsiz aylamâk, huşini âğdirmâk:

Dedi Hısrav: Sen etsağ âni behuş,

Kamiñahda koyay men yüz zirihoş.

Farhâd va Şirin, 149;

Zavk işa şayh özni behuş ayladı,

Nüktadin âğzini hâmuş ayladı.

Lisânut-tayr, 78-18.

BEHUŞVÂR: huşsizdek; behuşlarça:

Kirdi çün kısr içiga behuşvâr,

Hayrat içra ne mastu ne huşyâr.

Sab'ai sayyâr, 163-23.

BEHUŞLUK: huşsizlik, mastlik:

Fârîğ aylar bu balâlardın dame behuşluk,

Bas, tâng ermas sâkini sarmanzili hammâr esam.

Hazâyinul-maâniy, IIB-423;

Yox bu vâdiy içra cüz hâmuşluk,
Günü kar bolmâğlığı behuşluk.

Lisânut-tayr, 175-2.

BİACMAİHİM: hammasi, bari, tamâman, hammalari:

Sârt biacmaihim agar türk ibârati adâsida âcizdur, muhiķ ham bâr.

Muhâkamatul-luğatayn, 7.

BİAYN: sâf:

Gavhari biayn iķâla ayladi,
Tuttiyu vachin havâla ayladi.

Lisânut-tayr, 48-12.

BİAYNİH // BİAYNİHİ: huddi, huddi özi, aynan:

İki köz kim, arâsindin çikib yaş otti başımdin,
Biaynih ġarķ bolġan kemalardur bahri Ummânda,

Ĥazâyinul-maâniy, IB-547;

Nargis közi aylab ani vâlih,
Yâri közidek körüb biaynih.

Layli va Macnun, 65a9;

Mavlânâ Ayâziy... fakir bir maclisda ani kördüm üç yildan song Bâġi
Safedda yana bir maclisda biaynihi uşmundâķ vâķe' boldi.

Macâlisun-nafâis, 62.

BİBİ: mo'tabâr ayâl, ġânim, oy sâhibasi, beka:

Ĥacakim, bibi bârida dâdakka aylangay, bibiniġ iffat etagi ķulġa
bulġangay.

Mahbubul-ķulub, 140.

BİDÂYAT: başlaniş, ibtidâ, avval:

Birâv hamdidindur bidâyat aņa,
Ki yok ibtidâu nihâyat aņa.

Saddi İskandariy, 135;

Ne bolub avvalda bidâyat saņa
Ne kelib âġirda nihâyat saņa.

Hayratul-abrâr, 7-2;

= **ayla-**: başlamak, ağaz kılmak:

Tapti Macnun şühratu qaldı meniñ kıssam nihân,
Kim olar har kim, fasânamni bidâyat aylasa.

Hazâyinul-maâniy, IIB-29.

BİD'AT: yâkımsız, bid'at:

Kıçık Mirzâ... bid'atlar tarıķıķa nâsih va ahli sünnat va camâat kıâidasıķa
râsih erdi.

Hamsatul-mutahayyirin, 701;

Bazm maydâni alarķa cilvagâh,
Zâhir aylab bid'ati hardam tabâh.

Lisânut-tayr, 54-9;

= **i sayyia**: yâmân âdat:

Bediyânat sudur bid'ati sayyiadur bilâ zarur.

Mahbubul-ķulub, 15.

BİYÂBÂN: çöl, biyâbân, daşt:

Biyâbân ķat' etib manzil-bamanzil,
Aķa tegrüki aytib erdi kâmil.

Farhâd va Şirin, 68;

Ey Navâiy, bu biyâbân ķat'in âsân ayladıñ,
Aşķdin mundâķķi har manzilda ķektiñ yüz bulâķ.

Hazâyinul-maâniy, IIB-316.

BİYÂBÂNİY: sahrâda yaşâvçi ķişi; sahrâķa ķâs:

Vâdiyi hicrânda aķyârıķa yâr oldim, ne tâng,
Gar bolur ğuli biyâbâniy bila devâna dost.

Hazâyinul-maâniy, Ia-120.

BİCİN: maymun:

Bicin tâpsa yer tâ içiķa siĝar,
Ne ķâlsa avurtiķa barin yiĝar.

Saddi İskandariy, 249B14.

BİZ: 1. Biz (ķişilik âlmâşi):

...bizķi “mâ” va “nahnu” ma'nâsi biladur.

Muhâkamatul-luĝatayn, 13;

Şayh Abdullâh uşbu risâlanı bizniñ qâşimizğa keltürüb erdi.

Hamsatul-mutahayyirin, 697;

Bizniñ emin yol özga sâri qâlmış,
Bu sâri bizni daryâ mavci sâlmış.

Farhâd va Şirin, 102;

2. men ma'nâsida:

...bu yakingda bir-ikki devâni bizniñ iligimizğa tüşübtür,
Gâhi aña maşğul boladurbiz.

Hamsatul-mutahayyirin, 699.

BİZZARUR // BİZZARURA // BİZZARURAT: zaruratan, macburan,
nâilâclikdan, zarurat yüzâsidan:

Agar ahyânan bizzarur vâqe' bolsa, navvâbğa muqarrar qillilsakim, hükm
bolmağan kişi mutlaqâ murtakib bolmasa.

Münşaat, 131;

Bizarura alarniñ kıblai iqbâl va ka'bai âmâldek risâlatlari dargâhığa
bâqqaylar.

Vakfiya, 715;

Ham bari durdi emas ham bârça sâf,
Bizzaruradur ulusğa ihtilâf.

Lisânut-tayr, 158-12;

Ki hâqân tâpmayin andin kudurat,
Ul etgay azmi ğurbat bizzarurat.

Farhâd va Şirin, 94.

BİZÂAT: qâbiliyat, iste'dâd; dastmâya:

Mavlânâ Anisiy kam bizâat şâir erdi.

Macâlisun-nafâis, 63.

BİZZÂT: şahsan, bevâsita, zâtida, aslida:

Çün alarğa bizzât maşrabi tavid vâqe' bolğandır.

Hamsatul-mutahayyirin, 696;

Har kişida bu şaraf bizzât erur,
Ul kişi pâku şarif avqât erur.

Lisânut-tayr, 105-8.

BİYİZ: bigiz:

... biyizki dirafş derlar.

Muhâkamatul-luğatayn, 13.

BİYİK: büyük, uluğ; baland, yüksak, âliy:

Nazm biyik masnadida olturub,
Âlima nazm ahli tüman ming turub.

Hayratul-abrâr, 36-16;

Aniñ bätinidin tila yârlık,
Biyik himmatidin madadkârlık.

Saddi İskandariy, 322B11;

Biyikrak falak qasridin pâyasi,
Ravâkığa tüşmay bulut sâyasi.

Saddi İskandariy, 293B16.

BİYİKLİK // BİYİKLİĞ: 1. kattalık:

Bâr erdi qasrniñ ornida bir taş,
Biyiklikda falakdin âşurub baş.

Farhâd va Şirin, 119;

2. mağrurlık, manmanlık:

Takabbur şaytân işi va biyiklik nâdân işi.

Mahbubul-ğulub, 107;

Nafs ne amr etsa bolğan zeridast,
Ul biyiklik kılsa kılğan özni past.

Lisânut-tayr, 107-7.

BIYLA: bunday, şu hilda, şu kabi, şunday:

Agar bu iki şahğa bolmay masâf,
Valekin bolub biyla dâim hilâf.

Saddi İskandariy, 258B3;

Uyatka sâlib biyla hâlat meni,
Halâk aylabân bal hicâlat meni.

Saddi İskandariy, 243B4.

BIYM // BİM: havf, hatar, qorqinç, vahm, tahlıka:

Âllimizda yetti vâdiydur azim,
Har birida behadu andâza bim.

Lisânut-tayr, 150-7;

Âz nüкта degil tilar esañ cãña salâh,
Taşvişli ğalat biymidin imâña salâh.

Nazmul-cavâhir, XV-33;

Ham münâcat ahliniñ könglida biymiñ behisâb,
Ham ħarâbât ahli cãninda ümidiñ beadam.

Ĥazâyinul-maâniy, IIB-118;

= **i vabâ:** vabâ tarķalıb ketiş ħavfi:
Boldi bağrim yarasi uyla afan,
Ki şamimidin erur biymi vabâ.

Ĥazâyinul-maâniy, IIIB-44;

= **u nakâl:** ħavf-ħatar:
Keldi ma'muriğa ümmidi visâl,
Âsiyu âbisiga biymu nakâl.

Lisânut-tayr, 27-15;

= **u ümid:** ħavâtirli ümid:
Menki işim boldi parastiş müdâm
Biymu ümid ikkisi bolmiş harâm.

Hayratul-abrâr, 84-8;

= **ol-:** ħorķmâķ, ħafsiramâķ:
Bir nafas gar bolmasa ilkimda siym,
Hacridin cãnimğa bâr olmakka biym.

Lisânut-tayr, 111-14;

= **et-:** ħorķitmâķ:
Vasl tama' aylasañ hacr bila bim etar,
Vây, Navâiy, saña, otmasañ ul vâyadin.

Ĥazâyinul-maâniy, IIB-493.

BİYN: ħaraş, nazar; ħâhiş, ihtiyâr:
Tariyķi zulm yâ kiyn munça bolğay,
Cafâ ħılmâķķa biyn munça bolğay.

Farĥâd va Şirin, 164.

BİKR: yangi, açilmagan, tâza, bütün:
Bas bu bir neça bikt subhgahi
Ki maña aybdin köründi tahi.

Sab'ai sayyâr, 205-19;

Bikr sifat gunça bolub parda çeh,
Riştai bahtidin açılmay gireh.

Hayratul-abrâr, 45-29;

= **i ma'ni:** yangi, açilmagan ma'nâ:
Kim takallüm ânda şirkat tâpmağay,
Bikri ma'niniñ üzârin yâpmağay.

Lisânut-tayr, 189-14.

BİL-: 1. bilmâk, anglamâk, tüşünmâk:

Bilmadi kim ne iş ekin hâdis,
Kim ul işga bolub ekin bâis.

Sab'ai sayyâr, 150-26;

Ġâziy özin çünki ayân kılmadi,
Kimsa aniñkim ekanin bilmadi.

Hayratul-abrâr, 163-19;

2. sezmâk; his etmâk:

Nur Saidbek ... latâfati bâr erkanin, şe'ridin bilsa bolur, oquğan bilgay.

Macâlisun-nafâis, 77;

3. hisâblamâk:

Meni rad ahlidin ul saat biliñ,
Har ne istar könglüniz ul dam kıliñ.

Lisânut-tayr, 139-6;

4. tanimâk, tan âlmâk:

El mâlin özünga mâl bilgil,
Ĥaylin özünga ayâl bilgil.

Layli va Macnun, 96a18;

Nur Saidbek... latâfati bâr erkanin şe'ridin bilsa bolur, oquğan bilgay.

Macâlisun-nafâis, 77.

BİLA: bilan; birga, birgalikda; yârdamida, vâsitasida, ârқali:

Emas har yân âқar suvlar bila yer,
Ki yer haryân isiğdin âқizur ter.

Farhâd va Şirin, 94;

Ham körüb cânân camâlin köz bila,
Vaslidin ham bahra tâpib söz bila.

Lisânut-tayr, 11-20.

BİLA-: kayramâk, çarhlamâk, ötkirlamâk:

Alarğa [salâtiña] taqarrub tilamak öz qatlığa balâ tigin bilamakdur.

Mahbubul-qulub, 129.

BİLAK: bilak:

... alarniñ [Câmiyniñ] nazmi har sinf şe'rdin âlamniñ zâliniñ kulâk bila
bilagin samini durlar bila müzayyan... kılıbturlar.

Hamsatul-mutahayyirin, XIV-11.

BİLAN: bilan; birga; ârkalı, vâsitasida:

Bu bandaniñ dağı dört devâniğakim, türkçe til bilan nazm tâpibdur.

Mezânul-avzân, 6;

Mavlânâ Binâiy... advâr ilmi bilan bât organib, hiyli tasnif kılıb advârda
dağı risâla bitidi.

Macâlisun-nafâis, 88.

BİLGÜR-: bildirmâk, anglatmâk, ma'lum kılmâk; namâyiş etmâk, zâhir
kılmâk:

Zulmda zahhâklığı bilgürub,

İkki yılân egnida halka urub.

Hayratul-abrâr, 158-12;

Kişi gavhargâ câla aylasa ât,

Ham âniñ gavharidin bilgürur bât.

Farhâd va Şirin, 128.

BİLGÜRT-: bildirmâk:

Maña bilgürtmay bekasligimni,

Diyârimğa qarın ermasligimni.

Farhâd va Şirin, 190.

BİLDÜR-: bildirmâk, anglatmâk:

Har neki saña bilikdur keltürgil,

Hâliñni ham andin el arâ bildürgil.

Nazmul-cavâhit, XV-49.

BİLİK: bilim, ilm, aql:

Ardaşer ...barça bilik bila erdamda yagâna bolub şührat tutti.

Tarihi mülûki acam, 515;

Kişi yok bilik içra mánand aña,
Arastuyi farzâna farzand aña.

Saddi İskandariy, 248B16;

= **avci:** ilm âsmâni, çokkisi:
Bilik avciniñ mehri tâbâni ul,
Kâyu mehr, söz cisminiñ câni ul.

Hamsatul-mutahayyirin, 705.

BİLİKLİK: bilimli, ilimli, aklli:

Ariğlarki ul bahrdin ayrilur,
Biliklik alarniñ suyin bir bilur.

Mahbubul-kulub, 20.

BİLİN-: bilinmâk, ma'lum bolmâk; sezilmâk:

Tağvi ahliğa bilinsa edi çarğ avzâ'i
Aylagaylar edi bu dayrda hâmmârlıg iş.

Hazâyinul-maâniy, Ia-213;

Çünkü andin bilinmayin asare,
Elga ma'nidin olmayin habare.

Sab'ai sayyâr, 19-10.

BİLKULL: mutlakâ; bütünlay, tamâmila:

Türk ulusiniñ huştab'lari macmun sârt tili bila nazm aytqaylar va bilkull
türk tili bila ayتماğaylar.

Muhâkamatul-luğatayn, 19;

Sayd kâsdiğa uyla qoydi köngül,
Ki aduv çıktı yâdidin bilkull.

Sab'ai sayyâr, 152-14.

BİLLAH // BİLLÂH: hudâ haқи, azbarâyi hudâ:

Maña hacriğda may zahr oldi, billah,
Tarabdin ümr bebahr oldi billah

Farhâd va Şirin, 209;

Gulbun oldi pastu sarv asru biyik, billahki, bâr
Sarvi gulroyim kâdiniñ e'tidâli özgaça.

Hazâyinul-maâniy, IIa-313.

Cânni âlgilki toymışam, billâh,
Köngül olmakka qoymışam, billâh.

Sab'ai sayyâr, 64-28.

BİLLÂHİL-AZİM: uluğ hudâ haқи (qasam):

Öziñiz bilursizkim, Mirzâniñ mâfiz-zamirin nisbat sizga bu faқirdin
yahşırâq kimsa bilmas. Billâhil-azimkim, uşbu bitgandek ma'lum
qilibmen.

Münşaât, 128.

BİLLUR // BİLUR: hırustal'; tinik, şaffâf, billur:

Körünüb suvda hırşidi cahântâb,
Billur içra neçükkim la'li serâb.

Farhâd va Şirin, 99;

Rangi günâgun qilib billur sâf,
La'l ila yâkut deb aytib gazâf.

Lisânut-tayr, 48-6;

= **i la'lgun:** kıp-kızıl hırustal', kızil âltın tâş:
Kim bir âltunluk biluri la'lgün,
Yüz ming âltuğa sâtıbdur qalbi dün.

Lisânut-tayr, 48-11.

BİLLURGÜN: billuriy, billur rangli:

... qasri kâfuriy arâ billurgün qadah içra.

Farhâd va Şirin, 48.

BİLLURİN: billurday şaffâf:

Sâkıyâ, day şiddatidin aqlu his betâb erur,
Çârasi câmi billurin içra la'li nâb erur.

Hazâyinul-maâniy, IB-212.

BİLLURKİRDÂR: billur rangli; eng musaffâ, pârlâk:

“Bahrun-nacât” havzin qasr âlinda metini hârâşigâf bila namudâr qilib ul
havz va ariğ atrâfin safâda billurkirdâr va cilâda âyinaı çiniy davri bila
dastasidin namudâr qilgani...

Farhâd va Şirin, 118.

BİLÂ: “siz”, “be”, ma'nâsidagi bolişsizlikni bildiradi:

... Bediyânat sudur bid'ati sayyiadur bilâ zarur.

Mahbubul-qulub, 15.

BİLÂV: egâv, qayrâq tâş:

Balâ arâ çü men oldum, balâ qılıçlarını,
Ne tân etkili lavhi mazârim olsa bilâv.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-517.

BİLÂD: şaharlar, mamlakatlar, ölkalar, vilâyatlar:

... qurbân vaqfasi boldi, âlamniñ aqsâ bilâdidin hâk imâm ravzasi
tavâfiğa yüz qoydılar.

Macâlisun-nafâis, 45;

Sayr boldi bari âlamda işim,
Ayâğim âstida tay boldi bilâd.

Hazâyinul-maâniy, IVa-399.

BİLÂİHTİSÂS: ihtisâssiz, kasbsiz:

Yok ulkim iki şahğa bu rasmi hâs,
Har ikkiga bir-bir bilâihtisâs.

Saddi İskandariy, X-260.

BİLTAK: duduq, tutulib gapiradigan:

Navâiy ul yüzü lab şavqidin nâgah navâ çeksa,
Dam urmas bulbulu toti, ki budur kaçça ul biltak.

Hazâyinul-maâniy, IIB-327.

BİLTURĞİ: bulturğî, otgan yilgi:

Bolmañiz mağruri hüsn, ey şohlarkim, bağ arâ
Siz kibi bilturğî güllardin biri paydâ emas.

Hazâyinul-maâniy, IB-246.

BİLFARZ: farazan, aytaylik, başarti:

Filmasal bilfarz tâpsağ ham bu ganc,
Qıl hayâl, ey nâtavâni gussasanc.

Lisânut-tayr, 57-4.

BİLFE'L: amalda, amaliy suratda:

Şahlar âllinda tâpib bu e'tibâr,
Şavkatim Simurğça bilfe'l bâr.

Lisânut-tayr, 51-4.

BİLQUVVA: küç-қuvvatiga қарab; imkâniyatiga қарab; yaşirin:

Senda ham bilқuvva ul mavcud erur,

Fe'lğa kelsa davâ maқsud erur.

Lisânut-tayr, 189-9.

BİNANDA: köruvçi, köra âluvçi, közi açiq âdam:

Çü binanda bu nûktağa tâpti pay,

Bolub ҳuşdil, aylar ravân tarki may.

Saddi İskandariy, 293a4;

Binandadur olsa kişi öz aybiğa hâzir,

Köz açma bolurğa, yânalар aybiğa nâzir.

Mahbubul-қulub, 162.

BİNANDALİĞ: köra biliş, ötkir közli boliş:

Ey Navâiy, yiglamâқdin ҳiyra bolmiş közlariñ,

İşк arâ biynandaliğlarğa keraktur tez köz.

Hazâyinul-maâniy, IVB-208.

BİNAFŞA: gūnafşa; binafşa:

Binafşa andakim gardun kokartib,

Gacak yangliğ ҳirad boynini târtib.

Farhâd va Şirin, 89;

Binafşa başin andin aylab қoyi,

Ki âstiğa aniñ kirib mul suyi.

Saddi İskandariy, 297B9.

BİNAFŞAZÂR: binafşazâr; **kök binafşazâri, falak binafşazâri:** yulduzi
âsmân:

Har keça kök binafşazâri kavâkib nâranclari bila ziynat tâpar.

Münşâât, 149;

Şâmniñ müşkboy siyâh cardalari subhniñ muğulçin çâbuksuvarî

türktâzidin emin, ne falak binafşazâriğa va ne kabâkib câlalariga қuyâş
oti harâratidin tâbu gudâz.

Vaқfiya, 715.

BİNİŞ: köriş, biliş, tüşüniş, fahmlaş:

Қayu yerdakim ayni biyniş durur,

Sababni bilurkim iki iş durur.

Saddi İskandariy, 325a4.

BİNNAZR: nazrga, ahdga; **yufuna binnazri:** nazr ahdiga vafâ kıladılar:

Ne nazr etsa kılgay vafâdin adâ,
Ki yufun binnazri debdur hudâ.

Saddi İskandariy, 290B18.

BİNÂ I: 1. binâ, imârat, kırılış:

Şahri arâ böyla binâ behisâb
Kıal'asiniñ taşida hud ne hisâb.

Hayratul-abrâr, 181-14;

Bâgi cannatdek fazâsidur vase',
Ortada kıasrin binâsi bas rafe'.

Lisânut-tayr, 114-7;

2. asâs, tayanç; tüziliş:

Ey navhagar, ayla navha bünyâd,
Kim ümr binâsi keldi barbâd.

Layli va Macnun, 94B8;

Kazâ bolğali âlam binâsi,
Aña tegruki bolğay intihâsi.

Farhâd va Şirin, 203;

= **i dayrpayvand:** mayhânaga tutaş binâ, mayhâna binâsi:

Ul binâyı dayrpayvandni hamvâr kılib, ornida madrasaye binâ kıilildi;

Vakfiya, 719;

= **i rafi':** baland, âsmânolar binâ:

Sen daği tâpibân fazâi vasi',
Otruda sâlgasen binâi rafi'.

Sab'ai sayyâr, 29-19;

= **bol- // kılil-:** kıurilmâk, bünyâd bolmâk:

Şah davlatidin itti bu dayru kalisâ,
Ornida boldi madrasayu mascide binâ.

Vakfiya, 719;

“İhlâsiya” madrasasi muķâbalasidakim, ...hânakâhe binâ kıilildi.

Vakfiya, 719;

= **qil-**: yaratmaq, qurmaq, asəs salmaq:

Tahmuras... şəhr binə qilib, atın Balh qoydi.

Tarihi mülki acam, 506;

Körüb tab'i ul marzni aşna,

Qilib anda İskandariya binə.

Saddi İskandariy, 254B15;

= **qoy-**: berilib ketmək, köngil qoymək, işənmək, hirs qoymək:

Acal gar songgi dam bolsa bu dam kəminə Hızr ümri,

Bu nəma'lum mav'idə binə qoyğan zihi gəfil.

Həzəyinul-məəniy, IIB-377.

BİNƏ II: körüvçi, ötkir közli, ziyrak:

Nəməki, savədi nuktəsidin əkərgən közga mardumi binə keturgay.

Münşaat, 137;

Qilib çün mehnət oti dudini fəş,

Agar körü agar binə töküb yaş.

Farhad və Şirin, 172.

BİNÜ BAYN: barəbar, teng, oşşas, oşa-oşa:

Ey, yüzün üstida köz andəkki, əraz üzra ayn,

Kün bila ikki qəşin içra təfəvut binu bayn.

Həzəyinul-məəniy, IVB-448.

BİR: 1. bir (sən):

Har kimgəki bir vafə körgüzdüm, yüz bevaqəlik körməgünçə
qutulmadım.

Mahbubul-qulub, 115;

Savəle aylay əlməy kimsə bir söz,

Şukuhidin tikib bəri aya köz.

Farhad və Şirin, 108;

2. bir hül, baribir, teng, fərsiz:

Çü olganda birdur bu ikki matə,

Tiriklikta nevcün qılurlar nizə.

Saddi İskandariy, 250B7;

= **bir**: 1. birma-bir, ketma-ket, bittama-bitta, asta-asta, navbat bilan:

Garçi atfâl âtti bir-bir cismi uryânimğa tâş,
Körki, ħirman-ħirman oldi cam' har yânimğa tâş.

Ĥazâyinul-maâniy, IVa-143;

Ulum avrâķi çün bir-bir yâpili,
Dilâvarlık salâhi mayli kıldi.

Farhâd va Şirin, 36;

2. bittama-bitta, alâhida, batafsil:

Ham Utârud, ham özüm, ham ul parivaş nazmini
Bir-bir aylab şarhu aytib har biriniñ raķķatin.

Ĥazâyinul-maâniy, IIIa-395;

3. ârķama-ârķa, tüğanmas, toĥtâvsiz, üzlüksiz:

Tah-tah yûrakim ķân edi, bir-bir sitamidin,
Köp-köp çâğida kelsa edi âz-âz.

Ĥazâyinul-maâniy, IIIa-11;

4. alâhida-alâhida, bâşķa-bâşķa:

Sarsar âyin har ķuyun ķılğay badan tufrâğiniñ
Cuzvu cüzvin bir-bir uşbu günbadi gardân arâ.

Ĥazâyinul-maâniy, IIB-11;

5. har bir, har bitta, har ķaysisi:

La'liniñ bir-bir hadisi şahddeķ şirin erur,
Âri-âri, dâimâ gül bargidindur angubin.

Ĥazâyinul-maâniy, Ia-315;

6. üstma-üst, ķavat-ķavat:

Bir-bir üstida ķoyubmen furķatiñdin neça dâğ,
İşķ ĥâni içra ķoyğandek tabaķ üzra tabaķ.

Ĥazâyinul-maâniy, IIIB-325;

= **birga** // **biriga** // **birlariga**: biri ikkinçisiga, özarâ:

Abnâyi cinsdin bir-biriga mustahsan, akâbirdin asâğirğa ahsan.

Mahbubul-ķulub, 80;

[Kişilar] bir-birlariga madad ķılğaylar.

Tariĥi mülûki acam, 514;

Bir-biriga ikkisi yâru rafîk,
Hamdamu hamrâzu ğamĥoru şafîk.

Lisânut-tayr, 108-9;

= **biridin** // **birlaridin**: biri ikkinçisidan, özarâ:
Har qaysiniĝ latâfati bir-biridin ârtuĝrâĝ tüşübtür.

Macâlisun-nafâis, 243;

= **dam**: bir lahza, birâz fursat, bir nafas:
Bir dam etti husniĝa nazzâraye,
Şavķ otîĝa aylayin deb çâraye.

Lisânut-tayr, 204;

Sinsa uķâb egni üza bir ķanât,
Tez uçar lek aķa bir dam hayât.

Hayratul-abrâr, 106-15;

= **damda**: tezda, tezlikda, bir lahzada, tez fursatda, bir nafasda:
Kim tângla ul âyni hâzir aylay
Bir damda işini âĥir aylay.

Layli va Macnun, 76a18;

= **yân**: bir tâ mân, bir taraf, kayâķķadir:
...mahbub bahâr ayyâmida bir yân bâradurmiş bolĝay.

Macâlisun-nafâis, 252;

= **zamân**: bir lahza, ķisķa fursat, bir müddat; bir vaķt, tosatdan:
Ming ķatla bir zamân maķa ķâmi visâl.

Mezânul-avzân, XIV-157;

Çün bir zamândin songra öz hâlîĝa keldi.

Nasâyimul-muhabbat, XV-143;

= **zamâni ĝaflat**: bir lahza, beĥabardek:
...alarki, âĝâhliĝ tilaydurlar maķa matlub bir zamâni ĝaflatdur.

Mahbubul-ķulub, 98-99;

= **ikki**: bir-ikki, âzgina, sanâĝliķķina, birâz:
Hammâl naf' aķa ayri müzd bir-ikki diram.

Mahbubul-ķulub, 122;

= **yoli**: biratolasi, birakay; qanday bolmasin:

Malâmat ahlîğa, ey piri dayr, ayâğ tutsaŋ,

Bu nav'qoyma Navâiyni bir yoli mastur.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-201;

Cünun vâdiysiğa mâyl körarmen câni zârimni,

Tilarmen bir yoli buzmâk buzulğan rozgârimni.

Hazâyinul-maâniy, IB-656;

= **munça**: birâz, bir kadar, sal:

Kim âni yellar çekib, yüb tarağay,

Bu zamân bir munça işga yârağay.

Lisânut-tayr, 177-19;

= **nav'**: bir hil, bir turli, acâyib:

...bir nav' qabuliyatni aniŋ zâtida halk kilib erdi.

Hâlâti Pahlavân Muhammad, 534;

Mavlânâ Darveş Maşhadiy Ortaçi... sâyir nazmlarda bir nav' tab'i bâr.

Macâlisun-nafâis, 93;

= **neça**: bir qança, bir neça, birmunça:

Yana bir neça vaqt dârâyi dahr,

İçib noş davrân aña berdi zahr.

Tarihi mülûki acam, 513;

Sen şikibâ bol, vale bir neça kün,

Har dam âhu nâla birla çekma ün.

Lisânut-tayr, 171-1;

= **nima**: 1. Bir âz:

Bir qit' yer tört cerib va bir nima İncil bulukidin Bâdi Murgândin tört cerib.

Vakfiya, 721;

2. bir narsa:

Bir maclisda qarilîğniŋ maşakqatlariniŋ bâbida söz otadur erdi, har kişi bir nima deydur erdi.

Hâlâti Sayyid Hasan Ardaşer, 530;

= **roy:** bir yüzli, tili başkayu dili başka bolmaslik:

Haq seni sevgay el bila bolsan,
Tilu köngliñni bir qilib bir roy.

Arbain, 59;

= **ta:** bir dâna, bitta:

Birta otmakni ikki bolub, yarmin bir açğa berganni sahiy de.

Mahbubul-qulub, 112;

= **ümr:** dâim, abadiy, harvaqt, ümrbaş, ümr boyi:

Bir ümr haq aylasun karâmat, yâ rab,
Kim kirsun arâsiğa qiyâmat, yâ rab.

Münşaat, 147;

= **sözga tur-:** sözida turmaq, söziniñ üstidan çıkmak, va'daga vafa
kilmak:

Turmay âksa közdin aşkim ne acabkim, tavbadin,
Garçi köp söz dedim, ammâ bir sözümga turmadim.

Hazâyinul-maâniy, IVB-413;

= **tut-:** bir hil tutmaq, bir kilmak, birlastirmak:

Tiliñ bila könglüñni bir tut.

Mahbubul-qulub, 163;

= **qıl-:** camlamak, todalamak, yigmak:

Yana bir qilib fikri ahtarparast.
Kavâkibga qildi ani barnast.

Saddi İskandariy, 266a11;

BİRDAMLİK: bir nafaslik, bir lahzalik, birpaslik:

Vasli birdamlikki tuşkay ittifaq
İkki âlam şahligidin yahşirak.

Lisânut-tayr, 24-15.

BİRDEK: bir hil, teng, oşşas, farqsiz:

Zülfü yüzi furqati ayyâmidin sorman hisab,
Kim Navâiy köziga birdek bolubtur yâvmu layl.

Hazâyinul-maâniy, IIB-387.

BİRYÂN: kâvurdâk, kâvurilgan:

Ortama könglümni kâmin hâsil etmasdin burun
Kuşni kim biryân etibtur, bismil etmastin burun.

Hazâyinul-maâniy, IVB-483.

BİRCİS: Müştariy (Yüpter):

Anıñdek sirmadim bircisdin tâc.
Ki başı taylasâña boldi muhtâc.

Muntaḥabul-lugât, 166a.

BİRİNC: mis va korgaşın aralaşması, brânza:

Misu royu kal'i, birincu temur,
Yana korgoşun birla tâlu kemur.

Saddi İskandariy, X-337.

BİRKA: hâvuz, köl; suv saqlaş üçün yasalğan çukurlik:

Nasim aylagaç birka sâri şitâb,
kilib barça siymâbni siymi nâb.

Saddi İskandariy, 270a12;

Çaşmai hayvândin otgan huşklab,
Birkadin daf' ataş kılğan talab.

Lisânut-tayr, 117-13.

= **i mâhiyân:** balıklı hâvuz, balıklı köl:

Suv suvdağın yola kördi ayân,
Ki körgay kişi birkai mâhiyân.

Saddi İskandariy, 314B3.

BİRKİŞ: birikib ketmâk, bir-biriga kirişib ketmâk, birikişmâk:

Köngülde furkat okı birkişibdur andâkkim,
Kişi çekarda gümân aylagay anıñ songagi.

Hazâyinul-maâniy, IB-652.

BİRLA: bilan:

Makru afsun ğâyatiga yetkuçi,
Paşsa birla pilni cuft etkuçi.

Lisânut-tayr, 169-17;

Mir Muflisiy... dâim öz-özi birla sözlaşur erdi.

Macâlisun-nafâis, 41.

BİRLAN: bilan:

Bu hayâli birlan ul kâşânada,
Yâtmiş erdi goşai vayrânada.

Lisânut-tayr, 116-5.

BİRLİK: yakkalik, yagânalik, tanhâlik:

Bârsen sen bârliğ zebandasi,
Birliku cabbârliğ arzandasi.

Lisânut-tayr, 6-2;

Birlik ediyu adade yok edi,
Birdin özga ahade yok edi.

Hayratul-abrâr, 8-1.

BİRÂV: bir kimsa, birâv, kimdir:

Birâvkim, raşk eltürmen keçürmakka hayâl içra,
Ne keçkay könglüma, gar el bila körsam visâl içra.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-568;

Şayhka tüşkanda ul yangliğ balâ,
Kim birâv işkığa boldi mübtalâ.

Lisânut-tayr, 87-2.

BİRÂR: 1. bitta, birârta:

Birâr yerkim tugansa erdi hârâ,
Yerida tufrâk olsa âşkârâ.

Farhâd va Şirin, 119;

Ba'zi yerda birâr-ikkirâr, balki ârtuğ abyât ham tark kılibtur.

Hamsatul-mutahayyirin, 699;

2. bir marta, bir daf'a, bir gal, bir nafas:

Qarâ közü, birâr biza bâğ ahi,
Harâhatimğa marhame yâğ ahi.

Mezânul-avzân, 54;

Demânkim, meni yâd etib şâd kıl,
Unutğanlariğni birâr yâd kıl.

Hazâyinul-maâniy, IIB-373.

BİRU BÂR: yagâna, dâimiy, mavcud; tangri:

Ulki andin ozga bâriğa ma'razi zavâldur,
Ul biru bâr lam yazal va lâ yazâldur.

Mahbubul-ķulub, 118.

BİSYÂR: köp, mol, ârtık, serâb, ança:

Süpürüb yer cabin bila bisyâr,
Ayladi müddaâsini izhâr.

Sab'ai sayyâr, 81-23;

San'at ahli bağlabân bisyâr tâķ,
Mehri rahşân avcidek yüz çartâķ.

Lisânut-tayr, 54-2;

= **bisyâr:** mol-mol, köp-köp, mol-köl:

Labidin cân tāmib bisyâr-bisyâr
Sözidin şahd âķib ĥarvâr-ĥarvâr.

Farhâd va Şirin, 12.

BİSYÂRDÂN: köp biluvçi, bilağan, dânişmand, bilimli, aķli, dâna:

Eşitib kirdi hakimi kârdân,
Aķli külldek âlimi bisyârdân.

Lisânut-tayr, 120-11;

Eşitmişmenki Bânu kârdândur,
Pari paykar dâģi bisyârdândur.

Farhâd va Şirin, 134.

BİSYÂRNAKŞ: sernaķş, benihâya naķşli, ota naķşlangan:

Sa'y ila bu gunbadi bisyârnaķş,
Har neçakim aylabân izhâr naķş.

Hayratul-abrâr, 56-7.

BİSMİL: bismillâh deb soyış, boģizlaş:

Ul ķâni tolģân zabunni bismil ķılmasdin burun... ķanâtin suvurub,
ķâltuģinmu yâradur.

Mahbubul-ķulub, 51;

Ķân bila tufrâģ arâ kõnglida tâb,
Nim bismil ķuşdek aylab iztirâb.

Lisânut-tayr, 148-12.

BİSMİLLÂH: âllâh nâmi bilan, tangri haқи:

Yol yâmânu yaḥşisidin yema ğam,
Bismillâh degilu qoyġil qadam.

Hayratul-abrâr, 4-29;

= **ir rahmânir-rahim:** mehribân va rahmdil ḥudâ nâmi bilan:

Bismillâhir-rahmânir-rahim,
Riştâġa çekti neça dūrri yatim.

Hayratul-abrâr, 3-1.

BİSÂT: 1. gilam, palâs, tōşak:

Manzile körüldi – saḥâ ahli himmatidin rafe’râḳ va bisâte tâpildi – zakâ
ḥaylidin bade’râḳ.

Münşaât, 88;

Özni tâpqay bisât arâ payvast,
Ât ila pil ayâġi âstida past.

Sab’ai sayyâr, 23-28;

2. orin, cây, maḳâm:

Şâhki, gülşanni bisât ayladi,
Bazm tüzüb azmi nişât ayladi.

Hayratul-abrâr, 35-5;

Maḡa çün tâlei farḥunda kavkab,
Bu avc üzra bisât etti murattab.

Farhâd va Şirin, 22;

3. tâmân, taraf:

Çü ul qaytibân Hind mülkiga bât,
Sürüb şâh maġrib bisâtiga ât.

Saddi İskandariy, 300a10;

4. asbâb-ancâm, narsa:

Çünkü zarbaft har bisât oldi,
Har bisât yüz inbisât oldi.

Sab’ai sayyâr, 108-6;

5. şaḡmat taḥtasi:

Şâpur ani [Ḥurâsânni] yangi bâştin şatranc bisâti vaz’i bila âbâdân kıldi.

Tariḡi mülûki acam, 516;

Aniñdekki tiñ istabân inbisât,
Çü şatranc oynarğa yâysabisât.

Saddi İskandariy, 265a7;

6. baland martaba:
Hâlâyıqça bu şahdin olsun nişât,
Dame bolmasun hâli andin bisât.

Mahbubul-ğulub, 11;

Ki Bânu mahd içinda maskan etgay,
Aniñ âliy bisâtin ravşan etgay.

Farhâd va Şirin, 199;

= **i kâmrâni**: saâdatga eriştiruvçi palâs:

Tüşalgaç bu bisâti kâmrâni,
Özi olturdi, lek olturub âni.

Farhâd va Şirin, 129;

= **i masâf**: küraş palâsi:

Maña munça hikmat tarıqida lâf
Acab yerda yâydım bisâti masâf.

Saddi İskandariy, 260B12;

= **i tarab**: şâdlık maclisi, ħursandlık bazmi:

Bisâti tarab cılvagâhida bol,
Qayânkim esañ haq panâhida bol.

Saddi İskandariy, 310a13;

= **i faza'**: ħavf, qorqınç, vahm, qayğ:

İkki-üç kün atbâ'i aylab caza',
Navardida boldi bisâti faza'.

Saddi İskandariy, 278a8;

= **i ħisraviy**: âliy dargâh:

Rasul yâ qasru tâqi Kısraviydin,
Ne Kısrağim, bisâti ħisraviydin.

Farhâd va Şirin, 136;

= **i ħurram**: işrathâna, kayfu safâ manzili:

Şahni may ul bisâti ħurram arâ,
Sâlibân har dam özga âlam arâ.

Sab'ai sayyâr, 46-13;

= **yây-**: cahânni âlmâk:
Faridunki, âlamda yâydi bisât,
Base âlam ahliğa yetti nişât.

Tarihi mülûki acam, 508.

BİSSAVÂB: toğrisi, aniği; vallâhu a'lam bissavâb – toğrisini hüdâ yaḥşirâk
biladi:

Çün Navâiydin üzöldün, yâr, savâb olmâk aña,
Cânidin mahcur olar vallâhu a'lam bissavâb.

Hazâyinul-maâniy, IIa-29.

BİSTAR: töşak, körpa-yâstık; yâtar cây, orin:

Emin uyubân bu âlami pur şarar arâ,
Kıl hâbgahiñni yaḥşirâk bistar arâ.

Nazmul-cavâhir, XV-46;

Ġam za'fida daşt üzra yâtsaḡ,
Kum bistar ekin ayâğ uzâtsaḡ.

Layli va Macnun, 80B4.

BİTİK: ḡat, maktub, nâma:

Yetib mahvaşniñ âlinda yer öpti,
Bitikni yerga koydi, dâği kopti.

Farhâd va Şirin, 176;

Skandarga yâzgan emişlar bitik
Birâvni yubârgan emişlar itik.

Saddi İskandariy (Ḥamsa), 1343;

= **raḡam kıl-**: ḡat yâzmâk, nâma yâzmâk:

Dardî hacrimni ne bilgay çün arâ yür aşkim safhani,
Ul musâfir sâri gâhikim raḡam kılsam bitik.

Hazâyinul-maâniy, IIB-335.

BİTİKÇİ: ḡat yâzuvçı, kâtib, mirza:

Muhammad Minbek bila Ḥâca Fahriddin bitikçi bâbida ham nişânlarkim
bitilib erdi.

Münşâât, 111;

= **kavm:** kâtiblar avlâdi:

Ḥâca Mansur – Curcân mülkidindur va bitikçikavmidindur.

Macâlisun-nafâis, 131.

BÎT(İ)-: yāzmâq, bitmâq:

Skandar oqûgaç bitidi misâl,
Ki siz kelgali bolmañ âşufta hâl.

Saddi İskandariy, 273B15;

Faķırğa öz mübârak hatlari bila bitilgan devânni inâyatqıldilar.

Hamsatul-mutahayyirin, 706;

Ne ğâyatki tab'im harâsân edi,
Yüz aña bitar vaqt âsân edi.

Saddi İskandariy, 243B21.

BİTKUR-: bitkazmâq, tügatmâq, tamâm kılmâq, pâyâniga yetkazmâq:

Ul [tengri] bersa, kişi âla âlmas, ul bitkursa, kişi irâk sâla âlmas.

Mahbubul-ķulub, 17.

BÎTİL-: yâzılmâq:

Tânglasi aylab yana ul yân gûzar
Ul bitilgan tâşķa sâldi nazar.

Lisânut-tayr, 156-7;

Amir Ƙâsim Anvar... tabarrük cihatidin ikki matla' bitilur.

Macâlisun-nafâis, 5.

BİTTAB': tabiatan, tabiiy ravişda, öz hâhişi bilan:

Sifla nişânasi şarârat durur,
Şu'lağa bittab'i harârat durur.

Hayratul-abrâr, 139-9;

Ƙuyâş tâbindin yer aniñdek kıziķ,
Ki bittab' aylab havâni isik.

Saddi İskandariy, 314B17.

BİĦRAD: aķlli, huşyâr, dâna, ħiradmand:

Bu söz yetgaç bahrâmi biĦrad,
Ħitâ ħâniga bâr edi sipahbad.

Farhâd va Şirin, 208.

BİĦRADPİSAND: aķllilikni yâķlâvçi:

Ħirad yila ķilmiş seni arcmand,
Ki fe'liñ erur barķa biĦradpisand.

Saddi İskandariy, 318B19.

Amir Kâsim Anvar... tabarrük cihatidin ikki matla' bitilur.

Macâlisun-nafâis, 5.

BİÇİ- biçmâk:

Türk alfâzi vâzii asru köp vaqtda mubâlağa izhâri kılib, cüzviy mafhumât
üçün alfâz vaz' kılibturki, ...çüprütmâk, cirgamâk, biçimâk...

Muhâkamatul-luğatayn, 8.

BİŞUR- pişirmâk, puhtalamâk, me'yârığa keltirmâk:

Sudu sarmâyan neçün nâbud kıldı bir yoli,
Sen bişurmâk har zamân bir özgaça savdâ ne sud.

Hazâyinul-maâniy, IIIa-11.

BİĞ- fikr, cazm, niyat, kasd:

Çün falak tâciri tamannâ manzili mazraidin kıyâş yusufin biğ mizânı
kaffasiğa kiyurdi.

Münşâât, 91;

= **ayla // kıl-** cazm kılmâk:

Bâşığa dard çekmasdin burun tiğ,
Bu dam bazmi nişâti aylagil biğ.

Farhâd va Şirin, 36;

Gar ul rây ila kıldı har işni biğ
Muğa haq nasib ayladı râyu tiğ.

Saddi İskandariy, 319B18;

Öz katlini aylamış edi biğ,
Pinhân kılib erdi zahrlig tiğ.

Layli va Macnun, 87a20.

BİH: uğa, u bilan; **mu'tadun bih:** örgangan, âdat kılgan:

Şuarâ akâbirdinki, ba'zi "may" ta'rifida mubâlağa kilibdurlar va bu
mu'tadun bih amredurki, may içmâk kavâidida söz köp surup, zarâfat
nihâyatsiz zâhir kılurlar.

Muhâkamatul-luğatayn, 8.

BİHAMDİKA: seniñ (âllâh) şân-şarafıñ bilan:

Bihamdika fathu abvâbil maâniy,
Nasib et kânluma fath olmâğ ani

Farhâd va Şirin, 3.

BİHAMDİLLAH: hudağa şükür, âllâhniñ hamdi üçün:

Vasliña yettim, bihamdillahki, zâyi' bolmadi,
Ulki kân yiglar edi har dam hayâliñdin közüm.

Hazâyinul-maâniy, IB-434.

BİHİ: behi:

Favâkih bazm arâ limuvu nâranc,
Bihi körgaç âni körmay yana ranc.

Farhâd va Şirin, 51.

BİHİL: keçiriş, avf etiş, râzi boliş, boysuniş, bahridan otiş:

Gar yana bir katla vasliña yetkürsañ meni,
İstasam hacriñ bihildurmen, gar oltursañ meni.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-612;

Vahm etma bu işta tangdilmen,
Kim harneki aylasañ bihilmen.

Layli va Macnun, 77B8.

= **bol-:** râzi bolmâk, bağışlamâk:

Amriñ bila çünki tutmadim yol
Ruhuñğa neçük deyin bihil bol.

Layli va Macnun, 90B2;

= **ayla- // kıl- // et-:** keçirmâk, avf etmâk, râzi bolmâk, bağışlamâk, fidâ
kılmâk:

Qatra-qatra kânki sensiz yuttum, aylarman bihil,
Yâribân köksüm, ittñğa bersalar kâşuk-kâşuk.

Hazâyinul-maâniy, IIa-179;

Bu saat mehnatimdin fâriğ olduñ,
Bihil kılğılki, rancimdin kutulduñ.

Farhâd va Şirin, 189;

Qutqariñ câni nâtavânimni,
Bihil ettim bariğa kânimni.

Sab'ai sayyâr, 69-11.

BİHİLLİK: duâ; ilticâ; afv, keçirim:

Bihillik istabân âzâda şahdin,
Dema şahkim, bâri haylu sipahdin.

Farhâd va Şirin, 70;

Köp böyla kılıb ramidadillik
Öpti âyâğın tilab bihillik.

Layli va Macnun, 77B11.

BİHİŞT: 1. cannat:

Ĥittasi ĥușrâk Eram gûlzâridin,
Suyi dilkașrâk bihișt anhâridin.

Lisânut-tayr, 26-10;

Bihișt sâri kiși tiyra gördin bârmas,
Șafâatiñ alifi tutmayin yoliğa sirâc.

Ĥazâyinul-maâniy, IIb-96;

2. gözal, âbâd, korkam cây:
Sirișk kâni çü naqș ayladim, nigâr yetiști,
Bihișt kıldi buzuğ manzilini nakșu nigârim.

Ĥazâyinul-maâniy, IIIB-416;

= **i adn:** cannat; iĥâmatgâh:
Badv fitratda bihiști adn arâ,
Șâĥsâri ĥuld arâ dâstânsarâ.

Lisânut-tayr, 29-7;

= **i barin:** eng gözal cannat:
Çü ul âstân ma'man oldi maña,
Bihiști barin maskan oldi maña.

Saddi İskandariy, 322B13;

= **i vasl:** visâl çaği, visâl bâği:
Bihiști vasl arâ, qoykim, dame tana'um etay,
Ki hacr dozaĥida çekmișam azâb asru.

Ĥazâyinul-maâniy, IVB-519.

BİHİŞTVAȘ: cannatga oĥșagan bâğ:

Bazmni bu bihiștvași bostân,
Aylabân har zamân bahâristân.

Sab'ai sayyâr, 36-23.

BİHİŞTİY: cannat, bihiştga oḥṣaṣ:

Kelib yâdiğa har dam tahtu câhi,

Bihiştîy qasr ila ḥaylu sipâhi.

Farhâd va Şirin, 103.

BİHİŞTÂYIN: cannatga oḥṣaṣ:

Ḥuṣṣızğa atr çün tâpti maşâm,

Köz âçib kördi bihiştâyin maḳâm.

Lisânut-tayr, 172-12.

BİHİŞTÂSÂ: cannatga oḥṣaṣ, gözal bağ:

Dedi bir sâyilki, ey ulviy ḥırâm,

Maskanimdur bir bihiştâsâ maḳâm.

Lisânut-tayr, 114-5.

BİHİŞTSARÂ: cannatsimân, cannatga oḥṣaṣ:

Göyiyâ andağı cazâir arâ,

Şahri ermiş âti Bihişt sarâ.

Sab' ai sayyâr, 145-9.

BİHÂR: 1. daryâlar, dengizlar:

Bihâr suyidin cahân cismi terga ğarîḳ.

Münşâât, 89;

2. aruz bahrlari:

Şer' taḳti' i ibârat andindurkim, bayt alfâzini bir-biridin ayırğaylar, ul

nav' kim, baytniñ har miḳdârı teng tüşğay, ul bihârniñ afâ' iylidin birgak...

Mazânul-avzân, 25;

= **amvâci:** daryâ yâki dengizlarniñ mavclari, tolḳinlari:

Cibâl tâşi va daşt ḳumiğa nâḳa sürgan, bihâr amvâci talâtumidin naḳ' va

zarar körgan.

Mahbubul-ḳulub, 41.

BÂB: 1. eşik, darvâza:

Uni buzğay ul sehr asbâbini,

Oti âlgay ul ḳal' aniñ bâbini.

Saddi İskandariy (Ḥamsa), 1391;

Aḳaki mascid arâ yetmadi küşâd, ne ğam,

Yetişsa maykadağa fathi bâbdur asru.

Ḥazâyinul-maâniy, IIB-523;

2. bolim, bâb, kısm, cüz’:

Avvalgi bâb – tavba zikrida.

Mahbubul-klub, 64;

Arab tiliniñ sarfiy istilâhiniñ abvâbida bir bâbdurki, aña – mufâala bâbi ât koyupturlar.

Muhâkamatul-lugatayn, 16;

3. husus; haq; bâra; toğri; masala; sâha; mavzu:

Pahlavân... ümrdek bevafâlik bâbida masnaviy aytibdur.

Hâlâti Pahlavân Muhammad, 533;

Sidk arâ hâliñni tağyir etmadiñ,

Yârlig bâbında taqsir etmadiñ.

Lisânut-tayr, 89-21;

Yibargan inâyat nişânida Samarkânddin kaçib kelgan kişi bâbida söz bitilib erdi.

Münşaât, 113.

BÂBAHÂ: kıymat, hüsn, camâl, gözallik, ravşanlık:

İlm şahri anbiyâğa intihâ,

Vasfida aytib Aliyun bâbahâ.

Lisânut-tayr, 16-18.

BÂBİL-ĤİLÂFGUNA: teskari, zid, aksi, egrilik, nâtoğrilik:

Aña oğşarki, ba’zi vücuhni sanamâqda bâbil-ĥilâfguna vâqe bolğandur.

Hamsatul-mutahayyirin, 698.

BÂBÂ: moysafid, keksa; **banda bâbâ** - klbâbâ:

Yana şah klullğida bemuhâbâ,

Nadimu ġamgusâru banda bâbâ.

Münşaât, 143.

BÂVAR: işânç, işâniş; toğri, haqıkat:

Menmudurmenkim seniñ vasliñ müyassardur maña,

Bahti ġümrâhdin kaçân bu kıssa bâvardur maña.

Ĥazâyinul-maâniy, IB-35;

= **ayla-** // **et-** // **kl-**: işânmaq, inanmaq:

Turfarâk budurkim, ulkim cân aña kıldim fidâ,

Bâvar aylab hâlîma har neki deb ahli hasad.

Ĥazâyinul-maâniy, IB-142;

Agar farzand cünunum dâği ketkay,
Neçakim aytsam, kim bâvar etgay.

Farhâd va Şirin, 91;

Degan aña özini yâru yâvar,
Bu sözini qılurlar erdi bâvar.

Layli va Macnun, 70B21;

Anda uluq binâye sâldikim, ...kişi bâvar qılmas.

Tarihi mülûki acam, 507;

= **qılmasliq**: işânmaslik, şübha bilan qaraşlik:

Hoyiniñ bol'acabligidakim, mehrida aşiq cân bersa, bâvar qılmasliginiñ
besababligida.

Macâlisun-nafâis, 210;

= **qıldur-**: işântirmâq:

Kim yetar sâyañdin elga şâhlig,
Seña bâvar qıldurub gümrâhlig.

Lisânut-tayr, 58-11.

BÂVARLIQ: işanıñlik; = **ayla**: işânmâklik:

Yahşi ul erurki, aylabân bâvarliq,
Qılğay saña yahşilik sâri yâvarliq.

Nazmul-cavâhir, XV-23.

BÂVIQÂRLIQ: viqârli, vazminli; ulkan, yüksak; bardâşli:

Yeldin sayr arâ sabukbârlig nafyin qılmâq va tâğdek sukun arâ
bâviqârlig.

Saddi İskandariy, 307B14.

BÂVUCUDİ: şunday bolsa-da; şunday ekan; garçi, agarçi; kışkasi:

Bâvucudi munça naqd ul dunhîsâl,
Toniga tikmiş edi gardun misâl.

Lisânut-tayr, 113-9;

Bâvucudi munça katla maşuslardin alarğa inâyat va muhababt yüzidin
mulâzmat tarîqida iltimâs vâqe' boldi

Hâlâti Sayyid Hasan Ardaşer, 529;

Abduqahhâr... zâtida bâvucudi âmiylik mulâyamat bâr edi.

Macâlisun-nafâis, 178.

BÂVURÇİ: aşpaz, bakâvul:

Hârûn dedikim, kiymakin hâzânadin yetküray va yemakin bâvurçidin
buyuray.

Mahbubul-ğulub, 168.

BÂD I: yel, şamâl; = **i sabâ:** tâng şabbadasi, mayin şamâl:

Ey bâdi sabâ, aylasañ ul sari güzâr,
Cân birla köngülñi tâpşuray – âlgâç bâr.

Münşaat, 106;

Gah tayri havâdin aylab e'lâm,
Gah bâdi sabâdin aylab e'lâm.

Layli va Macnun, 89B4;

= **i burut:** âlîfta qoyilgan moylab:

İt eti qâplân kabi kuti aniñ,
Kibr yeli bâdi buruti aniñ.

Hayratul-abrâr, 158-6;

= **i hâzâniy:** küz şamâli:

Çü yafroğın tökar bâdi hâzâniy,
Burun rangini aylar za'farâniy.

Farhâd va Şirin, 37.

BÂD II: bâşad (bolmâk) söziniñ qışkargan varianti; bolsin:

İttifâkı hasanadin “bağai hayâti şumâ bād” alfâzin avval qatlakim hisâb
kıldım râst keldi.

Hamsatul-mutahayyirin, 693;

Tâpğali hâki tanımğa nâvaki işqin küşâd,
Könglüm aytur hayr mağdam, cânım aytur haybâd.

Hazâyinul-maâniy, IB-138.

BÂDA: 1. may, şarâb, mast qiluvçı içimlik:

Ayâqçılarga gahi muğanniylar bâda iltimâsi üçün bu nazm bila
mütarannim.

Münşaat, 93;

Ki may câzibi bolğay aczâ aña,
Tamâm olmağay bâda aslâ aña.

Saddi İskandariy, 274a10;

2. bahra; bahramanlik:

Şâh duâsida tügandi kalâm,
Emdi Navâiyğa erur bâda kâm.

Hayratul-abrâr, 193-13;

= **bazmi:** içkilikbâzlik, maişatbâzlik:

Heç zamâni musâdaqatlık ashâb bâda bazmi tarhin sâlurgâ andin yaḥşırâḳ
yoktur.

Münşâat, XIII-92;

= **âşâm:** mayparast, köp içuvçi kişi; gözal:

Ey Navâiy, olsam armân eltkumdur, içmayin
Bir sabuhi gül'uzârî bâda âşâmim bila.

Hazâyinul-maâniy, IIIa-315;

= **tungagi:** may idişi:

Sofi ibriḳiğa ḥalal boldi,
Bâda tungagi bila badal boldi.

Sab'ai sayyâr, 59-13;

= **oti:** may ta'siri, kayfi; mastlik:

Bâda oti cismiğa tutâşib, ...bu niyâz ruḳ'asin gustâhlig kılindi.

Münşâat, 90;

= **havâsi:** may ta'siri, may istagi:

Rindi ḥarâbatiyki, may içmak bila otar avḳâti, hubâbdek bâda havâsi
başida, surâhidek baş koyar yeri sâgar ḳâşida.

Mahbubul-ḳulub, 61;

= **i asfar:** sariğ may:

Câmi zar içra bâdai asfar,
Âzar içra edi yana âzar.

Sab'ai sayyâr, 97-10;

= **i gülgün:** kızıl rangli tınıḳ may; yâḳut rang, la'l rangli may:

Ul yüzün gülrang etib men aşḳ ḥunâbin tøküb,
Kim erur ul bâdan gülgünü men ḳân içkuçi.

Hazâyinul-maâniy, IIB-651;

= **i gũlfâm:** kızıl may, yâkutrang may:

Har nafas aylab tola ul câmni,

Sipqarib ul bâdai gũlfâmni.

Hayratul-abrâr, 37-2;

= **i cãnfizây:** ruhlantiruvçi, küç beruvçi may:

Navâiy, sumur bâdai cãnfizây,

Ki qalmiş na Mallu, na Hâkân, na Rây.

Saddi İskandariy, 269a21;

= **i işk:** işk mayi, sevgi bâdasi, vasl mayi:

Bâdai işkıñdin et könglümni mast,

Lek ul yanglıgki bolğay mayparast.

Lisânut-tayr, 199-3;

...öz qatılığa zâru hayrânlığın va anıñ bâdai işkıñdin köz va zülfidek mast
va parişânlığın huş debdur.

Macâlisun-nafâis, 234;

= **i nâb:** tâza, tinik, sâf may:

Bir dam ahabbâb bila bazmi sabuhi tüzübân,

Çekiñiz, damni ğanimat bilibân, bâdai nâb.

Hazâyinul-maâniy, IVB-47;

= **i sandal:** sandal isli may:

Sandal nasim bila bâdai sandal şamim içmak.

Sab'ai sayyâr, 158-3;

= **i tahurâ:** tâza, sâf may:

Bu iqbâl nişânikim, bandığa yetiştı maħmurğa yetgan bâdai tahurâ

misâlgamu oħşatayın.

Münşaat, 152;

= **i hâtir âlây:** esdan âzdiradigan may:

Ani târtmâğlıkni bu lâydin,

Hamul bâdai hâtir âlâydin.

Saddi İskandariy, 240a19;

= **i şavķiniñ durdi:** mayniñ qaldığı, kuyķumi; inâyat, iltifât:

Har dard sâgarida anıñ [Bâyqarâniñ] bâdai şavķiniñ durdi tâmsa, daryâyı
hayât kılğay.

Münşaat, 95.

BÂDAKAŞ: mayhor, bāda içuvçi:

Sen emdi ğam yema, könglünü ğuş tut
Tarab birla özüni bādakaş tut.

Farhād va Şirin, 137.

BÂDANOŞ: may, şarāb içuvçi:

Aqlu ğuşum qalmadı, körgaç ul aynı bādanoş,
İztirābimdin hamānākim tōküldi aqlu ğuş.

Ĥazāyinul-maāniy, IVB-751.

BÂDAPAYMĀY: sâki, may kuyuvçi:

Bu bazmi ğussa içra bādapaymāy,
Bolur har lahza mundāq maclisārāy.

Farhād va Şirin, 162.

BÂDAPAYMĀYLĪQ: sâkiylik:

Şah etti ayān bādapaymāylik,
Ki şoĥ aylagay maclisārāylik.

Saddi İskandariy, X-287.

BÂDAPARAST: mayhor, içkilikka berilgan:

Mast edi ul, çü erdi bādaparast,
Lek men ĥudparastliqdin mast.

Sab'ai sayyār, 180-24;

Tā bolub dayri fanā ahli mast,
Menu mendek yana yüz bādaparast.

Ĥazāyinul-maāniy, IVa-437;

La'li mayi aqlni mast aylasa,
Mast nekim, bādaparast aylasa.

Hayratul-abrār, 34-5.

BÂDAPĀLĀ: mayni suzişda işlatiladigan matā, dāka:

Bazmiġa may keltürgali muhtasib rāzi va mayġa bādapālā – rişi qāzi.

Mahbubul-qulub, 15;

Gar Navāiy mast, agar maĥmur otar bu dayrdin
Bādapālādin kafan, muġ dayridin madfan qılay.

Ĥazāyinul-maāniy, IB-638.

BÂDAFÜRÜŞ: may sâtuvcı:

Çu hırkâm oldi garav mayğa, kiyma, bâdafürüş,
Ki dâği hacr qoyar diram kibi yürüni.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-585.

BÂDBÂN: yelkan, kema çâdiri:

Şiâr aylab bu işni kema tiyri, körki, suv üzra,
Hîrâm aylab havâğa bâdbândin sâldi saccâda.

Hazâyinul-maâniy, IB-728;

Buyurdi safâyinni turguzdilar,
Sâlib langarin bâdbân buzdilar.

Saddi İskandariy, 314a13;

Qavsi qızah safinasığa sahâbi sipehr paykar safınası bâdbân qurılğay.

Münşâât, 106.

BÂDİYA: çöl, daşt, biyâbân, sahrâ:

Sidq birla aylabân azmi haram,
Bâdiya qat'ığa urdilar qadam.

Lisânut-tayr, 90-7;

Devvaşlardin qaçib tutti Navâiy bâdiya,
Bu cihatdin tegrasida daşti vahşiy aylanur.

Hazâyinul-maâniy, IIIa-91;

= **qat'**: çöl keziş, çölga çıqmâklık:

Fârîğ etar bâdiya qat' ahli mâl,
Ahli fanâ qat'ida bâr özga hâl.

Hayratul-abrâr, 69-4;

= **i lâmakân:** yoklık sahrâsi; u dünyâ:

Qâlmadi çün yolida aslâ makân
Qildi makân bâdiyai lâmakân.

Hayratul-abrâr, 25-18.

BÂDÂVARD: 1. şamâl keltirgan ranc, bâylik:

Gahi Şabdizi âlamgardidin deb,
Zamâni ganci bâdâvardidin deb.

Farhâd va Şirin, 23;

2. mahbuba köçasiniñ tuprâğı:
Yel keturgaç köyi tufrâğıni, tâptim şâhlig,
Ey Navâiy, kıl tamâşâ ganci bâdâvardima.

Hazâyinul-maâniy, IVB-560.

BÂDÂM: bådâm:

Aña içmak olub nâkâm yanglig,
Mavizu şirai bådâm yanglig.

Farhâd va Şirin, 35;

Közi âllida, ey bådâm, kıldıñ işva da'vâsin,
Magar kirpiklaridindur nişâni cismi afgâriñ.

Hazâyinul-maâniy, IIa-201.

BÂDPAYMÂY: yügürük, şamâldek tez yürüvçi, çâpkır (ât haqida):

Ketürdilar bu hiñi bâdpaymây,
Ravân mindi şafağ gülgünüğa ây.

Farhâd va Şirin, 111.

BÂDPÂ: şamâl âyâk, çâpkır, çukur (ât):

Bâdpâ sarsari cahânpaymâ,
Üstida râkibi sahâbnamâ

Sab'ai sayyâr, 35-22;

Muzmar ayâğı iligida sabâ,
Âti bu ma'nidin olub bâdpâ.

Hayratul-abrâr, 40-15.

BÂC: bâc, hırâc:

Ne nav' olğay andin hırâc istamak,
Suvda dürri köp bolsa bâc istamak.

Saddi İskandariy, 256B2;

Agarçi sâya sâlmâs başığa tâc,
Valekin tâcvarlardin âlur bâc.

Farhâd va Şirin, 107.

BÂCUD: marhamatli, himmatli, sağâvatli, sahiy:

...vücudi bâcudidin hamul hâl zâhir.

Saddi İskandariy, 244B9.

BÂZ I: lâçin:

Çü nâz tazarv âşkâr aylabân,
Base bâzu şâhin şikâr aylabân.

Saddi İskandariy, 97.

BÂZ II: söz birikmasida oynâvçi, oynatuvçi ma'nâlarini ifâdalaydi; **işkbâz:**
haqıkiy âşiq:

Kâmu nâkâm oldi şayhi işkbâz,
Maynikim, tutmiş edi ul dilnavâz.

Lisânut-tayr, 82-6.

BÂZGAŞT: kaytiş; = **ayla-:** kaytmâk, kaytib kelmâk:

Bâzgaşt ayladi çü hasta köngül,
Neki istar, tâpar şikasta köngül.

Hazâyinul-maâniy, IVB-739.

BÂZGUN: teskari, çappa, aks:

Kişu sincâbin ne tâñ gar kiysa muzi bâzgun,
Kim çıkarmıştur kişilikdin ani sincâbu kiş.

Hazâyinul-maâniy, IB-276;

Zulm ila fe'li bâzgun başlab,
Çarhdin âni sarnigun tâşlab.

Sab'ai sayyâr, 196-13.

BÂZGUNA: teskari, aks; eski arabiy yâzuvniñ bir turi:

Mavlânâ Macnun ..."bâzguna" hatini andâk ravân va sâf biturkim,
mahalli taaccübdur.

Macâlisun-nafâis, 107;

= **ur-:** bilib bilmaslikka âlmâk, özini gollikka sâlmâk, beparvâ bolmâk:
Eranlar hâllari surati yâşurubturlar va malâmat suratida na'l bâzguna
urubturlar va zâhirlar binâsin buzubturlar.

Mahbubul-ķulub, 63;

Muni ham urdi na'li bâzguna,
İşidin böyla körgüzdi namuna.

Farhâd va Şirin, 104.

BÂZGOY: aşulada bir söz yâki baytni tekrâr aytiş, naķarât:

[Pahlavân Muhammad] amal yasab erdi va bâzgoyida bu ikki baytni
bâġlab erdi.

Hâlâtî Pahlavân Muhammad, 533.

BÂZCUST: aġtariş, kıdırîş; tekşiriş:

İkki tâġ ârasida masâhi çust,
Yâķinrâķ yerin ayladi bâzcust.

Saddi İskandariy, 307a14.

BÂZİ // BÂZİY: aldâv, firib, hiyla; = **ber-:** aldamâķ, firib bermâķ:

Kayumars edi, lek davrâni dun,
Aņa berdi bâzi bâridin burun.

Tariġi mülûki acam, 186;

Bolub tulkuga bu yangliġ niyâzi,
Kim ul köy itlariga berma bâzi.

Farhâd va Şirin, 159;

= **ye-:** aldanmâķ, firib yemâķ:
Ĥuştur Ĥiradi köp el söziga kirmek,
Ne bâzi yemak Ĥuşu, ne bâzi bermak.

Mahbubul-ķulub, 123;

Böyla yüz bâzi yebu bâzi berib,
Nafsi matlubin yürür erdi terib.

Lisânut-tayr, 39-3.

BÂZİGAR: aldamçı, hiylagar, firibgar:

Tama' ķılma falakdin kâmkim Ĥancar ķilur âşâm,
Yangi ây şaklidin har şâm ul lolii bâzigar.

Ĥazâyinul-maâniy, IIB-198.

BÂZİL: saçuvçı, beruvçı, hammaga yaĥşilik körsatuvçı, ehsân ķiluvçı,
saĥâvatli:

Bâzil ilgin yukķârî sâyil ķolin körgil ķuyi,
Teng bolurmu termaku saçmak Ĥirad mezânida.

Ĥazâyinul-maâniy, IIB-564.

BÂZİÇA: oyunçak; = **i atfâl:** bálalar oyunçâğı, qoğırçâk:

Aql pirikim malak hayliğa erdi muqtadâ,

Ul pari işki arâ bâziçai atfâldur.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-163.

BÂZÂVARD: kayta keltiriş; hadya, tuhfa:

Yâr agar hicrân arâ sâldi Navâiyni yırâk,

Bâk emastur vasl ila gar kılsa bâzâvardini.

Hazâyinul-maâniy, IB-655.

BÂZÂVARDLIQ: kayta keltirişlik; = **kıl-:** kayta keltirmâk; hadya kılmâk, tuhfa etmâk:

Falak ul âynikim mendin yırâk sâlgan bila oldum,

Tirilmek müşkil ermas emdi bâzâvardliq kılsa.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-569.

BÂZÂR: bâzâr; savdâ-sstik kılinadigan cây:

Bir postinfüruşluk dökâni ham bâr, bâzârniñ garbisida bâlâhânasi bila.

Vakfiya, 721;

Ğâfile koydi qadam bâzârğa,

Haylu tâbe' nafsi badkirdârğa.

Lisânut-tayr, 38-14;

= **ahli:** bâzârdagi sâtuvçı va haridârlar:

Muhtasiblar haftada ikki qatla bâzâr ahliniñ narqlaridin vuquf tâpsalar.

Münşâât, 130;

= **i şayd:** firib bâzâri:

Kârvânlar tez etib bâzâri şayd,

Qıldılar ul turfa kuşni öyla sayd.

Lisânut-tayr, 171-12;

= **garm bol-:** işk savdâsi, mahbubga haridârligi ârtmâk:

Bâğ içra çü garm boldi bâzârniñ,

Yüz vach ila boldi gül haridârniñ.

Mezânul-avzân, 33;

= **tâp-:** tadbir kılmâk, firib bermâk:

Çü tâpti hiylagar bu nav' bâzâr,

Yana izhâr aylab rancu âzâr.

Farhâd va Şirin, 150;

= **i uşal-**: bâzârî kasâd bolmâk:

Özüñni sâtmâğında hüsn savdâsedin, ey Yusuf,
Habibim yetsa erdi ne uşalgay erdi bâzârîñ.

Hazâyinul-maâniy, IIB-363.

BÂZU: bilak:

Çü zor ârtuq aylab tarâzusidin,
Çıkıb yoqqı âranc bâzusidin.

Saddi İskandariy, 322B6;

= **i adl**: adâlat qoli; âdillik:

Küçlanibân pancayu bâzuyi adl,
Asrabân âyin tarâzuyi adl.

Hayratul-abrâr, 12-17;

= **polâd bâzu**: küçli qol, kuvvatli bilak:

Hamul hârâkani polâd bâzu,
Ariqqa men yetişmay qoymasun su.

Farhâd va Şirin, 122.

BÂZURGÂN: bâzârçi, savdâgar:

Devâniylarğa hükm bolsakim, atrâfdin kelgan bâzurgânların cânibin
riâyat kılsalar.

Münşâât, 132;

Rüstam bâzurgânlar surati bila bârib, Bicanni banddin hâlâs kılgani.

Tarihi mülûki acam, 510.

BÂZHÂST: talab, da'vâ:

Mirzâ navkarligi haysiyatidin inâyat va hürmat alar bâbida kam bolmasa,
lekin beqâidaliği biridin zâhir bolsa, bâzhâst va siyâsatda mazkur
tutulmasa.

Münşâât, 132;

= **qıl-**: da'vâ, talab kılmâk; itâb kılmâk:

Çün nekim şarh ayladim bâr – erdi râst,
Muhtarifmen har ne kılsañ bâzhâst.

Lisânut-tayr, 80-9.

BÂİS: sabab, vac, bahâna, mucib:

Âz demak hikmatқа bâis va âz yemak sihhatқа bâis.

Mahbubul-qulub, 142;

Aña bâis birâv muhabbatidur,
Balki anduhu dâğ furqatidur.

Sab'ai sayyâr, 177-25;

= **i alam:** ğam va anduhga sabab:

Ul hazratniñ nâzuk mizâciğa mucibi ğam va mübârak hotiriğa bâisi alam bolğay.

Vakfiya, 720;

= **i afgârlıg:** ğamginlik, hastalık, cudâlik, köngil şikastalıkkâ sabab:

Ğamandoz vâkıakim, ittilâi câna bâisi afgârlıg erdi – yetiştı.

Münşaât, 107;

= **i dard:** ğam sababi:

İşk oldi kişiga bâisi dard,
Kılmâk iki qavm fikridin fard.

Layli va Macnun, 95a19;

= **i iltifât va imtiyâz:** lutf, karam, şafkat asâsi:

halâyıkdin kişiga mucibi ta'zim va e'zâz va akâbirdin asâgirğa bâisi iltifât va imtiyâz.

Mahbubul-ğulub, 116;

= **i inbisât:** sevinçga sabab, şâdlikka sabab:

Fakir [Câmiydan maqtâv] eşitgaç, mucibi nişât va huşhâllıq va bâisi inbisât va fâriğulbâllıq boldi.

Hamsatul-mutahayyirin, 701;

= **i iftiğâr:** fağrlanış sababi, asâsi:

Ul ümür... dünyâ va âhıratımğa bâisi iftiğâr va okunmaktur.

Hamsatul-mutahayyirin, 695.

= **i kalâl:** hârgınlık sababi, çarçaş bâisi:

Arzdâştıniñ şarhi mucibi malâldur va hâlniñ bayâni bâisi kalâl.

Münşaât, 109;

= **i malâlat:** malâllık, ağır âlişlik sababi, rancışlikniñ bâisi:

Fırâk zâviyasida âvâralıqniñ bayâni mucibi kudurat va bâisi malâlat bolğay.

Münşaât, 140;

= **i nişât:** sevinç bāisi, şādlik sababi:

İltimās ulkim, haryân hırvâr qadam ura, hucasta maqdamini bāisi nişât
va surur bilgaylar.

Münşaat, 153;

= **i ârâm:** tinçlik va âsâyiştalik sababi:

Ul za'f songgida şifâ kayfiyati yazilib erdi – gamgin köngülga mucibi
taskin va alam otlariğa bāisi ârâm boldi.

Münşaat, 147;

= **i safâ va nur:** yârûğlik va ravşanlikniñ sababi, ziyâ va nurniñ bāisi:

[Baytniñ] mutâlaasi köngülga mucibi ayş va huzur va muşâhadasi közga
bāisi safâ va nur bolgay.

Münşaat, 107;

= **i takallûf:** bezaşga sabab, cimcimarlık, haşamniñ asâsi:

İyhâmaniz nûkta bârki, nazmğa mucibi zeb va ziynat va bāisi takallûf va
san'atdur.

Muhâkamatul-lugatayn, XIV-112;

= **i tahayyür:** hayratlanış va acablanış asâsi, sababi, manbai:

Pahlavânniñ ul nav' garib işlari va acib zarâfatlariki, tab'ğa mucibi taaccüb
va aqlga bāisi tahayyür bolgay, köp erdi.

Hâlâti Pahlavân Muhammad, 536;

= **i fanâ:** tugaliş va yok bolışga sabab:

Bu hâl dâği alarğa âdâbi tariqatdakim, tasavvufda bāisi fanâ bolgay, köp
madad berur erdi.

Hamsatul-mutahayyirin, 696;

= **i kuvvat:** kuvvat manbai, kuvvat asâsi:

[İnâyatnâma] zaif taña bāisi kuvvat va nahif câña mucibi sihat boldi.

Münşaat, 135.

BÂY: bây, badavlat, mâl-mülki köp:

Bây emas ulki, mâl kasratidin

Körmagay fâkau talab rancin.

Arbain, XV-60;

Himmatidin bizni ham etsun hüdây,

Fakr yolida ganiy imâña bây.

Hayratul-abrâr, 58-5;

= **el:** báylar, badavlatlar:

Çün yudi közlar savâdin aşk yârut yüz açib,
Kim diramsiz elga báy el farzdur bermak zakât.

Hazâyinul-maâniy, Ia-114;

= **ber-:** yutqazmâk:

Basâ ahlullâhki arganun unidin dayrga kirdi va din va islâm haqdin
muğbaçalarga báy berdi.

Mahbubul-ķulub, 36.

BÂYİR: tepa, balandlik:

Ul tergadagi sibâ' va bori va tulku va şaķâl yosunluğ cânvarlar cam'
boldılar va arslân tevani alar ilayiga koyub, özi biyik báyirga çıkib olturdi.

Nasâyimul-muhabbat, XV-114.

BÂYİST // BÂYİSTA: kerak(lik), lâzim(lik), zarur(lik); maķbul, yaķşı:

İtiga to'ma dar báyist bolğay deb kayân bârsa,
Köngül saydini fitrâkiga aylab ustuvâr eltur.

Hazâyinul-maâniy, IIB-186;

Durbâr ķalamıñiz ne nûkta tahrir ķilğaykim, mundin báyistarâķ bolğay.

Hamsatul-mutahayyirin, 708.

BÂYLA-: bel bağlamâk; şaylanmâk, tayyârlanmâk, tayyâr turmâk:

Yana rây çün huşdil aylab elin,
Skandar yarâğiga báylab belin.

Saddi İskandariy, 283a6.

BÂYLİĶ // BÂYLİĞ: báylik, mâlu mülk:

Yasâğlık arâ báylik margzâri içra har suruk koydin yilda şamâldek ming
ķoziga ķâne' bolmağandin...

Vaķfiya, 718;

Bâyliğ istar esañ el ilkidin,
Har na ķörsañ bâridin ol navmid.

Arbain, XV-60.

BÂYRİ: sinaşta, sinalgan, ķadrdân; eski, ķadimgi:

Bu báyri bandalarini nazm tarıķiniñ barķa nav'ida ta'riflar bitib,
sâhibķirânlik laķabi bila sarafrâz ķilibdurlar.

Muhâkamatul-luğatayn, 32;

Muhammad Ali... Sultân sâhibkırânın báyri kullari va mavrusiy bandalaridurlar.

Macâlisun-nafâis, 79.

BÂYRİLİK: sinaştalık, qadrdânlik, fidâkârlık:

Bâyrilik ayyâmiga hizmetgârlık kılğan cânsipârlar va calâyir gavğâsi va kavçin alâlâsi mavcud erdi.

Vakfiya, 716.

BÂYKUŞ: báyoglı:

Âbâdlar anın [zâlimnin] zulmidin vayrâna, kabutar tâqçalari báykuşga âşyâna.

Mahbubul-kulub, 12;

BÂYGİZİ: sahrâyî, yâbâniy, rustâyî; kuruq, maqtançâq:

Âğzin bilan tenglik talaşur pista uyalmas,
Ul âgzi açuq báygizinin puçlığın kör.

Hazâyinul-maâniy, (ŞSB), 73.

BÂK: 1. kórkinç, havf, vahm:

Har kimdaki dahr ibtilâsi köpdür,
Yok bâk agar haqqa rizâsi köpdür.

Nazmul-cavâhir, XV-21;

İşkdin sözi bolsa bâk ermas
Ortar âniki söznâk ermas.

Sab'ai sayyâr, 31-22;

2. zarar:

Bâk yoktur, hazrati Mağdum ham bu e'tirâzni kıldılar.

Hamsatul-mutahayyirin, 698;

Biz neçakim âsiyu gunrâhbiz,
Bâk nok çün munçadin âğâhbiz.

Lisânut-tayr, 12-10;

3. andişa, parvâ:

Bu iştin cahân bolmasun dardnâk
Çü kayim-mağâm oldi paydâ ne bâk.

Saddi İskandariy, 319B15;

Agarçi yeldin ermas bahrğa båk,
Vale ming çäk olur çün boldi kolâk.

Farhâd va Şirin, 14;

4. acab:

Debki garçi târttim ümrümde ranc,
Båk emas bir kün nasibim bolsa ganc.

Lisânut-tayr, 56-16.

BÂL I: asal:

Ham kimsa kim aylamas âşuqmâğni hayâl,
Yafrâğni ipak kılur, çeçak bargini bâl.

Mahbubul-ğulub, 138;

Şahdi labiñ âstida koyay hâl,
Ul nûқта kibiki yâzsalar bâl.

Layli va Macnun, 93B10.

BÂL II: kanât:

Ming tüman kuş aylabân ul yân safar,
Ursa ming yil ul havâda bâlu par.

Lisânut-tayr, 25-8;

= **u par:** kol va âyâk:

Telbalar yüz pâra könglidek yasabsen bâlu par,
Garçi gaybatda pariğa hâcat ermastur kanât.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-79.

BÂL III: hâtir, köngil, hayâl kabi ma'nâlardan kelib, қоşma sözlarniñ ikkinçi kâmpânenti bolib қолланади, қ. **FÂRİĞULBÂL**.

BÂLA: bâla, farzand:

Yârdin bolmas cudâ, câña balâ bolğan köngül,
Kuş bâlasidekki, ayrılmas kiçikdin örganib.

Hazâyinul-maâniy, IIIa-35.

BÂLALA-: bâla tuğmâk, bâlalamâk; köpaymâk:

Pil Hindistândin özga yerda bâlaladi.

Tarihi mülûki acam, 522.

BÂLİŞ // BÂLİŞT: bâliş, yâstîk:

Gird bâliş bolsa ây başın koyarga, vachi bâr,
Kim anın davri yüzün âyinin olgay hâlası.

Hazâyinul-maâniy, IVa-347;

Sipehr üzra bolsun saña tahtgâh,
Kuyâş girdi bâliştidin takyagâh.

Saddi İskandariy, 282a9.

BÂLİK // BÂLİĞ: balık:

Mâhiyân havzida yâru hacrida men kaygudin,
Muztaribdurmen yırâk tüşkan kibi bâlik suvdin.

Hazâyinul-maâniy, IIB-466;

Andin ayru muztaribmen kaygudin,
Öylakim tüşkay yırâk bâliğ suvdin.

Lisânut-tayr, 59-12;

Yunus alayhissalâmın zâtı gavharıga daryâ qa'rin, balki bâliğ kursâğın
sadaf etti.

Vakfiya, 715.

BÂLİĞA: balâgatlı; yetük, barkamâl:

Çün haq-subhânahu va taâlânın hikmati bâliğa va kudrati şâyiası...

Vakfiya, 715.

BÂLÂ: baland, yuqâri, yüksak:

Nizâmiy erdi andâk pili vâlâ,
Ki çekti gancu gavhar pili bâlâ.

Farhâd va Şirin, 14.

BÂLÂDAST: koli baland, üstün, kudratlı, küçli; âbroli, e'tibârli:

Ul fanâ ahli arâ bâlâdast,
Kim fanâ tufrâğida erdi past.

Hazâyinul-maâniy, IVa-429;

Yândi şayhu rindi bâlâdast ham,
Ul güruh içra balandu past ham.

Lisânut-tayr, 91-11.

BÂLÂĤĀNA: üyniñ tepasiga qirilgan ĥâna, bâlâĥâna:

Bir namadfûruşluk dukâni bâlâĥânasi bila ham bâzârniñ ġarbisida va bir postinfûruşluk dökâni ham bâr, bâzârniñ ġarbisida bâlâĥânasi bila.

Vakfiya, 721.

BÂLÇİK // BÂLÇİĞ: balçık, lây:

Sudin asraguluktur, tufrâk va bâlçik üyin va otdin asraguluktur...

Mahbubul-ķulub, 164;

Barça [kişilar]... bâlçig bila ķumni arig yâķasiga yigarlal.

Vakfiya, 721;

= **tasbeh:** bulġangan tasbeh, riyâ tasbehi, tama' tasbehi, tasbeh nâpâkligi:
...bâlçig tasbeh zori bila otkarganlarniñ talab riştasi uzatķani.

Vakfiya, 720.

BÂLÇÂĞ: kiliç sâpi:

Yokki tiyġiñ tōkti ķânim, balki çekti dam bila,
Ul iki acdarki kōrsatmish ķiliçiñ bâlçâġi.

Ĥazâyinul-maâniy, IIB-586.

BÂM: tâm, kūbba:

Tilab ul kabutarlar ârâmnin,
Yasadiñ falak ķasriniñ bâmîni.

Saddi İskandariy, 2B5.

BÂMDÂDÂN: tâng, ertalab, sahar:

Sur eli yüz urdi bâmdâdân,
ķiz birla kūyâv ķâşiga şâdân.

Layli va Macnun, 86B20.

BÂMIĞDÂR: miķdârli, lâyik, münâsib, ķimmatbahâ, ķadri baland:

Har dūrriķim guharrez ilgidin sâķib durur, barķasin bu hūmâyun hazratniñ
mehrpartâv tâciġa münâsibu bâmîķdâr kōrdüm.

Nazmul-cavâhir, 31.

BÂNG: âvâz, sadâ; = **i noşâ-noş:** üstma-üst, ketma-ket içiş va undaş, tez-tez,
âldinma-ketin may içişga da'vat sadâlari, mayĥorlikniñ coşķin sadâsi:

Ham muġanniy çekib falakķa ĥuruş,
Ham yetib kōkķa bângi noşâ-noş.

Sab'ai sayyâr, 46-12.

BÂNÎ // BÂNİY: binâkâr, quruvçi, imârat yasâvçi:

Bolub me'mâri kudrat anda bâni,
Suvdin kılmay hârâb andâk binâni.

Münşâât, 97;

Qopub yana ustâdi bâniy hasab,
Qoyib tâşni tâşka lab-balab.

Saddi İskandariy, 307a19.

BÂR I: 1. mavcud, bâr (yoqniñ zidi):

Dilrabâ, sendin bu gamkim menda bârdur, kimda bâr,
Furqatindin bu alamkim menda bârdur, kimda bâr.

Hazâyinul-maâniy, IIa-84;

Oğul bila âta ârasida farklar bâr.

Münşâât, 128;

2. –dir (kesimlik qoşimçası):

Yana dağı söz köp bâr, ammâ sihatdin yirâğrâk üçün bitilmedi.

Tarihi mülûki acam, 506;

3. tekrâr, bir neça marta:

Bârlar mâliñni fidâleri kılsañ, bir qatla sahvdin unutsañ, laqabiñ
bemürüvvat.

Mahbubul-qulub, 109;

Nevçünki, har qaysini bârlar ma'lum qilibtur.

Münşâât, 155;

4. barça, hamma:

Fâsiqqi erur bâr işi muhmal,
Yârliqasañ ani kimga mudhal.

Layli va Macnun, 53a14;

5. sorâk hâlatida kelib inkor (yoq)ni bildiradi:

Gar desam hâmuş olay, tâqatmu bâr,
Özni zabt aylay desam, quvvatmu bâr!

Lisânut-tayr, 174-3;

= **u yoq:** 1. harna bâri, bisâtidagi bâri:

Azim kıyınlar târtti va bâru yoq cihâtin devâniy kıldılar.

Hamsatul-mutahayyirin, 707;

Tâpkaç anîñ ġayrdin könglünî uz,
Bâru yoġuñni anîñ işkida tuz.

Lisânut-tayr, 143-10;

2. barça narsa: mavcudlik, mavcudât:
Anîñ işķin yoġni unutmak kerak.

Mahbubul-ķulub, 118;

3. bâylîk va kambaġallîk, bây va benavâ:
Bâru yoġniñ mehnatin çekmas bu davlat basdurur,
Har ķişi âlamda ķâni' bolsa yoġu bâr ila.

Ĥazâyinul-maânîy, IIB-526;

= **ol-**: bâr bolmâķ, mavcud bolmâķ; âmân bolmâķ, sâġ-salâmat bolmâķ:

Sen Navâiyġa vafâ aylamasañ, bâr olsun
Şâh Abulġâziyi bin Bâyķarâ, ey ķaraköz.

Ĥazâyinul-maânîy, Ia-190;

= **ayla-** // **et-**: yaratmâķ, bâr ķilmâķ:

Ĥudâyeki sun' âşkâr ayladi,
Yoġtin ĥalâyîķni bâr ayladi.

Vaķfiya, 715;

Yoġtin ettiġ bâr hardam yüz Masihi ruhbaĥş,
Lek unsurdin mücarrad barçası cavharmisâl.

Ĥazâyinul-maânîy, IVB-376.

BÂR II: meva, hâsil:

Ėam ġulşanida ķaddim erur ul yaġâķkim,
Payķânu bâri hacriñ anîñ bargu bâridur.

Ĥazâyinul-maânîy, IIB-194.

BÂR III: ķabul, izâhat:

Dedikim, tânla asrab bâr çâġin
Muhayyâ aylañiz ķörmak yarâġin.

Farhâd va Şirin, 136.

= **ahli:** sarây ma'murlari:

Bâr ahli cahâña şâhu sarvar bolġan.
Din ma'rakasida gurdu safdar bolġan.

Nazmul-cavâhir, XV-40;

= **ber-:** ruhsat bermâk:

Hamul kavm ehzârîğa berdi bâr,
Qilib yolın maqdamların e'tibâr.

Saddi İskandariy, 318a12;

= **ista-:** icâzat istamâk, ruhsat soramâk:

Parastandaların çü bâr istadi,
Ani âliğa şahriyâr istadi.

Saddi İskandariy, 256a2.

BÂR IV: қоша сөзләрнiң иккинчи кәмпәненти болиб келиб *yâğduruvçi, tøküvçi, tarqatubçi, yâğuvçi* ma'nalarını beradi; **zamharirbâr:** савуқ yağdıruvçi:

Bāvucud ulkim bulut havâdin zamharirbâr va tün müşki ul zamharirdin
kâfurkirdâr erdi.

Mahbubul-қulub, 66.

BÂR-: 1. bârmâk, қadam rancida қılmâk:

Mascidi câme'ğa bârmâk tark bolmas.

Münşâât, 131;

Qıldı çün öz hâliğa nazzâraye
Tâpmadi bârmâқdin özga çâraye.

Lisânut-tayr, 68-19;

2. ketmâk, conamâk, tark etmâk:

Ardeşer dedikim, mülkni yât kişiga қoyub bârmâk kerak.

Tarihi mülüki acam, 516;

3. yoқuga ketmâk, uqlamâk:

Andâk uyқuga Navâiy bârdi hicrân şâmikim,
Yaşidur gar haşr gavgâsida dâgi uyğânur.

Hazâyinul-maâniy, IVa-79;

4. hâlsizlanmâk, özidan ketmâk, huşsizlanmâk:

Çü cânân aksi körgüzgay bu közgü,
Üzümdin bârgamen ul nav'kim su.

Farhâd va Şirin, 134;

Şayh cismidin bârib ul yerda tâb,
Könglini betâқat aylab iztirâb.

Lisânut-tayr, 70-6;

5. olmâk, vafât etmâk, kazâ kılmâk, bandalîknî bacâ keltirmâk:

Oğil gar bârdî tengri rahmatîğa,

Yaşasun qarnlar bâbâsî anîj.

Hazâyinul-maânîy, IIIB-697;

Ganc erdi ümri anîj vâyasi,

Bârdî ganc üstida cân sarmâyasi.

Lisonut-tayr, 58-1.

BÂRA I: -sida: haqida, hususida, toğrisida:

Sayid Qurâza... unça maqduri şafkat va mürüvvat erdi.

Anîj bârasida ma'ri tutulur erdi.

Macâlisun-nafâis, 94;

Sultânus-salâtinnîj... acib inâyat va nisbatî Pahlavân bârasida bâr erdi.

Hâlâti Pahlavân Muhammad, 535.

BÂRA II: qal'a devâri, qorgân devâri:

Zulm tâşî ul hisâr tâmiğa raĥna kılmâqdin, va nâmaşru' ümr naqbi bila
bârası yıqılmâqdin tengri taâlâ inâyatîğa siginib, öziñiz uhda bolğaysiz.

Münşaât, 100;

Kerak kılmâğ andâq anîj çârası,

Ki bolğay nigun burc ila bârası.

Saddi İskandariy, 272B1.

BÂRA III: ât, ulâv:

Çâqib bark âhalar işnari,

Çekib ra'd üni bâralar kişnari.

Saddi İskandariy, X-81.

BÂRA-BÂRA: asta-sekin, asta-asta, tâbâra, sekin-sekin, kam-kam:

Fanâ yoli, Navâiy, bas qatigdur,

Magar âsânraq olğay bâra-bâra.

Hazâyinul-maânîy, IIIB-529.

BÂRAKALLÂH: âllâh baraka bersin, ĥudâ mübârak etsin:

Bu sir asramâğıñdin lavhaşallâh va e'tirâz kılmâğıñdin bârakallâh.

Mahbubul-qulub, 162;

Darveş desam ulus üza şâh,

Şâhu darveş: bârakallâh

Layli va Macnun, 576B13.

BÂRBAST: bir-biriga ulangan, payvand qilingan:

Navâsâzi dehqâni âzarparast,
Bu nav' etti söz rîştasin bârbast.

Saddi İskandariy, 247B4.

BÂRVAR: sermeva, mevali, samarali, hâsildâr, meva tükkan:

Sahâvat insâniyat boginiñ bârvar şacaridur.

Mahbubul-qulub, 110;

Gülşani hil'atda bolub har şacar,
İlmu adab mevasidin bârvar.

Hayratul-abrâr, 168-6.

BÂRGÂH: 1. Pâdşâh, qabulhânasi; qasr; mahkama; dargâh:

Ne vasi' dargâh va ne rafi' bârgâhdurkim anda pil hartumi paşşa hartumiğa zabundur.

Mahbubul-qulub, 106;

Ul bârgâh âstâniga köz sürtüb, hâşâgin süpürgay.

Münşâât, 120;

2. çâdir, otâv:

Hamul sabzağa tüşti haylu sipâh,
Tikildi yana çarhsâ bârgâh.

Saddi İskandariy, 283B14;

= **davri:** dargâh atrâfi, qasr tegrasi:

Dedi, bârgâh davridin elni sur,
Sarâparda dargâhidin ham itur.

Saddi İskandariy, 287B18;

= **i izzu istiğnâ:** izzat va istiğnâ kâşânasi:

Bârgâhi izzu istiğnâdur ul,
Yüz tüman ming arşdin a'lâdur ul.

Lisânut-tayr, 145-7;

= **i istiğnâ:** nâzu istiğnâ kâşânasi, nâzlaniş, nâzu karaşma:

İşk... ihtiyâr va istiklâli bila hüsn sarâpardai, kibriyâ va bârgâhi istiğnâsi tegrasida bir bandai çâvuş va bir kaminai halka bağaşdur.

Mahbubul-qulub, 92;

= **i kurb:** yaqinlik va yetisishlik bargahi:

Bargahi kurb arâ tapib makâm,
Mayl etib andin yaqinrâq ham hîrâm.

Lisânut-tayr, 11-11.

BÂRE: 1. bir marta:

Bâr ermiş ulus tilida câriy,
Sendin bu acab köründi bâre.

Layli va Macnun, 68a21;

Bihamdillahi, kördük seni bâre,
Ani körgança boldi e'tibâre.

Farhâd va Şirin, 170;

2. heç, birâr, marta:

Navâiy, âlam ahli gar vafâsiz keldi, may içkil,
Aña çün çâra yok, bâre özünü tutmagil mahzun.

Hazâyinul-maâniy, IIIa-249;

3. heç ham, heç bolmasa, lâaçal:

Yahşilik kıla âlmasañ, yâmânlik ham bâre kılma.

Mahbubul-ğulub, 156;

4. endi, âkıbatda; harhâlde:

Bâre alar bu iltimâsdin huşhâl bolub, azim şuglğa maşğul boldilar.

Hamsatul-mutahayyirin, 703;

Mavlânâ Hizriy... hâcasi ani, yâ ul hâcasini âzâd kılibdur, bâre hâcavâr
yürür.

Macâlisun-nafâis, 123.

BÂRİ I: barçasi, hammasi, bari:

Zamâna tâķi âfâķ aylab âni,
Bâri hânlar arâ tâķ aylab âni.

Farhâd va Şirin, 31;

Bu kitâblar bâri sizniñ nazariñizda bolğay.

Münşaât, 119;

= **namud:** hamma körinişi:

Harnekim kılsañ gümân tâpgân vücud,
Budi yok, bu nav' erur bâri namud.

Lisânut-tayr, 176-11;

= **âm:** cümle, hamma, umuman:
Skandar yana tahtin aylab makâm,
Hâlâyıkça hüküm ayladi bâri âm.

Saddi İskandariy, 252a12.

BÂRÎ // BÂRİY II: yaratgan, hudâ, tangri (hudânîñ nisbatlaridan biri):
Münâcâtî bâri ul bâbidakim özi ayni vücud durur.

Sab'ai sayyâr, 8-1;

Demakim, koydum Navâiy cânîğa dâği acal,
Şükr bâriy, mübtalâyî dâği hicrân kılmadıñ.

Hazâyinul-maâniy, IB-360.

BÂRİD: sâvuq:

Ağa yubsu harârat boldi vârid,
İlâcidur havâiy ratbu bârid.

Farhâd va Şirin, 94;

Balâ zahrini çekmay zühduñ, ey sofi, erur bârid,
Haqîkat işkiğa ham çâşni işki macâz ermiş.

Hazâyinul-maâniy, IVB-256;

= **u ratb:** sâvuğu hol:

Çü yubsu harârat bolur müştail,
Ani bâridu ratb etar mu'tadil.

Saddi İskandariy, 270B18.

BÂRİKBİNLİK: nâzik narsalarni köra bilişlik; ötkir zehnlilik:

Ul âgiz paydâ emastur nûktai aytilmyin,
Bil dâği zâhir emas bârikbinlik kılmayin.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-663.

BÂRİR-KELİŞ:= **kıl-:** bârdi-keldi kılmâk, katnâv, bâriş-keliş kılmâk:

Ahli fasâdni yollardin bilkull daf' kıldikim, musâfırlar farâgat bila bârİR-
keliş kılğaylar.

Tarihi mülûki acam, 520.

BÂRİŞ-: kelişmâk, mäs tüşmâk, muvâfıklaşmâk:

Mavlânâ Hâci... bâvucudi tasannun ul ravza bâşidagi saâdat bila bârişur.

Macâlisun-nafâis, 164.

BÂRİŞ-KELİŞ: bâriş-keliş:

İkki dânağa taammul boldi iş,
Tuzdilar matlub ila bâriş-keliş.

Lisânut-tayr, 171-4.

BÂRİÇA: yetganiça, bâriça, küçi yetganiça, imkâni bâriça:

Sâkiy... mükarrar kişilar ani imkâni bâriça ta'rif kılurlar erdi.

Macâlisun-nafâis, 179;

Men dâği bu yolda cânim bâriça,
Cism arâ tâbu tavânim bâriça.

Lisânut-tayr, 28-14.

BÂRİKA: nur, şu'la; yaşın; nur beruvçi; = **latâfat:** yârkın, nurli latâfat:

Ne barķki barki âfat ul yüz,
Yâ bâriķai latâfat ul yüz.

Layli va Macnun, 62B2;

= **i sarmadiy:** abadiy ravşanlık:

Nur dema, bâriķai sarmadiy,
Bâriķa yok, şa'sai Ahmadiy.

Hayratul-abrâr, 16-14.

BÂRKAŞ: 1. yük taşuvçi, yük kotaruvçi, hammâl:

[Eşak] zabunedur bârkaş, hârkaş, balki anbârkaş.

Mahbubul-ķulub, 133;

2. ğamgin, anduhli, mübtalâ, ğamli:

Köprak eranlarni alarğa [hâtinlarga] zabun va bârkaş kılıbdur.

Mahbubul-ķulub, 57.

BÂRLİK // BÂRLİĞ: 1. bârlık, mavcudlik:

Tengri mundâķ balâlarni... yokluğ zindânidin bârlig şahristâniga yetkurmasun.

Mahbubul-ķulub, 14;

Mahluķât zebâleri yokluk hîlvatidin bârlig sahrâsida arbada âğâz kılmaydur erdilar.

Vakfiya, 715;

Sendadur ham birliku ham bârlig,
Hayligu ķâdirligu ğaffârlig.

Lisânut-tayr, 6-3.

2. báylik, badavlatlik, málu-mülklik:
Navâiy aşk dürrü la'lidin ne vasl tâpķaykim,
Bu davlat yetmadi Ƙârûn masallik bârliǵlarga.

Hazâyinul-maâniy, IIa-324;

BÂRLÂS // BARLÂS: kabila nâmi, barylâs uruǵi:

Kim kõngül sayd etsa loli bolsakim tut muǵtanam,
Âytmân arlât yâ barylâsdin mirzâda tâp.

Hazâyinul-maâniy, IIa-44.

BÂRÂN: yâmgir; **tiyrbârân:** oķ yâmgiri, oķniņ yâǵişı:

Gar ul ğamzadin oķni parrân kılur,
Meniņ kirpikim tiyrbârân kılur.

Saddi İskandariy, 299B2.

BÂRÂNGÂR // BURÂNGÂR: uruş vaķtıda kuşinniņ ong ķanâtı:

Ham burângâr, ham cuvângâr kinsigâl,
Ham yana ğulu hirâvulda bu hâl.

Lisânut-tayr, 163-4;

Bârângâr aņa hayli maşriķ zamin,
Samarķanddin tâki sarhaddi Çin.

Saddi İskandariy, 261a15.

BÂRS // BARS: yolbars:

Yok ersa cam' bolsa bârsdek yüz,
Alardin hâsili yok, ğayr puf yüz.

Farhâd va Şirin, 14.

BÂRSÇİ // BARSÇİ: yolbars oynatuvçi, yolbars bâķuvçi:

Hünar va peşada andâķki, ķuşçi va bârsçi va ķoruķçi va tamğaçi.

Muhâkamatul-luğatayn, 18.

BÂRU: ķal'a devâri:

Çiķib bâru aņa garduņa tegru,
Otub ħandaķ yana garduņa tegru.

Farhâd va Şirin, 140.

BÂRUV: bâriş, bârmâķ:

Bâr lafziki, bir ma'nisi mavcudluĝdur va bir ma'nisi amrdur bâruvĝa.

Muhâkamatul-luğatayn, 12.

BÂRÇA: barça, hamma, bütün:

Meni yoqlabân bârça ahibâb arâ,
Tilab tâpmayin hayli ashâb arâ.

Hazâyinul-maâniy, Ia-467;

Muhayyâ bârça rangu boyi âniñ,
Vale üstida yoqtur suyi âniñ.

Farhâd va Şirin, 107.

BÂS-: 1. Birâr narsaniñ yüzini qâplamâq:

Bâsib mahlas yolin tufrâgi âniñ,
Çikib har sâri ming soqmâgi âniñ.

Farhâd va Şirin, 75;

2. yengmâq, tâp-mâr kılmâq, ğalaba kılmâq, üstün çıqmâq:

Bahrâm aniñ sipâhin uruşib bâsti.

Tarihi mülûki acam, 521;

3. cinsiy alâqa kılmâq, nâmusiga tegmâq:

Mast nar tâvus yügürdi, dagi mâdadın bâsib cüft boldi.

Hamsatul-mutahayyirin, 699;

4. mührlamâq, mühir bâsmâq; mühir egasi bolmâq:

Sultân Hüsayn... âtasi... Hârazm tahtida hükümat kılib, amârat devânida
mühir bâsti.

Macâlisun-nafâis, 174;

5. uyqusi kelmâq, uyku ğalaba kılmâq, uqlab qâlmâq, köz yummaq:

Bizni hicrâniñda songgi uyku bâsti, bâri sen,
Köz âçib nâz uyqusidin bizni kılsañ yâd uyu.

Hazâyinul-maâniy, IB-536;

6. niyat, maqsad, cazm kılmâq:

Köngil bâşkânin çünki fahm etti şâh,
Savâl etti şâhâna aylab nigâh.

Saddi İskandariy, 256a6.

BÂSİL-: yengilmâq, târ-mâr bolmâq:

Bahrâm andin bâsilib, kaçib hâkân qaşığa bardı.

Tarihi mülûki acam, 522;

Arduvân... Ardaşer bila uruşib, bâsildi va qatlğa yetti.

Tarihi mülûki acam, 516.

BÂSİT: toşavçi, yâzuvçi, açuvçi;

= **i âlam:** toşalgan cahân, kenglik bahş etuvçi:

Bâsiti âlam arâgarsen olmasañ bâsit,

Köngülga qayda bolur Zühra lahni bastfizây.

Hazâyinul-maâniy, IIB-570.

BÂSMA: = **qıl-:** gül sâlmâq, matâga gülniñ rasmini tüşürmâq, gül bâsmâq:

Turfa âyedur uzâriñ, kök aña mâviy libâs.

Ancum âniñ tanga-tanga bâsma qılğân zarhali.

Hazâyinul-maâniy, Ia-421.

BÂT: 1. tez, ildam, zud; tezda, tezlikda, darrâv, şitâb bilan:

Talab ayladi dâniş ahlini bât,

Yana davlat ahlin qilib iltifât.

Saddi İskandariy, 309B1;

Bâtrâq bu zindândin qalâs etmek kerak.

Tarihi mülûki acam, 517;

2. keç bolmasdan, keçiktirmay:

Tâat etsa âzu köp yâ bâtu keç,

Bâriyu yoqı erur âllinda heç.

Lisânut-tayr, 126-6;

3. çukur, küçli:

Mavlânâ Nur... maşmuâtni ikki kâş ârasığa koyub islasa kerakki, isi bâtrâq
ma'lum bolğay.

Macâlisun-nafâis, 157;

= **-bât:** tez-tez, ildam-ildam, zudlik bilan:

Tutub gâhi zanağdânin mükarrar aylasam bât-bât,

Körüb güllar açılğan bâdadin ruhsâri bağında.

Hazâyinul-maâniy, Ia-87;

Otar erdi oqub bir-birni bât-bât

Köründi bir eşik, hayhât-hayhât!

Farhâd va Şirin, 77;

= **bol-:** tez bolmâq, tezlaşmâq:

Bât bolğay acal bisâtığa mâtligi,

Zâlimğa oqubatdur olum bätligi.

Nazmul-cavâhir, XV-38;

= **ayla-**: tez amalga aşirmâk:

Gar mâlni asbâbi nacât aylagasen,

Darveşga sadqasini bât aylagasen.

Nazmul-cavâhir, XV-17.

BÂT-: 1. çökmâk, çömmâk, ğarq bolmâk:

Ul katra ħurucidin balâ daryâsiġa bātma.

Mahbubul-ķulub, 156;

Falak yâtib ayâġ ilġin uzâtib,

Eşak yangliġ ġarâ bâlçikķa bātib.

Farhâd va Şirin, 163;

2. yaşirinmâk:

Ķuyâş bātķay uzârin darham aylab,

Falak ġaçķay ravân ġaddin ħam aylab.

Farhâd va Şirin, 27;

3. kömilmâk:

Tâġ agar tufraqķa bātsunki, sâhibviķardur.

Mahbubul-ķulub, 117;

4. yoķâlmâk, yoķ bolmâk, yer yutmâk:

Kördi şahkim sipâhi daştnavard,

Bâtti andâķķi, yoķ alardin gard.

Sab'ai sayyâr, 194-2.

BÂTİL: 1. buzuk, buzilgan; boş:

Ĥayâl bâtil ekandur va muddaâ âtil.

Münşaat, 101;

2. nâhaķ, asâssiz, nâtoġri, behuda:

Haķni bātildin birâvķim ķildi fark,

Adli birla ravşan etti ġarbu şarķ.

Lisânut-tayr, 14-2;

= **bol-** // **ol-**: yoķ bolmâk, bekâr bolmâk, puçġa çikmâk:

Nedin ây safhasi bolġan ġarâdin dâġliġ, göyâ

Camâliġ daftarin yâzġanda bolmiş bir varaķ bâtil.

Ĥazâyinul-maâniy, IB-385;

Çü nâzirğa tamâşâ hâsil olğay,
Yana hâsil tilismi bâtil olğay.

Farhâd va Şirin, 90;

= **qıl-** // **et-**: bekâr qılmâq, yoq qılmâq, inkâr aylamâq:

Ümmediki haq etkay anıñ sa'yini bâtil
Hat kimki nihân ayladi bâtilni haq içra.

Hazâyinul-maâniy, IIB-543;

Qıl yaqşiliku demekni dâhil qılma,
Minnat bila yaqşılıqni bâtil qılma.

Nazmul-cavâhir, XV-18.

BÂTİN: 1. iç, içki dünyâ; köngil, hayâl, ruh:

Yârmañiz Farhâdu Macnun âllida köksümnikim,
Bâtinimîñ dardu dağın ahli zâhir körmâsun.

Hazâyinul-maâniy, IIIa-241;

Bâtin arâ başlasa yüz makru rev,
Fitna qılib munça şayâinu dev.

Hayratul-abrâr, 199-1;

2. içki âlam; insânîñ köngli va ruhi:

Mavlânâ Hamididin... bâtininiñ gâyat saflığıdın neça yildurkim, Mavlânâ
Muhammad Arab firebin eb...

Macâlisun-nafâis, 146;

3. yaşirin, pinhân, nihân:

Bâtin hâlide dağı biyik marâtib hâsil qılib, ğarib kutub va rasâyil tasavvuf
ilmida...

Hamsatul-mutahayyirin, 697;

= **üyi:** köngül üyi:

Bu inâyatlar sipâsi bila buzulğan bâtinim üyi ma'mur boldi.

Münşâât, 112;

= **harimi:** yaşirin haram, yaşirin âlam; içki âlam, sir-asrâr üyi:

Bâtin harimida tilasa mağzani huzur,
Zâhir üyi asâsiğa vayrânalıg kerak.

Hazâyinul-maâniy, IB-723;

= **i qarâ zâhiri âķ:** ikkiyüzlamaçi:

Mahcabinlardin siyahdillik ne tâng, eykim âniņ,

Bâtini körsaņ qarâdur, gar körünür zâhir âķ.

Hazâyinul-maâniy, IB-335.

BÂTİNİY: bâtiņa âid; **ulumi bâtiniy:** diniy ilmlar, ruhiy ilmlar:

Hâca Abdulvafâyi Hârazmiy... Hâca ulumi zâhiriyy va bâtiniyni takmil kılib erdi.

Macâlisun-nafâis, 9.

BÂTLİĞ: tezlik, zudlik, ildamlik:

Bât bolğay acal bisâtiğa mâtliğı,

Zâlimğa uķubatdur olum bātliğı.

Nazmul-cavâhir, XV-38;

Bu iş marazniņ âzliğıga dalâlat kılur va sihatniņ bātliğıdin ģabar berur erdi.

Münşaât, 147.

BÂTMÂN: âğırlık ölçâvi (8 pudga teng keladi) :

Yana bir tâc erdikim, vazni âltmiş bātmân erdi.

Tarihi mülûki acam, 229;

Kaffai mezân aņa aflâk olub,

Bātmâni tâşi kurai ģâk olub.

Hayratul-abrâr, 27-9;

Kömüklük yerga tâşidur şabahgun,

Ki bâr vazn içra ming bātmândin afzun.

Farhâd va Şirin, 72.

BÂTMÂĞ: ģâyib bolış, bâtiş, ufķķa yaşiriniş:

Erur rasm uşbu kohan arâ,

Ķuyâş bātmâģi tiyra tufrâķ arâ.

Saddi İskandariy, 317B20.

BÂĦABAR: ģabardâr, eşitgan, bilgan:

Dedi sâhib dardi rindi bâĥabar,

K-ey hamiyatda tonguzlardin batar.

Lisânut-tayr, 86-4;

= **bol-**: habardâr, bolmâq, habar tâpmâq:

Nasrdin daği bahravar bolğay,

Nazmdin daği bâḥabar bolğay.

Arbain, 56;

= **qıl-**: bildirmâq habardâr ermâq:

Musâfirni manâzillardin bâḥabar qılğuçi ul.

Mahbubul-qulub, 154.

BÂḤSUM: tarîq va buğdâydin kılingan içkilik:

[Sârtlar] kıimizni va suzmani va bâḥsumni va bozani daği türkça derlar.

Muhâkamatul-luğatayn, 16.

BÂḤTAR: 1. ğarb, ğarb tāmân:

Bâḥtarğa sâldiñ ot, ey âftâbi ḥâvari,

İstasangkim bâḥtar tingğay, mahi ḥâvarni yâp.

Ḥazâyinul-maâniy, IVB-74;

Cahân mülkin kezib kışvar-bakışvar,

Hududi bâḥtardin tâ baḥâvar,

Farḥâd va Şirin, 103;

2. Balḥ şahriniñ qadimiy nâmi:

Tâcu mehru ânda kavkabdin gühar,

Mülki Ḥâvar haddidin tâ Bâḥtar.

Lisânut-tayr, 145-13.

BÂŞ: 1. kalla, bâş:

Ne tan, ne tanda bâş, ne bâş arâ köz,

Ne yüz, ne yüzda lab, ne lab arâ söz.

Farḥâd va Şirin, 6;

Tâ Zühaldur qaşında qul bolsun,

Yâ kuyâşdur başında evrulsun.

Münşaât, 135;

2. birân narsaniñ üçü:

Kâva... temurçılar beliga bağlar saḥtiyânni yığaç başığa bağlab, alam kılib yürüb...

Tariḥi mülûki acam, 507;

Gustâḥlıq yüzidin bir neça söz bitib, kâgaz başın yâpuşturub yibâridi.

Münşaât, 116;

3. başlanış, avval:

Şanba sabâhi safar öyiniñ başida inâyatnâmayekim, bu hâksârğa mucibi tafâhür erdi – yetiştî.

Münşaât, 104;

Qoyub yüz kârdân har iş başida,
Yana ming kârgar har yüz kâşida.

Farhâd va Şirin, 41;

4. miya, hayâl, âng:

Agar kişi may havâsin başidin çıkarur, ğiccak maddi nâlesi bila yâlbârur.

Mahbubul-ķulub, 36;

5. ust, tepa; yukâri tāmân:

Ba'zi azizlar va ashâb alarniñ [Câmiyniñ] başlarida cam' erdilar.

Hamsatul-mutahayyirin, 707;

Mavlânâ Muhammad Muhammâiy... mûknati çağida Şerâzda hazrat Hâca Hâfiz kabri başida günbaz yasadi.

Macâlisun-nafâis, 52;

6. âġiz:

İttifâķa bir çâh başida vaz' haml kıldi.

Tarihi mülûki acam, 513;

7. çaği, payti, vaķti:

Subhi davlat yüzün, ey tavsani gardun saña aşhab,
Tâciñ ustidagi dur oylaki, tâng başida kavkab.

Mezânul-avzân, 43;

= **yalanġ**: behayâ yalanġaç, beparda:

[Fâsıķlarniñ] köñüllari tobiçâķ sekreturdin ârâm tâpmâķ va sözlari baş yalang yüzga çâpmâķ:

Mahbubul-ķulub, 16;

= **din ayâķ**: 1. avvaldan âġirgaça, başdin âġirgaça; bütünlay, tolıķ:

Küfr eli ħil'atların yetkürdilar,
Şayġķa başdin ayâķ kiydurdilar.

Lisânut-tayr, 82-16;

Bu avrâķni âl va baştin âyâġiga nazar sâl ħâtiriñga har ne aytküdek söz kelsa ayt.

Muhâkamatul-luġatayn, 31;

2. bütün badani, hamma vücudi:

Talabında yügürüb payki nazar,
Âncakim baştin ayâğı qabârib.

Hazâyinul-maâniy, IIB-71;

= **iga dud sâl-**: ğam keltirmâk:

Dud sâlmış başıma hacr, ey balâ tâşi, magar
Cism üyiniñ günbazi başını ravzan ayladıñ.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-352;

= **idin dud çıkar-**: ğam keltirmâk:

Şu'lai âraz ila muğbaçalar,
Dayr arâ dud başımdin çıkarib.

Hazâyinul-maâniy, IIB-71;

= **nigün ayla-**: baş egmâk; egilmâk, günâhkârlık, hicâlat bilan baş egmâk:

Ani elturda naqdi cân masallik,
Nigün aylar başın çavgân masallik.

Farhâd va Şirin, 217;

= **ni yelga ber-**: başıdan cudâ bolmâk:

Söz bârkim, eşituçi tanığa cân kiyurur va söz bârkim, aytuçi başın yelga berur.

Mahbubul-ķulub, 163;

= **i bâr-**: başı kesilmâk, başıdan acralmâk:

Şâh râzin asramâkda tilin tiymağanniñ başı bâribdur.

Mahbubul-ķulub, 85;

= **-ığa bâr-**: huzuriga bârmâk:

Ķopub Şâpurniñ kâşığa bârdi,
Ayâğın opgali başığa bârdi.

Farhâd va Şirin, 105;

= **yetkür-**: bârmâk, yetmâk:

Ayâğın opgali başım yoliğa yetkürdüm,
Figânki, zülfi kibi pâymâl kıldi meni.

Hazâyinul-maâniy, IB-631;

= **in garduņa yetkür-**: hursand, mamnun bolmâk; hürmatlanmâk, baland daraca tâpmâk:

Hunarvar yetkürüb garduņa başın,
Muhayyâ aylabân afzârî taşın.

Farhâd va Şirin, 43;

= **iga iş tüş-**: ağır ahvâlga tuşmâk, taşviş tüşmâk:

Âkara başladi başu tokila başladi tiş,
Safar yarâğın kılğilkim, tuşti başıña iş.

Hazâyinul-maâniy, IVB-247;

= **i kökka yet-**: hursand, mamnun, huşnud bolmâk:

Bârçaların başi kökka yetib, Mirzânın davlatlarının duâsin bacâ kelturdılar.

Münşaat, 136;

= **idur-**: baş egmâk, ta'zim kılmâk; e'tibâr bermâk:

Şayh Âzariy ... Gülbarga pâdşâhi Şayhka bir lak yarmâk taklif kildi, ammâ öz rasmlari birla baş yerga qoymâk taklifi ham körgüzdi, Şayh ul vachka baş indurmadi.

Macâlisun-nafâis, 11;

Ul sâlârga adab va tavâzu' bila baş indurdi.

Mahbubul-ğulub, 83;

= **irğat-**: baş kımırlatmâk; ma'kullamâk, tasdiqlamâk:

Neça bâğğan sayi hayrat bolub fâş,
Kulumsüb gâhu gâh irğatib baş.

Farhâd va Şirin, 59;

= **ka kel-**: üstiga kelmâk, âldiga kelmâk, hâzir bolmâk:

Hacridin oldum demangkim, başıma kelmiş Masih,
Aytiñ, ul âsâyışı ruhi ravânim keldum?

Hazâyinul-maâniy, IIIa-288;

= **âlib ket-**: bütünlay çıķib ketmâk, taşlab ketmâk:

Halk özga mülk azmi ettilar,
Cân âvuçlab baş âlibân kettilar.

Lisânut-tayr, 56-3;

Mani istamasan netayin,
Baş âlib qayâna ketayin.

Mazânul-avzân, 62;

= **âlib çık-**: taşlab ketmâk, bütünlay çıkib ketmâk:

Ey Navâiy, yetsa bir eldin baliyat başıña,
Başın âlib çıkıl ul eldin ravâne men kibi.

Hazâyinul-maâniy, IVB-626;

= **din keç-**: keçirmâk, afv etmâk:

Başındin keçtim âhir bil ğanimat,
Başın âlib yolunğa kıl azimat.

Farhâd va Şirin, 142;

= **âkar-**: sâçi âkarmâk, sâçğa âk tüşmâk:

Çün başın âkarmâk boldi hangâma saña,
Âk hat bila olmakdin erur nâma saña.

Nazmul-cavâhir, XV-46;

= **iga tegirmân tâşi aylandur-**: kıyin ahvâlga sâlmâk, kıynamâk, azâblamâk:

Kök tegirmân tâşi aylandurmâk istar başıma,
Dema âyu kün başım üzra bukim sayyârdur.

Hazâyinul-maâniy, IVB-185;

= **târt-**: boyun tâvlamâk, baş târtmâk:

Mavlânâ Abdulvâse'... ħuffat va tahattukka baş târtar.

Macâlisun-nafâis, 155;

Davlat talab aylasan ħudâdin,

Baş târtma şar'i Mustafâdin.

Layli va Macnun, 96a4;

= **garduğa baş târt-**: kökka yetmâk, âsmâña tutaşmâk:

Ot tutaşkan daştlar har sâri fâş,
Târtibân yâlinlari garduğa baş.

Lisânut-tayr, 25-3;

= **sun-**: engaşmâk, qabul kılmâk; boyinsunmâk:

Ul nima kim baş aña sunmay namâz,
Ul nima kim köngliga keçmay niyâz.

Hayratul-abrâr, 160-9;

= **tolğa-**: rad etmâk, baş tårtmâk:

Şafaķ birla falakdin tolğamay baş,
Tâşib iş başıga âķu kızıl tâş.

Farhâd va Şirin, 41;

= **ur-**: 1. yalinmâk, yâlvârmâk, afsuslanmâk:

Parivaş boldi çün mundâğ guharpâş,
Ayâķ tutmâk üçün ķopti urub baş.

Farhâd va Şirin, 130;

Har nafas yetmas ķişi başıga tiğ,
Baş urar ming âh ila yüz ming dariğ.

Lisânut-tayr, 166-11;

2. baş çıkarmâk, körünmâk, bilinmâk; paydâ bolmâk, vücudga kelmâk,
harakat kılmâk:

İşķin baş ursa zâr tanimdin, emas acab,
Hâşâķ içinde şu'lani bolğaymu yaşurub.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-72;

Mavlânâ Hâci Muhammad... ba'zi mahal birâr nazm daği andin baş urar.

Macâlisun-nafâis, 149;

3. eslamâk, hâtirga keltirmâk:

Balğ âniğ çıkmaydur ermiş yâdidin,
Kim baş urdi hâtiri nâşâdidin.

Lisânut-tayr, 129-11;

= **çek-**: 1. baş tårtmâk, boyin tâvlamâk:

Vafâdin çeksa baş ul sarvi mahvaş,
Acab ermastur olmâķ sarv sarkaş.

Hazâyinul-maâniy, IIa-147;

2. baş kotarmâk, unib çıkmâk:

Dahr bostânida baş çekkan nihâl atrâfida,
Şâğ emas nâvak degil, yafrâğ emas, paykân erur.

Hazâyinul-maâniy, Ia-151;

3. kad kotarmâk, yüksak hâlda turmâk; yüksalmâk; baş tâvlamâk, sarkaşlik kılmâk:

Çekib baş ul cazira içra tâge,
Bu tâğ uzra yeti-sekkiz bulâge.

Farhâd va Şirin, 94;

Nazar kılkim ne amru nahy etar hak,
Hak amru nahiydin baş çekma mutlak.

Farhâd va Şirin, 214;

= **idin çık-**: yâdidan kotarilmâk, esidan çıkmâk:

Hırkasida qâlmadi zebâligi
Başidan çıkdı bari ra'nâligi.

Lisânut-tayr, 106-13;

= **çikar-**: 1. körünmâk, unib çıkmâk:

Sabzai tardekki suvdin baş çikargan lutfi bâr,
Âraziñdinkim, çikarga aylamiş âhañ hat.

Hazâyinul-maâniy, IIa-160;

2. har narsaniñ başini tâpmâk, uçini tâpmâk:

Falak dakâyikidin kimsa baş çikarmay hargiz,
Ki uşbu riştaniñ asru tügünlari çigilibdur.

Hazâyinul-maâniy, Ia-145;

= **evrul-**: baş aylanmâk:

Ey cünun arbâbi, sargardânligim afsânasin
Goş kılmangkim, eşitkandin ani baş evrulur.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-157;

= **elt-**: baş âlmâk, baş kesmâk:

Börk ornida baş eltur, naqd orniga cân âlur,
Atfâli gamiñ içra bas turfa oyunlardur.

Hazâyinul-maâniy, IIa-109;

= **ni falakdin otkar-**: hursand kılmâk, huşnud etmâk:

Bandanavâzlig nişâni bila başimni falakdin otkardiñiz.

Münşaât, 112;

= **oğurla-:** yaşirinmâk, bekinmâk:

Falak har lahza garçi baş oğurlab,
Yer üzra yağdururğa tâş oğurlab.

Farhâd va Şirin, 119;

= **ķâşib keç-:** afsuslanmâk:

Navâiy ulķa ķazâdin erur, boyin sungil,
Kim ulki baş çekibân, songra keçgasen ķâşib.

Hazâyinul-maâniy, IVB-66;

= **ķoy-:** 1. ķulamâk, yıkılmâk, aġdarılmâk:

Makkada bolġaç ul ahtar nuri fâş,
Bârķa butlar ķoydılar tufrâķķa baş.

Lisânut-tayr, 9-5;

2. itâatda bolmâk: egilmâk, ta'zim ķılmâk, baş egmâk, sacda ķılmâk:

Gar ilgi ĥâma sâri ķılmayin mayl,
Ķoyub ĥattıġa başın yüz tüman ĥayl.

Farhâd va Şirin, 8;

Bâri başın ķoyub ķâşıġa âniġ,
Ķâpubân evrulub başıġa âniġ.

Farhâd va Şirin, 102;

= **yerga ķoy-:** baş egmâk, tâbe bolmâk:

Şayĥ Âzariy... Ğülbarga pâşâhi öz rasmlari birla baş yerga ķoymâk taklifi
ham körgüzdi.

Macâlisun-nafâis, 11.

BÂŞİĶA: öziķa:

Mavlânâ Binâiy ...riyâzatlar ... târtti, ķün piri va mürşidi yok erdi, öz bâşıķa
ķılġan üçün heķ fâyda bermadi.

Macâlisun-nafâis, 88.

BÂŞLA-: 1. başlamâk, birâr işni bacarişġa kirişmâk:

Âhu vâvaylâu afgân başladi,
ĥalk arâ ġavġâu tofân başladi.

Lisânut-tayr, 43-1;

Oķumâķ başlaġaç ul zâr mahzun,
Bu erdi nâma alfâziġa mazmun.

Farhâd va Şirin, 171;

2. yol körsatib, baş bolib, ergaştirib, yetaklab barmâk:
İsfandiyârni... sipâh başlatib, Arcasp intikâmğa yibardi.

Tarihi mülûki acam, 511;

Ham madad aylab meni gümrâhğa,
Lutf etib yol başlañ âtaşâhğa.

Lisânut-tayr, 84-19;

3. kömakçi fe'l vazifasida keladi:

Mavlânâ Muhammad Ne'matâbâdiy... ul dağı muammâğa işk paydâ kıldı âz fursatda
yahşıgina örganib ayta başladı.

Macâlisun-nafâis, 67.

BÂŞLİĞ: başlıq, başkaruvçı:

Muzaffar Hüsayn Mirzâ başlıq salâtin va pâdşâhzâdalar... alarniñ mahfuf
mahâfasin... Musallâğa eltilar.

Hamsatul-mutahayyirin, 708;

Aflâtun başlıq va Arastudek vaziri bâr erdi.

Tarihi mülûki acam, 513;

BÂŞAĞÇİ: gallasi orib âlingan maydânda sâçilib qâlgan başâqlarni teruvçı,
başâq teruvçı, maşâqçi:

Orâqçığa andin [dehqândan] roziy, başâqçiniñ yârub andin közi.

Mahbubul-qlub, 46.

BÂŞAĞLİĞ: ötkir uçli, ötkir tigli:

Navâiy ancumani şavkı cân arâ tuzsañ,
Aniñ başağlıq okın şam'i ancuman kılğil.

Hazâyinul-maâniy, Ia-389.

BÂŞKA: 1. özga, bölak, ayri:

İşrat va nişât asbâbidin başka... yegülükdin yâ birâr nima hârcidin ... lutf
körgüzür erdilar.

Hâlâti Sayyid Hasan Ardaşer, 527;

Mavlânâ Muhammad Badahşiy ... muammâdin başka dağı nazmlari bâr.

Macâlisun-nafâis, 148;

2. alâhida:

Va “âv” va “kuş”ki, salâtin âdâb va rusumida har qaysi başka mutaayyin
işitur, ikkalasin “şikâr” derlar.

Muhâkamatul-lugatayn, 15;

= **bâşka:** alâhida-alâhida:

Har biri bâşka-bâşka özlärin sâhibazâ körgüzüb aşub va şayn zâhir kıldılar.

Hâlâtî Pahlavân Muhammad, 537.

BÂŞKAR-: 1. Başlamâk, yetaklamâk, yollamâk, yolga sâlmâk, yol körsatmâk:

Yürümagan yolga elni bâşkarmâk - musâfirni yoldin çıkarmâkdur.

Mahbubul-ğulub, 39;

İttifâkâ baski çekti ranc ul,

Bahti bu kün gancğa bâşkardi yol.

Lisânut-tayr, 57-11;

2. bacarmâk, uddalamâk; rahbarlik kılmâk:

Ani ...tahtğa olturttilar, ul dağı bâşkara âlmadi.

Tarihi mülûki acam, 524.

BÂĞ- I: 1. tikilmâk, köz sâlmâk, körmâk:

Bâķib dedi fazl ahliğa piri râh,

Ki siz şâir, ul dağı huştab' şâh.

Saddi İskandariy, 325a12;

Dedi: "Kördüm", dediki: "Közüğa bāk!"

Bākti közüğa, bār edi yüzi âk.

Sab'ai sayyâr, 127-20;

Bâbir Sultân ...bir maclisada akâbir sâri bâķib Şâhruḡ Mirzâdin naql kıldılar.

Macâlisun-nafâis, 196;

2. e'tibâr bermâk:

Kişi yahşi bāksa zarurat çaği,

Keraklik durur bu dağı ul dağı.

Saddi İskandariy, 265a17;

3. kıramâk, nazar sâlmâk:

Körsa huş yuķar mendin cünun, hâlimğa bāk,

Kim ħirad ahli ulusniḡ bâisi savdâsimen.

Ĥazâyinul-maâniy, IIa289;

Bākmayin mülk ila sipâh sâri,

Kılmayin mayl dâdhâh sâri.

Sab'ai sayyâr, 57-17;

4. intilmâk, talpinmâk, yâlbârmâk, ilticâ kılmâk:

Bâkma Navâiy yana nâz ahliğa,

Arzi niyâz ayla niyâz ahliğa.

Hayratul-abrâr, 71-2;

5. oqımâk:

... hargiz heç kitâbğa bâkmâkka ehtiyâc bolmadi.

Hamsatul-mutahayyirin, 696;

Har kişi ul “Nasabnâma”ğa bâksa bilgaykim... bir türk va bir hindu bandadur.

Macâlisun-nafâis, 209;

6. intizâr bolmâk:

Yüz zeveru dur tâqib dururlar,

Yoluğa seniñ bâqib tururlar.

Layli va Macnun, 93B5;

7. kıdırmâk, izlamâk:

Çün bâkqali ihtiyâr tâpti

Har sâri ki bâkti yâr tâpti.

Layli va Macnun, 95a2.

BÂK- II: bâkmâk, otlatmâk, âzıqlantırmâk, karamâk:

Keça âtaşgâh otin hâlâ yâkar,

Boldi çün kündüz, tonguzlarni bâkar.

Lisânut-tayr, 86-3.

BÂKİY: 1. abadiy, dâimiy, mangu:

Ki tâ bolsa garduğa davvârlıq,

Ağa bâkiy olsun cahândârliq.

Mahbubul-ğulub, 11;

Ki agar bolsa şahliğ bâkiy,

Tâpilur böyla şahvaş, sâkiy.

Sab'ai sayyâr, 60-3;

2. ruhiy tiriklik, ruhiy bahramandlik:

İstadilar fâniyu bâkiy canâb,

Har tilagi haq kâşida mustacâb.

Hayratul-abrâr, 92-11;

Erur haqqı bakiy durur lâ yazâl,
Ki yetmas kamâliga âniñ zavâl.

Saddi İskandariy, 320a19;

3. qaldıq:

Mayi gülgün tutub gülçehra saqiy,
İçar el qoymayin bir qatra bakiy.

Farhâd va Şirin, 49;

Hastaniñ bakiy erdi savdâsi,
Hasta könglida işk vasvâsi.

Sab'ai sayyâr, 75-10;

= **i mutlaq**: mutlaq, mangu; abadiy; hudâ:

Gayri haqqim qâdiri barhaqdur ul,
Barça fâniy bakiyi mutlaqdur ul.

Lisânut-tayr, 176-12;

= **ayla-**: abadiy kılmâq, mangu qaldırmâq:

Vasl ayladi ikkilikni bakiy,
Vahdat qadahini tutti saqiy.

Layli va Macnun, 87B15;

Otar dam öyla fâniy oldi mutlaq,
Kim ul işkini bakiy ayladi haq.

Farhâd va Şirin, 207;

= **qıl-**: keçiktirmâq, qaldırmâq:

Bâda keltür, ey saqiy,
Qılma ayşni bakiy.

Mezânul-avzân, 51.

BÂQİŞ: qaraş, köz sâliş, nazar sâliş:

Ne mângişdurki, tanlar habâsi aniñ,
Ne bakişdurki, cânlar fidâsi aniñ.

Mezânul-avzân, 61.

BÂĞ I: 1. Bağ, çaman, gülzâr, gülşan:

Pâdşâh... hurâsân tahtın âlgândakim, "Cahânarâ" bâğı tarhin sâldılar.

Hamsatul-mutahayyirin, 698;

[Fâsıx muftiniñ] bir sabat uzum üçün bir bâğni kuydirmakdin ğami yoq.

Mahbubul-qulub, 23;

2. kitâb, dâstân:

“Hayratul-abrâr” bâğida tab’im güllar açibdur, Şayh Nizâmiy ruhi
“Maḥzanul-asrâr”idin başimğa durlar saçibdur.

Muhâkamatul-luğatayn, 23;

= **avrâқи:** yaprâqlar; küz, ḥazân:

Qılib zarhal ḥazân naqqâşı tartib,
Qılurğa bâğ avrâқini tazhib.

Münşaat, 92;

= **gaşt:** bâğ sayri:

Bir küngina tarki daşt qılsun,
Güllar bila bâğ gaşt qılsun.

Layli va Macnun, 62B20;

= **i visâl:** visâl bâği:

Yâd etibsen göyâ bâği visâl,
Kim bolub sen bu sifât âşuftahâl.

Lisânut-tayr, 31-16;

= **i cannat:** cannat bâği, bostân:

Bâği cannatdek fazâsidur vase’
Ortada қasri binâsi bas rafe’.

Lisânut-tayr, 114-7;

= **i Zâğân:** Hirât köçalaridan biriniñ nâmi:

Yana ikki dökân amalasi Bâği Zâğân köçasida vâke’dur.

Vakfiya, 721;

= **i rahmat:** rahmat bâği:

Bâği rahmatdin yana esti nasim,
Boldi yüz ming rancu mehnatdin salim.

Lisânut-tayr, 104-11;

= **i rizvân:** cannat:

Bu latâfatâyin aizzâğa va bu balâğat tazyin acillağakim... tengri taâlâ bâği
rizvânni maқâm qılsun.

Macâlisun-nafâis, 82;

= **i Safed:** Hirâtdagi bağlardan biriniñ nâmi:

Muzaffar Hüsayn Mirzâniñ Ahmad Hüsayn âtlig farzandi tengri rahmatiga
bârganda alar azâ sorar dasturi bila Bağî Safedğa kelib erdilar.

Hamsatul-mutahayyirin, 698;

= **i Eram:** Eram baği, afsânaviy cannat baği:

Menki ayru yârdin darmâdamen,
Gar Eram bağidamen – zindâdamen.

Lisânut-tayr, 125-5;

Aytma kişvar, deki baği Eram,
Dema Eram, aytki Baytul-haram.

Hayratul-abrâr, 180-21;

= **i ümid:** katta ârzu tilak, ümid baği:

Dedi yüz ming lutf ila şâhi rasul,
K-ey açılğan baği ümidiñğa gül.

Lisânut-tayr, 88-12;

= **u bostân:** baği gülzorlar:

Sâğınib âsudaliğ birla vatan,
Bağu bostân birla gülzârü çaman.

Lisânut-tayr, 36-10;

= **u râğ:** bağlar, bağu râğlar:

Cilvagâhiñ gâh bağu gâh râğ,
Muftahir zebâliğıñdin râğu bağ.

Lisânut-tayr, 32-10;

= **i fanâ tuz:** u dünyâga conamâk, narigi dünyâga ketmâk; özlükdan
keçmâk, menlikni yokâtmâk:

Navhai baği fanâ tuzmak kerak,
Ul taraf parvâz körgüzmak kerak.

Lisânut-tayr, 25-13.

BÂĞ II: band, bağiç, ilgak:

Qılıç baği belin quçkan hasaddin,
Közümga acdaredur şakli kullâb.

Hazâyinul-maâniy, IIIa-27.

BÂĞBÂN: bağbân:

Bâğbân çaman arâ rizâ va ihtiyârî biladur.

Mahbubul-kulub, 89;

Bâğbân inâd yüzidin debdurkim... “munda ekmasmen”.

Hamsatul-mutahayyirin, XIV-15;

= **i dahr:** dünyâni parvarîş kıluvçî; hüdâ, parvardigâr:

Bâğbânî dahr har nahliki payvand ayladi,

Hob edi, gar bolmasa erdi yana sindurmâgi.

Hazâyinul-maâniy, IIa-342.

BÂĞBÂNLİK // BÂĞBÂNLİK: bağbânlık:

Mir Şayhkim bağbânlıkda vâkıf kişidur.

Hamsatul-mutahayyirin, XIV-15;

Bâğbâne bâr edi bas behûnar,

Bâğbânlık san’atidin beḥabar.

Lisânut-tayr, 45-1;

Sayid ğiyâskim, ul bâğîñ ta’miri va bâğbânlîgi aḡa mutaayyin erdi.

Hamsatul-mutahayyirin, 698.

BÂĞLA-: 1. tugmâk, band kılmâk, bağlamâk:

Mübârak bellariga risâlat kamarin bağlab, bu ḡalâyiḡ ârasida sarafrâz va mu’cizapardâz kıldi.

Vakfiya, 715;

Belga mahkam bağlabân zunnârni,

Özdin aylay şâdmân küffârni.

Lisânut-tayr, 67-17;

2. taḡamâk, tonkamâk, aḡdarmâk:

Birâvkim yâlgân sözni birâvga bağlaḡay,

Öziniñ qarâ bolgan yüzin yâḡlaḡay.

Mahbubul-kulub, 127;

3. bitmâk, yâzmâk, atamâk, baḡiḡlamâk:

...[şe’rni] Sultân Abusaid Mirzâ âtiḡa bağlabtur.

Hâlâti Pahlavân Muhammad, 532;

4. tosmâk, ğâv bolmâk:

Dahr arâ âfat tüşarni çağlabân,
Âtlanib tuûmak yolini bağlabân.

Lisânut-tayr, 146-1;

5. yâpmâk, mahkamlamâk, bekitmâk:

Ki çün mahvaş ul üy içra kirib çüst,
Eşiklarni kiyirdin bağladi rüst.

Farhâd va Şirin, 206;

Sipâh yetkaç, eşikni bağlab, dayr tâmiğa çıktı.

Tarihi mülûki acam, 522;

6. tûgamâk, tamâm bolmâk, tamâman tosilmâk:

Müddate bağlandi elga yol tamâm,
Boldi âciz yol otardin hâsu âm.

Lisânut-tayr, 208-15;

7. tiymâk, man' etmâk, tohtatmâk:

Gar desaŋ huru pari vasliğa köz sâlmay, valem,
Bağlay âlmasmen nazarni sen kabi manzurdin.

Hazâyinul-maâniy, IIB-496.

BÂĞLAMÂĞ: bağlaş, bağlaniş:

Buni huşâyanda tartib va rabâyanda tarkib bila bağlamâğiniñ düşvârligi
bâr.

Muhâkamatul-luğatayn, 20.

BÂĞLAN-: 1. sâlmâk, bağlanmâk; kâmal kılınmâk:

Çün harita içra bağlandi bâri,
Şâh kuyidur yâ piyâda yukâri.

Lisânut-tayr, 163-20;

2. tûgamâk, tamâm bolmâk, imkânsiz kâlmâk, ilâcsiz kâlmâk:

Mavlânâ husraviy ...fâkir kâşığa ba'zi mahalda şe'r keltürsa erdi, burunrâk
andâk kalâm surar erdikim, dahl kılmâk yoli bağlanur.

Macâlisun-nafâis, 55;

3. bitilmâk, yazılmâk:

... [şe'rniñ] matlai bu nav' bağlanibdur.

Hamsatul-mutahayyirin, 706;

4. tüzilmâk, bir-biriga ulanmâk, güc bolmâk:

Anâr dânalariniñ bağlangani neçukkim, yâquti rummâniy.

Münşaât, 93.

BÂĞLAT-: bekitmâk, yaptırmâk, mahkamlatmâk:

Eşikni uztidin bağlatib, ul muhâfızğa taşkırdin pâsbânliq buyururlar erdi.

Hâlâti Sayyid Hasan Ardaşer, 524.

BÂĞLAŞTUR-: bayt qoşmâk, bayt bitmâk:

Yüz maşâqqat bila bir baytkim bağlaşturğaylar, da'vâsi âvâzasin yetti falakdin âşurğaylar.

Mahbubul-qulub, 29.

BÂĞLIQ // BÂĞLIĞ: 1. bağliq, bağlağliq, bağlangan, tugilgan:

Mavlânâ Darveş Dehakiy... devâni dâim beliga bağliqdur.

Macâlisun-nafâis, 187;

Sendin manga tahammül emas bir zamân yirâğliq,

Cân rıstasi erur çü seniñ sünbüliñğa bağliq.

Mezânul-avzân, 49;

Ey yigit, büyân kelki şavkdin hârâbiñmen,

Boyni bağliğ it yangliğ bastai tanâbiñmen.

Mezânul-avzân, 51;

2. taalluqli, qaraşli:

Agar kişi pâdşâh yasâğliqdur, işi ilgari bâruri inâyatqa bağliqdur.

Mahbubul-qulub, 117;

3. yâpiq, mahkam:

... bârça taammül rahñnalarin bağliğ körüb, tavakkül şâhrâhiğa kirarni taqsir kılib, bâkıb qalmağaysiz.

Münşaât, 98;

Maykada bağliq erdi, töktim aşk,

Ânçakim boldi fathi bâb yana.

Hazâyinul-maâniy, IIa-300;

4. sirli, pinhân:

Sabr bila köp bağliq iş açilur.

Mahbubul-qulub, 138-139.

BÂĞÂT: bağlar, bağlı câylar:

Sifliy mahallasida neça kıt'a bâğât âltmış cerib ...bir kıt'a tåk trt cerib
yana bâğât bila yer rakbasi dafaât bilakim, bir-biriga tutâşdur.

Vakfiya, 721;

Mavlânâ Fasih Rumi Cogi Mirzâ hizmetida bolur erdi va anıñ bâğâti,
kasrlarınıñ kitâbalari Mavlânâniñ aş'âridur.

Macâlisun-nafâis, 45.

BÂĞÇA: bağça, küçük bağ:

[Darveş Hâciga] ta'yin kıldimki... ul bağçaga rayâhin va aşcâr ekkay.

Hamsatul-mutahayyirin, 697;

Bâğça Şayhimniñ emas, Alişerniñdur.

Hamsatul-mutahayyirin, 697;

BÂHİR: ravşan, anık, aşkâr:

Amir Şayhim Suhayliy... hamida ahlâk va pisandida maâş atvâridin bâhir
erdi.

Macâlisun-nafâis, 84;

... harakâtidin zâhir telbalar atvâri va kalimâtidin bâhir usruklar şîârı.

Mahbubul-ğulub, 38.

BU: bu (körsatiş âlmâşi):

Ğarazkim bu söz yetsa ancâmıga,

Bu tarih yüz kıoysa itmâmıga.

Tarihî mlki acam, 525;

Bu saâdatlarğa tâpkan dastras,

Urmağan hak yâdidin ayru nafas.

Lisânut-tayr, 5-3;

= **dam:** hâzir, şu vakt:

Skandarni krkim, bu dam çarhi dun,

Ki kıldi acal uyķusiğa zabun.

Saddi İskandariy, 315B6;

Valâdat knidin tutub tâ bu dam,

Bârin şarh ila aylagaymen raķam.

Tarihî mlki acam, 525;

= **ki:** şunçalik, şunçaki, kaççalikkim:

Buki tarihımız bayân kıldıñ,

Elga ahvâlimiz ayân kıldıñ.

Sab'ai sayyâr, 200-10;

= **nav':** bu hil, bunga oğşaş, bu tartibda:

Hâca çün kordi ul ruhi mahvaş,

Songra bu nav' pâsuhi dilkaş.

Sab'ai sayyâr, 87-2;

= **nafas:** endi, hâzir:

Asra Navâiy bu nafas muğtanam,

Lek degil har nafase şükr ham.

Hayratul-abrâr, 178-22;

= **sifat:** bu tartib, bu hil, bu hâlat:

Böyla kaçnuska bu sifat tâvus,

Ham navâlig arâ bolub mânus.

Sab'ai sayyâr, 56-5;

= **yanglig:** şu kabi, şunja oğşaş:

Ne körüb erdi öyla turfa camâl,

Ne bu yanglig eşitmiş erdi mağâl.

Sab'ai sayyâr, 87-4.

BUGİNA: bugina:

Mirzâ Hâci Suğdiy... bugina masalni yahşigina bağlağan üçün umed ulkim

...

Macâlisun-nafâis, 76.

BUGÜN // BUKÜN: bugün, uşbu kün:

Yahşilik tuhmini sâçgilkim, budur dehğâña söz,

Bir nekim ektiñ bugün, bârin hamân tutma âni köz.

Mahbubul-ğulub, 145;

Damekim andin ayrıldım, köngülñi hamrahi kıldım,

Bugün keldi köngül, bildimkim ul nâmeħribân keldi.

Hazâyinul-maâniy, Ia-397.

BUD: 1. bårlıq, mavcudlik, vücud:

Sen ul nav' mavcud ediñ bal vücud,
Ki budungğa yoq erdi nañi nabud.

Saddi İskandariy, 235B6;

İşğ ortadi ul sifat vücudum,
Kim boldi nabud barça budum.

Layli va Macnun, 79B9;

2. vücudga keliş, paydâ bolış:

Aslu budunni aylagil takrir
Dedi râviyki: "Ey baland sarir".

Sab'ai sayyâr, 124-26;

3. bahra, naf', fâйда:

Âlmâğidin ğayri ziyân bud yoq,
Turfa bukim bermagidin sud yoq.

Hayratul-abrâr, 87-11;

= **u nabud:** bârı yoq, har ne bârı, nimayki bolsa, barisi, hammasi, barçası:

Damekim aña zâhir olmay vücud,
Gum erdi adam içra budu nabud.

Saddi İskandariy, 241a12;

Hamul adlkim tutti sendin vücud,
Günâhiñ bağışlandi budu nabud.

Saddi İskandariy, 253B19.

BUDİ BUDÂY: қоşıқ (nâmi):

Özbeklarniñ budi budâyi heç vazn bila râst emas erdi.

Mezânul-avzân, 70.

BUDLUĞ: bårliğ:

Sizga ne sân, ne hisâbu ne vücud,
Budluğ tühmat kılib, ammâ nabud.

Lisaânut-tayr, 184-14.

BUYÂN: bu taraf, boyâq:

Қıl büyân cavlânkim, cânni hâksâriñ aylayın,
Bâşıña evrulğali қопқан ğubâriñ aylayın.

Ĥazâyinul-maâniy, IIIa-271;

Maylini dâim körür erdim büyân,
Kim yıkılmâk aylamış hâlâ ayân.

Lisânut-tayr, 209-4.

BUZ-: 1. vayrân kılmâk, harâb kılmâk:

[Afrâsiyâb] balhni buzub, köp ganâyim bila mülkiga kaytti.

Tarihi mülüki acam, 511;

2. târ-mâr kılmâk, yengmâk, galaba kılmâk:

Bahrâm... Curcân navâhiysida hâkâna şabiḥun urub, öz kişi bila üç yüz ming çerikin buzub, öz ilki bila [hâkân] başın çapti.

Tarihi mülüki acam, 219;

3. yoldan âzdirmâk, adaştirmâk, yamân yolga burmâk:

Buzub har tarafdin sipah şahni,
Aḡa aylabân çiyra badhâhni.

Saddi İskandariy, 265B17;

Ganc ümidiga fiḡânlar körgüzüb,
Lek ul ümid ila özni buzub.

Lisânut-tayr, 56-15;

4. ahddan kaytmâk, ântidan kaytmâk:

Haḡ subhânahu va taâlâ kâşida daḡi tavbalar kılib, ahdlar bağlab, ântlar içib, bârçani buzub, tengri taâlâdin

Münşaât, 155;

Ey köngül, dahr ahliḡa yok va'dau paymân dürüst,
Neça kuyguḡ sen dâḡi, uz va'da, buz paymânni ham.

Hazâyinul-maâniy, IVa-241;

5. çetlaştirmâk, lavâzımidan boşatmâk:

Mümkin ermastur âni buzmâk şah,
Tâki bolḡay bu râzdin âḡâh.

Sab'ai sayyâr, 100-12.

BUZKAŞ: ečki bâkuvçi:

Kim zihi ḡuş sâatu farḡundahâl,
Kim kaçân bir buzkaş oḡliḡa saḡâl.

Lisânut-tayr, 177-17.

BUZUL-: 1. vayrân bolmâk, inqırâzga uçramâk, hükmrânligi tügamâk:

Hâfiz Şarbatıy... Abu Said Mirzâ İrâqda buzulğanida Makkaga bârib mucâvir boldi.

Macâlisun-nafâis, 140;

Navâiy asru buzulmuş bâkıb inâyat ila,
Anıñ buzuglığını bir köz uçı birla yasâ.

Hazâyinul-maâniy, IIB-12;

2. şikasta bolmâk, ğam-anduhga tolmağ, ħafa bolmâk:

Güliniñ har yafrâğı buzulğan könglüm ravzasığa zavar berdi.

Münşaat, 148;

İnâyatlarkim ...har biridin qarârğan közga nur va buzulğan köngülga surur yetiştı.

Münşaat, 140;

Şah altâf ila bârçasın şâd etib,
Buzulğan köngüllarnı âbâd etib.

Saddi İskandariy, 273B21.

BUZURG: katta, uluğ büyük; hürmatli:

Sa'didin Kâşğariykim ... Muhammad Asaddek buzurglar suhbatı şarafiga dâğı müşarraf bolur erdilar.

Hamsatul-mutahayyirin, 696;

Mirhând ... Balñniñ mutaayyin dânişmandi va buzurğ erdi.

Macâlisun-nafâis, 145.

BUZURGVÂR: uluğvâr, hürmatli, atâklı:

Bu faķir ul buzurgvâr suhbatığa yetar erdim, köp iltifâtlari bâr erdi.

Macâlisun-nafâis, 35;

“Nafahâtul-uns” kitâbi tugandi va ul sâhib davlat sa'yidin bu buzurgvârlar ismi âlam sarhasida qâldi.

Hamsatul-mutahayyirin, 703.

BUZURGZÂDA: uluğzâda; âliy martabali; asilzâda:

Mavlânâ Burhâniddin Hiriy şahriniñ buzurgzâdalaridindur.

Macâlisun-nafâis, 138.

BUZURGMANIŞ: balandhimmat, âliy himmat, âliy tabiat:

Mavlânâ Yusuf... bât buzurgmanîş va mutasavvir yigit boldi.

Macâlisun-nafâis, 71.

BUZURGMANÎŞLİK: âliyhimmatlik, âliytâbiatlik:

Sayid Ğiyâsiddin... ulviy nasabdin tazvir va buzurgmanîşlikda beihtiyâr tüşübtür.

Macâlisun-nafâis, 152.

BUZUĞ // BUZUĞ: 1. vayrân, buzilgan, ھarâb:

Ne tâng, agar okı vayrân köngülga râğibdur,
Kuruğ nihâl buzuğ bağ arâ münâsibdur.

Ĥazâyinul-maâniy, IIIB-172;

Ne kökka, ne kuyâşka insa başım,
Buzuğ üy bolsa kök, ravşan kuyâşım.

Vakfiya, 717;

2. buzuk cây, vayrâna, ھarâba:

Agar ھasri zarrin erur gar buzuk,
Barâbar ھilur partavidin yârük.

Saddi İskandariy, 295a2;

Tunâ küngaça erdim zâru ġamkaş,
Yıkılğan bir buzuğ içra muşavvaş.

Farhâd va Şirin, 169.

3. işdan çıkkan, tartibsiz:

Yâmân âtlari bila yemhânalar işi buzukdur.

Münşaat, 136;

4. fişk-fücurli; fâhişa:

Karı ھuhba gülgünau vusma bila yüzü ھaşliġ – buzuk mafsakadur.

Mahbubul-ھulub, 140;

= **köngül:** ġamli, ġamgin, anduhli, ھayġuli, ġussali, carâhatli, şikasta, sınık, dardli:

Ani ul naġmalahni zâr ھildi,

Buzuğ köngliga behad ھâr ھildi.

Farhâd va Şirin, 169;

Bârdi Caypur âlliğa şâdân,
Ki buzuk könglün boldi âbâdân.

Sab'ai sayyâr, 137-10;

= **ekin:** haydalğan, ekişğa tayyârlangan, şudgâr kılingan:
Yetiştî kâsidu yok anda yârniñ raqami,
Buzuk ekiña bulut keldiyu yok erdi nami.

Münşâât, 138.

BUZUQLUQ // BUZUGLUQ // BUZUGLUĞ: 1. vayrânalik, harâbagarçilik;
buzuklik:

Kim buzsa buzukluqqa sazâvâr olsun,
Haq la'natu qahriğa giriftâr olsun.

Vaqfiya, 722;

Navâiy usru buzulmiş bâkıb inâyat ila,
Aniñ buzugluğini bir köz uçı birla yasâ.

Hazâyinul-maâniy, IIB-12;

2. buzuklik, yaramaslik:
Buzugluq, ey falak, körgüzdün âhir,
Buzulğan hâtirimni buzduñ âhir.

Farhâd va Şirin, 191;

[Navdar] on ikki yıl Erân mülkida turub, buzugluq, kıldı.

Tarihi mülûki acam, 508;

= **ka yüz koy-:** buzilmâq, vayrân bolmâq, harâbağa aylanmâq;
Hurâsânda Nişâpurdurkim, ani Tahmuras bünyâd kılib erdi, tüganmasdan
burun yüz buzuklukqa koydi.

Tarihi mülûki acam, 516.

BUYRUQ // BUYRUĞ: amr, farmân:

... [maktub] buyruk yosini bila arzğa yetkürüldi.

Münşâât, 111;

Agar yamânu agar yahşi kimsa yok âzâd,
Nedinki buyruğı yahşi yamângadur nâfiz.

Hazâyinul-maâniy, IIB-133.

BUKÂ: yığı, yığlaş; = **i müfrit:** kattık yığı, haddan ârtık yığı:

Agar bukâi müfrit yüzlansa, işiniñ guftârıga dalâlat kılur, alarğa bu hâl yüzlanıbdur.

Hâlâti Sayyid Hasan Ardaşer, 529.

BÜKRAY-: bükilmâk, egilmâk:

Çarh şabgardıga göyâ naqdi ümrindur ğaraz,
Tegrangga har tünki ikki bükrayıb aylânadur.

Hazâyinul-maâniy, Ia-150.

BÜKÜL-: engaşmâk, egilmâk, bükilmâk:

Çat' etib yolni yayâk atfâl ham,
Har taraf ikki bükülğan zâl ham.

Lisânut-tayr, 56-9;

Çadi ikki bükülğan pir zâli,
Falak zâli kibi hiylatsigâli.

Farhâd va Şirin, 185.

BUKÜN // BUGÜN: bugün:

Bukün sendin ğabar tâpa âlmaduğ.

Hâlâti Sayyid Hasan Ardaşer, 526;

Bukün ul pilu bu hindu erur bil,
Kiçikrak bolsa ham, lekin erur pil.

Farhâd va Şirin, 14.

BUKÜNLİK: bir künlik, şu bugünlik:

Firâkıda bukünlik, tânglaliğmen
Ğamidin oylakim, suvsiz balığmen.

Farhâd va Şirin, VII-372.

BUL: bu, şu (körsatiş âlmâşı):

Bul Rustamdurkim, amirul-mo'minin Umar ... Madâyıña
Sa'd Vaççâsni arab çerikin başlatib yibarganda...

Tarihi mülüki acam, 524;

Bu ikki bayt bul ruğ'adındur.

Hamsatul-mutahayyirin, XIV-31.

BULAMÂĞ: bulamâk (âvkatniñ turi):

Ba'zi yemaklardin qaymâğ va qatlama va bulamâğ va qurutni ham türkça ayturlar.

Muhâkamatul-luğatayn, 16.

BULAĞÂ: söz ustaları, mâhir adiblar, qalam ahli:

Buhur avzânî ... ilmidinki, arab fusâhâsi va acam bulağâsi va şuarâsi ul ilmda kitâblar tasnif kılıbdurlar.

Mezânul-avzân, 72;

Davrân bulağâ va zürafâsi maâliyy bârgâhda mülâzim erdilar.

Mezânul-avzân, 4.

BUL-BAŞAR: Âdam Atâ, hazratî Âdam:

Bu sabqat ki zâtıñğa berdi ahad,
Saña Bul-başar tâng yok olmağ valad.

Saddî İskandariy, 237B12;

Bul-başar ruhsârî çün tutti camâl,
Kavkabi ul nurdin tâpti kamâl.

Lisânut-tayr, 8-11.

BÜLBÂD: serşamâl; buzuk, tartibsiz; zulm:

Cüz bir kişikim sipehri bülbâd,
Bilmas yana bir anıñ kibi yâd.

Layli va Macnun (Hamsa), 681.

BÜLBÜL: 1. bülbül:

Öyla kuşlar nutqini izhâr etay,
Bülbülü toti kabi güftâr etay.

Lisânut-tayr, 19-18;

Dema bülbül, de âni kaqnusi zâr
Tâpib lahnidin âniñ kaqnus âzâr.

Farhâd va Şirin, 14;

2. huşâvâz, huşsuhan şairlar, adiblar:

Mütakallimeki, arab fusahâsi balâgat gülbaşın sipehr gülşanidin âşurganda
anıñ bülbül nutqı tarannümi bila alarni zabânbast va da'vâleri âvâzasin
yerga past kıldı.

Muhâkamatul-luğatayn, 1;

3. aşık:

Çün bülbülünin güli şukufta,
Tâpti bâri hâkhdin nuhufta.

Layli va Macnun, 63B15;

4. cân:

[Câmiynin] pâk ruhlarinin qudsiy âşyân bülbülü rihlat navâsin âğâz kılib,
gülşani firdavs havâsiğa parvâz kıldı.

Hamsatul-mutahayyirin, 695;

5. did:

İnsân haylinin tab'i bülbülü har gül camâlîğa şefta.

Muhâkamatul-luğatayn, 24;

= **i gülzâri şavq:** şavq, iştîyâk gülzârinin bülbülü:

Çek navâ, ey bülbülü gülzâri şavq,
Savti alhânin kelib asrâri şavq.

Lisânut-tayr, 31-3;

= **i huşnavâ:** söz ustasi: söz ustasi:

Fazlu kamâl hadîkasinin mardumaki biynâsi, takallüm va maqâl
hadîkasinin bülbülü huşnavâsi... Sultân Husayn Bahâdirhân ...

Muhâkamatul-luğatayn, 34.

BÜLBÜLA: may közaçası:

Qoy gülü bülbülni, gülgün may tola tut bülbüla.
Tâ okuy bülbül maqâlâtin açib gül daftarin.

Hazâyinul-maâniy, IB-515;

Suv tarab angez çekib gülğula
Öylaki işrat nafasi bülbüla.

Hayratul-abrâr, 182-23.

BÜLBÜLVÂR: bülbüldek, bülbül kabi, bülbül singari:

Namudâr içra gülkirdâr bolsa,
Takallüm içra bülbülvâr bolsa.

Farhâd va Şirin, 212.

BÜLBÜLÂYİN: bülbülsifat, bülbüldek, bülbülga ohşaş, bülbülmânand:

Çün ğazal gülzârîda macma' tüzüb,
Bülbülâyin ming tarannüm körgüzüb.

Lisânut-tayr, 19-6.

BULDÂN: şaharlar; mamlakatlar, vilâyatlar, yurtlar, ölkalar:

Tüccârî sayâhatîşâr aqâlim va buldân hâlidin habardâr.

Mahbubul-ğulub, 41.

BULCÂR // BOLCÂR: (yuriş âldidan) qoşin yigiladigan cây; va'da câyî:

Çerikka aylabân miâdu bulcâr,

Tavâçi har taraf yetkürdi olcâr.

Farhâd va Şirin, 64.

BULÂK // BULÂĞ: 1. bulâk, çaşma:

Ey Navâiy, bu biyâbân kat'in âsân ayladiñ,

Aşkdin mundâkki har manzilda çektiñ yüz bulâk.

Ĥazâyinul-maâniy, IIB-316;

Mavlânâ Hüsayniy Ĥârazmiy ... mavlânâni Tansofi bulâğida özbak şahid kildi.

Macâlisun-nafâis, 9;

Bolub ikki közi nazzâra çağı,

Neçükkim naftniñ otluğ bulâğı.

Farhâd va Şirin, 71;

2. köz:

Dâim yüzün ĥayâli Navâiy közindadır,

Ġâlib emasdurur pari âniñ bulâğidin.

Ĥazâyinul-maâniy, IIIB-464.

BULTUR: otgan yil, bultur:

Olsa deb erdiñ Navâiy, tirguzay vaslim bila,

Bultur olganlar bila âni barâbar boldi tut.

Ĥazâyinul-maâniy, IIIB-75.

BULUK: şahar atrâfi, tüman, katta qışlâk:

Gümburâk bulukida ... bağât va darahtân va darahtân va sarây va bağça va sayir arâzisi bila.

Vakfiya, 721.

BULUKÂT: bölükler, qismlar, guruhlar:

Şahrda ta'yin qilinur bulkât uluğlarin Ĥâca Faḥriddin yangliğ bârça bu dastur bila muqarrar qilinsa.

Münşaât, 131.

BULUT: bulut, abr:

Sarâsar ul bulut gavhar arâdur,
Ki naysâniy bulut yanglig̃ qarâdur.

Farhâd va Şirin, 14;

Yüzin şahidlari tufrâğın sâvurmiş yel,
Bukim bulut körünür kökta har taraf gülgün.

Hazâyinul-maâniy, IB-514;

= **buhtisi:** qara bulut, çakmâk çakuvçi bulut:
... bulut buhtisi ra'd sadâsidin sâikaangez.

Mahbubul-ğulub, 36;

= **mamuği:** bulut uyumi, pahta (hirmâniga ohşaş) bulut uyumi, top-top âk
bulut:

Agarçi erur müşak âtmâk işi
Bulut mamuğın ortay âlmas kişi.

Saddi İskandariy, 250a6.

BULUG̃: balâğat, yigitlik, vâyaga yetiş:

= **haddiğa yet-:** vâyaga yetmâk, balâğatga yetmâk:

Buluğ haddiğa yetkandin songra ... sipâhiylik qâidasin hob bildi.

Tarihi mülûki acam, 511.

BUL'ACAB: eng kızık, taaccüblanarlı, acâyib, hayrân qâlarlı:

Türkniñ asli hilqatda sârtidin tab'i mülâyimrâk erkanga mundin
bul'acabrâk tânuğ yokdur.

Muhâkamatul-luğatayn, 7;

Ağa yetmay bu sözni sorduñ sen,
Bul'acab iş maña buyurduñ sen.

Sab'ai sayyâr, 48-1.

BUL'ACABVAŞ: taaccüblanarlı; ğalatırâk:

Dedi, ul bul'acabvaş âdamizâd,
Ki körgaç âni könglüm boldi nâşâd.

Farhâd va Şirin, 141.

BUL'ACABVAŞLIK: taaccübnamâlik; taaccüblanarlı; kıızıkarlı:

Ey sabâ, köyida yit könglümnikim, aylar emiş

Bul'acabvaşlıklar ul âşuftai rasvâ base.

Hazâyinul-maâniy, IIIa-323.

BUL'ACABLIK // BUL'ACABLIĞ: taaccübli, acablanarlı, kıızıkarlı, ğarâyib:

Hinduyi zâhir kılıb naqşu nigâr,

Ayladi köp bul'acablığ âşkâr.

Lisânut-tayr, 41-2;

Ayân hâlinde köp, köp bul'acablık,

Acabdin ham acab rancu taablık.

Farhâd va Şirin, 113;

Bul'acablığ işk arâ körgülki, könglüm çeksa âh,

Zahmi âğzidin muşa'biddek sâçar haryân otin.

Hazâyinul-maâniy, IB-521.

BULĞA: 1. aralaştırmâk, bătırmâk, ħariştırmâk:

Çin ayta âlur tilni yâlgâña bulğama.

Mahbubul-ħulub, 162;

Tün ħiyrga bulğabân ħolini,

Berk aylar edi sahar yolini.

Layli va Macnun, 88a10;

2. rasvâ ħılmâk, iflâslantırmâk:

İtâlguga tuğdâriniñ küçi yetmasa, songgi bila ani bulğar.

Mahbubul-ħulub, 141;

Kim yigitlikda ħilur tavba, yigitlik uldur

Ķari bulğar sâħâlin ħılsa ħadah paymâlık.

Hazâyinul-maâniy, IIB-320;

3. âğrıtmâk, azâb bermâk:

Ķas neça uşâħ bolsa, köz bulğatur.

Mahbubul-ħulub, 158.

BULĞAN-: 1. aralaşmâk:

Yüzga sâlsa köngül ahvâlin maña yoħtur günâh,

Köz yâşimkim bulğanib ħıħsa baħır ħâni bila.

Hazâyinul-maâniy, IIB-567;

2. iflâs bolmâķ, harâm bolmâķ, kir bolmâķ:
Ul köz âllida mukahhal közlari hüsn ahliniñ,
Külga bungangan suruk devânalardur gülhani.

Hazâyinul-maâniy, IIB-592;

3. nâmi bulğanmâķ, buzukilik kılmâķ, buzuk yolga kirmâķ.
Hâcakim, bibi bârida dâdakka aylangan, bibiniñ iffat etagi kulğa
bulğanğay.

Mahbubul-ķulub, 140.

BULĖĖĖ: topâlân, tala-top, Ėala-Ėâvur, tos-topâlân, Ėavgâ, fitna:

Köngül mülki Ėalk cucumi bulĖâĖida va Ėâh amârat masnadida olturdim.

Mahbubul-ķulub, 6.

BULHAVAS: 1. havasga berilgan, yengiltak, beķarâr:

Bâda beranci Ėumâr ermiş fanâ câmida, lek
İÇmak âni kelmamiş har bulhavasniñ şâniğa.

Hazâyinul-maâniy, IB-540;

Münâfik va bulhavaslar harzasi tundbâdi sâvurmâķtin saķlaĖuĖi.

Mahbubul-ķulub, 116;

2. ârzuli, havasmand, işķibâz:

Vale şah kerak bolmasa bulhavas,
İşi bolsa şahliğ Ėayâliyu bas.

Saddi İskandariy, 321a16;

UĞmâğu zâhid, tâmuğu bulhavas,
Bolsa havas yâr NavâiyĖa bas.

Hayratul-abrâr, 74-12.

BULHAVASLİĞ: havasga berilişlik, yengiltaklik; beķarârlık; sağhtalik:

Mücda ber, ey şayĖkim, târtib nadâmat âhini,
Bulhavasliķ huzv avrâķini barbâd ayladim.

Hazâyinul-maâniy, IIa-228.

BUM I: 1. yer, cây, zamin, manzil; mamlakat, diyâr:

Köngil mülkiga Ėam hücum etti,
Balki târâci marzu bum etti.

Sab'ai sayyâr, 66-13;

Kim matâfiy erdi bir begâna bum,
Aylasa ma'lum, ul bum erdi Rum.

Lisânut-tayr, 68-13;

2. şahar:
Ki âbâd bum içra vâke' durur,
Cazâyirki anda mazâre' durur.

Saddi İskandariy, 310B20.

BUM II: bâykuş:

Vale yüz munça gar nur olsa ma'lum,
Ne ma'lum aylagay huffâş ila bum.

Farhâd va Şirin, 216;

Bargin çü mulavvas ayladi bum ila zâğ,
Emdi âni islamakka yüz hayf dimâğ.

Hazâyinul-maâniy, IB-491.

BUN: tag, âst:

Nahane durur sâlğordu kohun,
Bu daryâğa sayr aylagan avcu bun.

Saddi İskandariy, X-304.

BUNGÂH: cây, turar cây; koşin qarârgâhi:

Uzâtkâç halâyik bila şahni,
Hamul naqb üza çekti bungâhni.

Saddi İskandariy, X-169.

BUNDA: bu yerda, şu yerda, şu paytda:

Bunda ul köngliga hâtif ayladi,
Cânini bu nav' vâkıf ayladi.

Lisânut-tayr, 96-8.

BÜNYÂD: asâs, negiz, pâydevâr:

Eyki, dersiz işk arâ sabriñ üyin âbâd kıl,
Mundâk etgunça hayâtım kasri bunyâdin buzun.

Hazâyinul-maâniy, IIIa-183;

Burunrâk sâlib turfa bunyâd aña,
Berib zikr âbâu acdâd aña.

Tarihi mülûki acam, 525;

= **ayla-** // **et-** // **tüş-** // **kıl-**: 1. yüzaga keltirmâk, vücudga keltirmâk, paydâ kılmâk, kırmâk:

Ortanur el firqatıñdin nâla bünyâd aylasam.

Qozğâlur âlam okurmak birla faryâd aylasam.

Münşaât, 107;

Şah nüktasidin halkni kıl şâd emdi,

Maqsudni ya'ni ayla bünyâd emdi.

Nazmul-cavâhir, 33;

İstabân tengridin sözümga küşâd,

Dâstân tarhin etgamen bünyâd.

Sab'ai sayyâr, 44-9;

Çün tazalzul tüşti yl bünyâdğa,

Ne tafâvut aylagay üstâdğa.

Lisânut-tayr, 163-19;

2. yâzmâk; kirişmâk, cazm etmâk:

Alar "Tuhfatul-ahrâr"ni bünyâd kılib... bu fakırğa eldin burun körgüzganlariniñ şarhi.

Hamsatul-mutahayyirin, 705;

Fakır ul risâlanıñ avval sahifasin açib, hutbasin oqumâk bünyâd kıldım.

Hamsatul-mutahayyirin, 697;

= **bol-** // **ol-**: vücudga kelmâk, paydâ bolmâk:

İfrât körgüzmakdurki, başığa saltanat havâsi bünyâd bolğay.

Mahbubul-klub, 105;

Bu buğ'ai tâ binâsi bünyâd oldi,

El hâcat ila fakrdin âzâd oldi.

Vakfiya, 715;

Sâldılar yetti kasri çarh nihâd,

Boldi iş kılmâk ul sıfat bünyâd.

Sab'ai sayyâr, 74-13;

= **i amal kıl-**: amalga âşirmâk:

Çıkkaç aytib sözlar ul âliy mahal,

Kildi mushil dâği bunyâdi amal.

Lisânut-tayr, 120-4.

BÜNYÂDSİZLİĞ: paydâ bolmaslik, vücudga kelmaslik, bebağâlik:
... dahr evi bünyâdsizliğidakim, bir toda tufrâğdurur.

Farhâd va Şirin, 195.

BUNÇA: bunça, bunçalik:

Âlam asbâbi üçün ğam yemagil,
Arzimas bunçağa âlam göyâ.

Hazâyinul-maâniy, IVB-34.

BUNYA: kişi tabiati, yaratılış, barylq:

Har kişiga işku himmat bolsa yâr,
Bunyau tan za'figa ne e'tibâr.

Lisânut-tayr, 121-4;

BUR-: burmâq:

Türk alfâzi vâzii asru köp vaqtda mubâlağa izhârî kılib, cüzviy mafhumât
üçün alfâz vaz' kılibdurki ... bosmâq, burmak, turmak, tâmşimâq ...

Muhâkamatul-lugâtayn, 8.

BURGUT: âv kuşi, burgut:

Yuqâridin indi ikki burgut,
Kıldılar ikki hamâmani qut.

Layli va Macnun, 90a6;

Kirdi burgut ortağa ya'ni uqâb,
Dedi, ey kuşlar arâ mâlik rıqâb.

Lisânut-tayr, 54-14.

BURD: irâda, bir sözlük:

Otki şay'i muhriqdur va ot murur ma'nisi bila va ot muqammirğa burd
cihatidin amr ...

Muhâkamatul-lugâtayn, 13.

BURDA-: maydalamâq, bolaklamâq:

Munuñ yüzida may bati la'li nâb,
İçinda aniñ burdağan bat kabâb.

Saddi İskandariy, 269B5.

BURDBÂR: bardâşli, çidamli, sabr-tâqatli, matânatli:

Ba'zi karim ahlâq va burdbâr pâdşâhi âliymiğdâr kâmgâr daryâyi madhiğa
bâtibdurlar.

Mahbubul-qulub, 130;

Burdbâru malakvaşka itâatdurur, iş,
Şoḥ, şaytân sıfat eşitsa ne söz, baş çekar.

Ḥazâyinul-maâniy, IVB-727.

BURDBÂRLİK: bardamlık, sabr-tâkatlık, vazminlik:

Tahammül va burdbârlıkdurkim, har kişidin harna alarğa yetiştakim,
filvâke' nafsı amrda qatig bolğay...

Hâlâti Sayyid Hasan Ardaşer, 527.

BURC I: 1. burc (quyâşniñ yillik harakat dâirasidagi on ikki nuqtaniñ har biri: Hamal, Sabr, Cavzâ, Saratân, Asad, Sunbula, Mizân, Akrab, Qavs, Cadi, Dalv, Hut):

On ikki pâyaliğ bir taḥti âliy,
On ikki burc aña gardun misâli.

Farhâd va Şirin, 65;

2. çoqqı, yuqâri nuqta:
Davrida har burciğa andâq uruc,
Kim kılibân âstida zâtul-buruc.

Hayratul-abrâr, 180-26;

3. orin, cây, manzil:
Devânağa qâldi ğam tüni dard,
Oz burciğa çıktı mâhi şabgard.

Layli va Macnun, 88B-5.

BURC II: qal'a devâriniñ çoqqısı, minâra; şahar devâriniñ buriliş câylariga quriladigan va sâqçılar turadigan qârâbulhâna:

Yasab ḥandaq taşida bâruyu burc,
Parivaş qorğaniniñ naqdığa durc.

Farhâd va Şirin, 148;

= **u kâḥ:** qal'a va sarây:
Dostlar, dahr vafâsini ḥayâl aylamañiz,
Burcu kâḥiga tama' ğayri zavâl aylamñiz.

Ḥazâyinul-maâniy, IIB-406.

BURCLUQ // BURCLUĞ: burclik, minâralik, çoqqilik, falak burclari:

Sipehr emin emas mancanıki âhimdin,
On ikki burcluğ uşbu biyik hisâri ila.

Ḥazâyinul-maâniy, IB-571;

On ikki burcluq gardun hisâri
Havâdis tâşidin tâ bolsa âri.

Münşaat, 99.

BURKA-: burkamâq, yâpmâq, oramâq, çulgamâq:

Bâğ arâ hat içra âğziñdin kızârib sârgârib,
Neça zangâri libâsi birla bâşin burkadi.

Hazâyinul-maâniy, IVa-337.

BURNA: avval, ilgari, âldin, burun:

Ulardin burna yuz olmak nedur bu,
Bâşim yuz tiğ ila bolmak nedur bu.

Farhâd va Şirin, 191;

Barmâğu kelmagi bolub iki dam,
Qaysi dam burna erkani mübham.

Sab'ai sayyâr, 17-13.

BURNÂĞI // BURNAĞI: âldiñi, avvalgi, ilgari, otgan davrdagi:

Hamul şâhâna bazmi işrat ancâm
Tüzüldi ul sifatkim burnâgi şâm.

Farhâd va Şirin, 77;

Nutkini ayladi kalâmâvar,
Öylakim burnâgi payâmâvar.

Sab'ai sayyâr, 199-15;

Va'da kıldiñ ham vafâ, ham katl parvâ kılmadiñ,
Qıl vafâ va'dangğa yâhud burnagi, yâ songrağı.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-588.

BURÂQ: burâq (afsânaviy uçar ât bolib, diniy e'tikâdga köra göyâ Muhammad Me'râc tüni uña minib Makkadan Baytulmuqaddasga va undan âsmâña kötarilgan emiş):

Bu şâri' birla tâpқан yol yarâqi,
Yetib manzilğa andâkkim burâqi.

Farhâd va Şirin, 9;

Tüşüb bolgaç ârâmgâhi visâq,
Tâpib payku cannatқа yetib burâq.

Saddi İskandariy, 239B9;

= **i barkdav:** çakmâkdek tez çâpkır:

Bu rahşki, barki garmravdur,
Yok-yokki burâki barkdavdur.

Layli va Macnun, 55a10.

BURRÂN: ötkir, keskir:

Kılay tigi burrân sözüm dâsedin,
Oray başın ul tığ âlmâsedin.

Saddi İskandariy, 149.

BURRÂNLİĞ: keskirlik, ötkirlik:

Bular üstida tigi âbdâri,
Kelib burrânlig içra zülfıkâri.

Farhâd va Şirin, 72.

BURTÂK: pastu baland, nâtekis; buzuk:

Yetmaklik erur müşkil maqsadga, nedinkim bâr
Köz hırau tun tiyra, ât âksâğu yol burtâk.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-321;

Köz aç, aşki nadâmat saç öz ahvâlingakim, bardur
Tünüş tiyra, közüñ hıra, yolun burtâk, âtiñ âksâğ.

Hazâyinul-maâniy, IIA-166.

BURUDAT: sâvuk, sâvuklik:

Bulutdinkim tāmib har katrai su,
Burudatdin yağib âlamğa incu.

Farhâd va Şirin, 51;

Qilur tab'i bārid nafasni sāvuk,
Burudatda bahman eliğa yāvuk.

Saddi İskandariy, 279a20.

BURUC: 1. burclar; çıkış, çokki:

Bilmadınkim, ul sifat âliy buruc,
Kim men aylab erdim ul âkşâm uruc.

Lisānut-tayr, 165-20;

2. manzillar, orinlar, cāylar:

Yel kibi çün kat'i buruc aylabân,
Arş fasiliğa uruc aylabân.

Hayratul-abrâr, 25-15.

BURUN I: burun (a'zâ):

Burnin teşib, ip taķib, ikki ķulâġin kesib yugurtti.

Tariķi mülûki acam, 215;

Âġiz ustida burni turfa timsâl,
Tutub yânida manzil hinduyi ĥâl.

Farĥâd va Şirin, 112.

BURUN II: avval, ilgari, ķadim:

Ĥurâsânda Nişâpurdurkim, ani Taĥmuras bünyâd ķilib erdi tuganmasdin
burun yüz buzuklukķa ķoydi.

Tariķi mülûki acam, 516;

Ĥaçânkim bâdanoşum may içarga izzirâb aylar,
Burunrâķkim özin mast aylagay, bizni ĥarâb aylar.

Ĥazâyinul-maâniy, IIB-176.

BURUNÇAK: 1. româl, româlça:

Şarbati dastârin başıġa burunçak ķılġaylar.

Mahbubul-ķulub, 54;

2. yüzga tutiladigan ipak parda:
Aņa burunçak va çarĥ yibârdi.

Tariķi mülûki acam, 521.

BURUNĶİ // BURUNĢİ: avvalġi, âldiņi, dastlabki, ilgariġi:

Mundaġi ĥâlâtni nişân kelgan ķünniņ burunķi ķüni arzadâşt ķilib ...

Münşaât, 103;

Abulbaraka ... pâdşâĥ degandurkim, har neça badmaâş va badbaĥt bolsa,
ul burunķi ķâzidin yahşirâķ bolġusidur.

Macâlisun-nafâis, 182;

Burunġi davlat müyassar boldi.

Münşaât, 126.

BURÇ: ķarz:

Körmaklik vâmĥâĥni mâtamidur,
Alķissaki burç âdaminiņ ġamidur.

Nazmul-cavâĥir, XV-25.

BURÇLUK: qarzli:

Burçluk azâbiga qalğanların yolum başida turmağlığı va farzandin garav
koyğanların etagimga ilik urmāğlığı.

Vakfiya, 720.

BURKA': parda, niqāb, hicāb:

İffat tārīdin başlarida muqanna' va ismat hullasidin yüzlarida burka'.

Mahbubul-kulub, 59;

Açar göyā sabā ul gül yüzidin har zamān burka',

Bukim bir fitna birla qozğalur ahli zamān har dam.

Hazāyinul-maāniy, IVB-400.

BURKA'NİŞİN: parda, niqāb āstida otiruvçı, parda ārkasiga yaşıringan; pāk:

Sālib ot cāña la'li ātaşini

Cahāña çehrai burka'nişini.

Farhād va Şirin, 130.

BURKA'POŞ: niqāb, yüziga parda tutgan, çimmatli (bu yerda labiñni söziña
parda kıl, söziñni labiñ ārasiga yaşır, ya'ni: sözlama, sözlaşan pardalik sözla deyilgan):

Dahr içra sükut cāmidin madhuş ol,

Lab birla sözün yüziga burka'poş ol.

Nazmul-cavāhir, XV-33.

BURHÂN: dalil, hüccat, güvāh, dastak:

Burhân istamakka alil bolsa, alar gūnaşdin ravşanrāğ mu'ciza bābida yadi
bayzā körgüzgaylar.

Vakfiya, 715;

= **i kâte':** keskin dalil, kat'iy dalil:

Batahsiski, munça burhāni kâte' bila ham kat' tıpķay.

Muhākamatul-luğatayn, 32.

BUT I: 1. but, sanam; mahbuba:

Butu zunnār muğanniysin ne bilgay hānaķah ahli,

Ki andin ramz sorgay, sākini dayri fanā bolğan.

Hazāyinul-maāniy, IVa-281;

May oti but yüzidin urğaç alam

Kuydurub ul şu'lağa mushafni ham.

Hayratul-abrār, 112-15;

2. gözal, sevgili, ma'suqa:
Körüb kabki dariyniñ sayru gâmin
Qılıb yâd ul buti ra'nâ hırâmin.

Farhâd va Şirin, 160;

= **vasli:** ma'suqa, gözal vasli:
Emdikim ul but vasli berdi dast,
Küfr ahli yangliğ oldi butparast.

Lisânut-tayr, 119-6;

= **vasfi:** butni sıfatlaş, maқтаş, ta'riflaş:
Ahli nuqsândin edi mudbirğa söz,
Öylakim but vasfidin kâfirğa söz.

Lisânut-tayr, 50-3;

= **i paymângusil:** ahdin buzuvçı yâr:
Cân âlsa naylay ul buti paymângusil bila,
Çün bermişam köngülñi âña işki dil bila.

Hazâyinul-maâniy, IB-550;

= **i çin:** Çin gözali; mahbuba, ma'suqa, gözallar:
Hulla birla haririni buti Çin,
Berib erdi bu rang ila âyin.

Sab'ai sayyâr, 171-11;

= **i huriy:** mahbuba, ma'suqa, gözallar;
Ham körüb böyle kâsri kâfuriy,
Yâdima kirdi ul buti huriy.

Sab'ai sayyâr, 184-28.

BUT II: ayak, but, sân:
Falak paykar tani kôhi balâyi,
Qolu but har biri bir acdahâyi.

Farhâd va Şirin, 71.

BUT-: 1. işânmâk, köngil qoymâk; kabul kılmâk:

Tiliñ bila könglüñni bir tut, köngli va tili bir kişi aytқан sözla but.

Mahbubul-qulub, 163;

Navâiy tarki işk ettim desa, butmangki butmaslar.
Kişi har söz eşitsa usruğu devânadin dâği.

Hazâyinul-maâniy, IIB-641;

2. amalga aşmâk, bacarilmâk:

Sinuqlar işi andin butgay va yıkılğanlarga andin dastgirlik yetgay.

Mahbubul-ķulub, 191;

Dedi, bu acz birla butmas işim,

Bâr durur tangrim ar yok ersa kişim.

Sab'ai sayyâr, 85-27;

3. tüzalmâk, bitmâk (yara):

Köngülde til sinâni carâhati butmas.

Mahbubul-ķulub, 125;

Eyki, könglün çâki butti vasldin, şükr aylagil,

Kim meniñ zaħmimdur ulkim körmamiş marham yuzin.

Hazâyinul-maâniy, IIIa-267;

4. osmâk, kökarmâk, unmâk; paydâ bolmâk, vucudga kelmâk:

Zihi ķaddiñ nihâli butub cân gulşanidin,

Yüzün mehri köngülga kirib köz ravzanidin.

Mezânul-avzân, 30;

Cânivâr ümrini ķılurğa tabâh,

Butmay anda baġayri zahr giyâh.

Sab'ai sayyâr, 62-7.

BUTA: buta, tup:

Ul zülâl atrâfida har muġilân butasi gülşani nacât nihâlidur.

Vaķfiya, 720.

BÜTAV: bütün, minmagan, şikastlanmagan, cafâ körmagan, kayġuhasrat çekmagan:

Tartibân tiyġi cafâ, baġrimni yüz çâk ayladi,

Bârdi ulkim der edilar el meni baġri bütav.

Hazâyinul-maâniy, IVB-511.

BUTKADA: butxâna, butparastlar ibâdathânasi:

Birdurur gar Ka'ba birla butkada

Bolsalar ma'mur yâ âtaşzada.

Lisânut-tayr, 162-1.

BÜTKAR-: 1. bütün kılmak; eski hâliğe keltirmek:

Çâk bolgan könglüme kılmak ilâc âsân emas,
Günçakim açıldı bütirmek ani imkân emas.

Hazâyinul-maâniy, Ia-200;

2. kiyintirmek, üstü-başını but kılmak:

Libâs zebâligini tilasañ bir yalangni bütgar.

Mahbubul-ğulub, 161.

BUTMAK: bacariş, amalga aşiriş:

... arkâni davlatga har işkim buyrulur ... butmagi bir kün müyassardur.

Münşaat, 130.

BUTPARAST: budparast, butga siğinovçı, butga sacda kıluvçı:

Sucuduñda butlar bolub yerga past,
Anıñdekki but âlinda butparast.

Saddi İskandariy, 237B18;

Piri dayr âllida aylab özni mast,
Kuydurub mushaf bolayin butparast.

Lisânut-tayr, 67-14.

BUTPARASTLIQ: butparastlik, butga sığınişlik:

Butparastlik yağşırâkkim ħudparastlik[din].

Mahbubul-ğulub, 107;

... butparastliqqa münar boldi.

Tarihi müluki acam, 507.

BUTRA-: tarqalmak, saçılmak:

Âlam arâ bir kişi telbaramay qalmağay,
Böylaki yetkaç nasim zülfün arâ butramış.

Hazâyinul-maâniy, IB-279.

BUTRAT-: tarqatmak, kıçirmek:

Taşlarkim, ul pari paykar bu macnuña âtib,
Aqlu dâniş kuşların könglüm üyidin butratib.

Hazâyinul-maâniy, IVa-41;

Tişlabki saçın ordun, açqanda parişan kııl,
Âfâk savâdında cân râihasin butrat.

Hazâyinul-maâniy, IIa48;

Yâ hacr oti butratib duĥânin,
Aylab ħara dahr ĥanumânin.

Layli va Macnun, 64B12.

BUTRAŞ-: tarĥalışmâĥ, sâĥilmâĥ:

Tâng âţĥaç er va ĥâtuni kasb üçün tarĥaşib, oĥul va ĥızları köy va köĥada
butraşib...

Mahbubul-ĥulub, 49;

Ĥoblar butraşibân ĥozĥalışur işĥ ahli,
Mastu bebâĥ magar boldi padidâr ul şoĥ.

Ĥazâyinul-maâniy, IIB-113.

BUTTARÂŞ: but yasâvĥi:

İbrâhim Ĥalilniĥ atâsi âzari buttarâş erdi.

Münşaat, 127;

Subha dema butki, yonub buttarâş
Dâna yasab har ne ĥâlib reza tâş.

Hayratul-abrâr, 79-9.

BÛTÛN: 1. tolĥ, tolaligĥa:

Ey Navâiy, tut bûtün bu ahd arâ paymânani,
Ĥün bûtünlük yoĥturur el ahd ila paymânida.

Ĥazâyinul-maâniy, IIB-562;

2. bût, bûtün, üzilmagan:

Na'layniĥ şirâki bütündür.

Mahbubul-ĥulub, 73;

3. sınırgan, darz ketmagan, yârmagan, işdan ĥıĥmagan:

Cudâ ĥılsa ĥarmuhra feruzadin,
Bûtün ĥini olsa sinuĥ közadin.

Saddi İskandariy, 265a19;

Cism arâ bir parlari ĥâlmay bûtün,
Pâra-pâra öylakim ĥâĥşâl otun.

Lisânut-tayr, 182-19.

BÛTÛNLÛK: mükammallik, tolalik, tûgallik, tokislik:

Ey Navâiy, tut bûtün ahd arâ paymânani,
Ĥün bûtünlük yoĥturur el ahd ila paymânida.

Ĥazâyinul-maâniy, IIB-562;

Nafs amrida har neçaki tålingaysen
Köp garçi bütünlük tilasañ singaysen.

Mahbubul-ķulub, 111.

BUTFĪKAN: butni yikıtuvçi, aĝdaruvçi, sindiruvçi:

Boldi vale manzaradin butfikan
Songra nabi haķ evida butşikan.

Hayratul-abrâr, 23-13.

BUTHĀNA: buthāna, butparastlar ibādathānasi:

Ul sanam köyida kündüzkim keça sâyir köngül,
Şapparidurkim, aña kündüz maķar buthānadur.

Hazâyinul-maāniy, IIB-196;

Çektilar buthānaĝa hârû dicam,
Mast ķildi sacda but âllida ham.

Lisānut-tayr, 82-18.

BUTŞĪKAN: but sindiruvçi, butni çilparçin ķiluvçi, butni yoķātuvçi:

Boldi vale manzaradin butfikan
Songra nabi haķ evida butşikan.

Hayratul-abrâr, 23-13.

BUTŞĪKANLIK: but sindirişlik, butni yoķātişlik:

İşni çünkim bu yerga yetkürdi,
Butşikanlikka raķşini sürdi.

Sab'ai sayyâr, 103-4.

BUĤL: baķillik, ķasislik, ķurumsâķlik:

Ālimekim ilmi erdi beamal,
Yâ ĝaniykim mâliĝa buĥl erdi yâr.

Mahbubul-ķulub, 122;

Aķl hisâbidin erur bas yirâķ,
Buĥl bu cuduñ erur yaķşirâķ.

Hayratul-abrâr, 86-10;

= **ahli:** baķillar, ķasislar:

Bu ahlidin ar âlam arâ Ķorundur,
Cannatķa aniñ ümidi afzundur.

Nazmul-cavâhir, 1;

= **ayla-** // **et-:** bahillik kılmak, hasis bolmak:

Sâyilmenu maksudum erur naqdi visâliñ, buhl aylama, cânâ,

Kim barça mazâhibdaki işk ahli arâdur, mazmum erur imsâk.

Hazâyinul-maâniy, IIa-379;

Cudu saḥâbat çaği buhl etmagil,

Şükr zamâni dâgi buhl etmagil.

Hayratul-abrâr, 85-14.

BUḤÂR: dud, tütün, buğ:

İkki közümkî dardi balâ coybâridur,

Âhim buḥori üstida abri bahâridur.

Hazâyinul-maâniy, IIB-194;

Sâldi dimâğığa bu ḥamuşluk,

Âh buḥârî bila behuşluk.

Hayratul-abrâr, 47-7;

= **aczâsi:** bulut hasil kıluvçı zarralar:

Qılıb yel ḥaylidek bir dam cahângard,

Buḥâr aczâsi yanglıg âsmângard.

Farhâd va Şirin, 217;

= **i ud:** huş hid beruvçı, ud yağacı tutuni:

Ġam dozâhîniñ buḥârî udi,

Âtaşkadai firâk dudi.

Layli va Macnun, 69a11.

BUḤTİ: 1. nârtuya:

Samandedur kâhil ḥirâm, ammâ manzilğa yetkurguçı va buḥtidur saḳıl
gâm, lekin ma'maṇa tüşürguçı.

Mahbubul-ḳulub, 77;

Bâğlandi çü buḥti üzra mahmil,

Âramrah oldi, özga manzil.

Layli va Macnun, 43;

2. bulut:

Tâ falak buḥtilari tüzgay qarâr,

Tâ tolun ây âḳ üy etgay âşkâr

Münşaât, 133;

3. ötkir söz, hikmatli gap, haqqâniy sözlər:

Çünki “Uşturnâma” aylaş aşkâr,

Nüktəsi buhtıların tərтіb qatâr.

Lisânut-tayr, 18-22;

= **yi siymkaş**: kümüş artırılan tuya; qarlı bulut:

Buhtiyi siymkaş qatâr-qatâr,

Yuki içrə diram hazâr-hazâr.

Sab’ai sayyâr, 112-26;

= **i çarh**: aşmân bulutı:

Bâr edi ul arâda bir mahmil,

Buhtiyi çarh olub aña hâmil.

Sab’ai sayyâr, 81-9.

BUHUR: huşboy tutatqı; huşboy giyâh va dârivâr:

Buğuru udu nâfau tiyb,

Nihâyatsız kılıb şâhâna tartib.

Farhâd va Şirin, 204;

Bazmi atrığa zâhir etti buğur,

Ot üza kürsi sandalu kâfur.

Sab’ai sayyâr, 158-8.

BUHURÂT: huşboy giyâh va dârivârlar:

Dimâğığa tutub har dam buğurât,

Ani öz hâliğa keltürdilar bāt.

Farhâd va Şirin, 170;

Va neça yuz hâdim udsözlər bılə buğurât kuydurub, yel tarafidin atrâfida

âlib yürürlər erdi.

Tarihi mülüki acam, 522.

BUŞ-: âzârlanmaq, həfə bolmaq, zararlanmaq:

...ul qavmnin idrâku fahmi âz tüşər, andâk kişigə yüz munça maşakqat ne

buşər.

Mahbubul-qulub, 32.

BUŞURĞAN-: ğazablanmâķ, aççığlanmâķ:

Türk alfâzi vâzii asru köp vaķtda mübâlağa izhâri kılib, cüzviy mafhumât
üçün alfâz vaz' kılibdur... andâķķi körüksamak va buşurğanmâķ va
bohsamâķ.

Muhâkamatul-luğatayn, 7.

BÜYÜK: 1. katta, uluğ, ulkan:

Âstida kördi büyük şâhâna taķt,
Yânida munis şahi farķunda baķt.

Lisânut-tayr, 172-15;

2. baland:

Nasru nazmin aņaki mudrakdur,
Nazminiņ pâyasi biyikrakdur.

Sab'ai sayyâr, 21-9.

BUYUR-: buyurmâķ, farmân bermâķ, buyruķ kılmâķ, amr etmâķ:

Nekim avvalği hâtif hükm sürdi,
İkkinçi hâtif âni-oķ buyurdi.

Farhâd va Şirin, 20;

Agarçi tavba buyurdiņ maķa, bil, ey zâhid,
Ki singusi, yâna çün tutsa dilsitân bâda.

Hazâyinul-maâniy, IIIa-307.

BUYURUL-: hükm kılinmâķ, amr etilmâķ, buyruķ kılinmâķ:

Sultân Sâhibķirân tariķin aņa [Hâca Mas'ud Kumiyya] buyuruldi.

Macâlisun-nafâis, 54;

Navvâbdin har ķaysi münâsib körünsa, tavâriķ oķumâķ buyurulsa ...

Münşaât, 130.

BU'D: 1. uzâķlik:

Kimki vâsil boldi, raf' oldi arâdin ķurbu bu'd,
Ka'ba sukkânîğa yol hâhi yırâķ, hâhi yâvuķ.

Hazâyinul-maâniy, IIa-179;

Ķurb Ķâfin göyâ yâd ayladiņ,
Bu'd arâ mundâķķi faryâd ayladiņ.

Lisânut-tayr, 32-6;

2. firâkka mübtalâ bolgan:

Tayyunâti muhtalifa kasrati va âsâri mutabâina vâsitasidin bu'd va hicrân
va ğaflat va pindâr va ğayrat giriftâri bolubturlar.

Nasâimul-muhabbat, XV-170.

BU'SİRA: olganlarni tiriltiriş, cân atâ etiş:

Zâhir olub "bu'sira mâ fil-ķurub",

Cilva ķılur "hussila mâ fis-sudur".

Hayratul-abrâr, 12-2.

BUĶALAMUN: 1. rang-barang; ħameleân:

Muhralar ħâsiyatda ğünâğun,

Ham talavvun içinda buķalamun.

Sab'ai sayyâr, 27-7;

2. tâvlamaçi, laganbardâr, ikki yüzlama:

Cahâni buķalamun içra tutmiş elğa ğudâz,

Magarki tâsiğa ot yâķti çarĥi şu'badabâz.

Ĥazâyinul-maâniy, IB-217.

BUĶALAMUNDİSÂR: özgaruvçan, tâvlanma; ħameleânğa oĥşaş:

Sipehri dün şîâr cüz talavvun va rang âmezlik va rozĝârî buķalamundisâr
ğayri duranglik va hiylaangizlik ermas.

Münşaât, 90.

BUĶALAMUNLUĶ // BUĶALAMUNLUĖ: turlanişlik, özgarib turişlik:

Gah kâm sari rahnamunluk ķıldı,

Alķissa: base baķalamunluk ķıldı.

Mahbubul-ķulub, 6;

Falak zâli muşâ'bidliĝiniĝ buķalamunluĝi Macnunni Navfal ķizi visâliĝa...
yetķürgani...

Layli va Macnun, 87a5.

BUĶ'A: 1. yer, cây, muayyan cây:

Menki dayr oldi, maņa taķviu tâat buķ'asi,

Olganimda küfr ğoristânin aylarmen baķi'.

Ĥazâyinul-maâniy, IIB-293;

Har nafas bir buķ'ani aylarda sayr,

Zâhir oldi nâĝahân bir turfa dayr.

Lisânut-tayr, 69-12;

2. hânakâh, sarây:

Mubarrât buķ'alari takmiliġa imdâd yetkürür.

Münşaât, 152;

Bu buķ'aki tâ binâsi bünyâd oldi,

El hâcat ila fakrdin âzâd oldi.

Vakfiya, 719;

3. mâzâr:

Uyuy Şayh Luķmân mazâri emas,

Seni kimsa ul buķ'a şayhi demas.

Saddi İskandariy, 295a10;

= **i ħayr**: köpçilik fâydalanadigan, ħayr işiga atalgan binâ.

Ġaflat va nâdânliġiñ ul martabadakim, buķ'ai ħayr yasamâķķa özünġa bâzi berib...

Münşaât, 155.

BUĠDÂY: buġdây:

[Fâsık muftiniñ] bir bâtmân buġdây üçün bir ħirmanni sâvurmâķdin alami yok.

Mahbubul-ķulub, 23;

Yigirmi bâtmân et bila yigirmi bâtmân buġdâyni halim... ķılġaylar.

Vakfiya, 721.

BUĠRÂ I: taâm turi:

Bir kün Gavharşâdbegim madrasasi tâlibi ilmlari bir bâġda suhbat tutub, buġrâ pişiradur ermişlar.

Ĥamsatul-mutahayyirin, 707.

BUĠRÂ // BUĠRÎ II: ikki orkaçli tuya:

Ulki bolġay buġri yangliġ uluġ,

Yol neçuk, ķat' aylaġay bolmay âzuġ.

Lisânut-tayr, 55-2.

BUĠU: buġu, kiyik:

Türk ... suyķunniñ ... erkagin ... “buġu” va tişisin “maral” der.

Muhâkamatul-luġatayn, 15;

Buğuvu maral naysitânida sayd,
Şakardin bäriniñ ayâğida kayd.

Saddi İskandariy, 283B10.

BUHAYRÂT: daryâlar, köllar:

İskandarniñ... buhayrât şarhidin elga tahayyürât sâlib va anhâr mâcarâsidin
sâyilni bahrdek huşk labliqdin serâb kılğani.

Saddi İskandariy (Hamsa), 15B85.

BUHUR: bahrlar, aruzdagi vaznlar:

Ul hazratniñ mubârak hâtirlari şe'r buhur va avzâniga... mâyl erdi.

Mezânul-avzân, 6;

Türk tili bila şe'r acam şuarâsiğa maḥsus buhur va avzân dağı nazm silkiğa
kirdi.

Muhâkamatul-luğatayn, 17.

BO: hid, is:

Eni gülzârıda köp rang ila bo,
Labi aynul-hayâtidin içib su.

Farhâd va Şirin, 112.

BOZ I: boz:

Bağlabân bir pârâ bozda beşu kam,
Otқа âni taşlay âlgay, suvğa ham.

Lisânut-tayr, 163-18;

Erdin söz hûnar, ençidin boz hûnar.

Mahbubul-ḳulub, 160.

BOZ II: âkiş, külrang, sâdda:

Ba'zi âḳılı dâna'si öz tavrlari bilaki kalâm sürübturlar âni boz kanizga
oḥşata masal urubturlar.

Mahbubul-ḳulub, 111;

= **temür boz:** pişitilgan temir, polat:

Ki göyâ ḡâyat mahkamligidin,
Aniñ âtin debturlar temur boz.

Ḥazâyinul-maâniy, IIIB-710;

= **tufrâğ:** âk - külrang yer, şorhâk yer:
Kök cafâsidin olur hâbgahiñ boz tufrâğ,
Bolsa âstiñda sipehr aşhabî yanglıg kök boz.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-219.

BOZA: boza, içimlik:

[Sârtlar] kimizni va süzmani va bâhsumni va bozani dağı türkça ayturlar.
Muhâkamatul-luğatayn, 16.

BOZAĦÂNA: boza içiladigan cây, mayĥâna:

...devânani bozaĥânada... boynin çâpib olturdi.

Hamsatul-mutahayyirin, 707.

BOZLA-: hazin âvâz bilan yiglamâk:

Botam deb gâh bozlab, gâh okursa,
Cafâ tâşin sinuñ köksiga ura.

Farhâd va Şirin, 191.

BOY I: hid, is; tarâvat:

Kiydurub hulla barça sandal boy,
Ki parivaş bu işga kılmış ĥoy.

Sab'ai sayyâr, 169-29;

= **et-:** hidlamâk, iskamâk:

Vasl bargin uzki, men hicrân gülün boy etmişam,
Mehr tarkin tutki, men mehnat bila ĥoy etmişam.

Hazâyinul-maâniy, IB-427;

BOY II: kad, boy, kaddu kâmat:

Qılur tün birla zülfü kün birla eng,
Etar lekin boyi birla sâçin teng.

Farhâd va Şirin, 48;

Vasli arâ kördüm, teng emiş boyiyu sâçi,
Tün-kün teng ekan zâhir olur boldi çü navroz.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-218.

BOYDÂŞ: barâbar boyli, teng kadam, boyi basti teng:

Bâğbânkim sarv üzra aylamış payvand gül,
Sarv boyluğ gülruĥumdur, yoksa boydâşimdur?

Hazâyinul-maâniy, IIIa-93.

BOYİN // BOYUN // BOYUN: 1. boyun, gardan:

Dedi, ul gümrâhni sudrab keltürün,
Hidmatimğa yetkürüb boyini uzun.

Lisânut-tayr, 43-6;

Amârini koyub boynığa bârı,
Kişidin pâyalar tâpib amâri.

Farhâd va Şirin, 204;

2. zimma:

Şar'iy zakât boynida qalmasa, fuqarâ haqın öz boynığa almasa.

Mahbubul-qulub, 42;

Qâtilimni kimsa bilmay, za'ım yeb oldum, vâlek
Men bilurmankim, erur qânim falâni boynığa.

Hazâyinul-ma'âniy, IVB-551;

= **uz-**: boynini kesmâk kallasini tanasidan cudâ kılmâk:
Dilpisandim bolmasa boynin uzay.
Köp uqubat birla âni olturay.

Lisânut-tayr, 147-8;

= **sun-**: tâbe bolmâk, itâat kılmâk:
Nihân işkiñ agar qatlimğa bâisdur, boyun sundum,
Keçar cân naqdidin ulkim, yaşurgay şah üçün mahżan.

Hazâyinul-ma'âniy, IVB-508;

= **ur-**: boynini kesmâk, başidan cudâ kılmâk, kallasini uzmâk:
Siyâsat kıliçi bila kişvar haramidin fitna va âşub şahsini boynin urgaylar.

Vakfiya, 715;

Har ne matlub olsa, hâkimsan – buyur,
Qılmasam tiği cafa boynimğa ur.

Lisânut-tayr, 81-10;

= **tolğa-**: itâatsizlik kılmâk, baş tårtmâk:
Agar tiğ ursa ul qâtil, boyun sunmay netay âhir,
Ne yanglig kimsa boynin tolgağay haqniñ qazâsidin.

Hazâyinul-ma'âniy, IIa-257;

= **ķāši-**: kıyın ahvālga tüşmāk; afsuslanmāk, puşaymān bolmāk:

Ey Navāiy, bevafā davr ahlīga indurma bāş,

Kim alar ķāşida bāş indurgan el boynin ķāşib.

Ĥazāyinul-maāniy, IIIB-69.

BÖYLA: bunaķa, bu kabi, bu ĥil, bunday, şunçalik:

Sen cān varaķida böyla aylab tahrir,

Ul safhada bu naķşni aylab tasvir.

Vaķfiya, 162;

Ĥün nabiġa arz etibdurlar ani,

Böyla debtur ul hidāyat maĥzani.

Lisānut-tayr, 17-5.

BOYLIĞ // BOYLUĞ // BOYLUĞ: boyli, ķāmatli, gavdali:

Āķildi çaman, gül'uzārim ķani,

Sihi sarv boyliğ nigārim ķani.

Mezānul-avzān, 59;

Bāġbānkim sarv ūzra aylamiş payvand gül,

Sarv boyluğ gülruĥumdur, yoksa boydāşimudur.

Ĥazāyinul-maāniy, IIIa-93;

Bāġ arā sarvi sihi yānida kördüm eski tāk,

Boldi tuz boyluğlar içra ham ķadimdin ibratim.

Ĥazāyinul-maāniy, IVa-217.

BOKTAR: cangçılar kiyadigan maĥsus kiyim:

Çıkşa uruş boktaru ĥaftānidin

Kiysa tarab hullau kattānidin.

Hayratul-abrār, 41-1.

BOL-: 1. bolmāk:

Bu banda aytur sözni boynumdin adā ķılmiş bolġaymen.

Münşaāt, 129;

Camriy okunub biyik bolmas, oçku yugurub kiyik bolmas.

Mahbubul-ķulub, 160;

Uruşda düşman āz deb ġāfil bolmamāk kerakkim, köp otunni āz ot kiydurur.

Tariĥi mülŭki acam, 521;

2. birâr narsaga aylanmâk, birâr hâlat yâki şaklga otmâk:

Okı könglüm şu'lasın gah sâkin etdi, gâh tez,

Gah otin boldi, gahi suv urdi paykândin aña.

Hazâyinul-maâniy, Ia-79;

3. yân bâsmâk, karşımâk, işânmâk:

Har kişi tengriga bolsa, tengri ul kişiğa bolur.

Münşâât, 126;

= **ar boldi:** bolari boldi:

Çü bolar boldi, öziğini huş tut,

Har bahâna bila könglüğini âvut.

Hazâyinul-maâniy, IVB-677.

BOL- II: bolmâk, ayirmâk, acratmâk, cudâ kılmâk:

Ulardin burna yüz olmak nedir bu?

Bâşım yüz tiğ ila bolmak nedir bu?

Farhâd va Şirin, 191;

Bolub kürsi mahi tâbânni ikki,

Kişi andâkki bolğay nânni ikki.

Farhâd va Şirin, 9.

BOLDUR-: amalga âşirmâk:

... batahsis arab va Yazdicurd müddate ca'y kılib, ilik-ayâk urdi va boldura âlmadi.

Tarihi mülûki acam, 525.

BOLMAĞLIK: bolmâklık:

Bu haramğa kulliy mahram bolmâklık nafy havâtirdur.

Mahbubul-ğulub, 84;

Za'fi köplükten Navâiyniñ kam olmas nâlası,

Ne munâfidur figân bülbülğa bolmâklık âruk.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-323.

BOLUL-: şugullanmâk, etilmâk, bolmâk:

Ustâd Ƙulmuhammad ... tarbiyatığa maşğul boluldi.

Macâlisun-nafâis, 162.

BOLĠANLIĖ: bolışganlik, yân bâsişlik:

Tengriga bolġanliġniň ma'nisi buni debturlarkim, tengri taālâniň buyruġi
bila amal qılingay.

Münşaât, 126.

BOM-BOZ: ota boz, ota daracada âġ-külrang:

Yana bir rang yâ bir sıfatniň ġumuli hâliġa mubâlaġa üçün aniň avvalida,
avval harfiġa bir... "mim" izâfa qılıb ul may'ġa zâid qılurlar ... köm-kök,
yam-yaşil, bom-boz.

Muhâkamatul-luġatayn, 18.

BORDA-: semirmâġ; **bordaġan bat:** semirġan ördak, semiz ördak:

Yüzinda muniň may bati la'li nâb,
Aniň üstida bordaġan bat kabâb.

Münşaât, 93.

BORYÂ: boyra:

Ottuz yil yâni âstida bir boryâ va bâşi âstida bir ġiřt bila otkarib erdi.

Mahbubul-ġulub, 69;

Çatr ila tâcin bâřiġa urdılar,
Boryâ tonin buzub kuydurdılar.

Lisânut-tayr, 54-12;

= **yi faġr:** faġirlik palâsi, kambaġallik ridâsi:

Har gadâkim, boryâyı faġr erur kisvat aġa,
Saltanat zarbaftidin hâcat emas ġil'at aġa.

Ĥazâyinul-maâniy, Ia-76.

BÖRİ: böri:

Börini ġozi bila ġılġan semiz,
Kiyik cam'u ġayliġadur rahmsiz.

Mahbubul-ġulub, 122;

Çün boridin ġoyġa yetsa tümtaraġ,
Ul şabândin anda bir it yaġřırâġ.

Lisânut-tayr, 131-7.

BÖRK: bâş kiyim; ġalpâġ, telpak, börk:

Mavlânâ hamul mascidġa kirganda... bâřidaġi eski börk bila erdi.

Mahbubul-ġulub, 70;

Lâla kabi zâhir aylabân körk,
Egri koyubân kızıl teri börk.

Layli va Macnun, 58a12;

Mavlânâ Aşraf ...kiyiz börk üstiga qurçuq çirmar erdi.

Macâlisun-nafâis, 13;

= **ornida baş elt-:** börk orniga baş âlmâq, salla orniga kalla âlmâq:

Börk ornida baş eltur, naqd orniga cân âlur,

Atfâli gaminî içra bas turfa oyunlardur.

Hazâyinul-maâniy, IIB-191.

BORTÂĞ: nâtekis, maşakqatli:

Yol asru bortâğ erur, tün qârâju, daşt uzun,

Köp asru qat'i tariq ahliyu yok anda farîq.

Hazâyinul-maâniy, IVB-314.

BORTÂĞLIQ:ğadir-büdirlik, onqir-çonqirlik, nâtekislik:

Bu bortâğliq birla yüz peç aña,

Çıqa âlmağudek kişi heç aña.

Saddi İskandariy (Hamsa), 1221.

BORÇİN: ördakniñ makiyâni:

Tagi türk ördakniñ erkagin “sona” va tişisin “borçin” der.

Muhâkamatul-luğatayn, 15.

BOS: qoşma sözlarniñ ikkinçi kâmpâneni bolib kelib opiş ma'nâsini beradi:

Aniñdek açti acdar âğziga şast,

Ki dedi gurdi ancumbos bardast.

Farhâd va Şirin, 71;

Dayr arâ asmâ'i nâqus, aylayin,

But sucudinda zamin bos aylayin.

Lisânut-tayr, 67-16.

BOS-:pusmâq; qayğulanmâq; havâtirlanmâq, qayğurmâq; ümidsizlanmâq:

Türk alfâzi vâzin asru köp vaqtda mubâlağa izhârî kılib, cüzviy mafhumât

üçün alfâz vaz' kılibdur... andâqki... bosmâq, burmak, turmak.

Muhâkamatul-luğatayn, 8.

BOSA-:öpiç, bosa:

Gadâlig ettim esa bosai, açığlanıbn

Dediki: “Asru uyatsız gadâ emiştüksen”.

Hazâyinul-maâniy, Ia-341.

BOSAĞA: bosağa, âstâna:

Köngülde sariğ yüzün âltun bosağağa sürtmak muddaâsi müddaâsi
benihâyat erdi.

Münşaât, 119;

Magar acal sarsari tufrâğimni bosağadin sâvurgay va olum sayli hâşâkimni
bu eşikdin sorgay.

Münşaât, 101.

BOSTÂN: 1. bağ, gülzâr, çamanzâr:

Gülruh andâkki sarvi bostâniy,

Kisvat aylab hariri rauhâniy.

Sab’ai sayyâr, 124-19;

Ne bostân ki sayr içra mavcud edi,

Hağaratdin âllimda mardud edi.

Saddi İskandariy, 243a11;

2. Şayh Sa’diy Şerâziy asariniñ nâmi:

[Sayyid Hasan Ardaşer] masnaviy cinsidin

Şayh Muslihiddin Sa’diy Şerâziy “Bostân”ığa mu’takid erdilar.

Hâlâti Sayyid Hasan Ardaşer, 527;

Nasrdin ba’zi oğur ham dâstân,

Bu “Gülistân” yanglıgu ul “Bâstân”.

Lisânut-tayr, 206-2.

BOSTÂNAFROZ: gültâcihorâz:

Boldi bostâni uzârıñ bâdadin afluhta,

Mayni göyâ bostânafroz ila rang ayladıñ.

Hazâyinul-maâniy, Ia-263.

BOSTÂNSARÂ(Y): çamanda sayrâvçi, gülzârda sayr etuvçi:

Bu gülşan bülbülü bostânsarâyi,

Dema bostânsarâ, dastânsarâyi.

Farhâd va Şirin, 217.

BOTA I: botalâq; bâla:

Botam deb gâh bozlab, hob okursa
Cafâ tâşin sinuq köksiga ura.

Farhâd va Şirin, 191.

BOTA II: zargarların ma'dan eritadigan idişi:

Tadvir botalaridin sayrât siymi suv bolub siymâbdek âqib, arz kâniga
yetişgay.

Münşaat, XIII-89.

BOĞSA-: ezilmâq, kıynalmâq, azâblanmâq:

Fârsigoy türk beklar va mirzâdalar boğsamâqni fârsiy til bila tilasalarki,
adâ kılğaylar.

Muhâkamatul-luğatayn, 9;

Hacri anduhida boğsabmen, bila âlman netay,
May ilâcimdur qopub dayri fanâga azm etay.

Muhâkamatul-luğatayn, 9.

BOŞ: boş, âçik, erkin:

Çü qoymay band arâ bir uzvini boş,
Dimâğiga keltürgaylar ani huş.

Farhâd va Şirin, 155.

BOŞ-: âzârlanmâq, Ėafa bolmâq, zararlanmâq:

Ayâkka kirsâ ne boşqay balâ muğilâni,
Gar olsa bâdiyadin ka'bai safâ malhuz.

Ėazâyinul-maâniy, IB-302.

BOYUNYÂRLİĞ: boysunişlik, itâat kılişlik:

Ba'ziga boyunyârlig bermas erdi.

Tariği mülûki acam, 524.

BOYA-: boyamâq, tus bermâq, rangga sâlmâq:

Tâza tugan zâhir etib lâladin,
Ul tuganin kâpğa boyab câladin.

Hayratul-abrâr, 147-17.

... qarıkim sâqolin vusma bila boyagay, yigitdekdurkim, ani gulâb bila
yuvğay.

Mahbubul-qulub, 139.

BOYAL-: boyalmâk, ranglanmâk:

Qarâ kiyzlar boyunlarığa sâlib,
Ki yuzdin kiyzu kiyzdin yuz boyalıb.

Farhâd va Şirin, 192;

Ğarçi may könglak erur huşida yok mastında,
Yâ şahidinñin erur qanğa boyalgan kafani.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-587.

BOYAĞLIQ: boyalgan, ranglanan; boyâkli:

Furkatindin lâladekdur çâk-çâk olğan köngül.
Negakim, ham qan arâ bolmiş boyalıq, ham küyük.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-332.

BÂĞ-: boğmâk, boyiniga ip sâlib kısmâk:

Kimgakim dolâbi çarhidek sâdur sargaştalık,
Boğzin ip birla boğar kılğan sâyi faryâdu ciğ.

Hazâyinul-maâniy, IB-313.

BOĞUZ: boğiz, tãmâk; kekirdak, halkum:

Agar fâşıkdur va badmaâş sürma ham hayfdur, boğziğa munâsibdur tâş.

Mahbulul-qulub, 34;

Quyub boğziğa şarbat, âğziğa qut,
Bolub ul tu'mau şarbat anja qut.

Farhâd va Şirin, 101.

BÂĞUZLA-: soymâk, boğizlamâk:

Köngülga hacr zaħmikim urub özdin irâk sâldın,
Boğuzlab taşlagan kuşdek töküb qan, iztirâb aylar.

Hazâyinul-maâniy, IIa-107.

BOĞUZLAĞU: boğiz, talâk, halkum göşti:

Yeguliklardin agarçi koy muçalaridin ba'ziğa ât koyupturlar, ammâ ârkanı
va âşuğluk ilikni ... va orta ilik va boğuzlağuni türkçe ayturlar.

Muhâkamatul-luğatayn, 16.

BOĞUN // BOĞİN: boğın, suyklarnıñ birlaşgan câyi:

Za'flik cismimdadur har yân boğınlardin girih,
Nâl târiğa erur garçi tügün tügmaq mahâl.

Hazâyinul-maâniy, IIIB-374;

Songakdin emas riştai cismimda boğunlar,
Ul târda rancim adadiniñ tügünidur.

Ĥazâyinul-maâniy, IIIB-140.

BOHTÂN: yâlgân, tühmat:
Körmayin ulkim işi bohtân erur,
Bilki bu ĥislat bila şaytân erur.

Mahbubul-ķulub, 147.



3. SÖZLÜK

A

A'zâ [Ar.] 1) organ, uzuv. 2) üye, mensup, aza.

Acramâk ayrılmak; göçmek, gitmek; diğerlerinden ayrılmak. < Mo. *ajira-; krş. ET *ağır-* (EDPT, 66b). ~ **Acramaydigan** ayrılmayan, gitmeyen ~ **Acratmâk** ayırmak, bölmek, ayırtırmak.

Aççıġlanmâk kızmak; hiddetlenmek < ET *açı-ġ+la-n-*. (ÖTEL, 36).

Aççıġ acı; şekersiz < ET *açı-ġ* (EDPT, 21b).

Açınıġ acıklı, üzücü < ET *aç-(i)n-* (EDPT, 29a).

Adâ bolmâk [Ar.+Tü.] yapılmak, yerine getirilmek; tamamlanmak, bitirilmek ~ **Adâ kılmâk** eda etmek, gerçekleştirmek, yerine getirmek, tamamlamak, bitirmek.

Adaşmâk yanılmak < ET *a:z- > a:d- + aş-* (ÖTEL, 20-21). ~ **Adaşgan** yanlış yapan, şaşırان ~ **Adaştırmâk** yanıltmak, saptırmak

Afsus [Far.] esef, üzüme ~ **Afsuslanmâk [Far.+Tü.]** eseflenmek, üzülmek.

Aft [Far.] yüz, çehre; dış görünüş.

Afzal [Ar.] yeğ, daha iyi; daha hayırlı, güzel, üstün.

Aġdarılmâk çevirmek; düşürmek ~ **Aġdarmâk** çevirmek, devirmek, düşürmek < ET *agtar-/aġtar-* (EDPT, 81b).

Ahd [Ar.] anlaşma, sözleşme; yemin, söz, antlaşma ~ **Ahdlaşmâk [Ar.+Tü.]** karşılıklı olarak anlaşmak, sonuca varmak, mutabık kalmak.

Ahdu-paymân [Ar.+Far.] anlaşma, sözleşme, yemin, ant; zaman, süre, periyot.

Aġtariş iş aramak, bakmak < ET *agtar-/aġtar-* (EDPT, 81b)+iş.

Ahyân-ahyân [Ar.] bazen, zaman zaman.

Aka-uka ağabey-kardeş < Mo. *aġa* (Lessing: *ax-a*, s. 96b).

Aksar [Ar.] ekser, çokluk; genel, muhtelif.

Aksari [Ar.+Far.] çoğunlukla, genellikle.

Aksinça [Ar.+Tü.] tersine, tersten; yanlış, hatalı.

Alâhida [Ar.] ayrı, tek, münferit ~ **Alâhida-alâhida** ayrı ayrı, tek tek.

Alanga alev, ateş.

Aldamçı aldatıcı, yalancı, sahtekâr ~ **Aldâv** aldatma, sahtekârlık ~ **Aldâvsiz** aldatmasız < ET *alta-* (EDPT, 133a).

Almaşınmâk alışveriş etmek, değişmek, takas etmek ~ **Almaşmâk** değişmek, değiş etmek < ET *al-* + *ma-* + *ş-* “birkaç defa değiştirmek” (ÖTEL, 28-29). ~ **Almaştırış** değişim, mübadele.

Amal kılmâk [Ar.+Tü.] hareket etmek, yerine getirmek.

Amalda pratikte.

Amaldâr [Ar.+Far.] görevli, devlet memuru, vergi tahsildarı.

Amaliy [Ar.] pratik; somut; uygulamalı.

Anâsir [Ar.] elemanlar, *öğeler.

Ancâm [Far.] eşya, araç-gereçler.

Ancüman [Far.] 1) toplantı, görüşme 2) meclis 3) merasim, ziyafet 4) forum.

Ança pek çok, oldukça < ET *ança* “bu kadar” (EDPT, 172b).

Andüh [Far.] keder, sıkıntı.

Anık kesin, doğru, net < ET *anuk* (EDPT, 182b).

Anıkrâği çok doğru (*anık* + *rağ*) çok doğru *+*rağ*: sıfatlara eklenir, fazlalık ifade eder.

Aralaşmâk 1) karışmak, katılmak. 2) birleşmek, bir araya gelmek. 3) araya girmek, müdahil olmak < ET *arala*+*ş-* (EDPT, 231a).

Arķân kement, ip < ET *uruğ* ‘ip, halat’ (EDPT 215a, TMEN II § 507, TDES, 403) +*an*.

Arzân [Far.] ucuz.

Arzimas [Far. *arz+i-*] yakışık almayan, yanlış; değersiz. ~ **Arziydigan** [Far. *arz+i-*] değerli olan, layık.

Asad [Ar.] aslan.

Asar [Ar.] iz, belirti, nişan.

Asâssiz [Ar.+Tü.] asılsız, delilsiz, boş.

Asbâb [Ar.] esbap, alet, malzeme.

Asbâb-ancâm [Ar.+Far.] araç gereçler.

Askiya [Ar.] şaka, latife, nükte; karşılıklı şakalaşma, nükteli atışma. **askiya aytuvçı** şaka, latife söyleyen kişi. *askiya* [Ar.]; *ayt-* (ÖTEL, 24). *-(*u*)vçı (fiilden isim yapan ek).

Asta-asta [Far.] oldukça yavaş; sessizce, sakince.

Asta-sekin [Far.+Ar.] yavaşça, sessizce.

Astâydil [Far.] gönülden, samimi, içten, yürekten, içtenlikle, şevkle, istekli bir şekilde; gayret ve azimle, ciddiyetle, dikkatle, kararlılıkla; özenli bir şekilde.

Aşula şarkı, türkü.

Atâ kılmâk [Ar.+Tü.] bağışlamak, hibe etmek, bahş etmek.

Atâklı ünlü, meşhur < ET ata- +k +lı (ÖTEL, 35).

Atamâk adlandırmak < ET ata- (EDPT, 42a).

Attang üzülme, pişmanlığını dile getirme.

Avc [Ar.] en yüksek nokta veya seviye; doruk, zirve.

Avf [Ar.] af.

Ayâl [Ar.] kadın.

Ayâvsiz acımasız, merhametsiz, amansız ET *ayag* (EDPT, 270a)+*siz*.

Ayırbaş değiştirmek; değişme < ET ayır-bâş (ÖTEL, 22).

Aylanmâk etrafında dönmek, gezmek, dolaşmak ~ **Aylantirmâk** değiştirmek, döndürmek < Çağ. *aylan-* (Kaçalın, 915).

Aynıkça özellikle, bilhassa.

Ayrim bazı, kimi, özel < ET *adır-* (EDPT, 66b)+*im*.

Ayş [Ar.] ayş, zevk, keyif; eğlence ~ **Ayşsiz** zevksiz, keyifsiz, eğlencesiz.

Aytaylık diyelim ki, mesela, varsayalım ki < ET *ayıt-* (EDPT, 268b).

Azâb-ukubat [Ar.+Ar.] acı, keder; hüznler; eziyet, sıkıntı, dert, ıstırap.

Azbarâyi için, uğruna, hatrına; yüzünden, dolayı ~ **hudâ** Allah aşkına, Allah için.

Azim [Ar.] büyük, engin.

Â

Âbâdân [Far.] abat, müreffeh, mamur, ongun, modern olanaklarla donatılmış 2) kalabalık, yoğun nüfuslu, insanlar toplanan.

Âbroli [Ar.+Tü.] saygın, itibarlı, nüfuzlu, güvenilir.

Âçköz açgözlü, doyumsuz (**Âç+köz**) < ET *aç+köz* (EDPT, 17a, 756b).

Âdam [Ar.] insan, adam, şahıs, kişi, kimse.

Âdamgarçilik [Ar.+Far.+Tü.] insaniyet, insanlık.

Âdamzâd [Ar.+Far.] 1) kişi, şahıs, şahsiyet 2) insan, insanoğlu 3) insan ırkı, insanlık.

Âddiy [Ar.] alışılmış, sıradan, olağan, basit.

Âfaticân [Ar.+Far.] dayanılmaz, çok çekici (kadın).

Âğa-ini büyük erkek kardeş-küçük kardeş < Mo *aka*+ ET *ini* (EDPT, 170a).

Âğâz [Far.] başlangıç, baş ~ **Âğâz kılmâk:** başlamak.

Âğdirmâk ikna etmek, razı etmek, inandırmak < ET *agtur-* (EDPT, s.82a, anlam değişimine uğramış)

Âğrık ağrı, acı, sızı < ET *ağrı-ğ* (EDPT, 90a) ~ **Âğritmâk** incitmek, acıtmak.

Âhista [Far.] yavaş, aheste, ağır.

Âkean [Fr.] okyanus.

Âkiş beyazca ET *aķ* (EDPT, 75a)+iş.

Âld ön, krş. ET *alın* (EDPT, 147b). ~ **âld kömakçi** ön edat. *âld* krş. ET *alın* (EDPT, 147b); *kömak* (dil bilimi terimi) < Çağ. *kömek* (ŞSE, 261a)+çi (isimden isim yapan ek).

Âldın önce, evvela < *alnın* < ET *alt+ın* (ÖTEL, 252).

Âlîfta [Far.] züppe, kibirli.

Âlmâş zamir, adıl < *al-ma-ş* (ÖTEL, 252).

Âmad: [Far.] baht, talih; ilerleme ~ **Âmadsiz:** [Far. + Tü.] bahtsız, talihsiz.

Âñ akıl, zihin, idrak < ET *añ* (EDPT, 165b) ~ **Âñli** bilinçli, şuurlu, farkında ~ **Âñsiz** şuursuz, bilinçsiz; düşüncesiz, dikkatsiz.

Ârâ bermâk [Far.+Tü.] süslemek, bezemek, güzelleştirmek.

Ârâlanmâk [Far.+Tü.] süslenmek, giyinip kuşanmak, süslenip püslenmek.

Ârâmsiz [Far.+Tü.] huzursuz.

Âr-nâmus [Ar.+Ar.] ar namus, haysiyet.

Ârtık artık, fazla, ziyade, aşkın < ET *artuk* (EDPT, 204b, ÖTEL, 257) *art-uk*.

Âsmân [Far.] gökyüzü.

Âst: alt, taban, dip < ET *ast* (EDPT, 242a).

Âstâna [Far.] eşik, giriş.

Âstki alt, alttaki; temel, ana.

Âşa üzerinden, üstünden; karşıından, karşıında.

Âşık II gereksiz, lüzumsuz; fazla, artık.

Âşirmâk 1) artırmak, aşırmaq, yükseltmek, geliştirmek 2) abartmak < ET *aş-(i)r-* (EDPT, 265a).

Âşkâr [Far.] aşikâr, belli.

Âşpaz [Far.] aşçı.

Âtlanmâk hazırlanmak < ET *atlan-* (EDPT, 58a)

Âvkatlik [Ar.+Tü.] yiyecek, besin.

Âzâdlik [Far.+Tü.] azatlık, özgürlük, bağımsızlık.

Âzârsiz [Far.+Tü.] zararsız, uysal.

Âzdirmâk yoldan çıkarmak, yolundan döndürmek; krş. ET *azgur-* (EDPT, 283b) < *az-* (EDPT, 279a).

Âzıklantirmâk beslemek, yedirmek < ET *azuğ* (EDPT, 283a)+*lantirmek*.

B

Bâc [Far.] gümrük; vergi, haraç.

Bacâ keltirmâk [Far.+Tü.] yerine getirmek, tamamlamak.

Bacarmâk gerçekleştirmek, yerine getirmek, başarmak < *baca+r-* (ÖTEL, 37).

Bâdâm [Far.] badem.

Badboy [Far.] kokmuş, pis koku.

Badcahl [Far.] kızgın, hırçın, kaba, öfkeli, sinirli; kötü niyetli.

Badgümân [Far.] güvensiz, kuşkulu.

Badiha [Ar.] doğaçtan söylenmiş şiir, doğaç, irticali, bir vaka veya hadise münasebetiyle doğaçlama okunan şiir, nutuk ya da çalınan müzik eseri.

Badiiy [Ar.] bedii, sanatsal.

Badnâm [Far.] kötü ünlü, adı çıkmış, lekelenmiş.

Badşakl [Far.+Ar.] şekilsiz, biçimsiz.

Bâğbân [Far.] bahçıvan.

Bâğîç bağcık, bağ < ET *bağ* (EDPT, 310b)+*iç*.

Bâğlik bağlı, ilgili, ilişkili; bağlanmış; tabi, bağımlı < ET *bağ* (EDPT, 310b)+*lik*.

Bahâ [Far.] 1) fiyat, bedel, paha 2) değer 3) puan, not ~ **Bahâlamâk** fiyat biçmek, fiyat belirlemek ~ **Bahâsiz** çok değerli, paha biçilmeyen.

Bahıl [Ar.] cimri, hasis, pinti; kıskanç ~ **Bahıllık** cimrilik, pintilik.

Bahr [Ar.] aruz vezni kalıplarından biri.

Bahra âlmâk [Far.+Tü.] zevk almak, haz almak.

Bahra [Far.] fayda, yarar ~ **Bahralanuvçi** yararlanan, faydalanan.

Bahramand [Far.] fayda, yarar, zevk alan ~ **Bahramand bolmâk** yararlanamak.

Bahs [Ar.] tartışma, münakaşa, müzakere.

Bahtlilik [Far.+Tü.] mutluluk, talihli olma.

Bakâsız [Ar.+Tü.] kısa ömürlü, geçici.

Bakâvul aşçı < Mo. *böke-gül* (TMEN II, 301).

Bâla çocuk, evlat, yavru < ET *bala* (EDPT, 332b).

Balâgat [Ar.] yetişkinlik, reşitlik; olgunluk, erginlik.

Baland [Far.] yüksek; uzun, uzun boylu ~ **Balandlik** yükseklik, boy 2) tepe; tümsek, tepecik.

Balandparvâz [Far.] 1) yüksek uçan 2) tumturaklı, gösterişli; kendini beğenmiş.

Band [Far.] esir, tutuklu ~ **Band kılmâk** tutuklamak.

Banda [Far.] köle, esir ~ **Bandalik** kulluk, kulluk kısmeti.

Bangi [Far.] tiryaki, bağımlı.

Bâra [Far.] konu, alan, saha (Steingass, 143a: bara ‘....durum, biçim).

Baraka [Ar.] 1) bereket, bolluk, çokluk 2) verimlilik.

Baravar [Far.] eşit, denk.

Barça tüm, bütün, herkes; hepsi < ET *barça* (EDPT, 356b)

Bardamlik [Far.+Tü.] zindelik, dinçlik, sağlıklılık.

Bardâşli [Far.+Tü.] sabırlı, dayanıklı ~ **Bardâşsiz** sabırsız, tahammülsüz.

Bârdi-yü farzedelim, eğer, şayet < bâr+di+yü (ÖTEL, 58).

Barg [Far.] yaprak.

Bârgâh [Far.] konak.

Bari hepsi, tüm, bütün < ET *bar* (EDPT, 353a)+ı (3. tekil kişi iyelik eki).

Baribir aynı, farksız

Barķ [Ar.] yıldırım, şimşek.

Barkamâl [Far.+Ar.] kâmil, olgun, kemale ermiş, ergin; mükemmel, kusursuz.

Barlâs Barlas (Timurlular döneminde önemli konuma sahip olan Özbek kabilelerinden birinin adı) < Mo. *Barulas* (TMEN, 209).

Bârlık varlık; dünya, âlem < ET *ba:r+lıĝ* (EDPT, 365b).

Barpâ [Far.] inşa, yapma, kurma, dikme ~ **Barpâ kılmâk** inşa etmek, oluşturmak, yaratmak, meydana getirmek, kurmak.

Barvaqt [Far.] erken, önceden.

Bas [Far.] yeterli, yeter, kâfi.

Bast [Far.] vücut yapısı, endam.

Bastalik [Far.+Tü.] engel, mani, önleme

Bâş aşpaz [Tü+Far. âş-pez] baş aşçı.

Başarat [Ar.] kehanet, tahmin, öngörü; müjde, sevindirici haber.

Başarti [Far.] eğer, şartıyla, koşuluyla.

Batafsil [Far.] detaylı, ayrıntılı.

Batamâm [Far.] tamamen, bütünüyle; tam olarak, tamamiyle.

Bâtir cesur, mert, yiğit, alp < ET *bağatur* < Mo. *ba'atur* (EDPT, 313b).

Battar [Far.] daha kötü, beter.

Bay pazarlıkta anlaşma.

Bay puli mevduat, depozito.

Bâyçeçak kardelen.

Bâylik servet, zenginlik, varlık, hazine < ET *bay* (EDPT, 384a)+*lik*.

Bâyoglı baykuş < *bây+ogli*.

Bazm [Far.] ziyafet, şölen; kutlama.

Beâr [Far.] arsız, edepsiz, utanmaz, yüzsüz.

Beârâm [Far.] huzursuz.

Beasar [Far.+Ar] izsiz, belirtisiz.

Beayb [Far.+Ar.] masum, suçsuz.

Bebahâ [Far.] paha biçilemez, değerli.

Bebahra [Far.] faydasız, kullanılamaz; yoksun.

Bebağâ [Far.+Ar.] kısa ömürlü, geçici ~ **Bebağâlik** geçicilik, kısa ömürlülük.

Beçâraparvarlik [Far.+Tü.] koruyuculuk, hayırseverlik.

Bedânişliğ [Far.] bilgisizlik.

Befahm [Far.+Ar.] kalın kafalı, anlayışsız.

Befark [Far.+Ar] kayıtsız, ilgisiz, umursamaz, aldırış etmeyen, lakayt; farksız.

Begâna [Far.] yabancı, el, ecnebi ~ **Begânalik** yabancılık, ecnebilik, tanımama ~ **Begânasifat** yabancı yüz.

Begümân [Far.] şüphesiz, kuşkusuz, muhakkak.

Behad [Far.+Ar.] sınırsız.

Behâl [Far.] halsiz, zayıf, güçsüz, kuvvetsiz, eli ayağı tutmayan; rahatsız hasta.

Behâs aniden, birdenbire.

Behayâ [Far.] utanmaz, yüzüstü, hayâsız.

Behi [Far.] ayva.

Behuşâna [Far.] bilinçsizce, şaşkıncasına.

Beibâlik [Far.] hayâsızlık, arsızlık.

Beiş [Ar.] keder, üzüntü, sıkıntı.

Bek 1) bey 2) bay < ET *beğ* (EDPT, 322b, 323a).

Beka beyin ya da hükümdarın hanımı (tarihi terim) < bek > bey + ka = beyka > be:ka
“Bu sözcük aslında ‘küçük bey’ anlamına gelmektedir.” (ÖTEL, 43).

Bekam-kost [Far.] kusursuz, hatasız, eksiksiz.

Bekâr [Far.] işsiz, boş, çalışmayan.

Beğârâr [Far.+Ar.] kararsız, döneke, değişken.

Bekârçi [Ar.+Tü.] işsiz, aylak, tembel.

Bekârga [Far.] boşuna, nafil.

Beğırğâk [Far.+Tü.] sınırsız, uçsuz, bucaksız < ET (MK) *kırğak* (EDPT, 653b).

Bekinmâk saklanmak, gizlenmek < ET *bek+ü-n-* (EDPT, 325a).

Beğiyâs [Far.] eşsiz, benzersiz; son derece, sonsuz.

Bekzâda [Tü.+Far.] beyzade.

Belanmâk bulanmak, kaplanmak < bele-n- < bula- < ET bulga- (Tietze, 309a).

Belbâğ kuşak, kemer < ET *belbağ* (EDPT, 642a).

Belgi işaret, simge, gösterge, belirti < ET *belgü* (EDPT, 340a).

Bel [Far. bil] kürek

Belkürak demir kürek bel+kürek < ET (MK) *kürgek* (EDPT, 742b, 743a).

Bema’ni [Far.+Ar.] anlamsız, mantıksız, manasız, saçma; beyhude; uydurulmuş, gerçek olmayan.

Bemacâl [Far.+Ar.] dermansız, mecalsiz, halsiz, güçsüz.

Bemadâr [Far.] güçsüz, mecalsiz.

Bemahal [Far.] zamansız, vakitsiz; geç, gecikmiş.

Bemalâl [Far.] rahat, huzurlu, sakin; serbestçe, rahatça, kolaylıkla.

Bemânand [Far.] benzersiz, eşsiz.

Bemâr [Far.] hasta, rahatsız.

Bemavrid [Far.] yersiz, zamansız, münasebetsiz; uygunsuz, ilgisiz, alakasız.

Benavâ [Far.] zavallı, perişan, kederli; yoksul, sefil.

Benazir [Far.] eşsiz, emsalsiz, benzersiz.

Benihâya [Far.+Tü.] sonsuz.

Benuşsân [Far.+Ar.] kusursuz, noksansız, eksiksiz, mükemmel.

Beoşşâv [Far.+Tü.] yakışmayan, çirkin < ET *oşşa-* (DTS, 374b).

Beparvâ [Far.] pervasız, lakayt.

Bepâyân [Far.] sınırsız, sonsuz, uçsuz bucaksız, engin, geniş.

Bepayt vakitsiz, zamansız.

Berahm [Far.] merhametsiz, acımasız, amansız.

Berahnamâ [Far.] rehbersiz, kılavuzsuz.

Besarancâm [Far.] düzensiz, karışık.

Beşak [Far.] şüphesiz, kuşkusuz.

Beşâv beşi, beş kişi < ET *beş+egü* (EDPT, 381a).

Bet yüz, surat < ET *bét* (EDPT, 296b).

Betâb [Far.] hasta, sağlıksız.

Betâkat [Far.] sabırsız, tahammülsüz, aceleci.

Betamiz [Far.] edepsiz, terbiyesiz; akılsız, beyinsiz.

Betuşâv kösteksiz, zincirsiz.

Bevâş [Far.+Tü.] kafasız, akılsız

Bezak süs, süsleme, dekorasyon < ET *bezek* (EDPT, 391a-b).

Bezâr [Far.] bıkmama, hoşlanmama, tiksime.

Bezâri [Far.] serseri, holigan, zorba, kabadayı.

Bezaş süsleme < ET *bediz+e-* (EDPT, 390a).

Bezatmâk süslemek, bezemek, güzelleştirmek, donatmak < ET *bezet-* (EDPT, 390a).

Bezeb [Far.+Ar.] süssüz.

Bid'at [Ar.] bidat, aykırı düşünce.

Bigiz biz; tığ < Çağ. bigiz (Seng. 148r. 8).

Bihîşt [Far.] cennet.

Bilimdân [Tü+Far.] bilgili, bilge, âlim, bilgin, aydın.

Binâkâr [Far.] inşaatçı, kurucu, müteahhit, mimar.

Birâk ama, fakat, ancak; halbuki, oysa < ET *bir+ök* (EDPT, 362a).

Birâr herhangi, bir, bazı; belli, belirli < ET *bir* (EDPT, 353b) +âr. ~ **Birârta** herhangi, bir, bazı.

Biratola bir defada.

Birâv birisi, biri; kimi, kimisi; herhangi biri; başkası < ET *biregü* (EDPT, 364a).

Birdaniga bir kerede, derhal, hemen; birdenbire, aniden, ansızın < ET *bir* (EDPT, 353b) +gina.

Birmunça birkaç, birtakım < ET *bir + bunça* (EDPT, 349a).

Birpas biraz, azıcık < *bir+Far. pas* ‘gecenin sekizde biri’ ?

Bisât [Ar.] varlık, mülk; sahip olunan şey.

Bitilmâk yazılmak < ET *bit-* ~ *büt-* (EDPT, 298b) –i-l-.

Bitkazmâk bitirmek, tamamlamak << ET *bütgür-* (EDPT, 303b).

Bitta tek, bir, bir tane < ET *bir* (EDPT, 353b) +ta.

Biyâbân [Far.] çöl, sahra; bozkır, boş arazi.

Boğın 1) eklem, boğum, mafsalsal 2) hece < ET *boğım* (EDPT, 315b).

Bohtânçi [Ar] iftiracı.

Bolar yeterli, kâfi.

Bosa [Far.] buse, öpücük.

Bosağa eşik; giriş, başlangıç < Mo. *bosu-ga* (Lessing, 172a).

Bölak 1) bölüm, parça, kısım; kesim, pay; öge, unsur 2) başka, farklı, ayrı; değişik < ET *bölük* (EDPT, 339b ~ **Bölakça** farklı olarak, değişik şekilde < ET *bölük* (EDPT, 339b+ça ~ **Bölaklamâk** ayırmak, bölmek; parçalara ayırmak < ET *bölük* (EDPT, 339b)+la-mâk.

Böri kurt < ET *böri* (EDPT, 356a-b).

Börk şapka < ET *börk* (EDPT, 362a).

Botalâk köşek, deve yavrusu < Mo. *botug-a* ~ *botugu(n)* (Lessing, 173b)+lâk.

Boyâk boya, renk < ET *boğuğ* (EDPT, 302a).

Boyra [Far.] kamyş, hasır.

Boysunmâk itaat etmek, boyun eğmek, bağımlı olmak < boysu- < boyun su- (ÖTEL, 75).

Boz [Ar.] 1) pamuklu kumaş 2) sulanabilir toprak 3) grimsi, küllü.

Buğ buhar, buğu < ET *bū* (EDPT, 292a).

Buğu geyik, karaca.

Bulturğ geçen yılki < ET *bıldır* (EDPT, 334a).

Bunağa böyle, bunun gibi.

Bünyâd [Far.] yaratma, oluşturma, meydana getirme.

Bürgüt kartal < Mo. *bürgüt/bürgüd* < Tü. *bürküt* (Bläsing, s. 115; Ölmez, 203).

Bürmâk çevirmek, döndürmek < ET *bür-* (EDPT, 355b).

But 1) put; ikon 2) kasık, ayak 3) bütün, tüm < ET *but* (EDPT, 297b).

Büta [Far.] çalı.

Buyân –den beri < *bu+yân* (ÖTEL, 65).

C

Cabr [Ar.] cebr, zorlama, baskı, eziyet.

Cam’i [Ar.] hep, bütün, tüm, hepsi.

Camlamâk [Ar.+Tü.] toplamak, yığmak.

Cân-Cahd [Far.+Ar.] hararet, gayret, istek, himmet, coşkunluk, ateşlilik, can atma, heves, şevk, çaba.

Cancal skandal, kavga, çekişme, dalaşma, arbede.

Cangçi [Far.+Tü.] savaşçı, cenkçi.

Carâhat [Ar.] yara, bere, zarar.

Cây [Far.] yer, mekân ~ **Cây lamâk**: koymak, doldurmak, istiflemek, yığmak ~ **Cây laşmâk** 1) yerleşmek, konaklamak 2) bulunmak 3) oturmak, çökmek 4) girmek, kazanmak.

Câysizlik [Far.+Tü.] evsizlik.

Cazm [Ar.] kesin karar, kati düşünce.

Cigarhun [Far.] mazlum, ezilen, baskı gören, bastırılmış.

Cilvagar [Ar.+Far.] 1) parlak, ışıltılı; işveli 2) cilveli, nazlı.

Cimcima mimari süs, nakış, bezek < *çimçima* < (*çim-çim*)+a (ÖTEL, 103).

Cimirlaşmâk kırpışmak; ürpermek, titremek.

Ciyak 1) takke, ceket gibi giysilerin kenarına takılan ensiz bant 2) herhangi bir nesnenin kenarı < *ziyak* < *ziy+ak* (ÖTEL, 101). ~ **ciyak tikuvçi** [Far.+Tü.] takke, ceket gibi giysilerin kenarına takılan ensiz bandı diken kişi. ET tik- (EDPT, 476b). *- (u)vçi (fiilden isim yapan ek).

Conamâk hareket etmek, yola koyulmak < *yöna-* < *yön+a-* (ÖTEL, 104).

Cüdâ kılmâk [Far.+Tü.] mahrum etmek, yoksun bırakmak, ayırmak, koparmak.

Cün tüylü kumaş < ET *yuy* (EDPT, 941b).

Ç

Çâkar [Far.] hizmetçi, uşak, yardımcı.

Çaķin şimşek < ET *çaķ-in* (EDPT, 405b: *çaķ-*).

Çaķķân çevik, hızlı < *çaķ-kan*.

Çaķmâk yıldırım, şimşek < ET *çaķmak* (EDPT, 408b).

Çaķnatmâk parlatmak, ısıldatmak, parıldatmak < *çaķ-(i)n+a-t-*.

Çaķnavçi parlayan < *çaķ-(i)n+a-vçi*.

Çaman [Far.] çimen; çayır, çiçek bahçesi.

Çang toz < Çağ. *çang* (Seng. 209v.2).

Çangalzâr [Far.] sık ağaçlık, çalılık; orman.

Çâpân kaftan, cüppe.

Çâpķır hızlı koşan < ET *çap-* ‘koşmak’ (EDPT, 394a)+*ķır*.

Çappa [Far.] ters, geri.

Çarâğân [Far.] ışıklı, aydınlatılmış, ısıltılı.

Çaraķlamâk [Far.+Tü.] parlamak, ısıldamak, ışık saçmak.

Çarçamâk yorulmak, tükenmek, bıkmak < Mo. *çarça-* (Räsänen, 100a; Lessing, 225b).

Çarķlamâk [Far.+Tü.] bilemek, keskinleştirmek.

Çarm [Far.] deri.

Çegara sınır, hudut, had (*çek+ir* = *çekir-* > *çe-gir-*) + *a* = *çegira* > *çegara* (ÖTEL, 420).

Çeksiz sınırsız, sonsuz, engin, uçsuz bucaksız. < Çağ. *çek* ‘kenar, dış’ (Senglah, 205r3, TMEN III, 128)+*siz* (isimden isim yapan ek). ~ **çeksiz hayât** [Tü.+Ar.] sınırsız hayat

Çet sınır, had, kenar; yabancı, dış < ET *çit* (EDPT, 401b).

Çetlaşmâk uzaklaşmak.

Çidam dayanıklılık, tahammül < Mo. *çida-* (Lessing, 237a)+*m*.

Çigallaşmâk karışmak, karışık olmak, karma karışık olmak (*çığ- I I çig-*) +*al* = *çigal* (ÖTEL, 422) +*laş-*.

Çilparçin [Far.] parça parça, küçük küçük.

Çimmatli [Far.+Tü.] göz bandı, perde.

Çin gerçek, doğru, sahi, hakikat < ET *çin* (EDPT, 424a).

Çippak sandal.

Çirây güzellik, güzel yüz < Mo. *çiray* (Lessing, 254b).

Çirâyli [Mo.+Tü.] güzel, hoş, nefis; yakışıklı.

Çokki zirve, tepe, uç, doruk < *çokkı* < *çok*+*ı* (ÖTEL, 446).

Çökmâk batmak, gömülmek, çökmek < *çök-* (EDPT, 413b-14a).

Çömmâk çökmek, çömelmek.

Çonkır çukur, oyuk.

Çulgamâk sarmak, etrafını çevirmek. < ET *çuğ*+*la-* (EDPT, 407b).

Çünânçi [Far.] örneğin, mesela.

D

Dabdaba [Far.] görkem, ihtişam; debdebe, gösteriş, tantana.

Dadil cüretli, gözüpek, yürekli güçlü.

Dâğ [Far.] 1) nokta, benek; leke, kir 2) iz, yara izi; yanık yarası 3) namus lekesi.

Dağal [Far.] kaba, nezaketsiz, saygısız.

Dâka tülbent.

Dâm-daraksiz izsiz.

Dânâ [Far.] bilge, akıllı, zeki.

Dânişliğ [Far.+Tü.] bilgili, bilimli.

Dânişmând [Far.] bilgili, bilge; akıllı.

Dâng şan, ün, şöhret, itibar < *dang* (ÖTEL, 94).

Dangasa tembel kişi; üşengeç, aylak.

Daraht [Far.] ağaç.

Darak [Ar.] haber; bilgi, malumat.

Dârivâr [Far.] şifalı.

Darrâv [Far.] hemen, derhal, anında.

Darvâza [Far.] büyük kapı.

Darvâzabân [Far.] kapıcı; kaleci.

Darz [Far.] çatlak, yarık.

Dasta [Far.] sap, kol.

Dastlabki birincil, ilk.

Dastmâya [Far.] az para, meblağ; mal.

Daşt [Far.] bozkır, çöl, sahra.

Davâlaş [Ar.+Tü.] tedavi etme, iyileştirme, tıbbi bakım.

Dâvdiramâk şaşırmak, bocalamak.

Dâvyûraklık korkusuzluk, cesaret, yiğitlik.

Deb diye, için, olarak, sıfatıyla.

Dehşân [Far.] ziraatçı, tarımcı, çiftçi, köylü.

Devâr [Far.] duvar, çit.

Dıkkı nafas [Ar.] nefes darlığı; havasız, boğucu; sıkıcı.

Did [Far.] zevk, beğeni; tavır, tarz; akıl, idrak.

Dökân [Ar.] 1) dükkân, mağaza 2) atölye, iş yeri 3) tezgâh.

Dözağ [Far.] cehennem.

Duçâr [Far.] maruz ~ **Duçâr bolmâk** karşılaşmak, rastlamak; yüz yüze gelmek, uğramak.

Dud [Far.] duman.

Duduk kekeme < ET *tut-* (EDPT, 451a) + (*u*)k.

Dür [Ar.] inci, mücevher.

Dünyâkaraş [Ar.+Mo.] dünyaya bakış; fikir, ideoloji < Mo. *hara-* (Lessing, 1102b)+ş.

E

Eçki keçi < ET *eçkü* (EDPT, 24b).

Ega sahip, iye; efendi < ET *idi* (EDPT, 41a) ~ **Egallamâk** 1) ele almak, ele geçirmek, işgal etmek 2) hâkim olmak, sahip olmak ~ **Egallanmâk** işgal edilmek, ele geçirilmek.

Egâv eğe, törpü < IM *igegü* (Räsänen, 38b).

Ekin ekuvçi ekin eken, çiftçi. *ek-in* (EDPT, 100a, 109a-b). *-(u)vçi (fiilden isim yapan ek).

Ekinzâr [Tü.+Far.] ekili alan, tarla, fidanlık.

Eksprâmt [Rus.] hazır durumda olan.

Emas değil < ET *er-mes*.

Endi şimdi; artık, bundan sonra < ET *amtı* (EDPT, 156b).

Engaşmâk öne eğilmek < *eng-* + *aş* = *engaşmâk* (ÖTEL, 466).

Eng yetük en olgun, en yetişkin. < ET *eñ* (EDPT, 166a); ET *yet-(2)* (EDPT, 884b)+(ü)k.

Erân İran.

Ergaşmâk izlemek, takip etmek.

Erkalik şımarıklık, yaramazlık; sevecenlik; naz < *er-* + *ka* = *erka* (ÖTEL, 468) + *lik*.

Erkin özgür, serbest, hür < *erk* + *in* = *erkin* (ÖTEL, 469). ~ **Erksiz** özgür olmayan, bağlı, tutkun.

Erta erken, ilk < ET *érte* (EDPT, 202b).

Es akıl, beyin < ET *us* (EDPT, 240a) ~ **Eslamâk** hatırlamak, anımsamak ~ **Eslatmâk** hatırlatmak, andırmak, anımsatmak.

Evaz karşılık, bedel, ödün; yerine koyma, karşılıklı değiştirme.

Ezgülik iyilik, hayır, güzellik < ET *edgü* (EDPT, 51b) + *lik*.

F

Fâhişahâna [Ar.+Far.] genelev.

Fahm [Ar.] fehim, anlama, kavrama.

Fahm-farâsat [Ar.] fehim, akıl, mantık, çabuk anlama.

Fahr [Ar.] gurur, onur, iftihar.

Faḥrlanış [Ar.+Tü.] gurur duyma, iftihar etme.

Fanâ [Ar.] ölüm, yok oluş; fiyasko, yıkım, tahribat, hasar.

Farâmuş [Far.] unutulmuş.

Farâsat [Ar.] fehim, akıllılık, marifet.

Farâvânlik [Far.+Tü.] bolluk, çokluk; bereket, zenginlik.

Faraz [Ar.] hayal, sanı, varsayım.

Farazan [Ar.] farz edelim ki.

Farmânbardâr [Far.] ferman-berdar, buyruğu yerine getiren, fermana uyan.

Farzand [Far.] çocuk, evlat.

Fâsık [Ar.] bozuk, ahlaksız, dinden dönen; haram işlerle meşgul olan.

fayz beruvçi feyizlendiren, aydınlatan kişi. *fayz* [Ar.]; *bér-* (EDPT, 354b). *-(u)vçi (fiilden isim yapan ek).

Fazâ [Ar.] feza, alan, uzay; gökyüzü, gök.

Fazl [Ar.] fazilet, erdem.

Fe'l [Ar.] 1) huy, karakter, kişilik, tabiat 2) moral, ruhsal durum 3) fiil.

Fevral' [Rus.] Şubat.

Firib [Far.] hile, aldatma, üçkâğıt ~ **Firib yemâk** aldatılmak, kanmak.

Fisk [Ar.] fesat, ahlaksız.

Funktsiya [Rus.] fonksiyon, işlev.

Futur [Ar.] zarar.

Fücurli [Ar.+Tü.] işret; sefihlik, günahkârlık, ahlaka aykırı durum.

G

Gacak [Far.] saç buklesi, saç kıvrımı, lüle.

Gal sıra, dizi; kez, defa.

Gangimâk afallamak, sersemleşmek, şaşırmaq < *gangi-* < *gang+i-* (ÖTEL, 85).

Gapirmâk [Far.+Tü.] konuşmak, söylemek, dile getirmek, bildirmek ~ **Gaplaşüvçi** konuşan, sohbet eden ~ **Gapli** sözlü ~ **Gap-söz** lakırdı, laf söz. < ET söz (EDPT, 860b).

Gard [Far.] toz.

Gavdalanmâk vücut bulmak, somutlaşmak, şekillenmek, ortaya çıkmak < ET kövdöng (EDPT, 688a).

Geâgrafik nâm [Rus.+Far.] coğrafik isim.

Gilam [Far.] halı.

Giriftâr [Far.] tutulmuş, yakalanmış, uğramış, muzdarip, kapılmak.

Giyâh [Far.] bitki, yeşillik.

Goşa [Far.] köşe, gözden uzak yer; oturulan yer, mesken.

Göllik [Far.+Tü.] saflık, enayilik.

Göşt [Far.] et.

Gülgün [Far.] 1) kırmızı, pembe 2) alımlı, güzel.

Gültâcihorâz horozibiği.

Gümân [Far.] şüphe, kuşku ~ **Gümânsıraş** < **güman+sira-ş** ~ **Gümânsiz** < **güman+siz** şüphesiz, kuşkusuz.

Gümrâh [Far.] başıboş, serseri, sahipsiz.

Gümrâk [Far.] daha derin, daha dip (güm + rak) *rak: sıfatlara eklenir, fazlalık ifade eder.

Günaşsa [Far.] menekşe = **binafşa**.

Güvâh [Far.] tanık, şahit.

Ğ

Ğadir-büdir [Ar.] kaba; pürüzlü.

Ğâh-Ğâh [Far.] bazı bazı, bazen, zaman zaman.

Ğalati [Ar.] acayip, tuhaf.

Ğalla [Ar.] tahıl bitkileri, buğday.

Ğallakâr [Ar.+Far.] tahıl yetiştiricisi, çiftçi, ziraatçı.

Ğamgin [Far.] kederli, hüznü, üzgün, hazin.

Ğarazsiz [Ar.+Tü.] garezsiz, kinsiz.

Ğaroyib [Ar.] garip, tuhaf.

Ğâv engel, önlem; çit.

Ğavğâsiz [Far.+Tü.] sessiz, sakın, yaygarasız.

Ğâvur gürültü, kargaşa.

Ġayridin [Ar.] başka dine inanan; kâfir.

Ġubâr [Ar.] toz.

Ġubârsız [Ar.+Tü.] tozsuz, temiz; dertsiz, tasasız.

Ġussali [Ar.+Tü.] kederli, dertli.

H

Ha evet.

Had [Ar.] sınır, limit, had, hudut.

Haddan ârtik aşırı < Ar. *had+dan+ET artuk* (EDPT, 204b).

Haddan taşkari [Ar.+Tü.] haddinden fazla, aşırı < ET *taşğaru* (EDPT, 503a).

Hadr hediye.

Haqqâniy [Ar.] doğru, adil.

Halâkat [Ar.] 1) enkaz 2) fiyasko, yıkım, tahribat, kayıp, hasar, zayıat.

Hâlat [Ar.] durum, vaziyet, koşul.

Halâvat [Ar.] huzur, asayiş, memnuniyet ~ **Halâvat körmâk** zevk almak.

Halqum [Ar.] boğaz, gırtlak.

Hamdam [Far.] arkadaş, ahabap, dost.

Hamişa [Far.] daima, sürekli, devamlı, mütemadiyen, her zaman.

Hamma [Far.] hep, bütün, tüm, her bir.

Hammayâk [Far.+Tü.] her taraf, dört bir taraf, çepeçevre.

Hârgın yorgun, bitkin < ET *ar-+gın* (EDPT, 193a).

Harık [Ar.] yakan, yakıcı

Hâsil [Ar.] ürün, mahsul, hasat ~ **Hâsilsiz** verimsiz, bereketsiz.

Haşam [Ar.] süsleme, dekorasyon.

Hayâsızlık [Ar.+Tü.] utanmazlık, küstahlık, hayâsızlık, edepsizlik.

Haydalmâk kovulmak.

Hayıkmaz korkmaz, korkusuz.

Hibs [Ar.] tutuklama, hapis.

Hid koku < ET *yıd ~ id* (EDPT, 883a) ~ **Hidlamâk** koklamak.

Hisâblamâk [Ar.+Tü.] miktarını belirlemek, hesap yapmak ~ **Hisâblanmâk** düşünölmek ~ **Hisâbsiz** sayısız.

Höl ıslak, yaş, nemli < ET öl (EDPT, 124a).

Huccat [Ar.] belge, doküman.

Hünrez [Far.] 1) kan döken, cellat, idam görevlisi. 2) hunhar, acımasız, amansız, merhametsiz, insafsız, cani.

Huş [Far.] bilinç, şuur, idrak.

Huşsizdek [Far.+Tü.] şuursuzca, bilinçsizce.

Huşyâr [Far.] uyanık, tetikte, dikkatli, duyarlı.

H

Hâdim [Ar.] memur, işçi.

Hafa [Far.] üzgün, hüznölü, kederli ~ **Hafa kılmâk** gücendirmek, kırmak, incitmek.

Hafsiramâk [Ar.+Tü.] korkmak.

Hâhiş [Far.] istek, arzu.

Hâhlamâk [Far.+Tü.] istemek, arzu etmek.

Hâk [Far.] toz, toprak.

Hâksâr (Hâkisâr) [Far.] basit, sade, yalın (sâdda); gösterişsiz, sıradan, mütevazı (kamtar).

Halal [Ar.] engel, mani.

Halâs kılmâk [Ar.+Tü.] bırakmak, salmak, serbest bırakmak.

Hâli [Ar.] boş, yoksun, içeriksiz.

Hameleân bukalemun < Eski Yunanca *χamailéōn* (erişim tarihi, 24.04.2020).
<https://tr.wikipedia.org/wiki/Bukalemun>

Hâmuş [Far.] üzgün; hüznölü; sakın.

Hânumân [Far.] varlık, mal mülk.

Haridâr [Far.] müşteri, alıcı.

Hasâratsiz [Ar.] zararlar, ziyanlar.

Hasis [Ar.] cimri, hasis, tamahkâr.

Hat [Ar.] mektup.

Hatar [Ar.] tehlike, tehdit.

Hâtin [Ar.] kadın.

Havâtirlanmâk [Ar.+Tü.] endişelenmek, merak etmek.

Havâtirli [Ar.+Tü.] kaygılı, endişeli.

Havf [Ar.] tehlike, tehdit.

Hayosiz [Ar.+Tü.] hayâsız, utanmaz, edepsiz.

Hayriyat [Ar.] iyi ki, şükür ki.

Hil [Ar.] çeşit, tür.

Hilâf [Ar.] çelişki, ayrılık.

Hira [Far.] bulanık, mat, donuk.

Hirâc [Ar.] haraç; emlak vergisi.

Hıradmand [Far.] akıllı, zeki, bilge.

Hob [Far.] güzel, hoş, iyi.

Horlâmâk [Far.+Tü.] rezil etmek, küçük düşürmek, aşağılamak.

Hrustal' [Rus.] kesme cam, kristal, billur.

Hublik [Far.+Tü.] iyilik, güzellik.

Huddi [Far.] tam, net, aynı.

Humâr [Ar.] arzu, istek, hırs ~ **Humârilik** arzulama, isteme ~ **Humârsiz** isteksiz.

Hunuk [Far.] çirkin, biçimsiz; nahoş.

Hurram [Far.] mutlu, memnun, mesut.

Hursand [Far.] memnun, mesut ~ **Hursandçilik** memnuniyet; eğlence; sevinç ~ **Hursand bolmâk** memnun olmak, sevinmek.

Hususan [Ar.] özellikle, bilhassa.

Huş [Far.] hoş, iyi.

Huşahvâl [Far.+Ar.] iyi durumlar, vaziyetler.

Huşâvâz [Far.+Far.] güzel sesli.

Huşboy: [Far.] güzel kokulu. ~ **huşboy tutatki** [Far.+] hoş kokulu tütsü < *tuta-* "tütün çıkarmak" (ÖTEL, 362).

Huşçakçaklık [Far.+Tü.] neşe, eğlence.

Huşhabar [Far.+Ar.] müjde, sevindirici haber.

Huşhâl [Far.+Ar.] hoşnut.

Huşsuhan [Far.] hoş dilli.

Hušta'b [Far.] iyi huylu.

İ

İğvâgar [Far.] yanlış yola sürükleyen; fesatlık eden, kışkırtan.

İhlâsmand [Ar. + Far.] ihlaslı, ihlası yerinde, sadık, bağlı.

İhtiyâr [Ar.] seçme, seçim, seçenek; istek, niyet.

İbtidâ [Ar.] iptida, başlangıç, başlama.

İdiş kap, tabak, kâse < ET *idiş* (EDPT, 72a).

İflâs [Ar.] 1) pis, kirli, çamurlu 2) kötü, rezil, alçak.

İkkiyuzlamaçi iki yüzlü kişi, sahtekâr.

İldam hızlı, çabuk, süratli < *il+da-m* (ÖTEL, 113-114).

İlgak kanca, çengel < ET *il-* (EDPT, 125b).

İlintirmâk yakalamak, tutmak < ET *il-* (EDPT, 125b).

İlinganlık tutkunluk, bağılılık < ET *il-* (EDPT, 125b).

İlm-ma'rifat [Ar.] ilim irfan.

İtifâtsiz [Ar.+Tü.] kaba, aldırış etmeyen; merhametsiz, şefkatsiz.

İn'am (İnâm) [Ar.] inam, ihsan, armağan, hibe, bağış.

İnkırâz [Ar.] yıkılış, çöküş, gerileme.

İntihâsiz [Ar. + Tü.] sonsuz, bitmeyen, ebedi.

İntilmâk çabalamak, gayret etmek < *intil-* < *ıntı-l-* (ÖTEL, 118-119).

İskamâk koklamak < *is+ka-* (ÖTEL, 123).

İste'dâdsiz [Ar.+Tü.] istidatsız, yeteneksiz, kabiliyetsiz.

İşânç inanç, güven < ET *işen-* (EDPT, 264a)+ç ~ **İşânçsiz** 1) güvenilmez, inanılmaz, kaypak 2) asılsız, boş < ET *işen-*+ç+siz ~ **İşânmağ** 1) inanmak, itikat etmek, inancı olmak 2) güvenmek < ET *işen-*+mek.

İşk [Ar.] aşk, sevgi.

İşrathâna [Ar.+Far.] meyhane.

İşyâkmas tembel, üşengeç, haylaz, uyuşuk.

İzgirin buz gibi rüzgâr; şiddetli soğuk < *izgir-in* (ÖTEL, 110).

K

Kabi gibi, aynı biçimde, aynı şekilde, benzer şekilde < ET *kibi* (EDPT, 686b).

Kacraftâr [Far.] ayn. Kacrav, ters hareket eden, değişken kararsız, istikrarsız.

Kaltabin [Far.] kıt görüşlü, ileriye göremeyen, basiretsiz.

Kaltafahmlık [Far.+Ar.] kalın kafalılık, anlayamama, idrak edememe.

Kam [Far.] az, bayağı, ufak, küçük, değersiz, kıt.

Kamâlât [Far.] olgunluk, erginlik, kâmillik, erişkinlik, kemaliyet, mükemmellik.

Kambağal [Far.] fakir, yoksul, muhtaç, zavallı.

Kambağalparvarlık [Far.+Tü.] hayırseverlik, yardımseverlik, insancılık, insanseverlik.

Kamçiliksiz [Far.+Tü.] eksiksiz, tam.

Kamina [Far.] bende, kul, fakir, naçiz; kulunuz.

Kâmpânent [Rus.] teşkil eden, bileşen, oluşturan kısım.

Kamtar [Far.] gösterişsiz, alçakgönüllü, sıradan, mütevazı.

Kamyâb [Far.] nadir, seyrek; ender, bulunmaz, olağanüstü, nadide.

Kân [Far.] maden, ocak, memba.

Karam [Ar.] kerem, cömertlik; merhametlilik.

Karaşma [Far.] işve, naz, cilve.

Kasâd [Ar.] kesat, durağanlık.

Kâsagül [Far.] şarap sunan, saki.

Kasal [Ar.] hasta. ~ **Kasalhâna [Ar.+Far.]** hastane.

Kasb [Ar.] meslek, iş, meşguliyet ~ **Kasb etmâk** edinmek; ifade etmek.

Kâşâna [Far.] saray, konak.

Kaşanda [Far.] tütün tiryakisi, sigara bağımlısı.

Katta 1) büyük, iri, koca 2) yaşça büyük 3) olgun, yetişkin, er kişi.

Keç akşam < ET *kêç* (EDPT, 692b).

Keçirim af, bağışlama.

Keçirmâk affetmek, bağışlamak, bahşetmek < ET *keç-(ü)r-* (EDPT, 698b).

Keçkurun [Tü.+Ar.] akşam, akşamüstü.

Kekirdak ümük, gırtlak, boğaz.

Keksa ihtiyar.

Kelişmaslik anlaşmazlık, uyuşmazlık, fikir ayrılığı.

Kelişuv mutabakat, sözleşme, karşılıklı anlaşma, itilaf.

Kema [Far.] gemi.

Keng geniş, bol, kapsamlı, yaygın < ET *kén* (EDPT, 724b).

Keskir sivri, keskin, şiddetli < ET *kes-* (EDPT, 748b)+*kir*.

Ketkizmâk gidermek ~ **ketkazmâk** < ET *ket-* (EDPT, 700b) -*kiz*-/-*kaz*-.

Ketma-ket art arda, aralıksız.

Keyin sonra, daha sonra, ardından < ET *kedin* (EDPT, 704B).

Keyingi 1) sonuncu, 2) ertesi, sonraki, 3) ileriki, uzaktaki, ötedeki.

Kifâya [Ar.] kâfi, yeterli.

Kimdir biri, birisi < ET *kim* (EDPT, 720b)+*dir*.

Kişan bukağı, zincir, pranga < ET *kişen* (EDPT, 751a).

Kiya netice, son.

Korkam güzel, görkemli, nefis, hoş; etkileyici, cazibeli, çekici < *kork+a-m* (ÖTEL, 231).

Koza [Far. *küze*] ibrik, testi, sürahi

Köça [Far.] sokak.

Kö'rgüz göstermek < ET *körgüz-* (EDPT, 744a).

Köçmâk taşınmak, göçmek, yer değiştirmek < ET *köç-* (*g*) (EDPT, 693a).

Kök gök, sema < ET *kök* (EDPT, 708b).

Kökalamzâr yeşil alan, yeşillik < ET *kök* (EDPT, 708a)+*alam+zar* ~ **Kökarmâk** bitmek; yeşermek < ET *kök+(a)r-* (EDPT, 708a) ~ **Köklam** yılın kış ile yaz arasındaki vakti, bahar < ET *kök+lam*.

Kökka sâvurmâk tepelemek, mahvetmek.

Köks göğüs < ET *kögüz* (EDPT, 714a-b).

Kömak yardım, destek, medet, katkı < Çağ. *kömek* (ŞSE, 261a) ~ **Kömakçi** 1) yardımcı. 2) edat. **Kömakçi söz** yardımcı söz. *kömak* (dilbilimi terimi) < Çağ. *kömek* (ŞSE, 261a); ET söz (EDPT, 860b).

Köp çok < ET *köp* (EDPT, 686b) ~ **Köpaymâk** artmak, çoğalmak; üremek, doğurmak ~ **Köpgina** çok fazla, pek çok, epeyce, oldukça fazla.

Körimsiz biçimsiz, çirkin < ET kör-(ü)m (EDPT, 745b).

Körksiz süssüz, gösterişsiz; çirkin; uygunsuz < ET kör-k (EDPT, 741a).

Körsatmâk göstermek < ET körügse- (EDPT, 746b). ~ **Körsatuvçi** gösteren

Kötarmâk kaldırmak < ET kötür- (EDPT, 706a) ~ **Kötariş** yükseltme, kaldırma

Köza [Far.] testi, ibrik, sürahi, maşrapa.

Küçaymâk güçlenmek < ET küç- (EDPT, 693a) +ey-. ~ **Küçaytirmâk** güçlendirmek, sağlamlaştırmak, kuvvetlendirmek, pekiştirmek.

Külfat [Ar.] külfet, talihsizlik, aksilik ~ **Külfat tãrtmâk** çekmek, sürüklemek.

Kuplet [Rus.] dize, kıta, dörtlük, beyit.

Küraş savaş; güreş < ET küri- (EDPT, 747b).

Kütmâk: beklemek, gözlemek < ET küd- (EDPT, 701a).

Қ

Қad [Ar.] endam, boy bos.

Қadam [Ar.] adım.

Қadimgi [Ar.] köhne, eski.

Қadr-қimmatsız [Ar.+Ar.] kadir kıymetsiz.

Қadrlamâk [Ar.+Tü.] değer vermek, önem vermek; saygı göstermek, hürmet etmek.

Қағаз [Far.] kâğıt, belge, vesika.

Қahratân çok şiddetli.

Қақмâқ 1) çakmak, kakmak, vurmak 2) hızla çarpmak (kapıyı) 3) silkelemek.

Қaldıқ herhangi bir şeyin artan kısmı, artık < ET kal- (EDPT, 615b) + dıқ.

Қamal қılmâқ kuşatmak < Çağ. *қabal* (Seng. 265r.20) < Mo. *haba-* (Lessing, 1061b).

Қамамâқ kapatmak, kuşatmak; tutuklamak, hapsetmek < Çağ. *қaba-* (Seng. 264r.8) < Mo. *haba-* (Lessing, 1061b).

Қамат [Ar.] endam, boy bos, cüsse.

Қанçalик ne kadar, kaçа < ET *қанча* (EDPT, 634b)+lik.

Қарab göre, ilişkin, bağlı olarak Mo. *hara-* (Lessing, 1102b)+b.

Қарâbulһана [Mo.+Far.] gözetmenlerin durduğu yer. < Çağ. *қаравул* (Seng. 271v.15) < Mo. *haragul* (Lessing, 1104a).

Qaradarı afyon.

Qaram bağımlı, tabi < ET *kara-m* (ÖTEL, 523).

Qaraş görüş, bakış açısı, nazar, yaklaşım < Mo. *hara-* (Lessing, 932a)+ş.

Qaraşli ait olan, mensup olan, tabi < Mo. *hara-* (Lessing, 932a)+ş+li.

Qaraymâk kararmak < ET *qara+r-* (EDPT, 663a).

Qarı büyük, yaş olarak ileri, ihtiyar < ET *qarı* (EDPT, 644b).

Qarındâş akraba, hısımlı; kardeş < ET *qarın+daş* (EDPT, 662a). ~ **qarındâş-uruğ** eş dot, uzak ve yakın akraba. ET *karındaş* (EDPT, 662a-b); ET *uruğ* (2) (EDPT, 214b).

Qarz [Ar.] borç, verecek.

Qasam [Ar.] ant, yemin.

Qasr [Ar.] kale, hisar.

Qaşşâk fakir, yoksul, sefil, muhtaç.

Qatnaşçi katılımcı, iştirakçi < ET *katna-* (EDPT, 603a)+ş+çi.

Qatnâv trafik, gidiş geliş, işleyiş.

Qattık katı, sert, dayanıklı < ET *kat* (EDPT, 597b) +tık.

Qayâk nerede, hangi tarafta? < *qa+yâk*.

Qayrâk değirmen taşı < ET *qadrak* (EDPT, 604a).

Qayramâk bükmek, eğmek < ET *qadra-n-* (EDPT, 605b).

Qayta tekrar, yeniden, yine < < ET *kayt-* (*kağıt-*) (EDPT, 675a-b)+a (*zarf-fiil eki*). ~ **Qaytarmâk** 1) döndürmek; geri göndermek, geri vermek 2) tekrar etmek < ET *kayt-* (*kağıt-*) (EDPT, 675a-b)+ar-~ **Qaytmâk** dönmek, geri gelmek; inkâr etmek, reddetmek < ET **kaç-(ı)t-* (EDPT, 597a).

Qıdırmâk aramak, araştırmak. ~ **Qıdırış** yoklama, teftiş, arama.

Qılâlmâk yapabilmek < ET *qıl-a+al-mak*.

Qımırlamâk kımıldamak, kıpırdamak.

Qımmatbahâ [Far.] değerli, kıymetli, paha biçilmez.

Qıyâfa [Ar.] 1) görünüş, kılık 2) çehre, yüz.

Qıyık çarpık, eğri; dolandırıcı, sahtekâr; çökmüş < ET *qıyık* (**kıduq*) (EDPT, 676a) *kıy-(ı)k*.

Qıyın güç, zor, çetin, ağır < ET *kın* ~ *kıyn* (EDPT, 631a) ~ **Qıyınçılık** güçlük, zorluk < ET *kın* ~ *kıyn* (EDPT, 631a)+çi+lik ~ **Qıynalmâk** zorluk çekmek, dara düşmek, ıstırap çekmek ~ **Qıynamâk** 1) zorlaştırmak, güçleştirmek. 2) rahatsızlık vermek, zulmetmek, sıkıntıya sokmak < ET *kına-* (634a).

Kızgancık kıskanç, hasetçi; açgözlü, doyumsuz < ET *kısğan-* (EDPT, 667b) +çık.

Kızıkarlı enteresan < ET *kız-* (EDPT, 681a)+*k+ar+li* ?

Kızımak kızmak, alevlenmek < ET *kız-* (EDPT, 681a).

Kızıtmak ısıtmak < ET *kız-* (EDPT, 681a)+*t-*.

Koğırçak kukla << Çağ. *kabarçuk* (Seng. 265r. 12).

Kol el < ET *kol* (EDPT, 614b).

Kolkap eldiven < ET *kol* (EDPT, 614b)+ *kâp*.

Kopâl kaba, kabaca, nezaketsiz, saygısız.

Korğan kale, hisar < Çağ. *korğan* (Kaçalın, 964).

Koşık türkü, şarkı < ET *koşuğ* (EDPT, 671b).

Koşımça ek, ilave < ET *koş-* (EDPT, 670b)+*(i)m+ça*.

Koşin askeri birlikler; ordu < Mo. *koşğun* (Lessing, 970b).

Kozgatmak kaldırmak, harekete geçirmek, ortaya atmak, açmak < Çağ. *kozğa-* < *kozuğ+a-* (Kaçalın, 966)+*t-*.

Kulamak 1) düşmek, devrilmek, yıkılmak 2) mahvolmak, tahrip olmak, yok olmak.

Kurb [Ar.] güç, kuvvet, direnç.

Kurşamak kuşatmak, çevrelemek < ET *kurşa-* (EDPT, 665a).

Kuruğ kuru, kurumuş, kurak < ET *kuruğ* (EDPT, 652a).

Kurumsak pinti, cimri << ET *kıvrğak* (EDPT, 587a)

Kutulmak kurtulmak < ET **kurt-(u)l-* (EDPT, 650a).

Kuyâş güneş < ET *kuyaş* (EDPT, 679).

Kuykum tortu, çökelti, posa, telve ~ *kuyka* < ET *kuyka* (EDPT, 676b).

L

Lâakal [Ar.] en azından, hiç olmazsa.

Lab [Far.] dudak; kenar, kıyı.

Lâçin şahin, laçin < ET *laçın* < Toharca? (EDPT, 763b).

Laganbardâr [Far.] yağcı, dalkavuk.

Landavur sarsak; sersem, sakar, beceriksiz.

Lavâzım [Ar.] durum, pozisyon, görev.

Lâý [Far.] kil, toprak, çamur, balçık.

M

Ma'dum [Ar.] var olmayan, yok.

Ma'yuslanmâk [Ar.+Tü.] hüzenlenmek, üzgün olmak.

Madadkâr [Far.] yardımcı, destekçi.

Madârsız [Ar.+Tü.] güçsüz, mecalsiz, halsiz, zayıf ~ **Madârsızlanmâk** güçsüzleşmek, enerjisini kaybetmek.

Mağz [Far.] 1) iç; çekirdek 2) anlam, mana.

Mahal [Ar.] zaman, vakit, an.

Mahfiy [Ar.] gizli, kapalı.

Mahkam [Ar.] sağlam, sıkı, dayanıklı, muhkem ~ **Mahkamlamâk [Ar.+Tü.]** sağlamlaştırmak, pekiştirmek, perçinlemek ~ **Mahkamlanmâk** 1) sağlamlaşmak, pekişmek 2) güçlenmek, şiddetlenmek.

Mahliyâ [Ar.] büyülenmiş, şaşırmış.

Mahluğât [Ar.] yaratıklar, canlılar, mahlukâtlar.

Maişatbâz [Ar. + Far.] hovarda.

Maişiy [Ar.] hayata dair, gündelik.

Makiyân [Far.] tavuk, dişi kuş.

Makr-hiyla [Ar.] hile, oyun, katakulli.

Maşsud [Ar.] amaç, maksat, murat.

Maştançâk [Mo.+Tü.] övünen, kibirli, züppe < Mo. *mag-ta-* (Lessing, 638b)+*n-çâk*.

Maştaş övgü < Mo. *mag-ta-* (Lessing, 638b)+*ş*.

Mâl-mülksiz [Ar.+Ar.] malsız-mülksüz, fakir. *+sız (isimden isim yapan ek)

Mânand [Far.] benzer, benzeyen, uygun, eş.

Manfaat körgüzmâk [Ar.+Tü.] kâr etmek.

Manfaatdâr [Ar.+Far.] ilgili, menfaati olan.

Manmanlik kibir, ukalalık < manman (ÖTEL, 237).

Mangu ebedi, sonsuz, bengi, daimi, kalıcı < ET *benğu* (EDPT, 350b).

Marra [Ar.] 1) varış yeri, bitiş 2) sınır, hudut, limit 3) zafer, başarı, galibiyet.

Marta [Ar.] defa, kez, kere, sefer.

Mâs [Ar.] uygun, münasip, denk.

Mast [Far.] sarhoş ~ **Mast bolmâk [Far.+Tü.]** sarhoş olmak ~ **Mastân [Far.]** sarhoş.

Maşâkçı başakçı < ET (MK) *başak* (EDPT, 378b)+ç*i*.

Matâ [Ar.] kumaş, dokuma.

Matafuruş [Ar. + Far.] kumaşçı.

Matrap [Ar.] kuş yakalamak için kullanılan uzun saplı bir ağ.

Mavc [Ar.] dalga.

May [Far.] mey, şarap. ~ **may kuyuvçi [Far.+Tü.]** şarap koyan, saki. < ET *kud-* (EDPT, 596a).

Mâya [Ar.] baz, temel; çekirdek, öz.

Mâyatahallal [Ar.] hallolunabilir.

Maydalamâk [Far.+Tü.] ufalamak, küçültmek.

Mayhor [Far.] ayyaş, içkici kimse.

Mayin yumuşak, narin.

Mayparast [Far.] ayyaş, alkolik.

Mazasiz [Far.+Tü.] lezzetsiz, tadı kötü, nahoş.

Mazmunsiz [Ar.+Tü.] manasız, muhtevassız, anlamsız.

Me'yâr [Ar.] ölçü, sınır, limit.

Mehr [Far.] sevgi, şefkat ~ **Mehrsiz [Far.+Tü.]** şefkatsiz, soğuk, ketum.

Mehribân [Far.+Tü.] şefkatli, sevecen, müşfik.

Mensimaslik küçümseme, hor görme, hiçe sayma, önemsememe; ihmal, ilgisizlik.

Mevasiz [Far.+Tü.] 1) meyvesiz; 2) verimsiz, bereketsiz, kısır.

Mirza [Far.] yazman, kâtip.

Mislsiz [Ar.+Tü.] emsalsiz, benzeri olmayan, eşsiz, benzersiz.

Miya beyin << ET **béni* (EDPT, 348b).

Mol bol, çok, gani, bereketli < Çağ. *mol* ~ *bol* (ŞSE, 279a).

Moylab [Far.] bıyık = **moylâv**.

Moysafid [Far.] ihtiyar.

Mu'tadil [Ar.] mülayim, sert olmayan; orta halde bulunan.

Mülâhazasiz [Ar.+Tü.] 1) mantıksız, düşünmeden yapılan ya da söylenen 2) düşüncesiz, aceleci, düşünmeden yapan.

Mülâzım [Ar.] 1) mahkeme görevlisi, 2) hizmetçi, müstahdem, görevli, yardımcı.

Mürakkab [Ar.] karışık, karmaşık, çetin.

Mürâsasız [Ar.+Tü.] uzlaşmaz, acımasız, amansız, şefkatsiz.

Mürğak [Far.] zayıf, güçsüz, cılız, dayanıksız.

Musaffâ [Ar.] temiz, saf, şeffaf, berrak, dupduru.

Müsibat târtmâk [Ar.+Tü.] dert çekmek.

Müstahkam [Ar.] sağlam.

N

Nâanîk [Far.+Far.] kesin olmayan, yanlış; belirsiz.

Nâbud bolmâk [Far.+Far.+Tü.] yok olmak, telef olmak; ölmek ~ **Nâbud kılmâk** israf etmek, telef etmek.

Nacât [Ar.] kurtuluş, yardım, çare.

Nadâmat [Ar.] pişmanlık, tövbe.

Nâdân [Far.] anlayışsız, cahil.

Naf âluvçi [Ar.+Tü.] hak sahibi.

Naf [Ar.] yarar, getiri, fayda.

Nafas [Ar.] nefes, soluk; an, lahza, dakika.

Nafsiz [Ar.+Tü.] faydasız, yararsız, hayırsız.

Nâhak [Far.+Ar.] haksız, adaletsiz.

Nâilâc [Far.+Ar.] çaresiz, ister istemez.

Nâma [Far.] mektup, mesaj.

Nâma'kul [Far.+Ar.] makul olmayan, abes, saçma, mantıksız.

Nâm-nişân [Far.+Far.] iz, işaret, belirti, alamet; delil.

Nâorin [Far.+Tü.] yerinde olmayan, yerinden edilmiş; uygunsuz, yakışıksız, yersiz < ET *orun* (EDPT, 233a).

Nâpâk [Far.+Far.] pis, kirli; kötü.

Nârâzilik [Far.+Ar.+Tü.] razı olmama, memnun olmama, hoşnutsuzluk.

Narh [Far.] fiyat, ücret, bedel, paha, kıymet.

Nari 1) öte, ileri, uzak 2) sonra, daha sonra < ET *ımaru* (EDPT, 190a).

Narigi öteki, öbürkü, diğer, diğeri <ET *ımaru* (EDPT, 190a) +gi.

Narsa şey, nesne, obje < **ne erse* (TDBUÜ, 181).

Nârtuya [Ar.+Tü.] tek hörgüçlü Arap devesi < *Nâr* ‘bedende çıkan kırmızımsı tepecik’ (Uzb. TİL, 510b)+ET *tebe* (EDPT, 447b).

Nasiba [Ar.] pay, hisse, hak.

Naşa [Ar.] haşhaş, esrar, afyon, haşış.

Naşavand [Far.] uyuşturucu bağımlısı, hapçı.

Nâtavân [Far.] aciz, çaresiz, yardıma muhtaç; güçsüz, yetersiz.

Nâtekis düzgün olmayan, yamuk, engebeli.

Nâtıklık [Ar.+Tü.] 1) hatiplik, hitabet, belagat 2) hatipliğe ait, nutuksal.

Navâ [Far.] melodi, ahenk, ezgi.

Navbat [Ar.] sıra, nöbet, devir.

Navcuvân [Far.] genç, delikanlı.

Navkıran [Far.] genç, taze.

Nayrang [Far.] numara, katakulli; hile, oyun.

Nayza [Far.] 1) mızrak, kargı 2) süngü, kasatura 3) arı/akrep iğnesi.

Nazr [Ar.] ahd, yemin, söz.

Nâzu firâk [Far.] naz ve şımarıklık.

Negiz temel, taban, altyapı, esas; gövde (gamer).

Nikâb [Ar.] maske.

Nihâyatda [Ar.+Tü.] son derece, aşırı; gayet.

Nimayki her neyse, herhangi.

Nonâk yetersiz, aciz, kabiliyetsiz.

Nuqsânsiz [Ar.+Tü.] kusursuz, noksansız, eksiksiz, mükemmel.

O

Ohşamâk benzemek < ET *ohşa-* (EDPT, 97a). ~ **Ohşaş** benzer, benzeyen, anımsatan, gibi ~ **Ohşâvsiz** yakışmayan, çirkin.

Okılmâk okunmak < ET *okı-* (EDPT, 79a).

Orin yer, mekân, mevki; oturak < ET *orun* (EDPT, 233a). ~ **Ornaşmâk** yerleşmek, oturmak ~ **Ornatmâk** yerleştirmek, oturtmak, koymak < ET *orna-t-* (EDPT, 235b).

Ota çok, aşırı, son derece < *öt-a* (ÖTEL, 491).

Otgan geçen, geçmiş, önceki ~ **Otkinçi**: geçici, fani, eğreti, kısa süren < ET *otğar-* (EDPT, 48a).

Oyin-Külgi eğlence-gülüş < ET *oyun* (EDPT, 274a) + *kül-* (EDPT, 715b)+*gi*.

Ö

Ögirmâk çevirmek, döndürmek < ET *egir-*(EDPT, 113a).

Ökinç pişmanlık < ET *ökün-ç* (EDPT, 110a).

Ölçâv ölçü, ölçek, oran ~ **Ölçâvsiz** ölçüsüz, oransız

Ölik ceset, ölü < ET *öl-(ü)g* (EDPT, 142a).

Öpiç öpücük, öpme ~ **Öpiş** öpücük, öpme < ET *öpüş* (EDPT, 15b).

Öramâk 1) sarmak 2) örtmek 3) kuşatmak, çevrelemek

Ördak ördek < ET ? *ördek* (EDPT, 205b).

Örganmâk 1) öğrenmek; okumak 2) alışmak, huy edinmek < ET **ögre-* (EDPT, 114a) +*n-*.

Örim kıvrım, örgü < ET *örüm* (EDPT, 231b).

Örkaçli kamburlu < ET *örgüç* (EDPT, 223b) +*li*.

Ösmâk büyümek, gelişmek < Mo. *ös-* (EDPT, 241a).

Ötamâk gerçekleştirmek, uygulamak, yapmak < ET *öte-* (EDPT, 43a).

Ötkazmâk 1) iletmek, geçirmek 2) kaçırmak, ıskalamak 3) ihmal etmek, atlamak < ET *öt-* (EDPT, 39a)+*kaz-*.

Ötkir keskin, kesici, sivri; zeki ~ **Ötkirlamâk** keskinleştirmek, bilemek, sivriltmek.

Ötmâk aşmak, geçmek; kesişmek; taşınmak < ET *öt-* (EDPT, 39a).

Öylamâk düşünmek, aklından geçirmek < ET *ö-g+le-* (EDPT, 2b, 99a, 107b).

Özarâ karşılıklı, müşterek, işteş.

Özgaça farklı, değişik olarak < ET *özge* (EDPT, 285b)+*ça*. ~ **Özgariş** değişim, değişiklik ET *özge* (EDPT, 285b)+*r-iş* ~ **Özgarmâk** değişmek, dönüşmek < ET *özge* (EDPT, 285b)+*r-*. ~ **Özgartirmâk** değiştirmek, dönüştürmek < ET *özge* (EDPT, 285b)+*r-tir-mâk*.

P

Pahta [Far.] pamuk.

Palâs [Far.] kilim.

Panca [Far.] parmak.

Parâkanda [Far.] dağınık, yayılmış, yaygın.

Parişânĥâtir [Far.] perişan, sersem, şaşkın.

Pârt [Rus.] liman.

Parvâz [Far.] uçmak; göç etmek.

Past [Far.] alt, aşağı, düşük, fakir.

Pastlik [Far.+Tü.] alçak bölge, düz arazi, ova.

Pâyân [Far.] sınır.

Pâydevâr [Far.] esas, temel, altyapı; taban.

Paymân [Far.] vade, söz, yemin, anlaşma, antlaşma.

Payt vakit, zaman, süre, lahza, an, esna.

Payvand [Far.] birleştirme, ekleme.

Pes vitiligo, bir tür cilt hastalığı, akderi.

Pinhân [Far.] sır, giz, gizem.

Piyâda [Far.] yaya, yayan, yürüyerek 2) herhangi bir araca sahip olmayan, yürüyerek giden kimse 3) yaya olarak savaşan askerlerin oluşturduğu sınıf 4) piyon (satrançta) 5) yolcu.

Polat [Far.] çelik.

Puhtalamâk [Far.+Tü.] sağlamlaştırmak, iyice yapmak.

Pul [Far.] para.

Pusmâk saklanmak, gizlenmek < ET bus- (p-) (EDPT, 371a).

Puç [Far.] boş, içi boş.

Pud ağırlık birimi (1 pud: 16.38 kg).

Puşaymân [Far.] pişman.

R

Rahmdil [Ar.+Far.] merhametli, iyi kalpli, nezaketli, bağışlayıcı, şefkatli, müşfik.

Rahmsiz [Ar.+Tü.] acımasız, amansız, merhametsiz, şefkatsiz, gaddar, insafsız.

Râm etmâk [Far.+Tü.] kendine alıştırmak; hayran bırakmak.

Ranc [Far.] azar, dargınlık, kırgınlık, küskünlük, gücenme; üzüntü, acı, keder, gam, tasa.

Rancimâk [Far.+Tü.] incinmek, gücenmek, kırılmak.

Rang-barang [Far.] rengârenk, alacalı.

Râsa [Far.] çok, hayli, epey, son derece.

Rasm [Ar.] örf, gelenek, görenek, adet; usul, yöntem .

Râst [Far.] düzgün, dürüst, yanlışsız, yerinde; doğru, gerçek, hakikat.

Rasvâ [Far.] rüsva.

Raviş [Far.] dbl. Zarf.

Ravnağ [Far.] gelişme, gelişim, kalkınma, ilerleme.

Ravşan [Far.] parlak, pırıl pırıl, ı ışık dolu; açık seçik, net, belli, aşikâr, anlaşılır.

Riâyasiz [Ar.+Tü.] akılsızca olan, mantıksız; ihtiyatsız, düşüncesiz.

Rişta [Far.] ip, fitil; bağ, ilişki.

Rivâc [Ar.] gelişim, kalkınma.

Româl [Far.] şal, eşarp, başörtüsü.

Româlça [Far.] mendil.

Roy [Far.] yüzey, yüz.

Roz [Far.] gün.

Ruhâniy [Ar.] din adamı, rahip.

Ruhlamâk [Ar.+Tü.] cesaretlendirmek, harekete geçirmek ~ **Ruhlantirmâk** ilham vermek, teşvik etmek.

Rustâyi [Far.] köylü.

S

Sabzavât [Far.] sebze, zerzevat, sebzeler.

Sâdda [Far.] basit, sade, yalın.

Sâdir [Ar.] çıkan ~ **Sâdir olmak** ortaya çıkmak, meydana gelmek.

Sahâ [Ar.] cömertlik, el açıklığı.

Sahâvat [Ar.] sahavet, cömertlik, el açıklığı.

Sahâvatli [Ar.+Tü.] eli açık.

Sahiy [Ar.] cömert, eli açık ~ **Sahiylik** cömertlik

Sâhibcamâl [Ar.] 1) güzel yüzlü; yakışıklı 2) güzel kadın; yakışıklı erkek.

Sâkâv dilsiz.

Sâkçi muhafız, bekçi < ET *sakçı* (EDPT, 806a).

Sâkit [Ar.] çekilme; uzak tutma.

Salâbat [Ar.] ululuk, azamet.

Sâlık vergi, haciz < ET *sal-(ı)k* (EDPT, 826a).

Salla [Ar.] sarık, kavuk.

Sâlmâk koymak, yerleştirmek < ET *sal-* (EDPT, 824b).

Salmâksiz ölçülemez, ağırlıksız, hafif.

Samara [Ar.] netice, mahsul ~ **Samarali** verimli, bereketli ~ **Samarasiz** verimsiz, kazançsız.

Sân sayı, miktar; numara < ET *sa-n* (EDPT, 833a).

Sanâk sayı, hesap < ET *san* (EDPT, 831a)+ *âk*.

Sanam [Ar.] güzel, cilveli kız.

Sançmâk saplamak, sokmak, batırmak < ET *sanç-* (EDPT, 835b).

Sân-sanâksiz sayısız, çok < ET *san* (EDPT, 831a)+*âk*+*siz*.

Sarâsima [Far.] şaşkınlık, perişanlık.

Sarsân-sargardân [Far.] avare, baştan çıkmış.

Sassik pis kokulu, iğrenç < ET *sasığ* (EDPT, 856a).

Savdâ [Far.] ticaret. ~ **savdâ-sâtik [Far.]** ticaret, alışveriş, ET *sat-* (EDPT, 798b)+*(i)k* (fiilden isim yapan ek).

Savlatsiz [Ar.+Tü.] görkemsiz; cılız, değersiz.

Sâvuk soğuk < ET *soğık* (EDPT, 808a-b).

Sayâk serseri, derbeder.

Sayâz sığ, derin olmayan.

Sekin [Ar.] yavaş, sessiz, sakin.

Semirmâk kilo almak, şişmanlamak < ET *semri-* (EDPT, 830a).

Serâb bol, çok.

Sergak dikkatli, titiz, tedbirli, uyanık.

Sermeva [Far.+Far.] meyvesi bol, verimli.

Sernaķ [Far.+Ar.] çok süslü, çok nakışlı (*ser+naķ*) *ser: Özbek Türkçesinde bir ön ek olarak kullanılan sözcük, önüne geldiği kelimelere bolluk, aşırılık anlamı katmaktadır. (< Far. *sîr* 'tok, doymuş').

Serşamâl [Far.+Ar.] çok rüzgârlı (*ser + şamâl*) *ser: Özbek Türkçesinde bir ön ek olarak kullanılan sözcük, önüne geldiği kelimelere bolluk, aşırılık anlamı katmaktadır. (>Far. *Sîr* 'tok, doymuş').

Sertofân [Far.+Ar.] çok fırtınalı (*ser + tofân*) *ser: Özbek Türkçesinde bir ön ek olarak kullanılan sözcük, önüne geldiği kelimelere bolluk, aşırılık anlamı katmaktadır. (< Far. *sîr* 'tok, doymuş').

Sevikli sevilen, sevgili; sevimli, tatlı < ET *sevig* (EDPT, 787b) +li.

Sezgir duyarlı, hassas; uyanık < ET *séz-* (EDPT, 860b)+*gir* ~ **Sezgirlik** hassaslık; sezgiş (hayvanlarda), sezgi < ET *séz-* (EDPT, 860b)+*gir+lik*.

Sıgınışlık sığınma, tapma < ET *sıg-in-*(EDPT, 804b)+*iş+lik*.

Simân sözcüklere eklenerek benzerlik anlamı katar: *ķuyâşsimân*, *cannatsimân* gibi.

Sinaşta deneyimli; denenmiş < ET *sına-* (EDPT, 835a)+*ş+ta*.

Sınıķ kırık < ET *sın-uk* (EDPT, 837b).

Sınmâķ kırılmak < ET *sın-* (EDPT, 833b).

Sıñari gibi < ET *sıñar* (EDPT, 840a).

Sira asla, kesinlikle, tamamen.

Sitam [Far.] eziyet, usandırma ~ **Sitamgar** [Far.] zalim.

Soķir kör, gözü görmeyen < Mo. *sohur* (Lessing, 875a-b).

Sorâķ soru < ET *soruğ* (EDPT, 848b).

Suman [Far.] yasemin.

Sust [Far.] zayıf, gevşek, durgun, sönük.

Suyak kemik < ET *süñük* (EDPT, 838b).

Suzuk cilveli, nazlı; baygın < *suz-uk* (ÖTEL, 304-305).

Ş

Şabada [Far.] hafif rüzgâr, esinti.

Şâd [Far.] memnun, sevinçli, hoşnut.

Şâdlık [Far.+Tü.] sevinç, neşe, mutluluk, memnuniyet.

Şahmat [Far.] satranç.

Şaksiz [Ar.+Tü.] şüphesiz, kuşkusuz, kesin.

Şâm [Far.] akşam, akşam namazı.

Şam [Ar.] mum, kandil.

Şamâl [Ar.] rüzgâr, yel, esinti.

Şarm [Far.] iffet, hayâ, namus. ~ **şarm-hayâsiz [Far.+Ar.]** namussuz edepsiz.

Şarmanda [Far.] rezil, ayıp, utanç verici, utandırıcı.

Şarmisâr [Far.] mahçup, utanmış, utanç duymuş.

Şaşkalâklık acelecilik, telaşlı olma < ET *şaş-* ? (EDPT *sa:ş*, 856b).

Şaylanmâk hazırlanmak < *şay* “hazır” (ÖTEL, 446).

Şe’r [Ar.] şiir, manzume ~ **şe’r bağlami [Ar.+Tü.]** şiir bağlamı, bent. ET *bağla-* (EDPT, 314b)+*m* (fiilden isim yapan ek)+*i* (3. Tekil kişi iyelik) ~ **Şe’riy [Ar.]** şiirsel, şairane. ~ **şe’riy kuplet [Ar.+Ru.]** şiirsel kıta, bent.

Şerik [Ar.] ortak, eş, işbirlikçi; müttefik ~ **Şeriksiz [Ar.+Tü.]** eşsiz, benzersiz.

Şicâat [Ar.] cüret, cesaret, yüreklilik.

Şikasta [Far.] kırık, kırılmış, kesik.

Şirinsuhan [Far.] tatlı dilli, cana yakın, sıcakkanlı.

Şitâb [Far.] hız, sürat ~ **Şitâb bilan** hızla, seri bir şekilde.

Şor [Far.] tuzlu.

Şu’la [Ar.] ışın, ışıık. **şu’la sâcuvçi** ışık saçan. *şu’la* [Ar.] ışın, ışıık; *sâç-* ET *saç-* (EDPT, 794b). *-(u)vçi (fiilden isim yapan ek).

Şudgâr [Far.] tarla, bahçe.

Şuğullanmâk [Ar.+Tü.] meşgul olmak (Özbeklerde kişilerin mesleği, ne iş yaptığı bu fiille sorulur).

Şunçaki öylesine < (*şul* + *ça* = *şulça* >) *şunça* + *ki* = *şunçaki* (ÖTEL, 458).

Şunçalik şu kadar, bu kadar. < *şul* (ÖTEL, 457). +*ça*+*lik*.

Şunday şöyle, şu şekilde. (*şul* > *şu*) *şul sözcüğü aldığı bazı eklerle birleşme sırasında /-l/ sesi /-n/ye değişebilir. Şun+day, şun+ça gibi. (ÖTEL, 457).

T

Tâ [Far.] kadar, -e dek.

Taaccüb [Ar.] şaşkınlık, hayret ~ **Taaccüblanarlı [Ar. + Tü.]** şaşırtıcı; harika.

Taâm [Ar.] yemek.

Tâbâra gitgide, günden güne.

Tabiatan [Ar.] doğal olarak.

Tâblamâk [Far.+Tü.] ısıtmak, kıvamına getirmek ~ **Tâblanmâk** ısınmak; kıvama gelmek; güneşlenmek.

Tag [Far.] dip, alt.

Tâk [Far.] asma.

Takallüfsiz [Ar.+Tü.] teklifsiz, iltifatsız.

Tâl söğüt (ağacı) < ET *tal* (EDPT, 489a).

Talafât [Ar.] telefât, zayıyat.

Tâle [Ar.] baht, talih, şans, mutluluk.

Talpinmâk çırpınmak, uzanmak; çok istemek < ET *talpın-* (EDPT, 493b).

Tama' [Ar.] açgözlülük.

Tâmâk boğaz, gırtlak < ET *tamgak* (EDPT, 505a).

Tâmân taraf, yön. (*taba I I tapa + n = tapan*) > *taban* > *taman* > *tâmân* (ÖTEL, 347).

Tan [Far.] katılım ~ **Tan âlmâk [Far.+ Tü.]** tanımak, takdir etmek.

Tana [Far.] vücut, gövde.

Tanıklı ünlü, meşhur, tanınmış; adı çıkmış < ET *tanu-* (EDPT, 516b)+*k+li*.

Tanlangan seçilmiş < ET *taḡ-la-* (EDPT, 521a) +*n+gan*.

Tang [Far.] sıkı, dar ~ **Tanglik** sıkılık, darlık.

Tâng tan, şafak < ET *taḡ* (EDPT, 510b).

tangri üyi Kabe. ET *teḡri* (EDPT, 524a); ET *ev* (EDPT, 3b)+3. tekil kişi iyelik.

Tâpilmas kıt, nadir, bulunmaz < ET *tap-* (EDPT, 435b) *-(i)l+mas*.

Tâpşiriş teslimat < Çağ. *tapşur-* (Kaçalın, 1007)+*iş*. ~ **Tâpşirmâk** teslim etmek, ulaştırmak, vermek.

Tarağ [Far.] gürültü sesi, şamata ~ **Kayfi tarağ [Ar. + Far.]** zil zurna sarhoş.

Taratmâk yaymak, dağıtmak, saçmak < ET (MK) *tar-* (EDPT, 529a)+*a-t-mâk*.

Tarâvat [Ar.] tazelik.

Tarığ darı < ET *tarığ* (EDPT, 537b).

Tarķamâk yayılmak, uzamak ~ < ET *tarık-* (EDPT, 540b) **Tarķalmâk** yayılmak, uzanmak ~ **Tarķatmâk** dağıtmak, uzaklaştırmak.

Târtınmâk çekinmek, utanmak < ET *tart-(i)n-* (EDPT, 536b). ~ **Târtınmaslık** utanmazlık, çekinmezlik ~ **Târtmâk** çekmek, sürüklemek.

Tasbeh [Ar.] tespih.

Tâşbağır acıma duygusu olmayan < ET *taş* (EDPT, 555b) / *bağır* (EDPT, 317a).

Taşkari dışarı < ET *taşğaru* (EDPT, 503a).

Taşviş [Ar.] 1) endişe, kaygı 2) karışıklık, rahatsızlık.

Tavcihsiz [Ar.] mânâ verememe, yorumlayamama.

Tâvlamâk aldatmak, kandırmak. ~ **tâblamâk** [Far.] (ÖTEL, 227).

Tâvlanmâk parlamak, ışıldamak < ET **yaykan-* (EDPT, 981b).

Tâvuş ses, ton < ET *taviş* (EDPT, 446a).

Tayanç destek, dayanak < ET *tayan-* (EDPT, 569b)+ç.

Tâymâk kaymak, sapmak < ET *tay-* (EDPT, 567a)+*mâk*.

Tayyâr [Ar.] hazır, tamam ~ **Tayyârlanmâk** [Ar.+Tü.] hazırlanmak.

Tegişli ilgili, ait, uygun, mensup < ET *teg-* (EDPT, 476a-b)+*iş+li*.

Tek sakın, durgun, dingin < ET *tek* (EDPT, 475b).

Tekis düz, pürüzsüz, yassı.

Tekkanlık canına tak etmek < ET *teg-* (EDPT, 476a-b)+*kan+lik*.

Tekşiriş doğrulama, inceleme, kontrol; teftiş.

Telba deli; çılgın, saçma < ET *télve* (EDPT, 493a). ~ **Telbalardek** deliler gibi, çılgınlar gibi.

Telpak kürk şapka.

Teng eşit, denk < ET *teṅ* (EDPT, 511a).

Termâk toplamak, derlemek < ET *tér-* (d) (EDPT, 529a).

Teskari ters, zıt, aksi (*ters + karu = terskaru*) > *teskaru* > *teskari* (ÖTEL, 332-333). ~ **Teskarisiga** tersine, zıddına, aksine.

Tikan diken < ET *tiken* (EDPT, 483b).

Tikilmâk dik dik bakmak < ET *tik-* (EDPT, 476b)+*il-mâk*.

Tinçsiz rahatsız, huzursuz < ET *tinç* (EDPT, 516a)+sız.

Tınık berrak, arı, şeffaf < ET *tin-ıg* (EDPT, 519a).

Tinim sakin, dingin <ET *tin-* (EDPT, 514a) +(i)m.

Tiriklik hayat, canlılık < ET *tirig* (EDPT, 543b) +lik.

Tirişkâk çalışkan, gayretli, azimli.

Tıymâk kendini tutmak, dizginlemek < ET *tıd-* (EDPT, 450a).

Toğrirâgi daha doğru < ET *toğuru* (EDPT, 473a). (toğri + râk) * râk: sıfatlara eklenir, fazlalık ifade eder.

Tohtatmâk durdurmak, kesmek ~ **Tohtâvsiz** aralıksız, devamlı, sürekli (betohtâv) < Mo. *togta-* (Lessing, 968a).

Toķay çalılık < Mo. *tohay* ~ *tohay* (Lessing, 984a).

Tola dolu, tam, eksiksiz < ET *tolu* (EDPT, 491b).

Tolâv ödeme, ücret < ET *töle-* (EDPT, 402a)+v.

Tolı dolu, tam bütünüyle < ET *tol-* (EDPT, 491a)+(i)k.

Tolin âylik dolunay. *tolin* (ÖTEL, 368); *ay* (EDPT, 265a-b)+*lik* (isimden isim yapan ek)

Tolķin dalga (*tol-* + *ķun* = *tolķun*) > *tolķin* (ÖTEL, 368) ~ **Tolķinlanmâk** dalgalanmak.

Tong katı, donmuş < ET *toŋ* (EDPT, 513a).

Topâlân kargaşa, gürültü, ağız kavgası (*töpü* + *lâ* = *töpülâ-*) + *n* = *töpülân* > *topâlân* (ÖTEL, 371-372).

Toppa-toğri dos-doğru.

Tor ağ < ET *tor* “kuş veya balık yakalamak için bir ağ” (EDPT, 528b).

Tosatdan birdenbire, aniden, ansızın.

Todalamâk [Far.+Tü.] toplamak, bir araya getirmek.

Tosıķ engel, mani, bariyer << ET *tıdıg* (EDPT, 452b).

Tosmâk engellemek, tıkamak < Mo. *tos-* (Lessing, 982b).

Tozâ kir, pas.

Tökislik mükemmel durumda olma.

Töşak yün, pamuk dōşek < ET *tōşek* (EDPT, 503b).

Tugamâk bitmek, tamamlanmak < ET *tüke-* (EDPT, 479a). ~ **Tuganmas** bitmeyen, tükenmeyen < ET *tüke-n-mas* ~ **Tugatmâk** bitirmek, tamamlamak < ET *tüke-t-mâk*.

Tuğilgan doğmuş < ET *tuğ-* (EDPT, 465a)+*l-gan*.

Tühmat [Ar.] iftira ~ **Tühmatçı** iftiracı.

Tuhum [Far.] yumurta.

Tuman ilçe; sis, duman < ET *tuman* (EDPT, 507a-b).

Tundlik [Far.+Tü.] soğuk davranış, tutum.

Tup çalı, ağaç adedi < ET *tüb* (EDPT, 434b).

Turgun kalıcı, sabit, durağan.

Tutatçı tütsü < ET *tütsüg* (461a).

Tutkiç sap, kol < ET *tutğuç* (EDPT, 453a-b).

Tutkunlik esaret, tutsaklık < ET *tutsık* (EDPT, 460b).

Tügmâk bağlamak, düğümllemek < ET *tüg-* (EDPT, 477a).

Tügün düğüm, bohça < ET *tügün* (EDPT, 484a).

Tuhfa [Ar.] hediye.

Tün gece < ET *tün* (EDPT, 513a). ~ **Tünamâk** uyumak, geceyi geçirmek < ET *tüne-* (EDPT, 516a). ~ **Tünaş** uyuma; uyku yeri.

Türlamâk çeşitlendirmek; krş. ET *törlüg* (EDPT, 546b).

Tüs [Far.] renk; görünüş.

Tüşkünlik düşüş, çöküş, bozulma < ET *tüş-* (EDPT, 560a)+*kün+lik*.

Tütün duman < ET *tütün* (EDPT, 457b).

Tütürüksiz gelgeç, kararsız, istikrarsız.

Tüya deve < ET *tevey* (EDPT, 447b).

U

Uçramâk rastlamak, karşılaşmak, yüz yüze gelmek; uğramak < Mo. *ucara-* (LES, 859b). ~ **Uçraşuv** karşılaşma; görüşme randevu.

Uddalamâk becermek, üstesinden gelmek < *udda* [Ar.] (ÖTEL, 450).

Uhlamâk uyumak < *uqla-* < *uyıkla-* < ET *uğıkla-* (EDPT, 49b).

Ukubat [Ar.] işkence, eziyet, ıstırap.

Ulkan büyük, iri; muazzam, dev (*ülük + â = ülükâ-*) + *n = ülükân > ülkân > ulkân* (ÖTEL, 387-388).

Uluş pay, hisse < ET *ülüş* (EDPT, 153a).

Uriniş özen, çaba.

Urmâķ vurmak, dövmek < ET *ur-* (EDPT, 194b).

Uruĝ soy, kök; kavim < ET *uruĝ* (EDPT, 214b).

Ustma-ust üst üste.

Uşlamâķ 1) tutmak, avuçlamak 2) yakalamak; tutuklamak << ET *ağut+la-* (EDPT, 44b).

Uyum yığın, küme (*üg-* “*toplamak*” > *uy-*) + *um* = *uyum* (ÖTEL, 384).

Ülfat [Ar.] ahabap, yoldaş, arkadaş ~ **Ülfatçılık** [Ar.+Tü.] ahabaplık, arkadaşlık; arkadaşlar ziyafeti.

Ümr [Ar.] ömür ~ **Ümr bâd** [Ar.+Far.] ömür boyu.

Umuman [Ar.] genel olarak.

Ünmâķ büyümek, yükselmek < ET *ün-* (EDPT, 169a).

Üy ev < ET *ev* (EDPT, 3b).

Uyatsız utanmaz, yüzsüz, arsız < ET *uyat* (EDPT, 268a) +siz.

Üy-câysız [Tü.+Far.] evsiz barksız.

Uygâķ uyanık < *odgak*; krş. ET *odgak* (EDPT, 47a).

Uygâtmâķ uyandırmak < ET **od-un-* (EDPT, 62a).

Üzlüksüz sürekli, kesintisiz, aralıksız.

Üzmâķ koparmak, ayırmak < ET *uz-* (EDPT, 279).

V

Va'da [Ar.] söz, vaat.

Vâbasta [Far.] ilgili, bağımlı, bağlı.

Vac [Ar.] neden, sebep, gerekçe, esas.

Vâķe bolmâķ [Ar.+Tü.] meydana gelmek, ortaya çıkmak, cereyan etmek.

Vaķtinķa geçici, kısa süreliğine.

Vâya [Far.] kemal, olgunluk, reşitlik yaşı.

Vayrân [Far.] harap, berbat ~ **Vayrân qılmâķ** yıkmak, viran etmek ~ **Vayrâna** harabe; yıkım; afet bölgesi.

Vazmin [Far.] ağır, baskın; serinkanlı.

Vazn [Ar.] ağırlık, ölçü (vezin).

Viķârli [Ar.+Tü.] saygın, azametli.

Visâl [Ar.] kavuşma, visal.

Y

Yâğâç ağaç, ahşap < ET *ığaç* (EDPT, 79b).

Yahlit bütün, tüm, tam.

Yahşilik iyilik, sevap < ET *yahşı* (EDPT, 908a) + *lik*.

Yâkimsiz hoş olmayan, nahoş, çirkin, tatsız, sevimsiz < ET *yağ-* (EDPT, 896b) + *im* + *siz*.

Yâki [Far.] ya da, veya.

Yakka [Far.] yalnız, kendi başına, tek ~ **Yakkalık** teklik, yalnızlık.

Yakḳâl açıkça, apaçık, belirgin.

Yaksân [Far.] bir, birlikte, beraber.

Yâkturmâḳ beğenmek, sevmek ET *yağ-*(2) (EDPT, 896b) + *tur-* + *mâḳ*.

Yalangâç çıplak, yalın < ET **yalıḡ* (EDPT, 929b) + *gaç*.

Yalangâyâḳ yalın ayak < *yalang* + *âyâḳ* ET *yalıḡ* (EDPT, 929b). + *aḡak* (EDPT, 45a-b).

Yalang çıplak, yalın < ET *yalıḡ* (EDPT, 929b).

Yâlḡân yalan < ET *yalḡan* (EDPT, 926b).

Yâlḡız sadece, ancak; yalnız, tek başına < ET *yalḡus* (EDPT, 930B).

Yalınmâḳ yalvarmak < ET *yalın-*(2) (EDPT, 931a).

Yâlḡın alev, ateş < ET *yal-* (1) (EDPT; 918a).

Yaltırâḳ parlayan, ışıltılı, parlak < ET *yaltrıḳ* (EDPT, 922a).

Yâmân kötü, fena < ET *yaman* (EDPT, 937a).

Yâmḡır yağmur < ET *yaḡmur* (EDPT, 903b).

Yanvar [Rus.] Ocak ayı.

Yangilik 1) haber 2) yenilik, tazelik. < *yangi* (ÖTEL, 139).

Yâpıḳ kapalı < ET *yap-* (EDPT, 870b) + *iḳ* ~ **Yâpmâḳ** kapatmak, kapamak, örtmek < ET *yap-* (EDPT, 870b) + *mâḳ*.

Yarâḳsız kötü, değersiz, işe yaramaz < ET *yaraḡsız* (EDPT, 904b).

Yârdamsız yardımsız, desteksiz.

Yârķın parlak, göz alıcı (*yârķ + ı = yârķı-*) + *n* = *yârķın-* > *yârķın* (ÖTEL, 173).

Yârlik etiket, yafta; sertifika, belge < ET *yarlıĝ* (EDPT, 966b-967a).

Yârûĝlik parlaklık; ışık < ET *yaruķ* (EDPT, 962b) + *lik*.

Yasanmâķ süslenmek, çık giyinmek < Mo. *casa-* (TMEN IV, 92) + *n-mâķ*.

Yasatilmâķ süsletilmek < Mo. *casa-* (TMEN IV, 92) + *t-il-mâķ*.

Yaşâvçi oturan, sakin, yaşayan.

Yaşın yıldırım, şimşek < ET *yaşın* (EDPT, 979a).

Yaşirin gizli, saklı < ET *yaşuru* (EDPT, 979a) + *n*. ~ **Yařirinmâķ**: gizlenmek, saklanmak ~ **Yařirmâķ**: gizlemek, saklamak.

Yâşlik gençlik < *yaş* < *ya:ř* (ÖTEL, 175) + *lik*.

Yařnâķ güzel, parlak, ışıltılı < ET *yaşın* + (EDPT, 979a) + *ak*.

Yařnamâķ güzelleşmek, gelişmek; çiçeklenmek. < ET *yaşna-* (EDPT, 979a).

Yât yabancı, dış < ET *yat* (EDPT, 882b).

Yâyık yayılı, yayılmış, uzayan < ET *yağ-* (EDPT, 883b) + *iķ*.

Yengil hafif, kolay, basit < ET *yênil* (EDPT, 950b).

Yengiltaklik uçarılık, sersemlik; oynaklık, arsızlık < *yengil* + *tak* (ÖTEL, 153).

Yesira [Ar.] dul.

Yetakçisiz öndersiz < ET *yêt-* (1) (EDPT, 884b) + *ak+çi+siz* ~ **Yetaklamâķ** öncülük etmek < ET *yêt-* (1) (EDPT, 884b) + *ak+la-* *mâķ*.

Yetkazmâķ ulaştırmak, eriştirmek < ET *yet-* (EDPT, 884b) + *kaz-*.

Yetük olgun, ergin, kemale ermiş; yetişkin < ET *yet-*(2) (EDPT, 884b) + (ü) *k* ~ **Yetüklik** olgunluk, yetkinlik, mükemmellik ET *yet-*(2) (EDPT, 884b) + (ü) *k+lik*.

Yıĝı aĝlama, aĝıt < ET **ıĝ* (EDPT, 75b).

Yırâķ ırak, uzak < ET *ırak* (EDPT, 214a).

Yirik büyük, iri, ulu, kocaman < ET *irig* (EDPT, 222a).

Yokâtmâķ kaybetmek; yok etmek, imha etmek; ortadan kaldırmak, son vermek < ET *yokağ-* (EDPT, 900a).

Yola kere < Çaĝ. yolu (Seng. 346r2).

Yolıķmâķ rastlamak, karşılaşmak, yüz yüze gelmek < Çaĝ. *yoluķ-* (Kaçalın, 1044).

Yubârilimâķ gönderilmek, iletilmek < Çaĝ. *yiber-* (Sang.347v.22).

Yüĝürik hızlı, tez canlı, uçarı < ET *yüĝrük* (EDPT, 914a).

Yürişli hızlı, süratli.

Yürmoğ yürümek, dolaşmak; hareket etmek, çalışmak < ET *yori*- (EDPT, 957a-b).

Yütqazmâğ kaybetmek, mağlup olmak < ET *yigtür*- (EDPT, 912a).

Yüza yüzey, kare ($yüz + â = yüzâ$) > *yüza* (ÖTEL, 182).

Yüz-ğâtir [Tü.+Ar.] hatır, saygı.

Z

Zabardast [Far.] güçlü, kuvvetli; seçkin.

Zaif [Ar.] zayıf, güçsüz, halsiz.

Zangâri [Far.] açık mavi, mavimsi yeşil rengi.

Zarb [Ar.] darbe, vuruş, çarpma; hamle.

Zargar [Far.] kuyumcu.

Zarur [Ar.] gerekli, lazım, zorunlu.

Zâye [Ar.] boşuna, faydasızca, nafil.

Zayl [Ar.] tarz, şekil, usul.

Zehnli [Ar.+Tü.] akıllı, bilge.

Zerikmâğ sıkılmak, bıkmak. ~ **Zerikkanlık** sıkılma, bunalma.

Zid [Ar.] zıt, ters, aksi.

Ziğ [Ar.] sıkışmış, kısıtlı.

Zimma [Ar.] sorumluluk.

Ziyâd [Ar.] ziyade, çok, fazla.

Ziyrak [Far.] zeki, uyanık, özenli ~ **Ziyraklık** keskin zekâlılık, zekilik, akıllılık; idrak gücü, algılama yeteneği; uysallık, yumuşak başlılık.

Zud [Far.] hızlı, çabuk, tez.

Zunnâr [Ar.] keşişlerin bellerine bağladıkları kıldan uzun kuşak.

4. SONUÇ

Çalışmamızda, Çağatay dönemiyle beraber tüm Türk dili ve edebiyatını etkileyen Ali Şîr Nevâyî'nin eserlerinden yola çıkılarak hazırlanan *Alişer Navâiy Asarlari Tilining İzâhli Luğati* adlı eserin “B” maddesinin incelemesi yapılarak yazı çevirimi ve sözlükçesine yer verilmiştir.

Çalışmamız üç ana bölümden meydana gelmiştir. Birinci bölümde, Çağatay Türkçesi ve o dönemin önemli sözlüklerinden bahsedilip yine o dönemin önemli şahsiyeti olan Ali Şîr Nevâyî ve eserlerine de değinilerek Çağatay döneminin devamı olarak görülen Özbekler ve Özbek Türkçesi -Ayrıca, Özbekçe'nin Biçim Bilgisi başlığı altında oluşturulan yirmi dört adet tabloda vermiş olduğumuz örnek sözcükler, çalışmamızın sözlük kısmında yer alan sözcüklerden seçilmiştir.- üzerine genel bilgiler de aktarılaraq giriş bölümü tamamlanmıştır. Çalışmamızın ikinci bölümünde, *Alişer Navâiy Asarlari Tilining İzâhli Luğati*'nin “B” maddesinin yazı çevirimi yapılmıştır. Üçüncü bölümde, adı geçen eserin “B” maddesindeki anlaşılması güç sözcükler için bir sözlük hazırlanmış ve bu sözcüklerin de Türkçe kökenli olanları için köken çalışması yapılmış olup Arapça, Farsça, Moğolca, Rusça olan sözcükler belirtilmiştir. Özbekçedeki Eski Türkçe, Çağatayca, Moğolca, Rusça, Arapça ve Farsça söz varlığı ortaya konmuştur.

Çalışmamızın sözlük kısmında yer alan sözcükler incelendiğinde:

Eski Türkçeden 293, Çağataycadan 16, Arapçadan 96, Farsçadan 280, Moğolcadan 26, Rusçadan 8, Eski Yunancadan 1 sözcük tespit edilirken Rusça-Farsça birleşimi 1, Moğolca-Farsça birleşimi 1, Arapça-Moğolca birleşimi 1, Arapça-Türkçe birleşimi 58, Arapça-Farsça birleşimi 14, Farsça-Arapça birleşimi 24, Arapça-Rusça birleşimi 1, Farsça-Türkçe birleşimi 50, Moğolca-Türkçe birleşimi 2, Türkçe-Arapça birleşimi 3 ve Türkçe-Farsça birleşimi 3 sözcük gözlemlenmiştir. Böylece Fars ve Tacik dillerinin etkisiyle ünlü uyumunu kaybeden Özbekçenin söz varlığında Eski Türkçe, Çağatayca, Arapça, Farsça, Moğolca ve Rusça olan sözcükler mevcuttur fakat söz dağarcığı esas olarak Eski Türkçeye dayanmaktadır denilebilir. Özbekçede Eski Türkçedeki çok sayıda kelimenin korunduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte Özbekçede kökeni Eski Türkçeye dayanan sözcüklerin büyük bir kısmı aynı anlamlara

yaşamakta bir kısmında ise anlam genişlemesiyle farklı anlamlar kazandıkları görülmektedir.

Ali Şîr Nevâyî'nin eserlerindeki kelimelere dayanan sözlüğün “B” maddesindeki kelimelerin anlamları verilirken ikileme, kalıp ifade ve terim tarzında yapılarla da karşılaştık. Her dilde olduğu gibi Özbekçede bu tür ifadelerin yer alması olağandır. Çalışmamızın “sözlük” kısmında anlamlarını verdiğimiz kelimeler içine bu tür ifadeleri de alarak hem Özbekçedeki kullanımlarını hem de yapılarını ayrıntılı inceleyerek türeme biçimlerini göstermeye çalıştık. “Sözlük” bölümünde yer alan bu kelimeler içinde tespit edilenleri şöyle sınıflamak mümkündür:

1. Dil bilgisi terimi olarak kullanılanlar: *kömakçi söz, âld kömakçi.*
2. İkileme olarak ifade edilenler: *aka-uka, savdâ-sâtık, üy-câysiz, sân-sanâksiz, sarsân-sargardân, şarm-hayâsiz, azâb-uqubat.*
3. Belli bir mesleği ifade eden terimler: *askiya aytuvçi, ekin ekuvçi, ciyak tikuvçi.*
4. Edebi kavramları ifade eden terimler: *şe'r bağlami, şe'riy kuplet* gibi.

Ayrıca çalışmamızın temelini oluşturan *Alişer Navâiy Asarlari Tilining İzâhli Lugati* adlı eserin hazırlanışında Ali Şîr Nevâyî'nin eserlerinin incelenip sözlük içinde verilen örneklerde de bu eserlerden yararlanıldığını görmekteyiz. Sözlükte bulunan örneklerin alıntı yapıldığı el yazmasının sayfa ve satır numaraları, yayımlanan kaynakların cildi ve sayfası eklenerek örneğe ulaşım kolaylığı sağlanmıştır. Ali Şîr Nevâyî'nin eserlerinin yanında onun dilini daha iyi anlayabilmek adına oluşturulan çeşitli sözlüklerden de yararlanıldığını gözlemleyebiliyoruz.

Zengin bir söz varlığına sahip olan Çağatay Türkçesinin bu özelliğinin büyük bir çoğunluğunun Nevâyî'nin eserleri oluşturmaktadır. Onun eserlerini anlamak üzere yazılmış sözlükler de bunu göstermektedir. Bu sözlüklerde dönemin diğer eserlerinden örnekler de mevcuttur. Nevâyî'nin kelime dağarcığını ortaya koyan böyle bir sözlüğün hazırlanması, sadece onun eserlerinin incelenmesi Çağatay Türkçesi için büyük bir önem arz etmektedir. Özbekçe hazırlanan bu sözlüğün yazı çevriminin yapılarak anlaşılması güç Özbekçe kelimelerin de açıklanmasıyla Nevâyî'nin söz varlığının Türkçeye kazandırılması amaçlanmış ve çalışmamız bu şekilde tamamlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Argunşah, Mustafa. **Çağatay Türkçesi**. 2. bs. İstanbul: Kesit Yayınları, 2014.
- Barthold, Vassilij Viladimiroviç. **Çağatay Maddesi, İslam Ansiklopedisi**. c.3. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988: 266-270.
- _____. **Orta Asya Türk Tarihi Dersler**. (haz. Hüseyin Dağ). Ankara: Çağlar yay., 2004: 155.
- Berdak, Yusuf. **Türkcha-O'zbekcha va O'zbekcha-Türkcha Lug'at Türkçe-Özbekçe ve Özbekçe-Türkçe Sözlük**. Toshkent: O'zbekistan Nashriyoti, 1993.
- Bläsing, Uwe. "Çift Başlı Rus Kartalının İmparatorluğunda 'Türkçe' Bir Avcı Kuşu veya Rusça *bérkut* ile Türkçe *bürküt* Sözcüklerinin Tarihine Ait Malzemeler", **Türk Dilleri Araştırmaları Festschrift in Honor of Talat Tekin**, c. 18, (2008): 77-134.
- Borovkov, Aleksandr Alekseevich. "Özbek Yazı Dilinin Kurucusu Ali Şir Nevaî". çev. Rasime Uygun. **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten**. (1954): 59-96.
- _____. "Zur Geschichte der Wörterbücher des Čagatajischen". **Wissenschaftliche Zeitschrift der Martin-Luther Universität Halle-Wittenberg**, c. 9, (1961): 1357-1362.
- Bulut, Serdar. "Asya Coğrafyası'nın Büyük Edibi Ali Şir Nevâî'nin Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Türk Dili'ne Katkıları". **Asya Studies**. (2017): 23-41.
- Butayev, Shavkat, Abbos Irışkulov. **English-Uzbek/Uzbek-English Distionary**. Taşkent: O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi «Fan» nasriyoti, 2008.
- Caferoğlu, Ahmet. "Çağatay Türkçesi ve Nevaî". **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**. c.2. s. III-IV, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, (1948): 141-154.
- Canpolat, Mustafa. "Çağatay Dili ve Edebiyatı". **Türkler Ansiklopedisi**. c.8. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, (2002): 769-776.
- Clauson, Sir Gerard. **An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-Century Turkish**. Oxford: Oxford at the Clarendon Press, 1972.
- _____. **Sanglax, A Persian Guide to the Turkish Language by Muhammad Mahdî Xan. Facsimile Text with an Introduction and Indices**. London: 1960.

- Coşkun, Volkan. **Özbek Türkçesi Grameri**. Ankara: TDK yayınları, 2017.
- Devellioğlu, Ferit. **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**. 29. bs. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2012.
- Doerfer, Gerhard. **Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen**. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GmbH, 1975.
- Eckmann, János. **Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar**. 5. bs. Ankara: TDK, 2017.
- _____. “Çağatay Dili Hakkında Notlar”. **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten**. c.6. (1958): 115-126.
- _____. **Çağatayca El Kitabı**. çev. Günay Karaağaç. Ankara: TDK, 2017.
- Eraslan, Kemal. “Çağatay Edebiyatı”. **Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**. c.8. 1993: 168-176.
- _____. “Nevâ’î”, **Başlangıcından Günümüze Kadar Büyük Türk Klâsikleri**, c.3, (1986):107-130.
- Ercilasun, Ahmet Bican. **Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi**. 11. bs. Ankara: Akçağ Yayınları, 2011.
- _____. ve diğerleri. **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü**. c. 1-2. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.
- _____. (Editör). **Türk Lehçeleri Grameri**. Ankara: Akçağ Yayınları, 2012.
- Erdal, Marcel. **A Grammar of Old Turkic**. Leiden-Boston: Brill Publishers, 2004.
- _____. **Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon**. I-II, Wiesbaden: 1991.
- Eren, Hasan. “Çağatay Lügatleri Hakkında Notlar”. **Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi**. c.8. (1950): 145-163.
- _____. **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**. Ankara: Bizim Büro Basım evi, 1999.
- Erkaya, Metin. **Özbekçeyi Öğreniyoruz**. İstanbul: Ahsen Basın Yayın, 1992.
- Garibova, Jale. **Sovyet Sonrası Dönemde Türk Dilli Halklar, Dil Sorunu, Yeniden Biçimlenen Kimlikler**. ed. Sema Aslan, Rena Salehova. IV. kitap. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2012.
- Gültekin, Mevlüt, Hikmet Koraş, Mukhabbat Kurbanova, **Özbek Türkçesi, Gramer-Metin-Sözlük**, İstanbul: Kesit Yayınları, 2019.

Kaçalin, Mustafa S. (Haz.) **Nevâî'nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar. El-Luğātu'n-Nevâ'îyye ve'İstişhādātu'l-Cagata'îyye**, Ankara: TDK Yayınları, 2011.

_____. "Abuşka Sözlüğü Üzerine". **Türk Dilleri Araştırmaları**. c. 13. (2003): 23-28.

Kanar, Mehmet. **Arapça-Türkçe Sözlük**. İstanbul: Say Yayınları, 2009.

Köktekin, Kâzım. "Ali Şir Nevâî'nin Türkçeciliği". **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**. s. 19. (2002): 117-121.

Köprülü, Fuad. "Çağatay Edebiyatı Maddesi". **İslam Ansiklopedisi**. c. III. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988: 270-323.

Lessing, Ferdinand D. **Moğolca-Türkçe Sözlük**. çev. Günay Karaağaç. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017.

_____. **Mongolian-English Dictionary**. Los Angeles: University of California Press, 1960.

Merhan, Aziz. **Özbek Dilinin Grameri**. İstanbul: Eren Yayıncılık, 2012.

Ma'rufov, Zokir. **O'zbek Tilinin İzohli Lug'ati I-II**. Moskova: Rus Tili Nashriyoti, 1981.

Nadelyayev, V. M. D. M. Nasilov, E. R. Tenişev, A. M. Şçerbak. **Drevnetyurkskiy Slovar'**. Leningrad: 1969.

Ölmez, Mehmet. "Çağataycadaki Eskicil Öğeler Üzerine". **Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu Mustafa Canpolat Armağanı**, Ankara: Sanat Kitabevi. 2003: 135-142.

Ölmez, Zühal. "Çağatayca Sözlükler". **Kebikeç Dergisi**. s.6. (1998): 137-144.

_____. "Çağatay Edebiyatı ve Çağatay Edebiyatı Üzerine Araştırmalar". **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**. c.5. s. 9. (2007): 173-220.

_____. "Özbekler ve Özbekçe". **Çağdaş Türk Dili Dergisi**. s. 108. (1997): 24-32.

Özdarendeli, Nursel. "Çağdaşlarının Dilinden Ali Şir Nevayî". **Turkish Studies**. volume 8/9. (2013): 2043-2054.

Özkan, Fatma. "Nevayî Eserleri için Yazılmış Bir Lügat: Der Beyân-ı Istilâhât-ı Emlahu'shu 'arâ Mevlânâ Nevâî". **Bilig**. s. 1. (1996): 198-243.

_____. **"Özbek Türkçesi" Türk Lehçeleri Grameri**. ed. Ahmet B. Ercilasun. Ankara: Akçağ Yayınları, 2011.

- Özyetgin, A. Melek. "Tarihten Bugüne Türk Dili Alanı". **Chinese Academy of Social Science**. China: Sino-Foreign Relationship Department of Institute of History, Beijing, 2006.
- Rahimi, Farhad. "Çağatay Türkçesi Sözlükleri Bibliyografyası". **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**. s. 7/1. (2018): 69-104.
- _____. **Fethali Kaçar'ın Çağatay Türkçesi Sözlüğü**. c.1-2. Ankara: Akçağ Yayınları, 2019.
- Rahmatullayev, Şavkat. **Ўzbek Tilining Etimologik Luğati (Türkiy Sözlər)**. Taşkent: Ўzbekiston Respublikasi Fan va Texnika Davlat Kūmitasi Mirzo Ulūgbek Nomidagi Ўzbekiston Milliy Üniversitesi, 2000.
- _____. **Ўzbek Tilining Etimologik Luğati II (Arab Sözlari va Ular bilan Hâsilalar)**. Taşkent: Ўzbekiston Respublikasi Fan va Texnika Davlat Kūmitasi Mirzo Ulūgbek Nomidagi Ўzbekiston Milliy Üniversitesi, 2000.
- _____. **Ўzbek Tilining Etimologik Luğati III (Fârsça, Tâcıkça Birliklar va Ular bilan Hâsilalar)**. Taşkent: Ўzbekiston Respublikasi Fan va Texnika Davlat Kūmitasi Mirzo Ulūgbek Nomidagi Ўzbekiston Milliy Üniversitesi, 2000.
- Räsänen, Martti. **Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkssprachen**. Helsinki: 1969.
- Steingass, F. A. **Comprehensive Persian-English Dictionary**. 8. edit. London and New York, 1988.
- Şahin, Cemalettin. "Özbekistan". **İslam Ansiklopedisi**. Ankara: TDV Yayınları, 1989: 110-111.
- Şeyh Süleymân Efendi-i Buḥarāī. "Luğat-i Çağatay ve Türkī-i 'Osmānī". Türk Dilleri Araştırmaları. c. 13. (2003): 29-368.
- Tekin, Feridun. "Özbek Türkçesinin Latin Alfabesi Esasındaki İmlası Üzerine". **Turkish Studies**. volume 3/6. (2008): 588-600.
- Tekin, Talat, Mehmet Ölmez. **Türk Dilleri Giriş**. 1. bs. Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2014.
- Tietze, Andreas. **Tarihi Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügatı I**. c. A-E. İstanbul Wien: Simurg Yayınları, 2002.
- Uysal, Faruk. **Özbekistan Raporu**. TİKA, 2004.
- Ünlü, Suat. **Çağatay Türkçesi Sözlüğü**. 1. bs. Konya: Eğitim Yayınevi, 2013.
- Üşenmez, Emek, Saidbek Boltabayev, Gülşah Tuğlacı. **Özbekçe-Türkçe Sözlük**. İstanbul: 2016.

Waterson, Natalie. **Uzbek-English Dictionary**. New York: Oxford University Press, 1980.

Yavuz, Esra. “Özbek Türkçesi-Türkiye Türkçesi Arasındaki Aktarım ve Çeviri Yazı Problemleri”. **Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**. s. 61. (2018): 215-253.

Yıldırım, Hüseyin. **Özbek Türkçesi (Dil Bilgisi, Alıştırmalar, Konuşma, Metinler)**. Ankara: Gazi Kitabevi, 2012.

Yusuf, Berdak. **Özbekistan Türkçesi - Türkiye Türkçesi, Türkiye Türkçesi – Özbekistan Türkçesi**. Taşkent, Özbekistan, 1993.

Yusupova, Nasiba. **Türkçe-Özbekçe Sözlük**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2018.

Zeynalov, Ferhat. **Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi**, İstanbul: Cem Yay., 1991.

EKLER

Ek 1: Özbekçe Yazı Çevrimi Alfabeti

Özbek Alfabeti (Kiril)									
А а	а	а, е	Л л	л	l	Ч ч	ч	ç	
Б б	б	b	М м	м	m	Ш ш	ш	ş	
В в	в	w, v	Н н	н	n	Ъ ъ	ъ	'	
Г г	г	g	О о	о	å; o	Ь ь	ь	,	
Д д	д	d	П п	п	p	Э э	э	è; e	
Е е	е	è; yè; е; ye	Р р	р	r	Ю ю	ю	yu	
Ё ё	ё	yå; yo	С с	с	s	Я я	я	ya	
Ж ж	ж	c, j	Т т	т	t	Ў ў	ў	o; ö	
З з	з	z	У у	у	u; ü	Қ қ	қ	q	
И и	и	i; ı	Ф ф	ф	f	Ғ ғ	ғ	g	
Й й	й	y	Х х	х	h	Ҳ ҳ	ҳ	h	
К к	к	k	Ц ц	ц	ts				

ÖZ GEÇMİŞ

Yasemin Yıldırım, 12.09.1993 tarihinde İstanbul’da doğdu. 2016 yılının Haziran ayında İstanbul Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü’nden 3.72(4’lük sistemde) GPA ile mezun oldu. 2015-2016 Eğitim-Öğretim yılında İstanbul Üniversitesi Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesinde, Türk Dili ve Edebiyatı alanından Pedagojik Formasyon eğitimini de tamamlayarak “Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği” vasfına erişti. 2019 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi TÖMER tarafından düzenlenen “Yabancılar Türkçe Öğretimi” sertifika programına katıldı. Hâlihazırda Yıldız Teknik Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Dili Tezli Yüksek Lisans Programı’na devam etmektedir. 2018 yılında başladığı Türkçe öğretmenliğini de ayrıca sürdürmektedir.